

11.1605/₃

N. IORGA

ROMÂNIA

CUM ERA PÂNĂ LA 1918

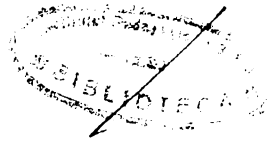
II.

MOLDOVA ȘI DOBROGEA

ILUSTRAȚII
DE
ALINA IORGA

BUCUREȘTI
1940

N. IORGA

ROMÂNIA

CUM ERA PÂNĂ LA 1918

II.

MOLDOVA ȘI DOBROGEA

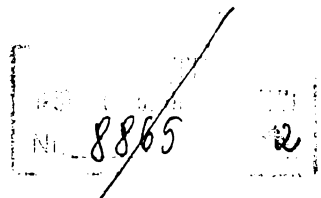
ILUSTRAȚII

DE

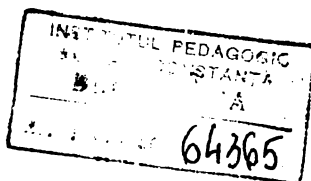
ALINA IORGA

BUCUREȘTI

1940

II.1605/₃⁷

MOLDOVA

I.

D O R O H O I U L

1. Spre Dorohoiu.

Până la Dorohoiu drum prin aceiași regiune de dealuri joase, care se înalță une ori. Pe un punct de acestea mai înalte, se vede de departe Dorohoiul, ca o adunătură de case mărunte și de mari livezi prelungindu-se până departe în dreapta și în stânga.

Când întri, impresia e mai bună, cu mult mai bună decât la Botoșani, cari sânt totuși un oraș cu mult mai mare. Ai de străbătut întâiu o parte cu totul românească, adecă țărănească, de oare ce curțile boierești sânt puține. Rânduiala și curățenia e desăvârșită în aceste mici cuiburi de oameni destul de săraci. E un sat mai mare, având șosea la mijloc și fiind stăpân pe o mai mare bogăție.

Jidovimea vine mai la deal. Așa de stăpână se simte aici, încât, la o întoarcere de la Bălineștii Tăutului, marelui boier al lui Ștefan-cel-Mare, trăsura mi-a fost oprită de harmalaia sălbatecă, luminată de torțe fluturate în vânt, a unei procesiuni religioase din acelea care se desfășurau ca într'un târg al vechiului Canaan. A doua zi după marea serbătoare ebraică, dughenile sânt înțesate de cumpărători în sumane, și stradele sânt pline de viață.

Clădirile publice se văd pe aleia ce despică în lat întregul orașel, căruia i se zicea încă, acum câțva timp, „urbe“. De o parte, un gimnasiu frumos, de alta, o foarte urită și veche Primărie.

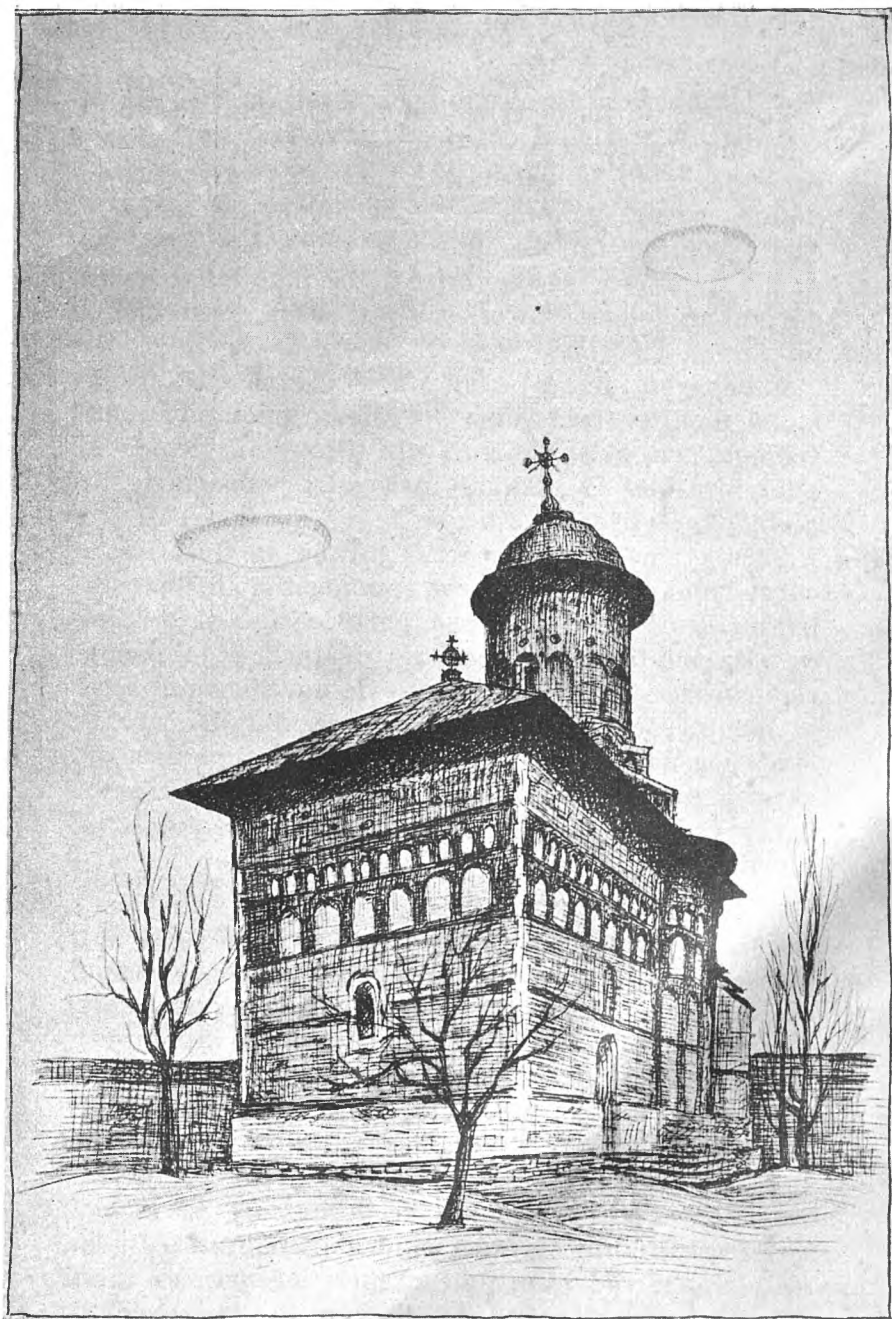
Pornesc pe la biserici. Sânt trei: una, în stilul celor din Muntenia, asămănătoare cu bisericile craiovene de pildă, e catedrala, care s'a întemeiat de puțină vreme. A doua e o bărăntuță de lemn, a cării vechime întrece abia un veac. Așa încât se poate spune că, secole întregi, în mai tot trecutul dorohoian, singura biserică a fost aceea, străveche, a lui Ștefan-cel-Mare.

E reparată acum, și, în noua-i haină curată, samănă deplin, afară doar de câteva amănunte neînsemnate, cu biserica soră din Botoșani, prinos al altei biruințe. E înălțată însă pe o substrucție de piatră, care lipsește dincolo.

Strada care duce la acest juvaier de biserică, e curat românească, — *curat* românească în toate înțelesurile cu putință. De o parte căsuțe și grădini, de alta înălțimile fumurii ale dealurilor, la picioarele cărora se întinde, acoperit de miriști, patul secăt al lacului de la Dorohoiu, al iezelui de care se leagă legende de oraș dispărut, înecat supt ape, ale cărui clopote sunau, din an în an, din veac în veac, la ceasuri adânci de noapte același ceas unic al morții.

*

Într'una din acele căsuțe avuiu prilejul de a auzi iarăși, din gura unui om care cunoștea bine pe țăranul din aceste părți, cuvinte de credință și de asigurare. Părintele paroh de la Sf. Nicolae al lui Ștefan-cel-Mare vorbește despre dragostea de școală ce a cuprins pe săteanul nostru, despre marea revelație binefăcătoare a băncilor populare, despre moșii cum-părate de sătenii înțeleși împreună, din lețcăile lor înfrățite pentru a stăpâni aceea în care se încheie rostul neamului: sfânta țarină a pământului. În loc de plângeri rău informate despre degenerarea rasei, mi se zugrăvesc scene de manevre, în care soldații,

Biserica Sf. Nicolae, Dorohoiu.

flăcăii satelor, după drumuri ce ar fi înfrânt orice alte puteri, încingeau în jurul focurilor de bivuac hore tot așa de vioaie ca și cele ce se joacă în zilele de Duminică sau serbătoare acolo, acasă.

Ce e rău la noi, se găsește aproape exclusiv în cercul fericit, ocrotit de legi, al orașenilor. Cu cât te apropii de țară, lăcașul rasei pure, cu atâta vezi mai limpede însușirile de căpetenie ale neamului nostru: cea mai mare putere de jertfă unită cu cea mai mare bucurie în aducerea ei.

II.

B O T O Ş A N I I

1. În preajma Botoşanilor.

Ținutul de lut se sapă în dealuri înalte și văi prăvălitate în împrejurimile de către Apus ale Botoşanilor. Lanuri de înalt grâu de toamnă pe de-asupra; în adâncuri, pășuni de iarbă bogată, prin care chiftește apa ploilor primăvăratece.

Satul Curtești se vede pe una din culmi între mulți, foarte mulți copaci, pe cari lăcomia omenească a timpurilor nouă nu i-a doborât încă. Botoşănenii cunosc bine pe veselele femei din Curtești, care vin în cele d'întăiu ceasuri ale dimineții cu grămăgioarele de ouă proaspete, cu movilițele de unt și brânză în străchinuțe sau frunze de brustur, cu ulceluțele de smântână pe care le smulge răpede pentru câțiva gologani cel d'întăiu Ițic de la barieră, căci numai rare ori nevestele cu testemele, polcuțe și rochiile scurte vin, ținându-și iute din picioarele goale, până în piața orașului.

Obişnuita gospodărie a caselor de vergi cu stuh clădit de-asupra. Gospodari prietenoși și buni. Pentru întâia oară dintr'un sat românesc ni-au venit înainte câni blânzi, gudurându-se. O femeie de la fântână, voinică, frumoasă, lasă donița și, învârtindu-se într'un picior, merge să caute pe pălmarul cu cheia de la biserică.

Mare curte cu foarte mulți copaci, solemnă ca o pădure: cel mai frumos cimitir ce se poate închipui. Biserică nouă, de zid, pe locul uneia mai bătrâne, a Sfântului Néculai, care era încă în 1792. Multe cărți

vechi, mutate și de la Băiseni, peste deal, și de la Mănăstirea Doamnei, unde se face biserică nouă. Toate sânt pline de însemnările celor ce le-au adus din Iași sau și din București, din Râmnic, din Buda. Puține odoare nouă, de și, într'un timp de manevre, unii soldați au vrut să smulgă gratiile, ca să fure, și au crăpat zidul fereștii.

Într'un mormânt din biserică e îngropat, lângă tatăl său, Toderiță Boian, cel mai bun primar ce au avut Botoșanii, acela care, în scurt timp și cu economie, a pietruit și asfaltat toate străzile.

Ai lui au fost Curteștii, și el a stat în pașnica locuință din preajma bisericii, pe care acum o întrece școala cea nouă. Văduva sa o arendează și, tocmai, iată un represintant al arendașului privindu-ne dușmănos din marginea „Curții“. Evreu tânăr, în *laibăr* lung.

— Cine e arendașul, mă rog?

— Rappaport.

Aha!, i s'o fi făcut dor omului de frumoasele neveste și fete din Curtești. „A ghite naht“, represintant al proprietății sfinte și al ordinii legale, „a ghite naht!“.

De la stația acum pustie a Vereștilor, după fuga răpede a trenului, mergem pe drumul bun de țară, între pășunile verzi. Ce minunată priveliște de primăvară, deplin desbobocită, cu ierburi mătăsoase, răspunsuri de păsări în ramuri, cu line adieri de vânt care desmiardă; pe cerul de un albastru blând fug nori ușori, și ploaia proaspătă care se usucă pe frunzele cărnoase, pline de viață nouă, umple aierul tot de miresmele pe care le-a trezit. Dulce Arcadie! Frumoșii copii în haine albe, fetele de la fântână, flăcăii mândri cu privirea tare supt pălăria cu streșina largă sânt fiii Arcadiei. Ferice de dânșii!

Încep acuma case. De sigur sărace. Păreții i-a făcut fiecare cu mijloacele sale și după priceperea sa: sânt modâlcoși, plini de gropi; câte unul se prăvale înlăuntru de-ai crede că ți se dărâmă supt ochi. Din mănunche de stuh s'a făcut streșina, care e, altfel, bine legată la margini. Gardurile sânt de văr-guțe mlădioase, din frunzele ascuțite, palide ale cărora iese ochii viorii ai florilor fricoase. Junci cu coarnele late, rășchirate, cu ochii rotunziți în negrul cărora se răsfrânge larg frumuseța, privesc spre cale. Altfel, doar pănuși prin coșare, câte o căpiță de fân, un smoc de pomi. Nici vie, nici grădini, nici acareturi de lemn. Nimic. Săracă Arcadia, cu toate că Arcadienii sânt gospodari și hainele lor de săptămână, cu care merg la prășitul popușoiului, sânt foarte albe, și marginile ferestilor sânt foarte îngrijit încondeiate cu albastru, cu roșu, iar legături de lână roșie, împotriva deochiului, sânt prinse în coarnele tinere ale juncilor !

O mare grădină veche, de o sută, de mai multe sute de ani. Din copacii frunzoși cari fășâie parcă și-ar spune povești bătrâne, răsare un turn de biserică și un înalt coperemânt de casă boierească. Da, așa au stat pe vremuri alătura casa stăpânului de pământ, judecător, sfătuitor, îngrijitor milos, și Casa dreptăților, îndurărilor și tuturor iubirilor.

Cineva îmi spune numele proprietarului. E un nume cunoscut, pe care-l știu și-l iubesc din copilărie. Unul din acest neam m'a botezat. Și altul, bătrân cu cocoașa înaltă și ochii mari adânci, — ghebos bun pentru toți gheboșii răi ce sânt pe lume —, venia cu fața slabă, neagră, cu părul scurt, sur, cu lungă mustață rară, cu hărbia rasă neingrijit, venia plin de vești, de complimente, de alintări. Și mai ales de cărți. Cărți de istorie românească, *Letopisețile, Răpirea Bucovinei*, cele d'întăiu care

au vorbît minții mele copilărești despre faptele mari și suferințele grele de pe acest pământ al nenorocului. Bietul coconul Alecu Cananău... Undeva aici supt zidurile frumoasei biserici albe trebuie să-i fie mormântul de om nenorocit, căruia soarta nedreaptă îi frânsese spinarea și, odată cu dânsa, sufletul, rostul vieții!

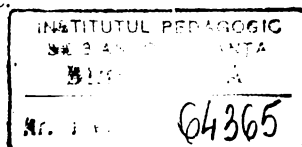
Clădirea de închinare e din anii 1840, și nu sânt urmele alteia mai vechi. Obișnuitele cărți și icoane, une ori cu însemnarea membrilor familiei românești și creștine care trăia atunci în țara, în neamul, în limba, în legea sa.

Un dascăl pletos, fluturând pletele albe la fiecare din pașii săi ce tremură; pletos, fricos, zdrenșos. Un administrator armean, un flăcău român, cu fruntea tâpșită înapoi, o cămărășiță grasă, cu ochi buni de Nemțoaică.

Și, în loc de povești din Arcadia, fie și din a păstorilor săraci, ei povestesc de zilele de groază prin care au trecut, de vijelia răscoalei. Unul a văzut trecând înaintea bătrânilor lui ochi obosiți această ultimă priveliște de iad frământat de ură, și parcă nu-și mai poate veni în fire, celalt a fugit, a rătăcit în preajmă, pe când cei mai îndârjiți dintre răsculați îl căutau în biserică, pe care ar fi mânjit-o cu sângele lui, — „că și pe preoți, până și pe preoți erau să-i ucidă“! Iar flăcăul știe toate, ca unul ce a fost acolo, putând să privească aceia ce au făcut în răsbunarea lor necruțătoare tovarășii de porț și de viață. A văzut satele vecine adunându-se, trei, patru, cinci, strânse la un loc, a văzut drumurile ninse înegrindu-se de dâșii. A cercetat despre oastea „dușmană“ pe la țărani săi, cari nu știau încă nimic, pe la Jidani, cari spuneau cu groază: „ce este, ce este! Te uiți la el și nu-l cunoști... E altfel... Fiecare om pare că e un căpitan... Un căpitan! Ce

este, ce este! Oi, oi!“ Apoi i s'a spus că vin, că s'a dat numele satului de către căpetenii. I-a văzut sosind, amenințând cu datul focului, târînd cu dînșii pe cei din sat, copii, femei, mânându-i la răsplătire, la distrugere, la pradă: „Lasă să vadă și ei odată ce bine e; noi am văzut destul!“ De departe a urmărit mulțimea de peste o mie de oameni, care săria peste garduri, care sfărâma porțile, călca în picioare grădina, săria pe scările vechi de lemn, pătrundea prin odăi, lovind, stricând, fărâmiind, furând, într'o beție uriașă a răsbunării, fără să ție samă ce sfarmă și darmă, cui îi plătesc pentru apărarea îndelung sprijinită pe umerii dureroși. „Eram călare, și mi-au spus prietenii să descalez: altfel m'ar fi ucis. Și am intrat între dînșii, m'a cunoscut unul și m'a ucis așa puțin la mână. Ce blăstăm și ce prăpăd!“

De ars, n'au ars; au îmbucătățit numai toate, le-au prefăcut în maldăre de ruine prin care se infundau pașii în trosnete și scrâșniri de lucruri frumoase și scumpe ce pier. Nimic n'a scăpat. La bucătărie chiar, geamurile sânt sparte, cercevelele smulse. În grajd trăsurile nouă au pocliturile sparte, roțile frânte, covoarele smulse, felinarele în bucăți. Un maldăr de vechi reviste germane zace la o parte, cu neputință de strâns la un loc, de cârpit și rânduie. Gura pivniții se întinde neagră, deschisă oricui: s'au scos vinurile scumpe, de la baronul cutare, s'au scos lăzile de șampanie, și s'a băut tot, prefăcându-se în furie. Servicii de masă țândurite, zdrențe de picturi, sfeșnice frânte au fost strânse cu mătura lângă ușă. Întri în voie prin toate odăile, în aierul cărora plutește încă o mireasmă fină de bogăție, de înaltă cultură, de cochetărie aleasă. Dulapurile sânt așchiate, scaunele au picioarele rupte, scândurile curg din marile paturi de nuc.

Iarăși cărți târîte prin glod, cu legăturile smulsé, cu paginile terfelite, portrete de familie cărora li s'au străpuns fețele, tapițerii crăpate, fotografiile împrăștiate, pe care cămărășița le culege cu evlavie: „uite duduca cutare, cuconelul cutare“: parcă ar vrea să le sărute. Până și instalația electrică e smulsă de mâni nebune. „Aici“, zice flăcăul, „se învărtia un băiat, din sat cu iataganul acela“, — o minunată armă veche de panoplie —, „și țânduria toate“. Până și în tavan sânt înfipte împunsături, care au făcut răni în ștucul scump. Iar în salonul mândru un satir de bronz are cornul rupt și nimfa ciungită, pe care el o îmbrățișează, e mângălită cu noroiu în goliciunea ei nerușinată.

Stăpânii s'au dus; nu vor mai veni; vor chema în loc Jidani, cari înfruntă orice, de și sânt atâta de fricoși; marele lux străin ridicat în față stuhului și păreților sălbateci nu se va mai întoarce. Și trebuie să zici: „Păcat“! Fiindcă frumosul e totuși frumos în orice împrejurări și fiindcă puțini, așa de puțini dintre oamenii prinși într'o alcătuire socială care li e priincioasă pot simți nedreptatea și suferința pe care ea se razimă.

Satul stă liniștit, închis, supus. Din când în când se aduce de acolo o plapomă spartă, un lucrușor „găsit“. Flăcăul cel pletos de colo e omul cu iataganul. Nu l-au arestat: de ce? Adecă din mica lui suferință de câteva ceasuri, de câteva zile se dreg pagubele, se astupă prăpăstiile, se închid rănilor? Stă la fântână și coboară donița, între doi copii cari-i rîd. E frumos, mândru și trist. Nu pentru jaful de la boieri, ci pentru soarta neamului său.

E răcoare, și tot miresme dulci zboară prin aierul clar. Ce mai zburdăciune prin crengile pline de frunză nouă, ce mai zburătăcit și ce mai cântec! Arcadia ferice, cu păstorii foarte săraci. Și fereștile mici,

săgetate de soare, aruncă așa raze de ură, și din golul negru al fereștilor pândește atâta răsbunare... Se așteaptă să vie Evreul, el care suferă toate și trage câștig din toate. El care nu urăște, nu se răsbună, — și nu e nici ferice.

Haidem, nebunii, să căutăm curcubeul de pace. Când vom întâlni însă vre-un cuminte, să ne dăm în lături din calea lui. E piază rea! Doar cuminții au făcut astea toate...

2. Spre Botoșani.

Către Botoșani dealurile își pierd înălțimea, dar până la Prut ele formează pământul țării: bunele și frumoasele dealuri de pământ hrănitor, care-și soresc pe coaste satele albe sau se mândresc cu orașele ce li ieau în stăpânire mai multe vârfuri vecine. Printre maluri râpoase, curg liniștit apele, albe între verdele pășunilor, aurul miriștilor și porumbiștilor și negrul catifelat al arăturilor de toamnă.

La Verești, de unde se desface vechea linie spre Botoșani, în gara galbenă, asemenea întru toate cu cele din Galiția, de rețeaua cărora s'a ținut atâta vreme, un bătrân fost ofițer, care are toată înfățișarea unui arendaș din Argentina sau a unui bogat țaran din Italia, îmi vorbește de mișcarea revoluționară de la 1870, — „revoluția de la Ploești“, — și de alte lucruri care răspândesc pentru mine mirorul unui vechiu buchet descoperit între filele unei cărți părintești. El spune adecă despre o reprezentație la teatrul din Iași acum patruzeci de ani, la care el se găsea împreună cu alți *iuncări* și despre o foarte frumoasă fată de cincisprezece ani, care, în rochia ei albastră, întrecea pe toate tovarășele ei: aceea fată se chema „demoazela Zulnia Drăghici“, și e mama...

*

Din tren s'a coborît un domn cu gazete nemțești în buzunar și cu tipul destul de pronunțat evreiesc. Împreună cu dânsul, se află alți doi domni, în privința rasei cărora, după față și graiu, nu poate fi nicio îndoială. La gară tustrei, cari sânt foarte elegant îmbrăcați, se poartă prin toate părțile, vorbesc tare, pomenesc de reclamații. Peste câteva minute, o trăsură aduce două doamne frumoase, de la luxul cărora s'ar aștepta puțină ciripitură franțuzească: ele vorbesc însă românește, și anume literar, atât între ele, cât și cu băiețelul pe care-l duc de mână. Și, de-odată, una din doamne iea loc lângă unul din cei trei domni, cealaltă lângă al doilea. Ați înțeles, și lămuririle ce mi se dau, întăresc ceia ce înțelegem acum cu toții.

Deci între Evreii foarte bogați din Nordul Moldovei, cari nu fac negoț, nici bancă, ci călătoresc mult, cetesc mai mult decât atâția dintre ai noștri și-și cresc cu o deosebită îngrijire copiii, sânt, — și de sigur mai ales între femei, căci la plecarea cei trei domni își dau binețe pe nemțește, — oameni cari vorbesc românește perfect, cresc românește copiii și vreau ca aceasta să se știe¹. E aici o soluție a chestiei evreiești? Două puternice obiecții se prezintă: întâiu că această asimilare nu poate să aibă încă, multă vreme, decât o rază foarte restrânsă, — căci aflu de la un profesor din Roman că în oarele de recreație elevii evrei de acolo vorbesc intenționat evreiește între ei. Pe urmă, pentru că numai pe încetul vorbirea unei limbi poate schimba sufletul. Dar, oricum, în Moldova „jidovită“, în unghiul ei cel mai cangrenat, mi-a fost dulce să aud graiul nostru zburând biruitor din buze străine.

¹ E vorba de familia Costiner.

3. Botoșanii.

A înoptat acum când trenul pleacă spre Botoșani. Abia se zăresc, în lumina lunii, coaste de dealuri joase. Aud nume de stații care-mi sună foarte cunoscut: Bucecea¹, unde gara e un adevărat castel, Leurda. În întunec, amintirea mea înșiră acum icoane luminoase: unele pe care le-aș fi crezut de mult șterse, altele ce mi-au mai trecut înainte sau asupra cărora m'am oprit bucuros urmând îndărăt firul zilelor nouă.

Văd întâiu, într'un vechiu privaz albastru-slab, pe când în urechi îmi răsună ca un cântec de leagăn întârziat, o casă albă și neagră, cu coperemântul mare, ascuțit, cu un cerdac bătrânesc sprijinit pe stâlpi și încunjurat de bănci pentru lungi sfaturi în nopți bune. E și o poartă, tot veche, tot neagră, cu clante grele. În față, la dreapta, e grădinița de flori, cu nemțișori albaștri, cu micșunele roșii, cu garoafe catifelate, al căror miros adânc nu-l poți uita, cu vâzdoage galbene, pistruiate, cu triumfătoare ruje, ca o înflorire de bucurie, și nalbe mari roșii, cu potire cărnoase, păzind sprintene și drepte, rumene și sfioase, ca o păstoriță ce nu știe încă ce e dragostea. Sânt toate acestea: mai-mai că aș putea zugrăvi straturile; iar în dos, din bălării mari și mărunte, otrăvitoare ca măsălarul, amare ca brusturul, pline de aromă ca mica rochiță a rândunelei cu potirul alb vrâstat cu vioriu gingaș, răsare un nuc înalt. Și livada aceasta trebuie să fie mare-mare și plină de taine, de farmec și groază.

Aici am înțeles întâiu ce este în juru-mi, și tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aștepta viața: micul pârău naiv al vieții de școală, torentul pătimaș al tinereții, cursul puternic, larg, cuprins în hotare, al bărbăției.

¹ Interesantă identitate de nume cu Buczacz, din Galiția.

Deci într'o zi de Maiu am trecut departe înainte, pe trotoarele abia atunci întinse, mai departe decât casa Mindirigiței și decât cârciuma lui Bercu și decât grădina lui Mavromati. Pe o stradă îngustă ieșiiu înaintea unei clădiri mari, într'o piață întinsă: așa de înaltă, așa de largă și totuși desăvârșit de tăcută. Întrăiu acolo ca să învăț a tăcea și a mă supune, precum și alte lucruri. Eram la școala Marchian, în sala cea mare a clasei I-iu, unde frumosul chip al arhiereului fondator, Marchian Folescu, privia de sus din cadru la școlari a căror vrâstă mergea, — puțin timp după Războiul din '77, când multe lucruri erau abia la începuturile lor, — de la șase la șaisprezece ani. Eu eram cel de șase ani, nu știam să înjur, cetisem pe Champfleury, pe Amédée Pichot, pe Émile Souvestre, știam pe de rost fabule din Florian, care nu-mi ziceau nimic, de și erau pentru mine, și *Orientalele* lui Hugo, care, de și nu erau pentru mine, îmi dădeau visuri de lupte crâncene și de locuri depărtate, ca și *Letopisișile* lui Kogălniceanu, pe care mi le dăruise bătrânul Alecu Cananău, bunul ghebos care, sărutând, înțepa cu barba; și purtam o roche de fetiță, de pichet alb cu legături albastre. Și, bătând, străbătând și răsbătând drumul de la casa mică până la școala mare, am deprins să cunosc Jidani bătrâni, cu haine negre, cu perciuni frisați și nasurile coroiate, mici Jidănași, cu cămașa scoasă din pantaloni, dugheni lipoase de sus până jos, lângă care curgea un râuleț negru de murdărie, maidane pline de pănuși de popușoiu și teribila „casă a lui Holban“, o ruină nelocuită, unde era un câne foarte rău și un zid zugrăvit cu draci, în care 'orice „copil silitor“ avea datoria să dea odată cu piatra.

Dar, Dumineca și serbătorile, datina vizitelor mă ducea în locuri și mai depărtate, în mahalaua Sfintei Paraschive, unde casele boierești, curate, avându-și

fiecare grădina de flori și livada de pomi, încunjurau biserica, în cimitirul căreia, supt o cruce de sărăcie, care și aceia a căzut de mult de atunci, tot de sărăcie, dormia tata, pe care abia dacă l-am cunoscut. Pe aproape era casa „moșului“ meu Manole, cu atâția arbori în livadă, încât pare că nu i-aș fi putut număra, și ceva mai departe altă biserică. Așa, biserică de biserică, se depăna orașul, bogat în livezi cum nu mai e altul, pe o rază nemărginită. Și nu biserici mărunte, prinoase de negustori, ridicându-și abia sfioase turnulețe de lemn, cum le vezi în luxosul București, ci cinstite biserici trainice, începând cu o puternică turlă bine înfiptă în pământ și încheiate cu un elegant bulb coperit de tinichea, peste care păzia aurie crucea; mari biserici din veacul al XVII-lea, vrednice să stea alături cu acelea din Polonia învățătoare, clădiri ale Domnilor și marilor boieri: Sf. Gheorghe al Doamnei lui Petru Rareș, văduva care-și pierdu domneștii copii, Ospenia, cu turnul de pază a focului, Vovidenia și câte altele ce se întreceau în putere trainică și frumuseță, ridicându-și în deal și în vale cupolele argintii de-asupra arborilor și coperemintelor de șindilă.

Altă dată treceam Strada Mare, care venia din părți pe care le vedeam rar și care-mi dădeau ideia distanțelor celor mai lungi: ruina de cărămidă și piatră a „spitalului jidovesc“, un Turn al lui Babel, care n'a fost sfârșit niciodată, și Spitalul Eforiei, ale cărui sale și coridoare mă înfricoșau atâta prin răsunetul și prin mirosul lor de boală și de moarte. Prăvăliile jidovești, clădite prin anii 1850—70, tot în stil galițian, de arhitecți poloni fugiți în urma mișcărilor revoluționare, acele case urâte galbene, cu canatele de fier bătut, mă umpleau de respect prin bogăția și frumuseța mărfurilor, pe când ispita-mi zimbă de la geamurile încărcate cu bom-

boniere ale cofetăriilor, ținute de Poloni blonzi, cu vorba moale¹.

Am deprins apoi drumul Liceului, oploșit pe atunci într'o neîncăpătoare casă boierească cu odăile întunecoase: două clase erau aruncate în bucătăriile vechilor stăpâni; și astfel gustăiu hrana sufletului acolo unde se pregătise cu atâta meșteșug bătrânesc gustoasa hrană a trupului. Apoi venirăm la Liceul cel nou din deal, pe locul caselor Strojăi, unde cunoscusem cu câțiva ani în urmă o familie pe sfârșite, într'un lung șir de odăi pitulate între o curte largă, bogată în tot felul de zburătoare, și o întunecoasă livadă de pomi (parcă văd și acuma în salon tăierea capului Mariei Stuart, la care nu puteam privi fără spaimă, și un pastel înfățișând bustul lui Napoleon I cu șuvița de păr poruncitoare și pătrunzătorii ochi albaștri).

Și ni tot schimbăm adăpostul în case străine, urmărind chiria cea mai mică și căsuța cea mai bună. Am locuit așa în fața bisericii Sfântului Ioan, lângă o frumoasă domnișoară care mi-a dăruit „Imitația lui Isus Hristos“, — ce românește suna: Didița Florii²!, — și aproape de casarma gărzii civice, ale căreia trâmbițe îmi sunau de culcare în răcoarea nopților parfumate; am locuit în șoseaua Suliței, lângă un Evreu cu capul ras și lângă o Armeancă ale cărui grase prăjituri au săturat lăcomia mea copilărească; în Strada Armenească, unde se înalță turnurile sure ale celor două biserici, de-asupra caselor albe, cu curțile gospodărește pietruite; aproape de frumoasa

¹ Erau doi aproape vecini. Unul Wojtinowicz, Voitanovici pentru Români, a lăsat un urmaș farmacist la București. Alături, ceasornicarul Trembicki. Între colegii miei un Merjvinski (Mrzwinski) (1939). Un Grecinski era prietenul tatălui meu: o fată a fost d-na Ivașcu din Iași, alta e d-na I. Simionescu.

² Am regăsit pe d-na Hangan (1938).

biserică a Sfinților Voevozi, într'o căsuliie mică-mică și veche-veche, cuprinsă într'un raiu de grădină cu goldane mari și nuci nenumărate. Apoi, când aveam cincisprezece ani, vântul întâmplării m'a dus mai departe.

Am mai venit odată, acum unsprezece ani, dar am trecut cu capu 'ntors înaintea caselor și locurilor, căci glasul trecutului tău nu te farmecă decât când îl auzi de departe. Acum însă amintirile mă duc de mână. În întrebarea: „Cum să fie acum“, pe care mi-o pun cu atâta mai des, cu cât mă apropiu mai mult, e ceva ca frica de a găsi altfel pe cineva iubit de care ai stat multă vreme departe. Îmi aduc aminte de un vis de copil: cuprins de patriotism local, mă gândiam în ce chip aş putea face mai frumos, cu ce statui și monumente, orașul meu când „voiu fi mare“.

Iată gara. Afară așteaptă birjari evrei, dintre cari unii sânt curat îmbrăcați. Trăsura apucă pe o șosea în care stropirea a făcut noroiu și bălți din praful verii fără ploaie. E lună sus, și felinarele stau neaprinse: unele străzi cu case mai bine îngrijite se înfundă goale, cenușii înainte, dar pe strada gării grupe stau înaintea porților și ușilor, pe când din loc în loc se văd odăi scânteietoare de lumini risipite în policandre, pe pereți, pe podele.

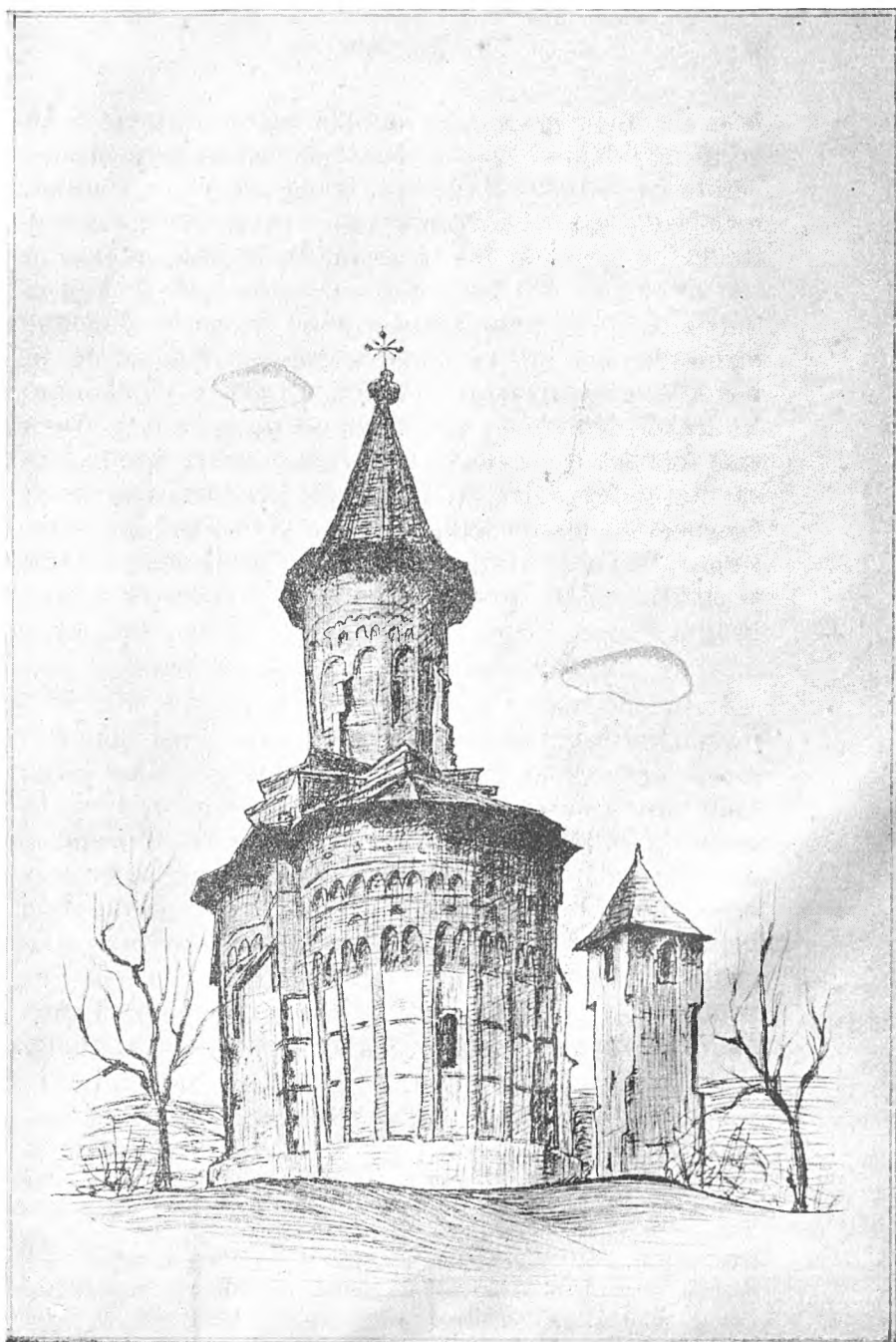
E o mare serbătoare evreiască, și întinsul oraș întunecos și murdar și-a oprit viața până ce rabinii vor stânge miile de lumini triumfătoare. Orașul e al lor, mai mult, — o, mult mai mult decât odinioară !; întreg al lor, de la un capăt la altul al imenselor mahalale, afară doar de câteva case sărace tocmai în margene, de locuințele funcționarilor și de rămășițele așezărilor boierești. Și astfel nu sânt eu numai străin aice, ci noi, tot neamul meu româ-

nesc de întemeietori! Străini de limbă și de rasă în mijlocul jidovimii viermuitoare, de limbă nemțească¹!

Iată și Strada Mare: ce tristă e! Nicio lumină, nicio viață aproape. Numai luna sus și mocirla amestecată cu paie de jos. Dărâmăturile arse de la un foc de acum douăzeci de ani n'au fost încă nici înlocuite, nici înlăturate. Un rând de vechi cocioabe pirotește încă într'un ungher. Imensa clădire de sinagogă neisprăvită a vechiului Teatru e încă în picioare pe temeliiile-i nesigure, de pe care toți aveau speranța că va cădea în cel mai scurt timp. Din curțile neîngrădite se împrăștie în aier un miros desgustător, de verdețuri stricate și de latrină. Otelul singur, vechiul Han al Mutului, prefăcut cu totul și condus de un Român, apare ca o cucerire a civilizației.

Impresia rea se păstrează și la lumina zilei. Botoșanii istorici, adecă bisericile, sânt încă singurul lucru în adevăr frumos și impunător. Mănăstirea Sfântului Nicolae de la Popăuși, pe care o știam în halul de ruină de altă dată, cercetată de aproape, a dat la iveală, pe lângă proporția perfectă a tuturor bisericilor lui Ștefan-cel-Mare, o bogăție nebănuită de podoabe. Păreții erau clădiți din cărămizi aparente și tăiați de brâne smălțuite în verde, iar sus, supt acoperiș, se înșirau, ca fluturii pe o fotă, medalioane de smalt verzi și galbene, de toată frumu-

¹ Azi deromânisarea e și mai cumplită. Am văzut-o, cu adâncă durere, în strada de la Podul de Piatră în dreapta, locuită odată de tatăl meu bolnav, apoi de mama mea văduvă, unde, în locul lui Vasiliu Pârgaru (ce amintire de autonomie orășenească!), lui Ușlainschi, Polonul lăcătuș, al doamnei Avram, remăritată apoi, la vre-o șaizeci de ani, cu frumosul bătrân Tăutu, al cizmarului elegant Vasiliu Baraboiu, al inginerului Argenti, al Armencelor Manana și Opisica, sânt acuma numai și numai Evrei (1939).

Biserica Sf. Nicolae din Popăuți, Botoșani.

seța, înfățișând animale apocaliptice. Astfel s'a și restaurat biserica, pe care o vezi astăzi scânteind ca un juvaier la capătul unei șosele prăfoase. Lucrarea pe din afară e aproape gata, și numai vechiul turn al clopotelor stă încă sărac și mândru, în lepra-neagră, ca un cerșitor spaniol.

Biserica aceasta, odinioară mănăstire, reprezintă, ca și altele, de o vrâstă cu dânsa, un tip particular în vechea noastră arhitectură, care tip se află izolat între cele străine de pe atunci. Legătura stratelor adânci de piatră cu cele înalte ale cărămizii, așezarea turnului mic și elegant la mijloc pe o îndoită basă, modelarea de ocnițe pentru chipurile sfinților, încingerea cu brâie și fluturi de smalt ni aparțin pentru epoca de mărire deschisă de Ștefan-cel-Mare și închisă puțină vreme după ce piatra mormântului căzu asupra rămășiților sfinte ale marelui Voevod.

Priviți în înfățișarea lor de acum ca și în dezvoltarea lor istorică, Botoșanii înfățișează următoarele strate, începând de la o largă și veche periferie până la un îngust punct central. Era odată aici numai satul Botășenilor, adecă al celor ce se trăgeau din „moșul“ Botăș și aveau în sama lor „moșia“ acestuia. Din acest sat s'au făcut apoi mahalalele târgului ceva mai nou, de și îndestul de vechiu și el. Aceste mahalale au tot decăzut, năpădite de prisosul Jidovimii din centru, și astăzi ele nu mai înfățișează pretutindeni curți îmbielșugate, livezi încărcate de roadă, căsuțe albe, dormind supt înalta streășină de șindilă neagră, în mirosul de toamnă al sulfinei ce-și usucă pe poliți mărunte floarea galbenă.

Apoi a venit negustorul, oprit pe acest mare drum de negoț. Negustorul armean din Galiția mai ales, harnic, ager, foarte curat și purtător al unei civilizații, răsăritene și apusene, mai înalte. El a durat

bolți și case de cărămidă, a cuprins între ele străzi pline de zgomot și de mișcare, s'a îmbogățit și a îmbogățit pe cărăușii și pe meșterii, pe oamenii de muncă mai grea ai țării. Armenii însemnau încă mult la începutul veacului al XIX-lea, apoi ei au părăsit pe încetul lupta neleală cu Evreul, care mai avea două mijloace puternice de încălcare: înmulțirea neîntrecută a prăsilii sale și puțința de a se scuti de mai toate nevoile vieții.

În al treilea rând, Domnia izbânditoare făcu un popas al ei la Botoșani. Domnii durară Curți, Doamnele înălțară biserici după lupte, și, în cursul vânătorilor și primblărilor de vară, straja lui Vodă păzi supt porțile de stejar. Iar boierimea de Curte și cealaltă prinse a sta și ea aici. La dânsa se adăugi mazilimea, care se găsia mai bine în acest vioiu centru orășenesc. Astăzi, mai toate vechile gospodării românești s'au spulberat, s'au înstrăinat, lăsându-și curțile paraginii, iar locuințele, chiriașilor. Abia ici și colo se mai potrivira numele pe care-l puneam, călăuzit de amintiri, pe casele ce-mi erau încă așa de cunoscute, căci în ele și printre ele îmi crescuse viața.

Oaspeți mai noi, de acum două veacuri, veniră Evreii, Jidanii: întâiu câți ni puteau fi de folos, cu toate că ne-am fi scutit de dânșii, apoi tot mai mulți, înlăturându-ne pe noi și luptându-se între ei pentru bogăție și chiar pentru pâne. Astăzi îi vezi risipiți prin mahalale, — afară de cea boierească și de mahalalele, încă așa de curate, tăcute și nobile, ale Armenilor, — și fiind în ghiare tot centrul, din care au făcut un ghetto ideal: murdar, neîngrijit, plin de frământare și zarvă. Dacă Botoșanii, între toate orașele Moldovei, se pot lăuda că au apă, și una din cele mai bune, adusă prin conducte de la Bucecea, dacă îngrozitoarea râpă ce-i tăia în două până

dăunăzi, a fost astupată, fără a face însă loc unei străzi, ci unei lungi panglice de loc viran, dacă lumina electrică, prin câteva globuri urcate în vârful de prăjini, desvăluie în Strada Mare toate neajunsurile și miseriile, orașul, fiind al Evreilor, nu poate să-și lepede niciodată masca murdară, înaintea căreia te dai cu spaimă îndărăt.

Iau o trăsură și mă depărtez de acest centru de crasă. Pe uliți și ulicioare, *hudiți*, îmi urmăresc, chemând cu încordare din adâncimile gândului și cele mai acoperite cu spuză din amintirile mele, trecutul, trecutul de alergări în soare, trecutul de cetiri copilărești în odăi umbroase, trecutul cu *tașca* la suptioară, mergând cu pași mărunți spre debitul de note bune și de note rele, de învățătură pe de rost și de cumiinție fățarnică al școlii.

Și pretutindeni el îmi iese înainte, cu un vechiu zimbet obosit, la care se răspunde cu lacrimi. Îl văd în cerdacul Marghioalei Vâzdogesei, unde-mi înfățișează chipul vechiu, atât de pașnic, al „duducăi Natalia“, care nu mai are bandoane negre și flori în păr, ci-și încâlzește la soare, drumeață întârziată la marginile vieții, cei șaiszeci-șaptezeci de ani, și al cocoanei Vochiței, sora ei; îl văd la ferești drese, spoite din nou, sau la altele — și acolo-i stă mai bine, — care s’au făcut numai ceva mai negre, ceva mai putrede; îl zăresc cum se furișează să mă vadă printre arborii înalți ai livezilor, sau cum stă nerăbdător în privazul ușii, apărându-și ochii cu degetele uscate ale streșinii. Și nu numai de pe unde am dormit nopți bune și nopți rele, de unde am lăsat să zboare în lume cele d’întăiu visuri ale mele ca niște păsăruici stângace ce-și încearcă aripile căzând la doi pași de cuib, ci de pretutindeni unde se ridică patru ziduri creștine, unde un geam

sticlește la soare și o floare râde pe prichiciul ferestii, de oriunde sânt ai miei și astăzi, văd răsărindu-mi chemarea lui, cu un „îți aduci aminte“ spus cu sfială de cineva care se știe alb, gârbov, bătrân.

Și, la venirea celor patru ceasuri, ceva se mișcă strălucind în turnurile stăpânitoare, care m'au recunoscut și ele, și în sunetul clopotelor de vecernie ascult prohodul celor ce nu se mai pot întâlni pe lume: prohodul tatei, care s'a stins în dosul celor două ferestruici de colo, prohodul „moșului“ Manole, a cărui birjă de avocat nu va mai răsuna de dimineață până sara pe pietrele șoselelor, al tuturor celor pe cari tovarășul meu nu mi-i mai poate arăta în locurile unde s'au bucurat și ei odată, cum mă bucur și eu acum, și mă voi mai bucura o vreme, de lumina, de frumuseța, de bunătatea, și chiar de durerea ispășitoare a vieții.

*

(1914.)

Botoșanii se înfrumusețează. El a căpătat străzi frumos asfaltate, lumină electrică, piețe largi; un mare teatru se construiește. Aspectul asiatic al unor cartiere se înlătură pe încetul¹. Un element lipsește însă pentru ca în aceste schimbări să se păstreze un bun gust, un respect de cele trecute, un simț de continuitate, elementele care dau adevăratul caracter unui oraș, fie și unui oraș modern. Anume interesul general pentru prefacerea lui rațională, pentru dezvoltarea lui logică, legătura sufletească dintre toți în vederea folosului ce ar putea să aibă orașul tuturorora.

Altfel reparațiile de monumente religioase n'ar avea caracterul ce li s'a dat. Nu s'ar reduce biserici ca Popăuții, ca Sf. Gheorghe, prin înlăturarea atâtor

¹ Dar prea puțin și până astăzi (1939).

elemente, adause, — dacă voiți —, dar având și ele caracterul lor istoric și poate chiar valoarea lor artistică. Nu s'ar risipi în vânt vechea tencuială, plină probabil de grafite vechi, de însemnări ale celor ce s'au apropiat de zidurile lor, vechea piatră străbătută, însuflețită, sfințită de rugăciuni. Altfel n'ar rămânea goale aceste vechi biserici prădate, din care doar Popăuții au păstrat frumoasa pictură a începuturilor, sfinții vremii lui Ștefan-cel-Mare. Cum s'ar găsi profesori de desen, cu elevii lor, cari să copieze podoabele ușilor, ale ferestrelor, ale pietrelor funerare, astfel, — căci și școala secundară de fete e o ucenicie de *inutilități sociale*, — s'ar găsi și domnișoare, doamne, care ar face ca acea Doamnă Elena a lui Petru Rareș, fiică de Despot sârb, rudă a Împăraților, ziditoare a două biserici, începătoarea târgului domnesc, căreia i se cuvine *aici* o statuie, și ar împodobi cuprinsul sfintelor ziduri cu operele mânilor lor: pictură, cusătură, broderie.

Altfel nu s'ar fi vândut, printr'o măsură edilitară imbecilă, sute de dosare care cuprindeau istoria târgului timp de treizeci de ani, de la Regulamentul Organic încoace, ca și multele dosare de divorț pe care le-am mai văzut în turnul Ospeniei, ci s'ar păstra cu sfințenie ca niște neprețuite mărturii.

Altfel un oraș de această însemnătate n'ar fi lipsit și de Museu, — pentru câte lucruri rare se pot găsi îndată, — și de bibliotecă publică¹.

Ar fi ea, obștea, care cu sârguință, și cu iubire, s'ar îngriji de toate acestea.

¹ La Școala Marchian un mic Museu l-a adunat vrednicul institutor C. Iordăchescu; sânt și începuturi de bibliotecă. Cu toate stăruințele mele, nu s'a cumpărat pentru un asemenea centru intelectual casa puternică a strămoșului meu Manolachi Iorga, astăzi în posesiunea d-nei Maria Saint-Georges (1939).

4. Alte împrejurimi botoșănene: Burdujenii. Plopenii.

Două spinări de dealuri pe o câmpie strălucind la soarele de Iulie în verde, în aur, în toate colorile florilor verii. O apă îngustă, șuviță mișcătoare de argint, lunecă răpede între ele, pe un pat de pietriș. În apropierea ei, se văd câteva căsuțe albe, vite albe ce pasc supt paza unui băiețandru. Linia trenului taie ceva mai departe valea, mergând alături cu vesela apă de munte.

Pe unul din dealuri, care se ridică de-odată într'o singură undă moale, se urmează aproape drept și se mântuie prin scrijelături ciudate, sticlesc în rând turnuri, și mai vechi și mai nouă, șapte la număr. Lângă acela care strânge asupra-i mai multă lumină, se pitulează un meterez de cetate, o movilă gălbuie de țărnă răscolită și de pietre clădite unele dintr'însele în înălțime, iar altele revărsate în neorânduială. Doi colți negri se ivesc de-asupra.

Așa, pe coastele și culmile de dealuri s'au clădit totdeauna târgurile și orașele Românilor. Recunoști sămănarea capricioasă a caselor, bielșugul arborilor, mândria turnurilor sfințite. E, de sigur, o așezare de-a noastră, și zidurile acelea de pe movilă arată silințele ce s'au cheltuit odată pentru păstrarea acestui oraș.

Cele șapte biserici, între care a Sfântului Gheorghe, a Sfântului Dumitru, a Învierii, a Sfântului Ioan, a Mirăuților, sânt bisericile Sucevei, și cetatea de lângă dânsel e aceia care a văzut plecând fără nădejde pe ostașii cei mulți și bine înarmați ai lui Ioan-Albert, regele Poloniei. E unul din cele mai mândre și sfinte locuri ale neamului nostru, dar apa aceia a Sucevei, care curge de vale, limpede și senină parcă ar despărți două grădini, e hotarul vamal și taie Suceava vechii Moldove de trupul României.

A noastră e întinsa gară de jos, cu coperemintele ei de tablă roșie, măreață clădire de folos și de paradă, cu păreții de cărămidă aparentă și salele multe și largi. Și a noastră e așezarea din fața Sucevei, unde iarăși se înalță turnuri de biserică din verdeața bogată a livezilor.

Aici sânt Burdujenii: satul și târgul.

Odată era în aceste locuri numai o mănăstire, a Todirenilor, pe care o întemeie pe la 1600 un frate după tată al Voevozilor Ieremia și Simion și al Mitropolitului Gheorghe, Movileștii: Toader Movilă. Satul urmașilor lui *Burdujea*, ai „Burduhosului“, prin urmare: Burdujenii, ducea în preajma zidurilor încunjurătoare ale mănăstirii aproape domnești o viață sărăcăcioasă.

Ruperea Bucovinei, nenorocirea țării, aduse fericirea acestui umil colțisor de viață țărănească, și, mai mult și decât fericirea, întinderea și îmbogățirea lui. Putința câștigului cu mărfuri strecurate supt ochii vameșului și supt baioneta jandarmului ademeni pe Evrei, cari veniră, crescură și se înmulțiră. Mai târziu, în vremea lui Mihai Sturza, se făcu un târg pentru acești oaspeți fără iubire, al căror număr se ridică în zilele noastre la cinci sute de capete de familie,— Români, cu funcționari cu tot, fiind pe lângă ei vre-o nouăzeci de gospodari.

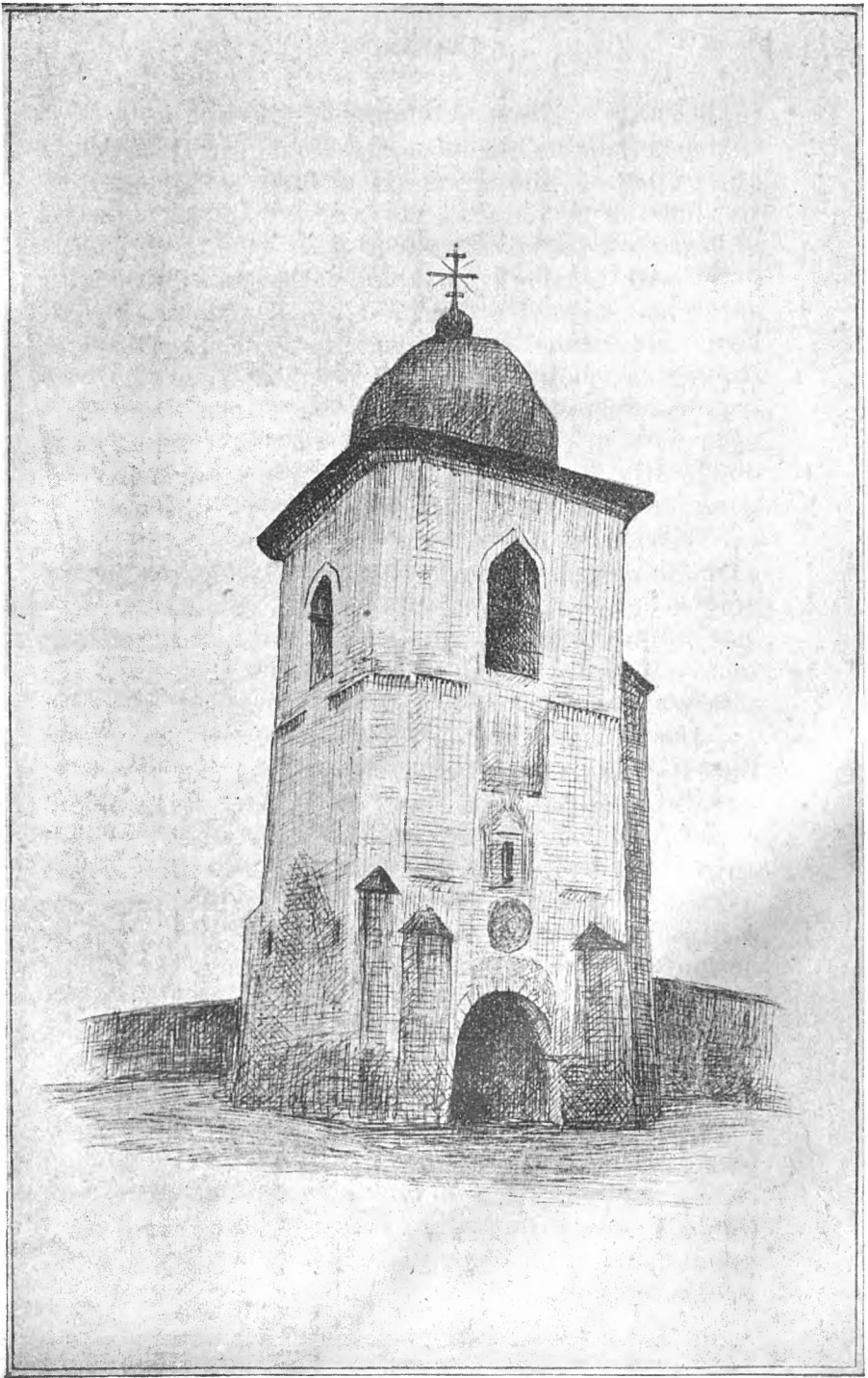
Apoi marele proprietar de pământ, al cărui grâu găsia tot mai multă trecere pe piețele lumii de la 1830 încoace, avu nevoie de brațe, și el le căută aiurea. Astfel veniră, și rămaseră, țărani ruși din Bucovina apropiată. Satul păstră numele său vechiu, dar urmașii lui *Burdujea* se adăugiră prin muncitorii de pământ sosiți din nou. Limba noastră sluji drept mijloc de înțelegere între Rutenii din sat și Evreii din târg.

De la gara uriașă drumul duce întâiu printre cochetele vile pe care Statul le-a clădit pentru funcționarii gării și vămii. Apoi de-a lungul șoselei se ivesc curatele căsuțe ale frunțașilor târgului, pe lângă înjghebări țărănești cu scheletul de lemn solid și coferemântul de șindilă sau de draniță. O Primărie de cărămidă aparentă, o școală cu geamurile sparte. Evreii desfășură apoi până în mijlocul îngustului trotuar de piatră mărfurile lor ieftene și rele: în liniștea unei seri obișnuite, când nu se fac afaceri, negustorii în caftane se primblă alene sau privesc din pragul locuințelor murdare, pe când femeile-și strâng copiii, cari schiaună ascuțit.

Curtea mare a bisericii e încinsă încă de zidurile, acum în ruină, ale mănăstirii de odinioară. Un turn greoiu apără intrarea. În dreapta, se înalță altul, mai mic și mai nou, lângă o intrare astupată. Biserica, schimonosită astăzi printr'un urît pridvor jos, e croită în liniile nobile ale arhitecturii religioase din veacul al XVI-lea, mai ales din zilele lui Petru Rareș. Păreții se sprijină pe patru puternice contraforturi; un altul, ca o masă de piatră dintr'o singură bucată, poartă în litere latine însemnarea „Kos. 1596 Bt.“, ceia ce pare a cuprinde numele lui Constantin Batiște (Baptista) Vevelli, cunoscut boier grec al Domnilor Moldovei, — poate în însușirea de ispravnic al clădirii.

Zugrăveala e mai nouă: ea a fost făcută de un Veniamin din Troada, la 1785, când clădirea s'a reparat, supt egumenia Grecului Anania, Mitropolit de Sivas.

Biserica din sat, la care mă duce preotul vechii mănăstiri, priceput și harnic pictor și săpător de icoane, e un dar al arhierelui Filaret Scriban, cleric cărturar și sprijinitor al Unirii. Tot el a făcut și Spitalul. În biserică e îngropat fratele lui Filaret, Neofit, episcop titular de Edesa.

Biserica din Burdujeni. Clopotnița.

Satul e bine împrejmuit cu garduri de răchită. Casele sânt în mare parte acoperite cu șindilă; odaia de oaspeți, cu grinzile ei încrucișate de-asupra, cu fereștile destul de mari, dar care nu se deschid, cu scoarțe frumoase care acopăr lavița ce urmează de jur împrejur păreții, e foarte cuviincioasă. Grădinile, în care se pun toate felurile de legume, sânt minunat lucrate. Adăugindu-se lucrul lemnului și scoaterea pietrei, sătenii au cu ce-și petrece, câștigând, vremea care nu li se cere la câmp. Banca populară merge binișor.

Țăranii nu se simt Ruși, ci „Moldoveni“, „Români“, dar între ei vorbesc rusește, — nu de altă ceva, dar pentru că „așa au apucat de la părinți“ și, iarăși, pentru că femeile întrebuintează numai cu greu limba țării; școala-i îndeamnă însă pe o cale mai bună, și copiii nu mai știu limba părinților lor. „Auzi cum cântă copila românește“, îmi spune un țăran, la izbucnirea veselă a unui glas argintiu. Oamenii sânt veseli, vioi, fără sfială: ei nu se apleacă să sărute mâna „boierului“, ci dau „bună-ziua“ fără multă mirare. Sfaturile ce le împărți, le ascultă și par a se gândi să le urmeze. Amintirile lor din oaste cuprind ideile „politice“ trebuitoare pentru starea lor: unul ar dori să aibă în casă icoane românești, — în locul celor polone și rutene, — și chipurile Regelui și Reginei —, în locul acelor ale Suveranilor Germaniei —, dar nici unele, nici altele nu se pot cumpăra, fiindcă nu e nimeni să le vândă.

De la Burdujeni spre Botoșani, în trăsura bunișoară, cu cai iuți și focoși, a unui birjar evreu rupt în coate, care a slujit în oaste și vorbește destul de înțeles românește.

De-o parte, apa Sucevei, cu vederea orașului numit de la dânsa. De alta, valuri blânde de pământ foarte

roditor, pe care grâne înalte aşteaptă încă secerişul, şi porumbul cu foile largi şi grele îşi leagă rodul supt spicul auriu, pe când păşunile sânt smăltate de o nemărgenire de flori galbene, de lumânărele înalte şi drepte, de busuioc vânat, de cicori ca nişte picături de cer senin, de coada-şoarecului albă, cu floricelele adunate strâns în mănunche. Pe drumul uscat vântul rece înalţă nori de praf, prin care răsbat cară încete cu boii cuminţi, privind dulce cu ochii mari negri şi umezi, căruţe cu calul înhămat supt arcul de lemn care se obişnuieşte şi în toată Rusia, săteni frumoşi în cămăşi foarte curate, purtând pălăria de păslă cu margini mari peste pletele ce fâlfâie, ţarance, mai mult ofilite, îmbrăcate urît în polcuţe şi rochii de cit din oraş, cu cosiţele tuflite supt barizul negru, tot de cumpărătură. O trăsuriică încărcată cu sifoane poartă numele domnului fabricant Şmilovici, al cărui vizitiu botos duce marfa de la un crâşmar de sat la altul.

Dintru întâiu, satele au încă înfăţişarea bună: case cu şindilă stau lângă acelea pe care le acopere stuful aşezat frumos în pături sau căzând în miţe putrede; ferestrele sânt chiar şi la acestea din urmă mărişoare, feresti de târg, prin care poate veni lumina.

Plopii arată o foarte frumoasă biserică, din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, întemeiată de marele boier Lupu Balş, a cărui soţie se odihneşte lângă lăcaş, supt o piatră cu armele Cantacuzinilor, familia ei. Preotul şi poporenii au reparat dăunăzi marea clădire, care ar împodobi şi un oraş.

Salcea are o biserică mai nouă, care e încunjurată însă de plantaţii de brazi şi de flori. Gospodăria proprietarului, care e d. Alexandru Cantacuzino-Paşcanu, se poate socoti printre cele mai bune din ţară: un heleşteu se revarsă la soare cu luciul său

de oțel; apele lui dau puterea electrică, prin care se luminează *curtea*; în cuprinsul ei se îngrămădesc coșarele și magaziile, și un păstor mână un cârd de viței sperioși, cari zburdă nebunatici în jurul trăsorii.

Dumbrăvenii, pe cari-i împarte un proprietar român și un arendaș evreu, — dintre Evreii cari caută să se apropie și să se confunde cu noi. Curtea celui d'întăiu se pierde în vechea măreție a unor uriași copaci de pădure, cealaltă râde la soarele vesel. Supuși și uncia și alteia, țăranii se adăpostesc în case sărăcicioase, prezărite prin marile livezi neîngrijite.

Satele scad de acum, în întindere ca și în frumuseță. Proprietarul nu mai stă în ele și toate puterile au trecut asupra arendașului evreu, care de cele mai multe ori — căci sistemul e exploatarea americană, în bloc, a moșiilor arendate, — nu stă nici el în curtea boierească părăsită. Apar pe rând, răspândite între sămănăturile de aur și sămănăturile verzi, în câmpia îngălbenită de florile lui Iulie, învinețită de busuioc, stropită cu albastru și alb de cicoare și coada-șoarecului, satele Huțanii — ai cărui locuitori au fost aduși din Bucovina, patria acestor Huțani sau Huțuli, Români slavisați din cele mai vechi timpuri —, Vlădenii, Baisa.

Siretiul, peste podul șubred al căruia se trece în câteva învărtituri de roate, e aici o apă destul de îngustă, curgând potrivit de răpede printre malurile de lut, roase de dânsul în vremile de creștere, ale primăverii. După câțva timp, zarea se înegrește de pădurea Baisei, întunecată pe fondul albastru-deschis al cerului.

Pădurea e mică. Dar, când ai ajuns pe culmi și prinzi a te coborî, priveliștea e deosebit de frumoasă. De sus, se văd turnurile albe ale bisericilor botoșănene, pe un depărtat deal în față. Iar drumul se

întinde mai departe pe o culme, între văi adânci, pline de bogăția copacilor bătrâni.

Pe drumul din dreapta se merge la mănăstirea Agaftonului sau, cum se zice de obicei, a Gaftonului. Biserica se și zărește, înălțându-și turnurile de lemn din verdeața livezilor satului. Apoi ea se ascunde, când trăsura se înfundă într'un drum săpat, care merge până la poalele dealului. Printr'un sat sărăcăcios se ajunge, urcând o culme, la „Gafton“.

Acum aproape două sute de ani, un sihastru care luase numele călugăresc de Agafton, întemeie un schit în marea pustietate de codru, în ochiul de pădure, de lângă Botoșani. Domnii înzestrară, pe rând, cu dani micul schit al lui Agafton, pe lângă care se oploșiseră câțiva călugări încă. Într'un târziu, ei fură înlocuiți cu maice, care, în acest Ținut al Moldovei-de-sus, bogat în neamuri vechi, nu erau culese din pribegele satului sau din sfărâmăturile vieții în lume. Astăzi o sută șaizeci de maici, în fruntea cărora stă ca stariță o rudă a celui d'întăiu episcop bucovinean, Dosoftei Herescu, locuiesc în căsuțele curate ca un păhar. Un spirit nou a suflat până și în această singurătate. Maicile vorbesc, cu oarecare pricepere, de războiul din Asia, dintre Rușii creștini, dar răi, și Iaponesii „cari sânt ca niște Jidani“, dar știu să se bată. Serbarea patriotică de la 2 Iulie a lăsat urme în aceste suflete liniștite, și maica stariță ar dori să aibă un chip al lui Ștefan-cel-Mare, despre pomenirea căruia vorbește cu mândrie. O călugăriță, maica Ana, a fost și la Putna, ca tovarășă a noastră de cale, și încă odată, acum treizeci de ani, ea a făcut, cu toată sărăcia și greutatea și piedecile, drumul la mormântul lui Ștefan-cel-Mare.

De la Baisa se ating ușor Botoșanii, cari se ascund încă în dosul unui înalt deal lutos, curmat de dru-

mul năruit și strâmb. În față se vede numai capela cimitirului, căscând cele două ferești ale turnului ca niște ochi goi, de mort. În urmă însă privirea cuprinde un vălmășag de dealuri și văi întinse peste zarea largă și acoperite cu catifeaua moale a pășunilor, a orzurilor, ovășurilor verzi, cu aurul aspru al miriștilor, cu valul de aur în mișcare al grâului gata de secere. Gaftonul e la dreapta, la stânga în vale se ascund coperișurile roșii ale Stăncestilor, unde și acum locuiesc Calimachii, cari au dat patru Domni Moldovei.

Drept înainte, strada Gaftonului duce, printre căsuțe de sat, către centrul de destrăbălare și murdărie, de mucedă decadență al marelui oraș stăpânit de Evreime.

5. Spre Hârlău.

Când te întorci în urmă să vezi Botoșanii, din stradele de livezi ale căruia ai ieșit abia, orașul ți se înfățișează în toată curăția și nobleța idealului: cu multele turnuri înalte de biserică răsărind din desișul verde al arborilor. În jos se revarsă o mahală, cu casele mici și rare ca ale unui sățucean.

Șoseaua, minunata șosea netedă, aleargă înainte spre Hârlău. Porumbul înalt așteaptă încă binecuvântarea unei ploii ca să lege rodul. Grâul de aur e în secere: paiele sânt strânse în snopi groși, răspândiți în bună orânduială pe lărgimea goală a lanurilor secerate; pe când în altele, pe care se mai clatină mătasa spicelor, țărani în cămăși albe, cu brâul roșu, cu pălăriile largi de păslă neagră, femeile în tulpane taie, aduși de șele, sau privesc cu secerea în mână, ca niște zei și zeițe ai ogoarelor hrânitoare. În curând meșterii clăditori vor ridica ariile înalte și mașinile vor desface din paiu bobul pâinii de toate zilele.

Drumul cotește în stânga, îndreptându-se spre o

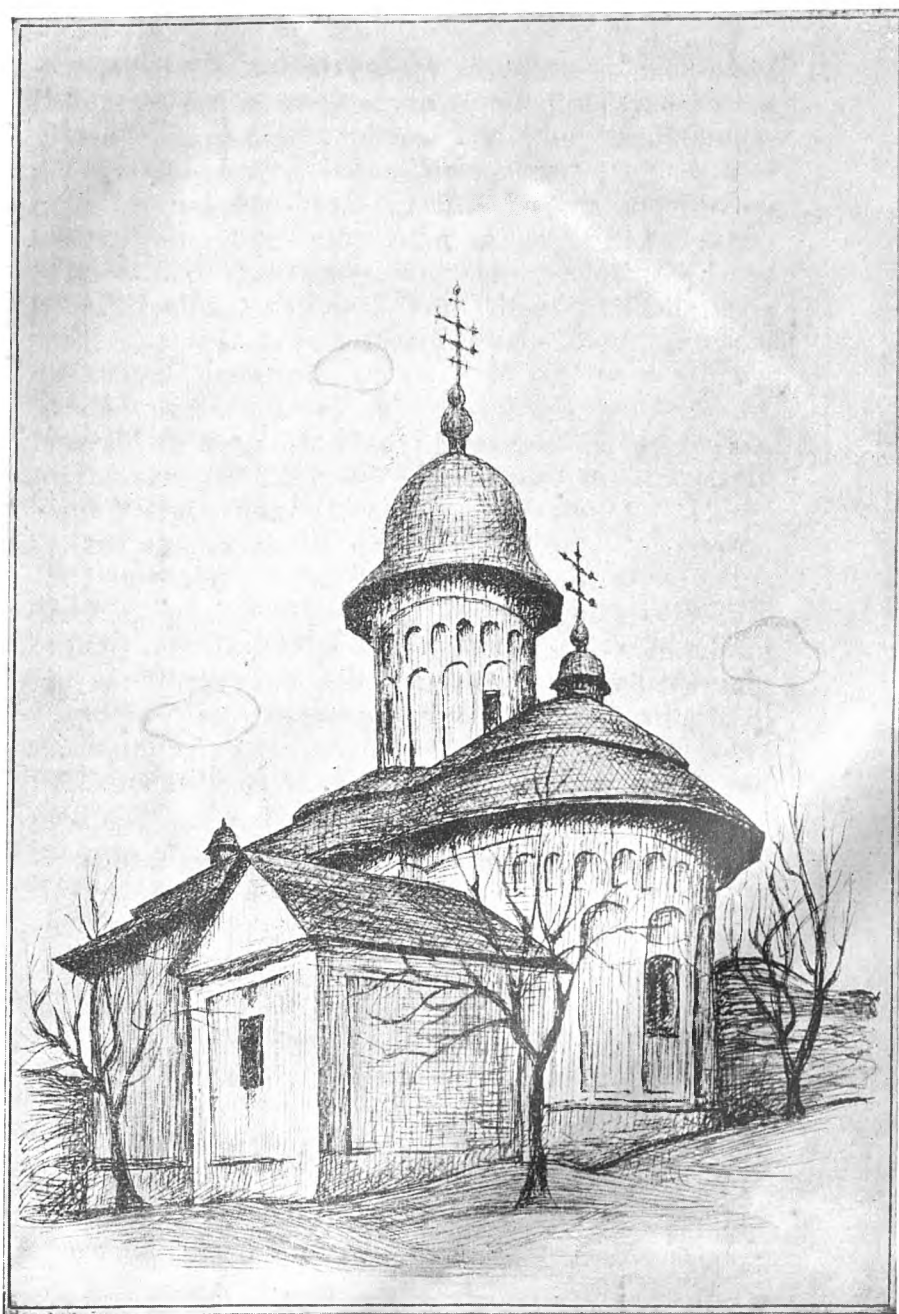
pădure printr'un ținut de sămănături încă neculese și de fânețe cu toate florile, care îmbălsămează aierul dimineții. Pădurea se vestește prin bătrâni străjeri, cireși cu trunchiul adânc scrijelat, ca și cum încordarea unor mușchi uriași ar ținea sus împleticirea crengilor frunzoase. Apoi oastea trunchiurilor desedese, supțiratece, înalte, se desfășură și în dreapta și în stânga, pe când din cerul foarte albastru cade lumină, liniște și singurătate.

În cete răzlețe, sălcii vechi, cu trunchiul învârtit, sucit, împietrit parcă într'o zvârcolire. Tei înfoiați înaltă încă, în această vreme târzie, spre înălțime mirosul mângâietor al florilor lor mărunte și smerite: între flori, teiul e ce este privighetoarea între păsări.

Un ochiu în pădure adăpostește un sat, Copălăul¹, ale cărui case samănă, în răspândirea lor liniștită, cu o turmă de oi împrăștiată la pășune. Apoi iar pădurea Coșulei, — dincolo de care așteaptă vechea mănăstire a lui Mătieș Vistierul lui Petru Rareș, cu zidul de împrejmuire suind în zimți dealul și cu măiastra pisanie, — pădure lungă și deasă, strânge de amândouă părțile drumul cel mare.

Frunușica își îndreptățește numai puțin numele. E un târgușor care mărgenește câțva timp drumul mare cu căsuțele lui destul de albe. E „sabăș“, așa încât Evreii stau afară, în ușă, cu femeile și copiii, bucurându-se de ziua odihnei hotărâte în lege. Deci nu e hrană pentru drumeț: un hangiu armean găsește doar ceva covrigi uscați, iar din cărciuma unui Român iese la iveală o sticlută cu vin. Casa acestuia din urmă are trei odăi în șir: pe pereți se vede regele Milan al Serbiei și regina Natalia, precum și un vechiu portret al regelui Carol.

¹ După ungurește: satul plugarilor, „cari sapă“, cum Hârlăul e, tot ungurește, „poșta cu cai“.

Biserica mănăstirii Coșula, înainte de restaurare.

Armeanul ni spune că am scăpat de o primejdie: pădurea Coșulei are hoți, cari au desbrăcat pe un „Jidan“ și pe un Lipovean. Vizitiul, un Român, adaugă că e vorba numai de „pârlăci“, adecă hoți mici, cari nu iese decât în calea străinului lacom și fricos, de și l-ar putea lăsa în pace și pe acela. Subprefectul și-a trimes jandarmii, și drumeții vor fi iarăși slobozi și nesupărați. Dar tot vizitiul ne roagă să-l apărăm la întoarcere prin tovărășia unuia din acești jandarmi.

Acum trăsura trece chiar printr'un sat. Uricenii, lung șir de călune înădite, pe când în stânga livezile foarte verzi și bălancele copereminte de stof arată locul Flămânzilor.

Sânt case nouă, — și se tot clădesc —, care presintă un coperiș bine pieptănat, ochi de ferești bine deschiși și o față curată, pe care o împodobesc brâiele albastre. Din cele vechi chiar, niciuna nu tânjește într'o rână și nu dovedește neîngrijirea unui gospodar prea lăsător în voie. Toate curțile sânt împrejmuite cu bune garduri de nuiele sau de cetini înflorite. În cuprinsul lor se văd coșere strâns împletite, pomi roditori sădiți des și păduri de popușoaie înspicate. Câte o gospodină se ivește, foarte în treabă cu ale casei, pe când *omul* ei lucrează la câmp.

Am ajuns într'o întindere de dealuri goale, uscate, prin înguste tăieturi verzi ale cărora pasc cirezile mândre, care înalță arcul desăvârșit al coarnelor lungi, și oi strâns întovărășite. Se văd țarcuri, și ocoale, păstori călări străbătând câmpul.

Hârlăul e în fund, după câteva întortocheturi în cale: acolo unde câmpul prinde iarăși a înverzii, unde casele încep să se ivească și câte un turn de biserică apare hăt departe.

Întri printre căsuțe curate, și ai ajuns în centru fără să ți se pară că ai pătruns într'un cuib de Evreime. Străzile sânt largi, drepte, pavate cu bucăți de piatră sfărâmată, și măturate. În schimbul de mărfuri dintre județele Botoșani și Iași, Hârlăul, care duce la Cotnari, la Târgul-Frumos, are o oarecare însemnătate. O diligență vine din capitala celui d'întăiu județ, și birjile evreiești circulă neconținut spre Hârlău și de la Hârlău înainte¹.

Altă dată însă, Hârlăul era cu totul altfel de centru. Cu mult înaintea Evreilor și a birjelor, cei d'întăiu Domni ai țării Moldovei și-au avut aici reședința de la Răsarit, din șes, lângă leneșa și mica apă a Bahluiului, care se strecoară, curată încă, supt înălțimile din dreapta, unde strălucește sus schitul lui Zagavie, reședința învățatului Vlădică Amfilohie de Hotin, fost student la Roma, care tălmăcia din italie-nește cea d'întăiu Aritmetică și cea d'întăiu Geografie, tipărită în 1795. Aici, la Hârlău, Ștefan fiul Mușatei a fost încunjurat de oastea lui Sigismund, regele Ungariei, și a învins-o. De aici au pornit atâtea scrisori, atâtea hotărâri, atâtea drumuri ale lui Ștefan-cel-Mare și ale urmașilor săi până pe la jumătatea veacului al XVI-lea.

Apoi „cetatea Bahluiului“ decăzu. Numai după vre-o cincizeci de ani, ea se ridică din sfărâmăturile ei. Radu Mihnea, nepotul lui Petru-Vodă Șchiopul și urmașul lui Petru Rareș, al lui Ștefan-cel-Mare, fu aruncat de vântul schimbărilor în Scaunul Moldovei, din care stăpâni *impărătește*. Suceava, Iașii nu-i ajunseră ca reședințe, și el drese, pentru vară, Curțile din Hârlău. Și astăzi, în puținele sfărâmături ce au mai rămas în picioare, pe movila străpunsă de colții de piatră, de lespezi care au fost praguri de porți, se vede cărămida lui Radu lângă vechea

¹ Acum e legătură de cale ferată (1939).

Discuri smălțuite din secolul al XV-lea.

șesătură de bolovani a Domnilor străvechi; țevile pentru apă de la baie trec și supt unele și supt altele, dar ele sânt, de sigur, fapta acestui Radu.

În față cu locul gol pe care se ridică vechea Curte, se înalță, strălucitoare în gâteala ei nouă de cărămidă aparentă, de piatră răzăluită, de rotile de smalt verde și galben, biserica lui Ștefan-cel-Mare, de care nu s'a atins urmașul său Radu. Mică și armonioasă, cu turnul suptire și gingaș, ea înfățișează tipul neschimbat al bisericilor de pe acest timp. La intrare, aceleași rânduri de arce de piatră cuprinzând ușa, cum e și aceiași podoabă de piatră săpată a ferestilor înguste. Zugrăveala, destul de frumoasă, e mai veche decât anul 1608, când se înseamnă, prin zgârieturi, moartea unui fiu de preot; ba într'un loc se vede scrijelat un an din veacul al XV-lea. De almintrelea, nu e biserică mai bogată în zgârieturi decât aceasta: Români, ca Năsturel, Drăgan, Poloni, ca Boguszenski și atâția alții, au lăsat în slove albe, săpate, amintirea lor pe zidurile vechii clădiri, care arată să fi fost părăsită îndată după moartea, în 1626, a lui Radu Mihnea restauratorul. Leșii nu s'au sfiit a pătrunde și în altar, unde iscăliturile lor se întind ca o ață de paianjăn, și mai târziu preoți români, ca Pavel Gafencu din 1754, au avut tot atât de puțină sfiială față de Dumnezeu și față de trecut.

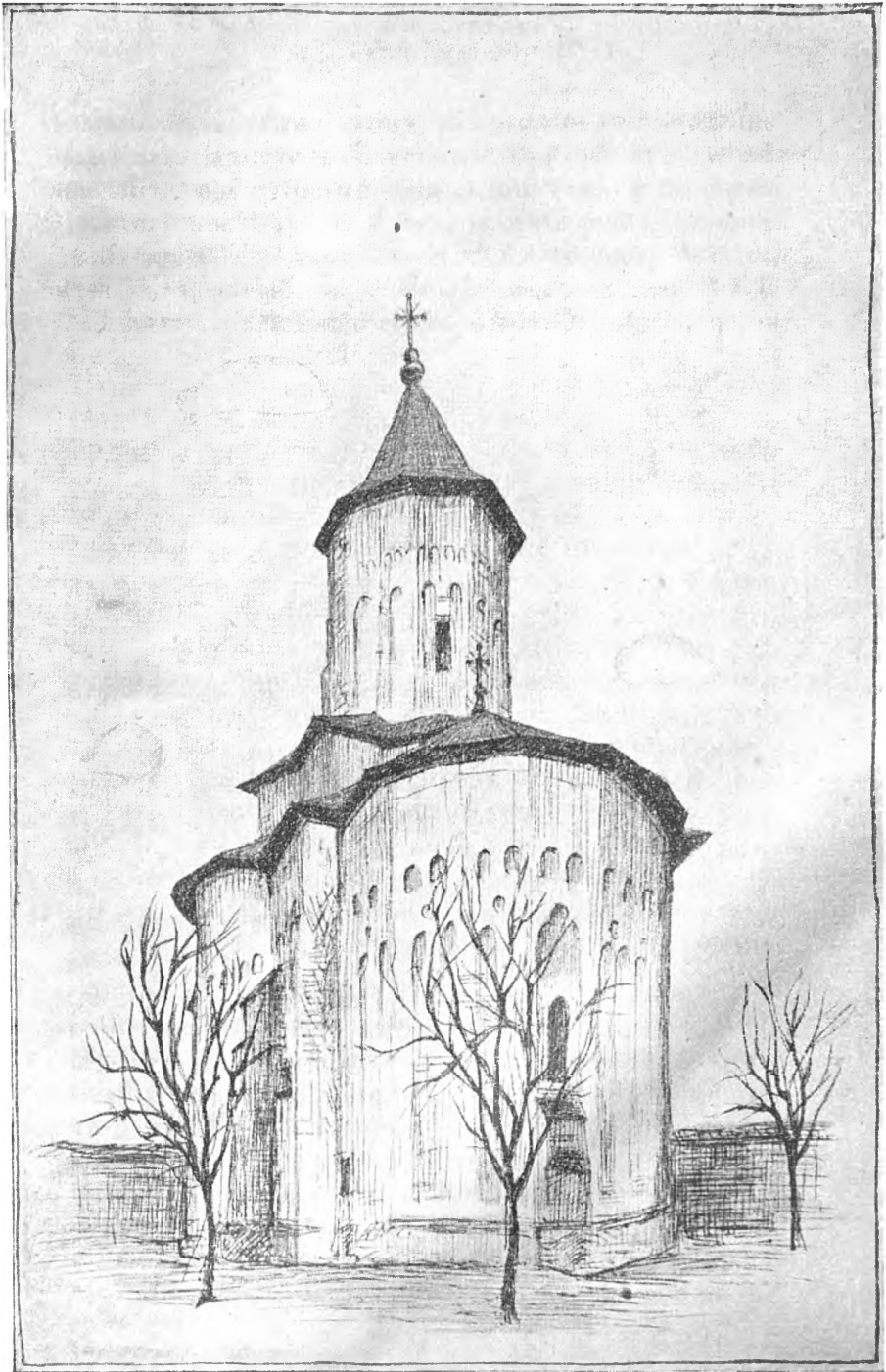
Petru Rareș a lăsat biserica a doua, cu turnul înegrit, încunjurat cu ocnite, care a stat și ea multă vreme părăsită, pierzându-se și piatra cu pisania și amintirea ctitorului, până ce marele gospodar, „seniorul feudal“ care a fost în aceste părți Iordachi Cantacuzino Spătarul, din jumătatea d'întăiu a veacului al XVIII-lea, a dres și această biserică a Sfântului Dumitru, arătând în lespedea sa amintitoare că „de cine este zidită dintru'nceput nu se știe“. Două

alte biserici, dintre care una, cu tonuri roșietece, se vede pe deal de departe, sânt dintr'o epocă mai târzie și n'au ctitori vestiți. Tuspătru bisericile sânt astăzi și prea multe și prea mari pentru un târgușor alcătuit mai mult din Evrei, cum este Hârlăul din 1904, în care acum cinci sute de ani era totuși atâta viață ostășească, atâta viață românească.

Poate nicăiri nu se află alături lucruri mai deosebite, mai dușmane între ele, mai greu de găcit unele prin altele decât în acest colț al Moldovei-de-sus, Sâmbăta a prefăcut Hârlăul într'un târgușor pustiu, unde credincioșii Legii Vechi gustă în cerdace, după povește religioase străvechi, odihna desăvârșită: la hanul unde ni se face, zimbînd, o socoteală „boierească“, adecă foarte umflată, fetele, care au luat premiile cele mari la școala românească, nu cutează să înfrângă sfințenia „sabășului“ scriind prețurile. A doua zi un val zgomotos de mușterii în cămăși albe, brăie roșii, pălării largi, în fuste, polcuțe și barizuri, va năvăli tot, încunjurând pe Evreul șiret și guraliv, care-și potrivește „gheșefurile“.

O elegantă trăsură dusă de doi cai focoși ne duce acum în spre castelele, „curțile“ fraților Ghica, d-nii Constantin Ghica, din Delenii lui Maxut, și Grigore Ghica din Delenii Cantacuzinilor.

Casa celui d'intăiu își deschide toate fereștile asupra unei nesfârșiri de dealuri verzi, de văi aurite, care se opresc la o linie albastră, ce samănă cu fața mării îndepărtate. Trandafiri mari înfloresc încă, zeci de brazi cu acele întunecate încunjură locuința, apa împuținată de secetă țâșnește din largul basîn ale cărui lebede s'au adăpostit într'un ungher de răcoare. Cu gesturile unui general în retragere, care ar fi și un mare magnat, d. Constantin Ghica ne călăuzește prin potecile strălucitei grădini.

Biserica Sf. Dimitrie din Harlău.

Colo însă, către Hârlău, la marginea pădurii, marele arendaș evreu Berman Iuster își are fabrica de sticlă, ale cărei produse, și mai bune și mai rele, și mai limpezi și mai opace, își găsesc drumul până și în prăvăliile muntene. Nisipul de cuarț vine din Galiția, meșterii au sosit din Boemia, din Belgia. Aici poate fi folos pentru România, dar nu e neamul nostru, nici trecutul lui.

Mai departe, un drum ce se tot suie, atinge satul Delenii, cu școala lui mare, cu cele șase sute de case de lut și stuh, destul de sărace, care se risipesc, ascunse, până foarte departe. O poartă ca un arc de triumf se boltește înaintea noastră; ea poartă stema Moldovei și data de 1807. Casa, foarte mare, cu două rânduri în față și trei în dos, care se vede acum, cu grădina ei, cu parcul ei, încunjurate de un puternic zid, datând din veacul al XVIII-lea, e, cu toate reparațiile, — dintre care una se face acum —, unul din rarele exemplare de arhitectură privată din acest veac. Iordachi, fiul aceluia Iordachi Cantacuzino care a dres biserica Sf. Dimitrie din Hârlău, a durat aceste case, cu saloanele întinse ca ale unui rege, cu picturile frumoase, cu oglinzile de de Veneția în cadre de metal auriu, cu frunoasele plafoane în romburi de lemn negre și albe. Casa gospodărească a mai avut norocul de a nu adăposti până astăzi decât gospodari desăvârșiți, din neamul Ghiculeștilor, care pornește, în această ramură, din Maria, fata lui Iordachi: d. și d-na Grigore Ghica, între cei zece copii ai lor, înfățișează încă, în acest timp de împrăștiere și rătăcire a oamenilor, viața de odinioară în ce avea ea mai ospitalier și zimbitor totodată. Când moda francesă de astăzi va dispărea, când arendașii evrei nu vor mai fi de folos, astfel de familii, care s'ar putea ocroti prin crearea de

majorate, vor fi printre temeiurile vieții naționale, una singură și în adevăr utilă¹.

Tot un Iordachi Cantacuzino a dres, dincolo de zidul de împrejmuire al Curții, puternica biserică, al cărui ctitor d'întăiu e un Cantacuzin și mai vechiu, Toderășco Iordachi de înaintea anului 1700. Dar numai al doilea Delean, Iordachi, fu întemeietorul și al mănăstirii vecine a „Sfântului Nicolae din lacuri“.

Drumul merge pe cărări și potece, între fânațe și peteci de pădure, lăsând la dreapta cariera adâncă, în fundul răscolit al căreia zac pietrele de moară din Deleni, acum cu totul învinse de morile de abur cu pietre fine, franceze. Carpenii suptirateci și foarte înalți tremură din frunze o chemare, un îndemn către schitul care a rămas acum numai în sama lor.

Trei brazi stau în fruntea cărării, părinți portari ai Sfântului Nicolae. Lângă dânșii o aripă de ziduri se pierde între florile albastre, galbene, vinete ale buruienii îmbielșugate. Biserica însăși e întregă: clopotul atârână încă în turnul de zid, cele două toace așteaptă să fie atinse cu ciocanele puse pe marginea ferestruii, icoana stă tot expusă pe mesuța împărțirii anaforei, pomelnicul ctitorilor din tripticul zugrăvit e deschis încă în altar. Dar de douăzeci de ani rugăciunea n'a bătut din aripile ei sigure în cuprinsul bisericii părăsite, zugrăvelile se ascund supt ața painjenilor, lemnul sfânt al icoanelor crapă. Lumea de sus merge pe alte drumuri și lumea de jos are multe și grele nevoi; numai florile câmpului înalță mirosul lor de tămâie săibatecă spre fe-reștile moarte și vântul cel trist al Miazănoptii cântă în vecernii de iarnă rugăciunile morților.

¹ Exproprierea rău făcută și dispariția tradițiilor au închis această perspectivă (1939).

III

SUCEAVA (azi : BAIA)

1. Folticeni.

Drumul spre Folticeni scapă răpede din lumea înălțimilor care se văd abia o bucată de vreme în zare. Sântem în partea de dealuri blânde și roditoare care e udată de Șomuzuri, — cel mare, cel mic și cel „puturos“ —, și se mlădie până în Siretiu. Ovăsuri bogate, care încep a îngălbeni, porumburi verzi și înalte mai peste tot locul, lanuri, înălbite de floarea albă a hrișcăi, nesfârșite întinderi presărate cu florile fânului care îmbălsămează în roua dimineții și în umezeala serilor pașnice. Casele satelor se prind ici și colo pe coastele dealurilor, unde bisericile de zid, cinchite, par niște cucuvăi la pândă.

Și ce râuri frumoase! Sânt ape de munte, dar nu săritoare, spumegânde, nebunatece, împiedecate de bolovani, așa cum se arată cât timp se luptă între stânci, ci înseninate, mănoase, largi, și totuși pe deplin limpezi, dulce albastre, vioaie în tremurul lor iute, pe care lumina de Iulie îl preface în solzii de zale ai unui balaur fără capăt. Pe alocurea, cară sânt oprite pe maluri, supt copacii vechi cu lungile crengi răsucite, și cărăușii își cufundă trupurile mușchioase în răcoarea vie a râului. Aiurea, la izvor, femeile în cămăși albe cu arnici și fote întunecate nălbesc sulurile de pânză, care se usucă apoi pe pajiștea cu mii de flori. Câte o fetiță se întoarce cu volocul într'o mână, ținând strânsă în cealaltă recolta-i de chitici lunecoși. La cutare fântână, — satul însuși

se numește după dânsa, și e Fântâna-Mare, -- apa sare în trunchiul scobit, gâlgâie peste margenea lui roasă, se prăvale în alt trunchiu, și, scăpată de aceste căpcane, în jurul cărora băltăcăiesc copiii în cămeșuici, cu palmele întinse, fuge la vale ca o șopârlă, presărând cu argint viu dunga prundișului. La Baia, un sul prins din Moldova, apa chiar care a dus pe Români maramurășeni, pe „Ungurenii“ lui Bogdan Voevodul în acest raiu de îmbielșugare și zimbitoare pace, trece întunecat, turbure de părere de rău, lângă gardurile de nuiele împletite și hrănește vechi sălcii argintii ce-și înting apa în luciu, pe când flote de rațe trec cârmuite de grasele gâturi rotunde.

În stânga, când ajungi la podurile cele două ce se întind peste Moldova limpede, albastrul înălțimilor carpatine se ivește iarăși, culme după culme, vale după vale; în dosul tuturor pândește Împăratul munților, Ceahlăul, cu cununa de nori albi a bătrânețelor sale.

Folticienii se vestesc prin bisericuțe pe dealuri. Cășarmile supt table roșii stau în dreapta; orașul e cufundat în livezi spre stânga. Ciudate porți de lemn nouă, ca niște arcade chineze, dau, în vâpseală tricoloră, marca țării și inscripția cu numele orașului și al împărțirii — „tractului“, - spre care duc. Mi se spune că Evreii ar fi purtat cheltuiala, ca unii ce sânt îndatoriți prin legea lor a locui în orașe închise.

Ei sânt, firește, toată viața acestui târg-oraș, ai cărui locuitori creștini stau de-o parte, sus, în casele albe, împodobite cu flori și copaci. Ei împănează acum cu trăsurile și căruțele lor tot drumul cel mare spre Târgul-Neamțului. Căci e vestitul iarmaroc al Sfântului Ilie, la care alerga odată toată Moldova, aducând vite, grâne și cumpărând fabricate străine,

care veniau mai mult din Bucovina, ce se atinge în ceva mai mult de jumătate de ceas cu trăsura.

Acum iarmarocul acesta e în neconținută scădere și nu aduce mai pe nimeni din alte Ținuturi. El privește doar pe țărani din Suceava și pe orășenii din Folticeni. Pe un câmp plin de paie și de gunoiu, la capătul unui murdar colț de Jidătime nespălată, se întinde o alee de panorame, circuri, tiruri, expoziții de fenomene, prăvălii de lucrișoare ieftene și jocuri de noroc. Perdeaua roșie ascunde minunile războaielor și figurilor de ceară, artiștii ambulanți se mișcă pe scânduri, — program viu al reprezentației —, negustorul cu pușca de aier comprimat dovedește cum se pot atinge țințele albe și pune în mișcare figurile; impresari feminini, cu cărpa pe cap, poftesc la fața cu capul mare, la cei doi copii grași, la uriașul din Olt, pletos și spân, cusut în haina-i cu rotocoale roșii. Turcii din Albania, cari pătrund, călări, până prin văile cele mai ascunse ale munților, vând mărgelile, oglinzi și trâmbițe. Roatele mari și mici se învârtesc, și locul unde se vor opri arată dacă jucătorul va lua paharul de sticlă albastră sau ceasornicul care nu umblă, sau se va alege cu o tristă urare: „sănătate, boierule“. Colo, un vânător de noroc pe care-l ispitește strălucirea mării oglinzi oferite ca premiu, aruncă fără izbândă, — după obicei, — discurile de piele care ar trebui să acopere *complet* un anumit loc de încercare. Și, prin jumătatea de întunec a nopții cu ultimul pătrar de lună, prin sărăcia de felinare și lipsa de gardiști, publicul român și evreo-român al serii, „boieri“ și *nighistori*, vorbesc, pierd gologanii sau beau bere proastă în praf, supt cărpele unor corturi improvizate în mijlocul drumului.

În oraș chiar, Evreii, au, într'o grădină, un teatru al lor anume, cu o trupă de operetă care se reclamă

de la Residenz-Theater din Berlin. La Iași, altă trupă La Botoșani, o grădină din centru răsună de glumele și canțonetele în dialect și de râsul grosolan al publicului care-l poate înțelege, pe când în altă parte, și în Botoșani și în Iași, actori cari se hrăneau cu câte cinci bani pe talger spuneau pe românește, — unii pentru Evrei represintă o comedie cu subiectul polon. dintre ei, Evrei munteni —, lucruri necuviincioase cam de același fel. Cultura română înaintează văzând cu ochii în orașele Moldovei!

2. Slatina. Râșca. Mănăstirile Sucevene.

Prin lungul șir al căsuțelor albe, cu cerdace de lemn și grădini, al Stradei Nicoreștilor, prin jugul „tractului“ tricolor plătit de Evrei, spre Rădășeni, sat vechiu și vestit pentru cultura și exportul fructelor, pe care-l face în mai mare măsură decât orice alt sat din România.

Luăm șoseaua, și ne înfundăm într'un drum săpat prin lut, care duce tot la vale. Pe acest rău drum trec cară și căruțe și săteni sprinteni și curați, în îmbrăcămintea îngrijită și elegantă a muntelui. Gardurile de nuiele rupte din sălciile ce mărgenesc ca o alee, cuprind gospodării foarte întinse, cu case solide și înalte, având câte trei odăi, ferești ce se deschid une ori, frumoase cerdace de lemn. Lemnul clădit și lucrat se vede pretutindeni în acest prag al pădurii nesfârșite. Și biserica e făcută din lemn și, fiindcă ușa de intrare în naos e puternică și împodobită cu săpături, locuitorii o atribuie cu mândrie lui Ștefan-Vodă Tomșa, de la începutul veacului al XVII-lea, în care ei văd un fiu al Rădășenilor.

Dar bogăția satului nu vine din lemnul îmbielșugat, ca la Baia, unde se lucrează coafe care merg până la porturile Dunării. Marfa Rădășănenilor sânt poa-

mele, pe care le cumpără misiți pentru Berlin și Praga chiar, ceia ce Cârmuirea știe așa de bine, încât favorizează transportul de fructe, nu de la Folticeni apropiați, ci de la depărtații Pașcani, ca și cum ea ar voi să încurajeze specula Evreilor. Nicăiri nu stăpânesc mai mândri pomii bătrâni, în frunzișul felurit al cărora se ascund și se ocrotesc toate, lucruri și oameni.

Am găsit aici pe un „popa Tanda“ al lui Slavici, (în preotul Lovinescu. Ce gospodărie frumoasă, ce livadă cu iarbă înaltă, ce desiș al pomilor dătători de bogăție! Părintele are albine, și cai, și vite, și fâlci de sămănături „la câmp“. În satul ai cărui locuitori se răspândesc în cea mai mare parte din an, vânzând poame până departe prin târguri și orașe, el s'a făcut, fără leafă, — în aceiași odaie un învățător, nici tânăr, nici bătrân, se plânge că e prea puțin răsplătit pentru a da o muncă așa de grea cum e a lui, — propoveduitor al cuvântului culturii, evanghelia cea nouă. Înfruntând vorbele rele și amenințătoare, el a dat satului ogoare de trifoiu și de cartofi bucovineni și arată prin înflorirea casei sale felul cel mai bun de a strânge bogăția.

Șoseaua veche a lui Mihai Sturza trece, largă, netedă, printre lanurile fericite. Prin aierul desăvârșit de limpede al dimineții fără aburi și fără praf, Folticeni se văd în urmă zugrăviți. Munții se zăresc fumurii, întâiu în dreapta.

Granița Bucovinei se atinge îndată. Ea e pretutindeni aproape: și aici, unde casa vămii răsare la capătul unei șosele, în față cu risipitul sat bucovinean Băieșești, și la Bodești, de vale, supt mănoasele dealuri rotunde, în valea de papură înaltă a Șomuzurilor limpezi. Cursul acestora, apoi o cărare, o potecă între lanuri, un grănicer cu pușca pe umăr arată că pământul românesc nu mai este al Româ-

niei, ci al altora cari prin dibăcie au implântat în mijlocul lui stâlpii galbeni-negri, cu inscripție nemțească.

Prin zăvoaiele de sălcii ale șesului Moldovei, prin mijlocul domeniilor, desăvârșit îngrijite, ale Coroanei, cu clădiri cochete de administrație, garduri de oprit muntele, plantații de brazi, grădini, parcuri, muzee silvice. La Mălini, e parcul de cerbi. Într'o largă câmpie mătăsoasă, tăiată de garduri, blândețele fiare ale pădurilor adânci trăiesc strâns unite ca oile într'o turmă. Învingătorul în lupta cea din urmă pentru stăpânirea ciutelor sfioase e călăuzul pe care-l recunosc cu toatele: el poartă înaintea supușilor săi fruntea împodobită cu coarnele în ramuri. De cele mai multe ori ei se înșiră liniștit, păscând iarba înaltă, dar, la cea d'întăiu primejdie, căpetenia se oprește în loc, ochind împărătește toată zarea, cercetând văzduhul cu nările lui deschise. Și, la un semn al lui, mușchii strânși în așteptare, încordați spre avântul mântuitor, se destind într'o singură mișcare și, cu un ropot răsunător de copite, toată ceata mănâncă pajiștea, fugind.

Pe la Drăceni, alt sat mare din stăpânirea regală, un drum la dreapta, către munte, duce la mănăstirea Slatina, prin sămănături și bune sate de munte. Bradul apare pe înălțimile tot mai mari, și peste puțin el le-a cucerit pe de-a întregul, ca în munții Neamțului. Doi munți în dreapta și în stânga; în fund un altul, albăstriu, închide zarea. Supt el se văd turnuri de biserică, scânteind din coperișurile de tablă. Acolo e Slatina.

Ctitorul, Alexandru Lăpușeanu, care rătăcește în mintea urmașilor ca o stafie cruntă cu mânilor pătate de sânge, a vrut să întrecă pe toți înaintașii și strămoșii săi prin clădirea acestei puternice mănăstiri. Niciodată Ștefan-cel-Mare sau Petru Rareș

n'au avut îndrăzneala și dărnicia ce trebuie pentru a dură o clădire așa de mare, așa de bogată și de felurită.

Un înalt zid de bolovani legați cu ciment înegrit se desface pe verdele negriu al brazilor vecini. Îl străbat ferești înguste, de multe ori despărțite încă în două printr'un strat de cărămidă fină. La poarta de intrare se ridică un turn zdravăn; în fund, la fiecare colț al zidului de spre codru, care merge până în Bucovina, pe drumul Sucevei pierdute, alte două turnuri. Unul se zice a fi fost acela de la paraclisul lui Vodă; celalt, așa de masiv încât cu greu i s'ar putea găsi părechea, duce la bisericuța de sus, care se numește „paraclisul Doamnei Ruxandei“.

Alexandru-Vodă a făcut și clădiri încăpătoare, pentru el, Curtea sa și călugări, dar casele domnești nu s'au păstrat decât în parte. Într'o aripă a zidirii umbroase, cu două rânduri, cu cerdace, arcade și ferestuici adânci, e arhondaricul și chiliile fraților, paisprezece la număr, cari au în fruntea lor pe un bătrân din părțile Bistriței, călugărit de Meletie (fratele lui Nicolae Istrati din Rotopăneștii apropiți), odinioară el însuși stareț aice. Restul vechiului palat, spoit cu galben, e un spital sau e dat spre locuință medicilor¹.

Trapezăria și bucătăria, care fac la un loc o singură clădire, s'au păstrat mai bine, adecă tocmai așa cum le-a lăsat ctitorul la 1559, când s'a sfințit noua mănăstire. Bourul stemei moldovenești, săpat într'o formă nouă, cu gât cu tot, având în stânga soarele și luna și întovărășit de doi lei și de arabescuri, stă de-asupra ușei. Ușa aceasta are mai multe ciubuce în cadru, și, sus, un *lintel* mare. Întreaga fațadă, prelungită cu un cerdac, înfățișează

¹ Casele au ars de curând (1919).

în stânga două ferestruice cu „lintele“ și ciubuce, iar, în dreapta, pe altă linie, două ferestruice mai mici. În dos, ferestrele sânt prefăcute, dar într'un colț se vede o săpătură, al cărui rost nu se mai poate lămurii. În bucătărie, o enormă vatră, cu arce largi în toate părțile; ea slujește și astăzi la pregătirea mâncarilor grosolane, care fierbeau în mari cazane de aramă. În total, e unul din rarile specimene ale vechii arhitecturi civile.

Biserica are o fațadă ca aceia de la Neamț sau Piatra, cu trei ferești mari gotice și un rând de ocnițe; se sprijină pe două puternice contraforturi. Pe laturi sânt alte trei contraforturi și încă un rând de ocnițe: ferestrele se deschid mărunte, simple, cu arcul sfărâmat. Turnul, mic, samănă cu al bisericilor lui Rareș și e încins de trei ori cu ocnițe.

Întrarea se face pe laturea de spre trapezărie, unde, iarăși, sus de tot, stă bourul cu soarele și luna. O ușă joasă, fără de podoabe, duce într'un pridvor întunecat. Altă ușă, care trece în naos, încadrată cu trei rânduri de ciubuce aurite, e poate cea mai frumoasă întruchipare a încadrărilor obișnuite în veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Zugrăveala nu e tocmai veche, dar reproduce cu credință, într'o desăvârșită armonie a împărțirii și a formelor, pe aceia.

Un singur mormânt, cu bolta joasă, sprijinită de stâlpi săpați și acoperiți cu o minunată placă de marmură, acopere rămășițele domniței Teofana, fata lui Alexandru-Vodă. După câțva timp, un alt mort a fost coborât acolo, un bătrân coplesit de blăstăme, care ieșise din lume prin haina de căință a călugăriei și prin otrava boierilor: călugărul Pahomie, care fusese Alexandru Lăpușeanu. Și pentru dânsul s'au sculptat slove pe marmură și tatăl blăstămat a fost așezat spre odihnă lângă marmura albă care purta numele curat al fiicei sale, moartă fecioară, în tinereță.

Un al treilea mort mare a venit pe urmă. Veniamin Costachi, fost Mitropolit al Moldovei, vestit și sfânt Mitropolit, scos din Scaun de dușmănia celor puternici, s'a stins aici. El a fost înmormântat întâiu lângă zidul bisericii, cam pe locul unde, cu câțiva ani în urmă, s'a așezat un grilaj de fier cu inițialele numelui, familiei și vredniciei arhieresti a răposatului. L-au strămutat apoi în biserica însăși, și colțul de umbră cu mormântul copilei și al tiranului a primit oasele bătrânului sfânt. Dar ele au fost strămutate pe urmă în noul și ultimul lăcaș al Mitropoliei din Iași, restaurate, și astăzi numai lespedea de marmură a Teofanei se vede pecetluind țerna de acum cinci sute de ani, înveșmântată în vechile stofe și vechile coperișuri de cap ale vechimii.

De-o parte, în bibliotecă, unde e strânsă aproape toată opera de traducere și tipărire a lui Veniamin, se păstrează două aiere țesute în fir de aur pe mătasă roșie. Între sfinți, chipul lui Alexandru și al soției sale Ruxanda se văd, cu fețele zugrăvite pe mătasă și rochiile de brocard sau de stofă scumpă, cu podoabe de blană, fireturi, gulere și brâie de aur. Iar, lângă mormânt, Alexandru, soția și fiii săi se înșiră, în chipuri senine de sfinți: în locul bărbii mărunte negre de pe aier, ctitorul poartă aici lunga barbă sură a bătrânețelor.

Înapoi, către Râșca, al cărei drum se desface după câțva timp din calea cea largă spre Folticeni.

Supt înălțimile întunecate din dreapta, Baia se infundă în livezi. În mijlocul văii cu popușoai arse de secetă, ruina bisericii lui Ștefan-cel-Mare apare singuratecă, fără coperemânt, cu păreții pătrați, ca un vechiu plăieș prăfuit și copleșit de rane¹. Apoi până departe satul se răsfiră, casă de casă, livadă

¹ S'a refăcut, peste puțin.

de livadă, pe când un crac al Moldovei, închis în șanțuri, strecoară luciul lui de ardesie. Copii cu părul bălan lăsat ca o căpiță pe ochi, cu fața rotundă trandafirie, cu ochii senini albaștri, copii cari vădit nu se țin de neamul nostru, amintesc vechea întemeiere prin Sași a Băii orășenești, a Băii de argint de odinioară. Ea e amintită și prin îngrijirea mai deosebită a caselor și a uliței. Și în sfârșit de dânsa vorbesc numele locurilor vecine: Horodnicenii, „satul pârgarilor“, Bogata, — altă Bogată e dincolo, în Ținutul ardelean al Bistriței —, Bogata, unde poporul arată ruinele din trecut, astăzi astupate, Sasca, — satul unei femei de Sas —, Băieșeștii, dincolo de granița Bucovinei, numit așa după strămoșul, care a fost un băieș, un lucrător de mine. Ici și colo, și în celelalte sate, la Fântâna-Mare, și aiurea, îți râd, în negrele porți de lemn, ochii albaștri, de lumină blândă, ai copiilor cu părul de mătasă bălaie. Limba, legea s'au dus, dar pecetea rasei rămâne, și, în izolarea vieții de sat, ea trece înainte, din neam în neam.

Sântem acum în satul Bogdăneștii. Sălci, garduri de răchită, frumoase case de lemn. Un țăran cu însușiri neobișnuite a clădit singur, bucată cu bucată, în forme care nu se mai întâlnesc aiurea, o locuință cu zăplazuri capricioase, cu coșare îngrămădite, cu un al doilea rând ce se poate deschide pentru a primi lumina răcoroasă a lunii; meșterul fără noroc a făcut până și un velociped pentru unul din copiii săi. În altă casă mare stă un Bulgar îmbogățit, care-și pierde acum bogăția. Tipul nu mai e aici cel săsesc decât în exemplare puține; oameni frumoși, înalți, spătoși, cu ochii negri, de îndrăzneală sigură, ei mărturisesc despre rasa curată care a întemeiat, care a apărat și acoperit de glorie Moldova eroică.

După munți, rânduți în șiruri, până la fumuriul

foarte depărtat al Ceahlăului, soarele scapătă roșu, într'o ultimă luminare de aureolă a cerului palid.

Un râuleț limpede, care fuge pe patul său de prundiș mărunț, ne îndreaptă către Râșca. Aici nu mui sânt munți, nici codri de brazi. Dar iarăși, ca și la Slatina, trei înălțimi se întâlnesc în fundul zării, și supt amestecul lor de păduri chiamă turnuri albe.

Râșca veche e o fundație a lui Petru Rareș, care se vede ca un Domn încă tânăr, cu mustața suptire lăsată în jos, pe perețele de-asupra ocnitei unde se odihnește episcopul cărturar Macarie, scriitorul faptelor stăpânului și ocrotitorului său. Odată era numai o biserică rotundă cu un singur turn, zugrăvită și pe din afară, cum se mai văd unele biserici bucovinene; un coperiș de șindilă cu streșina lungă păzia de bătaia ploii și de arșița prea mare a verii icoanene smerite ale sfinților. Pe urmă s'a adaus un pridvor răzimat pe opt stâlpi, total nepotrivit cu vechiul stil; un al doilea turn, după asămănarea celui d'intăiu, s'a ridicat de-asupra înăditurii, iar între ele scânteie acum și un turnuleț de tinichea, care strică și mai mult întipărirea totală.

Înlăuntru, biserica e prefăcută: foarte multe icoane îmbrăcate cu argint împodobesc pereții, mijlocul și chiar catapeteasma. O frumoasă icoană din Atos a fost adusă de starețul de acum. Ceia ce e mai vrednic de luat aminte și de laudă aici e gospodăria egumenului: biserica însăși, chiliile unde stau călugării, clădirea cu cerdace de lemn în care e stăreția și arhondaricul, curtea, grădinile cu arbori înalți, cari se pierd în noaptea aromită, luminată slab de pulberea de foc a stelelor, — toate acestea sânt fapta și grija acestui om de peste cincizeci de ani, ce pare cu douăzeci de ani mai tânăr. Ca toate lucrurile în România, și mănăstirile nu sânt aceleași pretutindeni, și cea mai aleasă gospodărie e adese ori vecină cu cea mai mare destrăbălare.

3. Mănăstirea Probata. Dolheștii.

Mănăstirea Pobrata, zisă astăzi Probota, se ajunge după o scurtă călătorie de la stația Lespezi, târgușor de Evrei pe marea arteră mijlocie a Moldovei.

Popușoaie înalte, încununate cu spice și împodobite cu mătasa verde a cocenilor, pajiști în care învinge albastrul dulce al cicorii sau lumânărelele înalte, cu floarea galbenă, lucie ca de ceară, șanțuri înflorite cu romonițe înstelate și cu mărunțul crin umil, trandafiriu sau vârgat cu vioriu, al rochiței rândunelei. Drumul merge pe o culme moale a dealurilor de lut, de-asupra Siretiului.

În pacea lină a podișului roditor și înflorit, Probata se înalță într'o măreție fără păreche. Ziduri grozave, de piatră de cremene, încunjură într'un brâu cu totul neîncolțit de vreme clădirile; ferestruici mici privesc bănuitor întinderea netedă. Două turnuri dințate, turnuri ca acelea care au fost odată la Cetatea Neamțului, păzesc colțurile. De-asupra ușii de intrare stă bourul cu gât, stemă a Moldovei supt Petru Rareș, cu luna și soarele în dreapta, cu un cadru de chenare și un altul pătrat, cu podoabe aurite, în colțuri. Opt ctitori, aproape șterși de bătaia ploilor, se înșiră de o parte și de alta, având în frunte un Petru Rareș poate, al cărui cap s'a cojit de vechime.

Casele călugărești de odinioară, puternice și întinse clădiri, au fost mistuite de un foc mare acum șapte ani: numai mormanul cărămizilor temeliei și adâncile beciuri deschise amintesc ce a fost aice. Casele domnești, răzimate pe un turn greoiu, stau, din potrivă, și astăzi în picioare, de și scrijelate, înegrite, fără uși și cercevele, goale și năpădite de dărâmături. Dar micile ferești încadrate cu piatră lucie, bolțile grele și joase, ocnițele, scaunele săpate în zid, locul scârilor, înlocuite astăzi prin șubrede trepte

Biserica mănăstirii Pobrata.

de lemn, au rămas ca în vechile timpuri ale întemeierii.

Biserica însăși nu é mai mică decât Slatina, căreia i-a slujit de model. Ea are deci același fronton, răzimat pe două contraforturi: cele patru mari ferești gotice, care-l străpungeau altă dată, au fost zidite. Întrarea e tot pe o margene: cea din fața chiliilor nimicite; o pisanie în cadru pătrat dă data de întemeiere: 7038, adecă 1530. Câte două contraforturi pe margene, un rând de ocnițe, care se întreiește numai la altar; două ferești mari și două mici de fiecare parte. Turnul, cu temelia și ocnițele sale îndătinate, nu se deosebește prin nimic.

Dar Pobrata are însușiri ce nu se mai află aiurea. Pe de o parte, în pronaos nervuri de piatră, întreite, cu podoabă de capitule, se ridică până sus în boltă, tăind o zugrăveală care s'a păstrat întregă aici înlăuntru, pe când, afară, abia au rămas slabe urme, supt paza coperișului. Pe de alta, ușile cu cadru bogat împart biserica în patru părți, și nu numai în trei, ca în toate celelalte clădiri religioase vechi ale Românilor. Din pridvorul plin de pietre de mormânt, care pomenesc neamurile lui Simion Stroici, apoi pe Hârca, pârçalabul credincios al lui Rareș bătrânul, pe vechiul boier Frățian, pe un „Petru-Vodă, fiul lui Ștefan bătrânul“, treci în marele, înaltul pronaos, și de aici te găsești, nu în naos chiar, ci în mausoleul ctitorilor, care formează o despărțire deosebită. Aici se odihnesc, în dreapta, supt minunate lespezi de marmură măiestru cioplită, Petru-Vodă Rareș și soția sa, fata de Despot Elena, căroră fii nevrednici nu s'au îngrijit să li sape anul și ziua morții; în biserica părăsită, unde numai Dumineca și serbătoarea mai slujește preotul înaintea a foarte puțini credincioși, domneștii soți cari au împărtășit împreună cele mai mari bucurii și durerile cele mai

cumplete ale vieții, dorm somn sfânt, supt aripile credinții și facerilor de bine. În față, supt o lespede lipită chiar pe pământ, și nu înălțată, ca dincoace, pe un pedestal de piatră, zac rămășițele lui Ștefan-Vodă fiul lui Rareș, ucis într'o noapte de boierii necinstiți de dânsul și pus în acest colț sfințit de mânilor compătimitoare ale surorii sale Ruxanda, soția Lăpușneanului, căci mama nenorocită, Doamna Elena, murise acum, zugrumată de acest strașnic ginere.

În vale, mai sânt ruine și o biserică păstrată încă, de la Ștefăniță-Vodă, nepotul de frate al lui Rareș. Dar pietrele de acolo au fost culese și aduse aici, în noua biserică a Sfântului Nicolae din Poiană. De acolo vine piatra acelu Petru-Vodă fiul lui Ștefan și nepotul lui Alexandru-cel-Bun, și tot de acolo mica piatră, sfărâmată, dar lucrată cu îngrijire și frumos scrisă, care acopere, lângă zidul în fața mușuroiului chiliilor arse, rămășițele sfinte ale acelei Oltea, care n'a fost soție de Domn, dar din iubirea ei cu un Domn viteaz a dat naștere, într'un ceas fericit, lui Ștefan-Vodă cel Mare, mântuitorul neamului românesc¹.

Țărani din sat ne încunjoară, și ei ascultă cu evlavie numele mărețului străbun, a cărui amintire au serbat-o, acum câteva săptămâni, în chiar această biserică a Pobratei, pe ușa de intrare a căreia atârnă cununi de frunze uscate. Sânt oameni frumoși, voynici, harnici, curați și isteți la vorbă. Ei au cunoștinți, știu că Iaponesii bat pe Ruși și se bucură, împreună cu bunul preot bătrân, că aceștia sânt pedepsiți pentru lăcomia lor; unul din ei, întrebat despre Rareș, gândește o clipă și răspunde bine că

¹ Piatra a fost mutată înlăuntru, lângă una nouă, care lămu-rește rostul celeilalte, în 1904, cu prilejul serbărilor amintitoare ale lui Ștefan.

a domnit mai încoace de Ștefan-cel-Mare și că i-a fost fiu. Totuși n'au urmat la școală, al cărui folos îl recunosc. În vorbă cu primarul, deosebit de deșept și de cărturar, ei știu și mărturisesc relele de care sufăr: năpădirea de Evrei, pe cari-i îndură, ba chiar îi chiamă, de la cari împrumută și cărora li vând roadele pământului, întrecerea în sporul muncii până și de către Bulgarul greoiu, care a năvălit și în Moldova cu grădinile de zarzavat. Nu se plâng de Cărmuire și pricep că ea li vrea de câtva timp binele. Dar, ca și cei mai mulți dintre orășeni, de almintrelea, ei n'au încredere în silințele ce ar putea face, și li se pare că sânt oarecum datori să îndeplinească un rol trist, care nu poate cădea pe umerii nimănui altuia. Numai școala poate trezi și hrăni voința mântuitoare în aceste suflete nobile, înțelegătoare și bune, cărora atâta li lipsește.

Drumul urcă și coboară spre Dolhasca, printre case slabe, acoperite cu stuh, ai căror gospodari nu sânt acasă. Popușoaietele se ridică înalte peste gardurile de răchită și asupră-li se razimă une ori câte un chip de copilă oacheșă, cu fața lungăreață, fină și ochii triști, ca o domniță căzută în robie, care visează de acasă. În vale, Siretiul de argint se desfășură supt maluri înalte, lutoase, și dealuri mari păzesc la dreapta cursul lui, închizând zarea cu coastele lor bine lucrate. Și iată acum Dolhasca, înșirată în voie, cu grădinile și casele ei albe, pe când de departe privește, albă, armonioasă, biserica întemeiată de Iordachi Cananău, la începutul veacului al XIX-lea.

Din Folticeni iarăși, spre Răsărit, pe drumul care merge lângă calea ferată, străbătând cel mai minunat ținut de dealuri înverzite, de lanuri de ovăs și de

porumb, de fânețe cu toate florile. Șanțurile drumului neted îți iese înainte cu strălucite mănunchiuri de rochița rândunelei, mare, albă, de lumânărele galbene, de cicoare albastră, iar, ici și colo, câte un des sfiștoc de flori roșii îmbrobonite. Sus, pe culmi, aleargă pădurile, cruțate, iar în adâncurile de văi se prind apele Șomuzului limpede, înabușit de papură: iazuri largi, sămănate cu ierburi înflorite, lucesc ca o oglindă. În ovăs înaintează secerea: vătavul măsură cu prăjina, iar sătencele răsar din desișul de aur, aplecate ca spre o îmbrățișare sau privind mândre cu secerea sclipitoare răzimată în șold. În sate, se spală, se directică, se bat grânele cu îmlăciul, pe când copiii bălani, cu ochii negri, vioi, se cațără pe parii gardurilor de răchită ca niște veverițe șirete și sperioase.

Dolheștii-Mari sânt un sat de Ardeleni, cari au venit aici pe la începutul veacului trecut, și-au clădit casele de pribegie și au dat așezării lor vechiul nume românesc după care s'a luat acela, slavon, al celui sat vecin, Dolhasca, întemeiat de coloniști ruteni în vremuri mai nouă. Ei au dres și vechea biserică, acoperind-o și înădindu-i un pridvor grosolan și un turn bine clădit.

Vechea clădire era mică, dar armonioasă și interesantă, într'un fel unică printre bisericile veacului al XV-lea, din care vine și ea. Întrarea e împodobită cu dungi săpate în piatră; în pronaos zac supt frumoase pietre săpate trei morți vechi: unul din ei e Șendrea, Portarul de Suceava al lui Ștefan-cel-Mare; soția lui, Maria, sora lui Ștefan, se odihnește lângă zidul din față. Catapiteasma se razimă pe un zid puternic. Fereștile, dintre care cea din mijloc e deosebit de meșteșugită în săpături, se află toate către curte, pe când de către drum e deschisă abia una din înguste ferestruice ale altarului. Biserica n'avea turn când a sfințit-o ctitorul.

La întors, ne abatem pe la biserica satului Huși, așezată pe un tăpșan de-asupra șesului înflorit. De și relativ nouă, tencuiala i se cojește de pe pereți și mormintele boierești albe tânjesc părăsite. De-o parte și de alta a cărării, flori puternice, înalte, aromesc sălbatec în căldură și cântă prin muzica de vioară depărtată a albinelor, prin fâșăitul înțepit al greierilor, care se desface ca în tăieturi ritmate de coasă.

Înapoi spre Târgul-Neamțului, în mijlocul ploii mărunte, care înfășură toate în promoroaca-i mișcătoare. O pătură groasă de noroiu s'a întins asupra străzilor și ulicioarelor târgușorului. Hanul la „Ștefan-cel-Mare“ ni oferă iarăși bere de Bragadiru, la care se adaugă acum struguri din „Asia-Mică“, mărunței și înăcriți.

4. Baia.

În sus, către Ținutul Sucevei, iarăși se înalță culmile undulate, monștrii tupilați ai dealurilor de lut, ale căror linii se rup, se încrucișează, se amestecă, de la verdele împădurit din față până la curatul azur al celor din depărtări. Mai ales scurtul drum de la Dolhasca până la Folticeni e de o deosebită frumuseță, cu apa limpede a Șomuzului ce se încolăcește printre înalte tufișuri de trestii ninse de puf, cu satele ce se cațără ici și colo pe înălțimi, cu porumbiștile aurii și câmpii încă verzi, în ciuda arșiței. O bogată lumină de Septembrie, fără nădușeala verii și fără cețele adevăratei toamne, care nu-și arată încă prin nimic apropierea, înfrățește toate aceste colori așa de tinere încă. Se vede bine până în fund departe: casele albe, muncitorii răspândiți în porumb, turmele dese ce pasc în larg, băiețașii ce stau în umbră și răcoare. Peste toți și toate, ca o solie de noroc, cade această binecuvântare a soarelui întârziat.

Folticienii¹, oraș care abia dacă are o sută de ani, stă pe una din movilele cu suișul ușor ce sânt răspândite pe toată câmpia. Și pe dânsul soarele îl înfășură prietenește, pe când depărtarea îl înfrumusețează, aierul clar îl purifică.

E un târg mic, dar cu unele strade boierești frumoșele, având fațade albe și grădini de flori. Aici locuiesc familii care de multă vreme își păstrează cuibul în această regiune de liniște sănătoasă. Într'una din aceste case albe stă în timpul iernii și vara câteva ceasuri pe zi omul care represintă mai mult în Folticeni spiritul modern, adevăratul patriotism și grija pentru cele mai scumpe averi ale poporului nostru: datinile și amintirile, poesia lui; în Artur Gorovei, editorul „Șezătorii“, găsesc cel mai bun călăuz ce puteam dori.

Văd întâiu orașul: după cartierul boieresc, strada de negoț și meșteșug a Evreilor, aceiași ca oriunde aiurea, cuprinzând în ea și biserici care nu-și mai au vechiul rost. Cele de văzut se încheie aici, căci în Folticeni trecutul a lăsat mai puține urme decât în cele mai multe orașe ale noastre, și prezentul abia există, mai ales prezentul românesc, singurul pentru care sânt scrise aceste pagini².

Plecăm spre Baia, astăzi un sat mic cu ruine mari, altă dată o înfloritoare așezare de Sași, veniți de peste munte cu meșteșugurile și legăturile lor, cu limba lor, pe care o păstrară trei-patru secole, cu legea lor, pe care o pierdură mai de cu vreme. Aici

¹ Așa se scria odinioară. Vine de la Folticiu și acesta de la Foltea, Mâncăciosul.

² Una din biserici păstrează o prețioasă arhivă, care pornește din epoca Regulamentului Organic.

erau odată mine, care și chemaseră pe străini și pentru care se și numia orașul *Baia Moldovei*; aici era o trecătoare cercetată: lucruri toate care nu mai sânt.

Ne coborîm de pe dealul Folticenilor, pe care o ochire în urmă ni-i arată mai frumoși de cum se văd din valea pe care o străbate trenul. Din drumul apusului, către care înaintează, soarele aruncă raze auritoare asupra amestecului de case și livezi străbătute de turnuri cu cruce, o amintire și un îndemn. Apoi șoseaua șerpuieste printre lanuri, pe când înălțimile încunjurătoare se tot schimbă, într'o minunată priveliște.

Case de sat, cu lungi grădini. De la o vreme mergem pe lângă niște uluci care împrejmuesc o mare livadă cu copacii înalți și buruiana îmbielșugată, sălbatecă. În dreapta se ajunge la așa-numita biserică a lui Ștefan-cel-Mare.

Într'o curte care slujește încă de cimitir, o lungă întindere de pământ plin de gropi și învelit cu o iarbă lucie și mătăsoasă ce se mlădie ca o coamă. Puține cruci de piatră, mai multe de lemn, care pe încetul se înegresc, se desfac din cuie, cad: pe un singur mormânt mai sus de firele ierbii se vestejesc florile galbene ale unei vâzdoage.

În mijloc, încunjurată de un roi de muște, ce bâzâie ca pe un câmp de războiu, cum a fost și acestă în glorioasa noapte de acum patru sute și cincizeci de ani, ruina bisericii.

Cum și era de așteptat, ea samănă bine cu episcopia de Roman. Aceleași proporții fericite, același turn delicat, aceleași ocnite. Numai cât, de mult timp totul e în dărăpănare: pisania de de-asupra ușii de intrare a căzut, și numai pe o mică placă de piatră se vede bourul Moldovei, fărmat în parte de pietrele băieților din sat: de o parte și de alta a

capului heraldic se văd bine accesoriile lui: soarele cu chip de om și șfertul de lună. Pe din afară moluzul a căzut, acoperișul s'a cufundat întreg, de o parte și de alta a turnului; nimic n'a rămas din zugrăveli, și iscălituri de visitatori îngrijiți pe toate căile de nemurirea lor au înlocuit sfinții meșterilor din al XV-lea veac. În interior calci pe pământul gol, și păreții descoperiți de orice înveliș arată țesătura lor barbară, dar trainică, de bolovani și cărămizi prinși în ciment tare ca piatra.

Statul se gândise, în vremile de bielsug, să refacă această clădire, pe atât de frumcasă, pe cât de bogată în amintiri. Se întocmise un proiect de mănoasă „restaurare“, în care sunau sute de mii de lei. Un acoperemânt ar fi fost mai bun decât acest vis strălucitor: el nu s'a găsit cu cale. Acum sătenii se află în proces cu niște străini, moștenitorii aici ai unei bogate boieroaice pierdute pentru neamul său: un testament ar prevedea dregerea bisericii, dar el e prea puțin clar, și oamenii, cari au refuzat propuneri mai modeste, pot pierde judecata¹. Iar vremea ar dărăma înainte ceia ce s'a înălțat pentru a-i opri mersul aice.

Întrăm în curtea pe lângă care trecusem. O clădire albă, în stilul veacului al XVIII-lea, cu multe încăperi, se vede înainte. Administratorul casei boierești a Cantacuzinilor locuiește în câteva odăi dintr'o aripă mai puțin ruınată decât ce mai este. În dos era odinioară o seră, pe când grădina se cobora departe înainte. Acum abia se vede ici colo câte o floare, iar între lemnele înegrite ale serei un bătrân sătean, slab, surd, cu ochii de nebun, „face semințuri“ cu degete tremurătoare. Odată le va fi făcut în adevăr, apoi s'au tot împuținat și florile și semințurile, pe măsură ce scădeau puterile grădinarului.

¹ Procesul a fost câștigat, și biserica a fost restaurată (1916).

Dar el nu vede acestea, și, dacă lucrurile vor merge tot astfel înainte, moșneagul va adormi într'o toamnă aurie ca aceasta, strângând sămânța scumpă a celei din urmă flori rămasă din grădina măiastră.

Mai jos, te oprești înaintea unei minuni, de sigur unică în cuprinsul țării. Un loc întins e acoperit numai de molifiți cari, prin înălțimea lor suptirată, prin bogăția crengilor, grosimea trunchiului și împleticirea de de-asupra țernei a rădăcinilor lor vânoase, arată îndestul că nu mai trăiește om de o samă cu dânșii. Vârfurile uriașilor par a se atinge sus, și ei alcătuiesc mai mult decât un colț de pădure bătrână: sânt o biserică uitată, unde e timp de când nu se mai serbează liturghia muncii gospodărești de toate zilele. Cel din urmă Cantacuzin care a stăpânit aici doarme departe, în Grecia, și o urnă înverzită, profanată de iscălituri adânc săpate, îi pomenește în litere grecești numele.

Printre copaci se văd loznițe pe care se usucă prune la fum. Niște săteni din Rădășeni, mari negustori de fructe, așează și aleg merele pe care le-au cumpărat aici, și ne cinstesc cu câte voim noi, nevrând să primească în mână o plată.

Într'un loc, printr'o îndesitură a arborilor, se văd ziduri. Aceste ziduri sânt mai solid așternute decât la biserica ruinată de dincolo; numai în câteva locuri sânt stâlpi de bolovani prinși cu ciment, încolo e numai o cărămidă de o culoare închisă, așa de tare încât îi va trebui mult timp progresului ca să facă alta ca aceasta. La început, ceia ce se păstrează arată un turn de o neobișnuită lărgime și putere; de la dânsul pleacă un zid de biserică, având două rânduri de ferești. În fund, altarul, în care se mai văd fragmente elegant cioplite din capetele de piatră ale arcurilor gotice. Chiar din zugrăveli a mai rămas

ceva, și se recunosc și liniile trase în părete pentru a călăuzi mâna meșterului de sfinți.

Aceasta, e, se spune, biserica făcută de Alexandru-Vodă cel Bun, ca bun soț pentru nevasta sa Margareta¹, care trăi și se sfârși în legea străină a catolicismului. Călători din al XVII-lea veac arată că au văzut încă piatra ei mormântală, care a dispărut de atunci; altele, amintind morți de mai puțină vreme și de mai puțină însemnătate, au trecut dăunăzi la Museu. Pe când biserica Doamnei Margareta își tânguește peirea între bătrânii copaci, iar Curțile unde au petrecut soții domnești, atunci când biserica era nouă-nouă și clopote strălucitoare sunau în voinicul turn, dărâmate odată, drese de Cantacuzinești pe urmă, se întind, a doua oară goale, în grădina părăgenită.

O a treia biserică, aceia în care se slujește astăzi, e înălțată de Petru Rareș, de bună samă pentru a înlocui biserica răsăriteană mai veche, ruinată. E o clădire mică, dar nu lipsită de frumuseță: pe păretele din afară se mai disting, de și ploaia le-a spălat foarte mult, picturi religioase, cu inscripții slavone, care par să fie din vremea întemeierii².

La „biserica lui Ștefan-cel-Mare“ am vorbit cu un țăran care se luase pe urma noastră, un biet om sărac, știrb, de la care nu se putea scoate alta decât o aprobare necontentită. La aceastăaltă biserică, alt locuitor ne întovărășește, care ni vorbește cam tot așa de puțin, dar ne lămurește totuși asupra unei crime ce s'ar fi comis: o nepoată care a înfipt seculrea în capul mătușă-sa pentru o grămăgioară de

¹ Mai curând pentru Polona Ryngalla, Rângala, de unde satul Rânghileștii (1939).

² S'a refăcut, dar au dispărut frescele (1939).

porumb. Mai departe, după ce trecem de câteva gospodării-model, găsim la Casa comunei pe primar, un om de toată frumuseța, cu obrazul plin, rumân și pletele lungi. Mi se spune că sânt mulți și mai mândri decât acest coborîtor al plăieșilor, vrednic de a fi plăiaș el însuși, în oastea unui nou Voevod cuceritor. Iar lângă dânsul stă, cu o figură de mai-muță pânditoare, „nighistorul“ din localitate, la care mă uit cu o uimire care nu prea pare să-l mulțamească. Moșia Baia ea însăși e dată de mai mult timp în arendă unui Evreu, om bogat și cum se cade, care ne-a primit cu dulceți românești și ni-a vorbit într'o limbă care nu era așa de stricată.

În acest loc e un singur învins, până la distrugerea totală: vechiul proprietar român, boierul, rînd pe rînd grecisat și franțusit, decăzut până la stingerea moștenitorilor sau la măritarea fetelor, cu moștenirea, în familii străine. El și-a părăsit pe încetul rostul de ostaș, rostul de dregător, rostul de politician, și a perit lăsând urme mîncate de mușchiu, mari case în ruină și florării năpădite de buruiiană.

În locul lui a venit, după izbânda micului meșteșug, micului negoț și a cametei mărunte la orașe, Evreul. Ca în vechiul Canaan, unde aleșii lui Dumnezeu se înjosiau să sape via pe dealurile de lut, el s'a făcut întreprinzător de sămănături și de pădure: banul grămădit cu răbdare îl făcu stăpân pe un șir de ani peste rămășițele de avere ale boierului mort.

Și se zice că n'ar fi mai rău decât mulți exploatare de legea noastră, dacă nu și de neamul nostru. Arendașul ar ierta une ori datorii pe care săteanul nu le mai poate plăti cu munca lui, și săteanul s'ar simți chiar legat cu inima de acest străin care nu se folosește împotriva lui de toate drepturile grozave pe care i le dă legea ușuratecă. Aceasta nu

înseamnă însă că Evreului i-ar putea fi drag desprețuitul țăran, că ar avea măcar pentru dânsul ceva din mila care chiamă asupra Evreului sărac sprijinul coreligionarului său înavuțit; nu: Evreul arendaș, mai-mai proprietar, — și ar fi proprietar pe cea mai mare parte din solul românesc dacă n'ar dăinui legea care împiedecă înstrăinarea moșiei și o oarecare frică, o oarecare prevedere de schimbări de locuință în viitor —, acest Evreu cântărește oamenii, cu inteligența, dibăcia sau puterea lor, în bani; lucrătorul italian e mai „iubit“ de dânsul în munca pădurilor fiindcă-i face în mai scurt timp o mai mare cantitate de marfă, și el își arată această „iubire“ prin expansiunea unei lefi îndoite, întreprinse. Evreul n'ar ierta o datorie pe care o poate strânge, dar el va lăsa în părăsire pe aceia ce ar aduce mai multă ură decât bani. De aici iertarea lui inteligentă, alături de lăcomia proastă a altora.

Dar Evreului îi răsar concurenți, pe cari, sprijiniți de Stat, nu-i va învinge. Dărmăneștii au intrat în stăpânirea binefăcătoare a d-lui Barbu Știrbei, un „Muntean“; o doamnă din București e pe cale să iea Baia, — o vrednică femeie, în stare să administreze singură o mare avere. Astfel, spre binele neamului, boierimea și bogătașii munteni, mai harnici, mai economi, mai practici, se pregătesc a lua locul de unde nevrednicia a înlăturat ramurile uscate ale boierimii moldovenești. E o substituie *românească*, analogă cu aceia care a adus dincoace de Carpați pe dascălii ardeleni și aduce de o bucată de vreme pe unii din cei mai bogați între orășenii români de dincolo, cari se fac bancheri, întreprinzători de otele, de birturi, de stații balneare. O constatare cu totul îmbucurătoare¹.

¹ Lucrul se petrece de un timp și în nenorocitul județ al Iașului. La Baia s'a așezat însă d. Al. Cantacuzino-Paşcanu (1906), pe care apoi l-a atins exproprierea (1939).

Dar nu numai atâta. Țăranul însuși, primind cu atâta bucurie deșteaptă băncile populare care-i strâng la un loc și-i rodesc economiile, își încinge mijlocul pentru lupta modernă a bogățiilor. Rădășenii vând departe peste graniță produsul livezilor lor și al livezilor arendate de ei, întocmai precum, dincolo de Milcov, într'o măsură mai largă, țuicarii alcătuiesc o clasă mijlocie a satelor, oameni vrednici, harnici și mândri, ale căror vlăstare vor fi încă mai sus în societate factori de energie națională. Cutare sătean din Baia a strâns cât să poată lua în arendă o moșie. Pe lângă cei slabi, peste cari trece civilizația pripită, strivindu-i, încep a se ridica, plini de viață în brațele lor vâjnoase, cei destoinici, cari vor pune pecetea lor pe munca românească din toate terenurile, de la căutarea adevărului și îndeplinirea frumosului până la descoperirea și răspândirea bogatelor roade ale pământului părinte. Până acum neamul a sporit în număr la sate, de acum el va spori în bogăție tot de la sate, care, astfel, ne vor fi ținut totdeauna și ne vor mântui și astăzi. Iar, dacă lucrul nu iese destul de limpede la iveală, dacă fiecare mai poartă încă în minte vorbe de durere, de osândă și desnădejde, e că rasa noastră n'are în ea cutezanța zgomotoasă, săritura de primejdie, ci îndărătnicia cum-pănită și înceată care, prin neînchipuite suferinți, a păstrat-o până astăzi, când ea așteaptă iarăși cuvinte de chemare de la fruntașii și cărturarii ei, pentru a înainta încet și sigur.

5. Pașcanii.

Cine trece pe lângă Pașcani vede numai, pe dealul cu mulți copaci părășiți, cari putrezesc și cad, o curte boierească, și ea pecetluită cu semnul uitării, apoi dincolo de băltoacele sau de prăfăria din dosul marii gări, plină de Jidani în veșnic harhăt de câștig,

și de călători cari se schimbă grăbit, șirul de prăvălii așezate acolo pentru a momi și despoia pe cărăuși, pe vizitii și altă sărăcime creștină, care se amestecă zilnic cu Evreimea birjarilor de la birjile răpănoase, scofâlcite, ciuruite și jupuite, în vălmășagul de sosire și plecare, de târguieli și sfezi, de strigăte și pocnituri de bice.

Nu e însă fără interes să te sui pe uritul deal gol de lut ca să ajungi la așezarea de odinioară a strămoșului Pașcu și a neamului său. Vei găsi acolo o ciudată colonie industrială nouă, o stradă de Evrei, o pașnică mahală creștină, o biserică din veacuri ce erau bune în toate privințele, și, dacă te va lăsa nu știu ce arendaș de nu știu ce nație, — cată să vezi și Curtea care dăinuiește' acolo încă din veacul al XVII-lea și a găzduit mulți stăpâni adevărați, cu iubire gospodărească pentru dânsa, până s'a ajuns la năimiții, la chiriașii, la neînțelegătorii și nesimțitorii, frați buni cu duhul risipurilor, din timpurile noastre¹.

Gara n'a chemat numai avangarda iudaică de peste șanțurile puturoase; ea a strâns, pentru atelierele ei, care cuprind, în preajma uriașelor cuptoare cu adâncurile înflăcărate, o lume întregă de lucrători, fel de fel de Poloni, de Nemți, de Români desrădăcinați și declasați, până la elementele industriașe normale care toarnă și bat astăzi fierul în acele peșteri negre ale unei munci grele. Și aceștia toți au luat în stăpânire vechi case țărănești, le-au prefăcut, le-au înădit, le-au împodobit și încadrat după gustul lor, sau, altă dată, s'au oploșit unde și cum au putut, în originale lăcașuri de lemn, de fier, de tablă, de geamuri, care sânt adesea cortul modern al muncitorului industriilor.

Strada de sus, a negustorilor, arată pe alocurea

¹ Curtea e azi proprietatea d-lui Gh. Brătianu (1939).

că a fost românească. Recunoști cu plăcere în cutare dughliană care va dispărea frontonul cu stâlpi de zid, *loggia* largă din față, dincolo de care se deschide ușa de fier asupra depositului umbros al mărfurilor. Cei ce mulțămesc însă astăzi nevoile clientelei țărănești de prin satele vecine, sânt obișnuiții Evrei, cari desfac cea mai ieftină și cea mai proastă marfă de nimica. Românii încep însă a se ivi din nou, și unul din noii negustori de neamul nostru se recomandă ca un coleg al d-lui Sadoveanu, care a descris multe părți din viața acestui „*Văscani*“ —, scrie el discret —, în care și-a petrecut copilăria.

Într'o curte întinsă, tocmai la capăt, aproape de casa boierească de unde nu-i mai vin ctitori noi, ocrotitori și închinători, se ridică biserica veche, cu clopotnița zdravănă, înfiptă înaintea unei zidiri care păstrează, și după „prefacerea de iznoavă“, „înoirea cu adăugire“ și „împodobirea înlăuntru cu toate cele după cuviință“ a lui Iordachi Balș, fiul Saftei Cantacuzino, urmașă a întemeietorilor, liniile ei potrivite.

În altar, pomelnicul slavon înșiră tot neamul cantacuzinesc, încă înainte de acel Iordachi Cantacuzino, mare și puternic, bogat și mândru boier al lui Vasile Lupu și al urmașilor săi, după care-și luase numele și străinul, dintre Bălșești, care la 1807 se simți dator cu o reparație temeinică față de prinosul evlaviei aceluia de la care-i venia și această frumoasă moștenire. Pe clopotniță, tocmai sus, se mai vede, cam înegrită de vremuri, pisania lui Iordachi Vistiernicul și a soției sale, Alexandra, cari închinară la 1664, supt bunul Domn Istrate Dabija, deprins a bea mult, din cinstita oală de lut care nu spune cât a mai rămas, această frumoasă biserică a Arhanghelilor și arhistrategilor de oști Mihail și Gavriil.

Și după ce rătăcirăm prin această mare încăpere

de piatră, goală, umedă, rece și tristă, o luarăm prin mahalaua cu case albe, de jur împrejur încunjurate cu cerdace largi, aerate, sănătoase, prin câmpul de primăvară, încă pustiu, latifundiu căzut în ghiare arendășești, ce se înfig bine în brazdă, spre un schit al Brăteștilor, despre care ni se spusese multe.

Am găsit, la o parte de satul lipovenesc și românesc, un domeniu de mănăstire, întins și bine lucrat, de femeile satului care, aflăm pe urmă, știau bine drumul la părinții izbăvitori de păcate vechi și dătători de nouă păcate. În mijlocul unor chilii locuite odinioară de răi gospodari, cari aveau numai haine de călugări, o biserică, al cărei caracter nou iese răpede la iveală. Agale, obosiți de posturi, fără îndoială, de rugăciuni istovitoare, de căință pentru greșelile cărnii afurite, trăiseră acolo rânduri de monahi cari ajunseseră la urmă dincolo de marginile celei mai oarbe îngăduințe. Acuma un preot de mir li-a luat locul și trăiește în bielșugul unui senior feudal, avându-și, departe de ochii lumii, bogăția sa de pământ, șerbii săi, câștigul său legiuit, — fără a fi dator măcar cu slujbe bieților oameni din sat, cari au acolo jos biserica lor românească și capiștea lor lipovenească.

IV.

I A Ș U L

1. Prin Ținutul Iașilor.

De la Sârca, unde acum două-trei veacuri s'a dat luptă pentru Domnie, printre casele satului Mădârjaci, — case slab clădite, dar frumoși oameni, înalți și vânjoși, cu cojoace înflorite, foarte curate, — drumul de țară suie și coboară dealuri înalte, cu totul curățite de pădurile care odată le înfrumusețau. Îndată ajungem în satul Lungani, și vedem înaintea noastră întinsa livadă, împrejmuțită cu gard viu, a curții, și biserica înălțându-se solidă, și mai mare decât pentru un așa de mic sat, pe malul unui heleșteu străbătut de găștile satului.

Aici a stat străbunul, tatăl bunicii mele, Vornicul Iordachi Drăghici. L-am cunoscut întâiu după vechiul tablou zugrăvit în ulei de un maestru străin, tablou îmbătrânit și el acum, cu coaja crăpată de căldura verilor uscate¹. Mare işlic burduhos, față rotundă, roșcovană, cu barba sură și ochii bulbucăți, cu mult ighemonicon în înfățișare. Târziu numai, el mi-a răsărit din izvoarele timpului său, pe care le străbăteam acum în căutarea adevărului asupra chipurilor șterse și oamenilor uitați. Om de energie, născut în afară de cercul închis al bogăției și al puterii, luptă și răzbește, ajungând bogat el însuși și puternic, sus, în vârful scării boierilor. Și nu se odihnește, ci încearcă a schimba rosturile țării, sfă-

¹ La Museul din Iași. Mi s'a dăruit o copie.

tuind pe Domnul care avea încredere în el, pe blajinul Voevod Ioan Sandu Sturza, să puie laolaltă, în aceeași clasă stăpânitoare nouă, pe vechii boieri cu nume mari și pe boierii cei noi, ridicați, ca dânsul, prin istețime și muncă. Voia hotărâtoare a Rușilor, cari aveau nevoie de restrânsa oligarhie a câtorva familii mari, învrăjbite între ele, îi strică însă planurile și-i opri reforma de „cărbunar“, — ceia ce înseamnă *carbonaro*. Căci așa-i ziceau acestui liberal înainte de liberali, precum astăzi se zice: socialist și anarhist oricui calcă interesul clasei sale pentru a cere o democrație națională și a încerca aducerea ei la îndeplinire. Pornind de la el, se vede că eram menit a intra în ceata temută a prietenilor „anarhiei“.

Casa are beciuri adânci, un cerdac pe stâlpi cu scări în dreapta și în stânga, care duc la odăile slugilor; are multe cămăruțe și un larg salon cu vederea asupra copacilor învălmășiți ai livezii, care se desfășură până în marginea lină a apei stătute. Unele noduroase trunchiuri înalte par să vie de la stăpâni și mai depărtați¹.

Biserica a fost mântuită la 1828. Nu poate să aibă o arhitectură originală sau interesantă, nici nu se poate ținea după o datină părăsită pe acest timp. Păreții, foarte groși, sânt numai văruiți. Odoare găsești prea puține; nici cărțile nu vin dintr'o epocă prea veche. Din însemnările lor se află însă ce a fost înainte de Iordachi Drăghici în acești Lungani-de-sus. E vorba acolo și de bunica soției Vornicului, care, aceasta, se chema Maria și avea de mamă pe o Ileană. Pe la 1760 stăpânia însă, aici, la Lungani, Catinca Năculeasa, din familia aceluia Toader Nacu, care, la sfârșitul veacului al XVII-lea, era Vornic peste țărani din unghiul de munte al Câmpulungului

¹ Azi e proprietatea familiei C. Cerkez.

bucovinean și care a servit și în pribegie pe Domnul său, Gheorghe Ștefan.

O piatră, cu slovele din ușor și foarte slab săpate, cu locul din jurul lor cojit și ros de picioare, arată unde se odihnește Drăghici, luat răpede de „boala năprasnică“ a holerei, la 1831. Epitaful plânge în versuri sfârșitul boierului înțelept și ascultat, cu „gura înaltă“. Rândurile nu se potrivesc între ele, și tânguirea e deosebit de naivă. Trebuie s'o fi făcut cineva din familie, de bună samă fiul Vornicului, Manolachi, care a scris istoria Moldovei, a tradus anecdote din cărți și ziare, a prelucrat *Condica de Negoț*, a judecat după dânsa, cu mult simț de dreptate, la Dorohoiu și la Galați, a tipărit *acattiste* și cărți de bucate. Preotul, care nu pare așa de bătrân, — e tatăl anecdotistului Speranță, — își aduce aminte, mai ales sfătuindu-se cu și mai vechiul dascăl, de Manolachi, venit mai târziu, el însuși gârbov de ani și stors de boală, ca să cetească aceste rânduri de pe mormânt, care erau pentru el atât de deslușite și mai duioase decât pentru un altul.

2. Spre Cotnari.

Prin Hârlăul de Duminecă, vesel, zgomotos și foarte tărcat, spre Cotnari.

Dealuri ca valul mării, ușor atinse de un vânt prielnic, miriști, clăi și snopi. Câte o frumoasă *Curte albă*, unde stau vara „boierii“, — une ori de ieri, de alaltăieri și ei, — în mijlocul moșiei lor, arendate pe mulți ani de zile —, câte opt sau zece —, la Evrei cu multe arende. Câteva căruțe care vin de la târg: într'una din ele, săteni în cămăși murdare se uită acru și plini de ură la birja noastră, pe care o conduce un Evreu urât și bun de gură.

Un drum rău, care suie și pogoară, duce îndată la Cotnari.

Până acum trei sute de ani era aici un târg frumos, bine locuit, bogat și luminat, în care stăteau Sași și câțiva Unguri vechi cât Moldova, ba, unii, mai vechi decât dânsa. În mijlocul lor se ridica biserica uriașă a lui Despot-Vodă, care voia să facă din acești catolici ce nu-și uitaseră legea, niște luterani ca dânsul; o școală, cu un dascăl sas, din Bistrița Ardealului, se zidise lângă marea biserică nouă.

Până acum o sută de ani erau încă aici neamuri de vechi orașeni foarte înstăriți, cari știau să-și scrie numele cu litere latine; era un șoltuz, erau niște pângari ai orașului, era un pârcălab și un pivnicer și atâția „oameni buni“, cari aveau un nume și o avere. Și se arăta cu mândrie dealul „la piscup“, dealul „lui Vodă“, dealul „Mândrului“, unde se făcea cel mai bun vin din Moldova, vinul gros și tare, de care se uimiau străinii.

Până acum vre-o treizeci de ani, până la focul cel mare din 1873, biserica lui Despot, unde odată slujia în fiecare zi un Vlădică socinian, adus din Polonia, era întrebuințată încă pentru slujbă. Atunci un foc din vecinătate atinse acoperemântul, și focul, găsind în sfârșit o pradă vrednică de dânsul, sparse fereștile, nimici lemnăria, crăpă zidurile groase și dădu jos vârful masiv al turnului. Catolicii cei noi, oameni săraci, puțini, trăind în căsuțe acoperite cu stuh, nu se încumetară să învie trecutul, care rămase mort și în această mândră amintire a lui.

Doar viile mai rodiau încă pe dealuri, pentru Stat, care luase averea mănăstirilor, pentru negustorii evrei din Iași și din Hârlău, pentru unii oameni mai norocoși și mai harnici. Filoxera veni, ca un blăstăm dumnezeiesc, și desrădăcină vița binefăcătoare. Sădirea din nou cu viță americană, de care dă exemplu pepiniera Statului, n'a înaintat în destul ca să se vadă o îndreptare mai întinsă a lucrurilor.

Deci, afară de Primărie și de câteva case de frunțași, ulițele întortochiate și strâmte ale Cotnarilor-sat nu pot arăta decât căsuliți foarte păcatoase, fără nicio gospodărie vrednică de laude¹. Biserica ortodoxă, care e veche —, făcută de Ștefan-cel-Mare, pe când cea catolică ar fi, după legendă, fapta Cătălinei, iubita marelui Domn, — n'are turn și nu se deosebește prin nimic. Zidirea lui Despot, în care întri printr'o poartă joasă, rău săpată în piatră, supt cel mai vajnic și greoiu turn ce este în toată Moldova, înșiră în zădar fereștile ei mari și florile de piatră în care se opriau bolți ce au perit. Râpa pe care se razină perețele ei din stânga fuge de supt temeliiile adânci, crăpând zidul în două, și peste un număr de ani rămășițele focului se vor prăbuși în adânc.

Iar, de jur împrejur, dealurile de lut, dogorite de secetă, muncite și scormonite de alte puteri decât slabele puteri ale omului, se întind în cea mai goală și mai urită nenorocire, fără o zdreanță verde din marea bogăție care le înveșmânta odinioară.

3. Spre Târgul-Frumos.

Tot înainte, drum pustiu prin praf. În primăverile bune e, în adâncul acestui pământ răscolit și săpat, o nesfârșită bogăție de ierburi înalte, în care miile de albine bâzâie, îmbătate, grăbite, voioase de prada lor dulce. Acum soarele nemilos, pe care niciun nor, nicio bură de ploaie nu-l stâmpără, a nimicitor răbdător aproape orice urmă de verdeață. Numai, ici și colo, câte un heleșteu scăzut răsare alb în mijlocul trestiilor bogate ca o pădure. Departe, se văd arii de grâu, și o mașină de treier se îndreaptă către una din ele, în silințele liniștite a zece părechi de boi, cari înaintează ritmic în negurile prafului.

¹ De atunci silințele gospodarilor au avut, în vii și în case, spor (1939).

O fântână cu colac se deschide în marginea drumului. În locul obișnușilor fluturi albaștri, harnici drumeți, cari au nevoie să se răcorească, ea e încunjurată de alți călători, Evrei disgrațioși, cu surtucul fără guler, surtucari de prin sate, țărani, cari-și așteaptă în tăcere rândul. Caii toropiți de căldură scutură capetele lor coperite de muște și fac să sune clopoței. Pe când cirezi înaintea de-a lungul miriștilor, întipărind pe cer semnul coarnelor puternic arcuite, cete de oameni de tot felul și de toată mâna urcă și coboară, pierzându-se și răsărind pe culmea albă a dealului. Sânt săteni călări, ca niște regi ai Dacilor de demult, și cosai ce și-au mântuit lucrul, și secerători în grupe, și tovarăși de cale, dintre cari mulți poartă pălăria cu margenile mai scurte, legată cu panglică roșie, iar femeile lor vâlul pe cap, cămașa bogată în arnice și strâmta fotă neagră a locuitorilor de la munte. Ceva mai departe, la dreapta și la stânga, vederea se deschide în voie, pe când, în fund, dealurile se înșiră, ca un uriaș fund de scenă tivit cu albastrul vinețiu al înălțimilor celor mai depărtate. O bisericuță albă răsare singură pe un deluleț; un târg destul de mare, — mult mai mare decât Hârlăul —, stă tras în linie dreaptă, cu două biserici mari, vechi în frunte, iar, în valea prăpăstuită din dreapta, căsuțe de sat se prăvălesc în mijlocul livezilor.

E Târgul-Frumos, foarte veche așezare, cu biserică de la Petru Rareș, asupra căreia nu s'a oprit însă niciodată îngrijirea țării. Și la Târgul-Frumos e iarnaroc, e bălcu.

Înainte înaltei școli e liniște; drumul gării nu arată decât cete de țărani cari privesc bucuroși de pe băncile de afară ale cărciumei; în gară e îngrămădeală de Evrei, cari se strigă, stau la învoială și-și învârt birjele. Dar ca să vezi bălcu trebuie să treci înainte, spre miezul Târgului-Frumos.

Cu mânilor în buzunarul pantalonilor, cu mânilor la spate sau răzimați de stâlpi, Evreii așteaptă înaintea prăvăliilor boltite; sânt veseli; copiii lor, strânși supt aripile mamei, cântă în limba lor nemțească schiloadă; fete foarte frumoase și gătite privesc drumul bine pietruit, care e aleia iarmarocului.

Și el dă tot lucruri nouă: țărani în cară și, cei mai mulți, în căruțe, ducându-și acasă cumpărăturile, părechi îmbrățișate, care au lăsat banii la cârciumar, drumeți singurateci, cari se poticnesc agale până-i zburătăcește un birjar care trece răpede, chiuind, urlând și suduind. Apoi Țigani cu fețele și piepturile de aramă, cu părul de călți și hainele roșii ca focul, ori negre ca păcura: ei se duc spre șătrile din marginea târgului, unde așteaptă carăle de zdrențe, unde caii uscați pe coaste smulg iarba gălbie a șesului vitreg, unde câinii fricoși și copiii voioși și nerușinați în goliciumea lor de gândaci zburdă de o potrivă, în ciuda foamei, prin praful, gunoiul și rămășițele scârboase ale drumului. Un sălaș s'a așezat de-o parte, roată, în jurul focului dumnezeiesc, pe care l-au robit și din care-și iau vioiciunea și bucuria. Bătrânul cu barba sălbatecă, bătrâna cu ochii rătăciți, cum se cuvine să fie ochii unei găcitoare și vrăjitoare, tinerii și tinerele ca niște zei ai luminii ascunși în mantaua zdrențăroasă a cerșitorilor, dănciucii și dănciucele, cari stau acum dreți cu toată cuviința la ședința sfatului de *ciurdeală* care iea birul iarmarocului. Vre-un „boier“ trufaș trece iute spre casă sau vine de la stația de aier, foarte apropiată, a Strungăi.

Într'acolo și noi.

Raiul sămănturilor, pe care-l părăsisem, începe iar, și de pe florile care cad în fiecă an din mânilor darnice ale firii, vântul de seară culege miresme alese, care plutesc lin și se pierd spre zări, amestecându-se

cu ale milioanele de milioane ale florilor, ale florilor surori. În fund, craiu-nou ține strajă în cerul vioriu.

Carăle, căruțele, drumeții se tot împuținează. Ca totdeauna, taina sfântă a serii pecetluiește buzele noastre ca în biserică.

Dar iată că Evreul de pe capră începe a vorbi, într'o românească mai bună decât aceia pe care o vorbia, de sigur, tată-său. „Ce iarmaroc, mare iarmaroc!“ E panoramă, și doi copii groși, pe cari el i-a dus cu trăsura, dar tot nu crede că pot fi în adevăr așa de groși... Acum mai e ceva câștig, dar nu ca în Bucovina, unde sânt altfel de lucruri și altfel de oameni, și atâta rânduială! Aici oamenii cei mari fură: și, dacă ar fura așa mai puțin, așa pe ascuns, dacă s'ar ținea de cuvânt după ce au furat: dar, așa, e vai și amar!

În fund, din marea pădure neatinsă, vestită în timpuri pentru hoții ei, se vede eleganta casă cu două rânduri, galeria cu sticlă, aleile Strungăi, pe care le încunjură de o potrivă răcoarea, aierul limpede, taina, poesia, balsamul pădurii, unde înegresc brazii, printre copacii vechi ai șesurilor și dealurilor. Orchestra cântă, și lumea se primblă.

La întors, plânsetele de vioară se prelungesc în noapte prin pacea câmpului și luna lunecă prin seninul cerului vioriu.

4. La un vechiu câmp de luptă : Sculenii.

Peste dealuri învălmășite, pe care pasc turme risipite ori vitele albe ale mahalagiilor ieșeni pe lângă capra națională a Evreimii locale, ori pe șoseaua care duce spre Prut, între lanuri și pajiști care, la sfârșitul lui Iunie, se răsfață într'o uriașă înflorire triumfătoare, se ajunge, pe supt pădurea care cu-

prinde, pe culme sus, biserica din Stânca, străjuind albă ca un turn de pază răsboinică asupra graniții apropiate, la Sculeni.

O dungă de Prut, nu galbenă, umilită, târându-și greu noroiul cleios de lut, ci limpede, albastră, ca apele Nistrului depărtat, se vede numai de aproape, curgând supt malul jos, plin de iarbă înaltă și de toate florile. Abia ici și colo, la noi, sălcii își înting frunzele de argint în unda încrețită. În față, unde copacii se îndeasă, oprind privirea, e un colț ce se ține tot de România, o sălbatecă insulă pustie, care va fi și astăzi bună de contrabandă, cu toată paza grănicerilor noi și a Cazacilor de peste râu; pescarii cu nădragii sumeși își fac de lucru pe margene.

De departe se vedeau înălbind case între grădini, pe un loc ceva mai răsărit, pe când și mai sus, în țara românească smulsă de Ruși, alte clădiri răsăriau răzleț, albe, în același codru, de puternică verdeață a pomelului din livezi. Iată la intrare, într'o împrejmuire rea, plopi foarte bătrâni încunjurând cu sumbrul lor pătrat înalt un loc gol, unde a fost de sigur odată o clădire, din care însă nicio urmă nu se mai descopere prin sălbateca năvală a buruienilor înflorite. Apoi vin căsuțe românești, slabe, supt stuf neîngrijit, cu ochiuri mărunte de fereastă, cu târcături albastre, roșii pe pereți și pe simplii stâlpi, abia vrâstați la mijloc de o tăietură, ai cerdacelor; ogrăzi părăsite, cu câte un mașcat la fereastă; nicio grădină. Școala, — o casă țărănească de felul celorlalte: este o învățătoare, care lipsește în vacanță și despre care școlărițele știu să spuie cum o chema înainte de măritiș, pe urmă și de la divorț încoace; altfel, fetele știu să cetească: de la părinți, ni se spune cu privire la una din ele.

În mijlocul acestui nenorocit sat, cu optzeci de familii românești, adecă *omenești*, care toate dau

„bezmăt“, deci *bezmen*, *embatic*, boierilor de la Stânca, din castelul alb de sus, foarte sus, — e centrul jidovesc, căci Sculenii sânt un târg. Marea și buna casă veche, cu două rânduri, poartă pe fronton o inscripție ebraică: acolo e *cealaltă* școală, sinagogă și sală de cursuri a belferului profesor. La începutul lungii alei de sălcii care duce la un sat mai ca oamenii și la rosturi de gospodărie ale proprietății, înaintea unei case de miserie și pu-toare se prăjesc la soare un lung șir de Evrei: bunîc, bunică, tată, mamă, fete, flăcăi, spuză mărunță de copii goi și murdari, într'un amestec de bărbi, per-ciuni, zdrențe colorate, cârpe de cap și cămeși scoase afară din pantaloni.

Cască gura, toată ziua, aceștia și alții, cari stau pe la colțurile medeanului cu mâna în șolduri ori își târăsc papucii, cizmele pe drumul de praf; cască gura toți, și mănâncă bine. Cârciuima, — după legea nouă —, nu e însă a lor, și nici prăvălii n'au acești Evrei, și ei *bezmătari*, *bezmenari*, ai marelui pro-prietar, cari fac două treimi din poporația târgului. Ofițerul, grănicerii sânt acolo ca să păzească bine granița. Atunci, de unde huzurul cu burta plină la soarele de Iulie, pe când ai noștri trudesce pe brazdă, lângă Bucovinenii, „Cordunenii“, ce vin în tabunuri, cu pălării înguste în margini, cu cămăși altfel cusute, cu carăte pline de unelte, „străini“ înfricoșați și priviți cu ochi răi ?

Întreabă pe văcarul înalt, vânjos, spân, cu ochii blânzi, care mână vituțele satului pe malul înflorit și se ține cu douăzeci și patru de lei pe lună, el, nevasta și copilul, fără a dori mai mult și a se sili pentru îmbunătățirea soartei lui, de care ai zice că nu suferă. *Oamenilor* li merge greu: au biruri, „bezmăt“ și năcazuri; la „rivoluție“, boierul n'a vrut să-i facă stăpâni pe locurile lor de casă. Unii sânt

ășpri cu ei, din cei cari trag cu pușca la un gest de nesupunere sau un semn de lipsă de respect a sclavului. Se simt un „neam blăstămat“; Evreii sânt altfel, fiindcă altfel i-a lăsat Dumnezeu. Ei au „idiie“ și din ea se țin. Pe când Românul, ori e sărac, ori nu vrea să piardă nimic. Și, în sfârșit, n'are „idiie“...

Atâta știu. Rosturi mai înalte nu-i privesc, „Ce-i peste Prut?“ — Altă țară. — A cui? A Rusului. — Dar cu dreptate a cui e? — A cui... o are!“

Nu-i popă, nu-i biserică. Îi caută săracii acestui cuib de calicie și prostie la doi kilometri. Pe morți nu-i duc însă până acolo. La capăt, lângă Prut, unde floarea sălbatecă se ridică mai cât statuț de om, amestecată cu puieți de zarzăr, de stejar, răsăriți în voie, neaduși, neîngrijiți, nestăpâniți de nimeni, este o căsuță albă cu două cruci pe coperișul de șindilă. Înăuntru, nicio icoană, nicio carte, ci numai cele două năsălii ale morților săraci.

Că a fost odată aici o luptă, fără puteri multe ori vitejie mare, însă, oricum, lupta dintre apăsători și un neam doritor de libertate, prins în războiul sfânt al desrobirii sale, că aici Grecii au fost striviți, măcelăriți sau izgoniți peste Prut, unde oști rusești înșiruite priviau, cu ochi dușmani pentru Turci, cu ochi creștini frățești pentru Greci, — aceasta o știu puțini. Dar bătrânii mai vorbesc uneori de pățania „volintirilor“ lângă Ținta și pe toată întinderea șesului, de ascunzătorile lor adânci, păstrate până azi în „malul“ înalt de la Stânca.

„Jalnica Tragodie“, naiva poemă căinătoare a bătrânului Vornic Alecu Beldiman, spune amănunțit această poveste, a cărui amintire se șterge cu încetul din mințile oamenilor ce au văzut-o. Cetind din nou lungile versuri ticăite, după cunoașterea locurilor, le înțelegi mai bine. Iată plecarea Turcilor din Iași

la 13 Iulie. „Urdia“ se oprește întâiu „la Copou“, târgușorul de azi, puține case de negustori evrei, pândind la drum cu precupeția și samsarlâcul, — pe atunci Evreii ieșeni, trezindu-se din groaznica frică pe care li-o făcuseră eteriștii, căutau pe „răi“, îi „târâiau“ pe stradă, până nu se mai puteau ținea în picioare și, tăbărând asupra celor istoviți de puteri, îi ucideau cu nesaț:

Jidovii se răsvrătise, și toți răii ridicați,
Părând că-s volintiri vre unii, îi tăiau nejudecați:
Pe uliță stârvuri multe, căci, ducând, îi târâia',
Și, unde cădea vre-unul, acolo îl și tăia'.

Avangarda turcească află pe eteriști la Stânca și se ciocnește cu ei; eroii libertății elenice se ascund „supt gardurile viei, tremurând“, alții fug sus, la Curte, unde pe urmă a stat, în vremurile Roznovanului celui bătrân, și Mihai-Vodă Sturza. Turcii se iau după ei: îi taie „în odăi și prin beciuri“, lăsând trupurile acolo:

A trece pe lângă Curte, de putoare nu puteai.

Fugarii strică podul Jijiei, pe care Turcii îl dreg. A doua zi, după o cercetare de pe deal, trec biata apă măloasă, pe care și azi o ocupă podețuri de lemn cătrănit, ce se dărâmă în neștirea tuturor. Călări-mea grecească e răspinsă iute, „înădușită“ de Turci. Rămășițele oștirii eteriste sânt acuma la Sculeni, „în târgușor“, supt Atanase Tufecchiul, Balaș, Condoguni; peste „cot“, în ostrovul păduros, e carantina rusească: acolo privesc Gheorghe Cantacuzino Deleanul, ofițer rus, prinț-cneaz, fost comandant al Iașului și ajutorul său Penedeca, — „rușine, dar odihnă“!

„Ostașii aleși“, după risipa „mișeilor“ din Iași, se împotrivesc cinci ceasuri, adevărat eroism, — și pentru aceia că, în cer și pe pământ, nu mai e nicio

nădejde „Îndrăzneală oarbă“ de oameni cari „nici cum nu se dau“, spune Vornicul Beldiman, care stă și el la carantină. Două tunuri trag în gol din „tabia“ Sculenilor.

„Carteacele“, cartușele Arnăuților, luptând vrednic pentru o cauză străină, s'au isprăvit însă. Se întrebuințează „cuie și piroane“ pentru ultimele împușcături, care pleacă din „case, dughenițe, hanuri, magazale“.

Turcii aprind Sculenii, care arde întreg, cu mărfuri cu tot, ca să nu se mai ridice, — arde și casa boierească dintre plopii stingheri. Averile „bejănărilor“, boieri, negustori din Iași, se mistuie în flăcări supt ochii acestora, cari fug „peste Prut“ și rătăcesc apoi, desnădăjduiți, pe malul rusesc, „ca niște turbați“.

Alți Turci vin acuma, „un buluc“, „din deal“, de la Stânca, și trec Jijia la rândul lor, dar apucă în sus pe Prut, cu tunuri pe care le tăinuiesc. Cea d'întăiu bubuitură, neașteptată, îngrozește. Urmează altele șase. La țârm e o îngrămădeală nespusă, și apa vine mare, de-odată, oprind scăparea. La podul de vase se îndreaptă toți, se prind de odgon, „se cațără“, „se anină în mâni“, supt amenințarea tunului îndreptat tocmai asupra acestui loc; a trage nu cutează, ca să nu atingă cineva malul rusesc, care amenință cu un războiu temut. Dar gonacii ajung, și odgonul e tăiat de iatagane:

Inegri Prutul îndată de căciule și de morți.

Pier Greci, robi de-ai lor, prinși în războiu, — și Serdăreasa lui Cârjă, cu nora și nepoata, aduse le-gate, de departe. Calăul însuși, nemilostivul Atanase Tufeciul, cade și el la Prut.

Și iată, în ultimul ceas, alți Greci, cu „caifet turcesc“: Serdarul Vasile, „vestitul“, cu cinci sute de

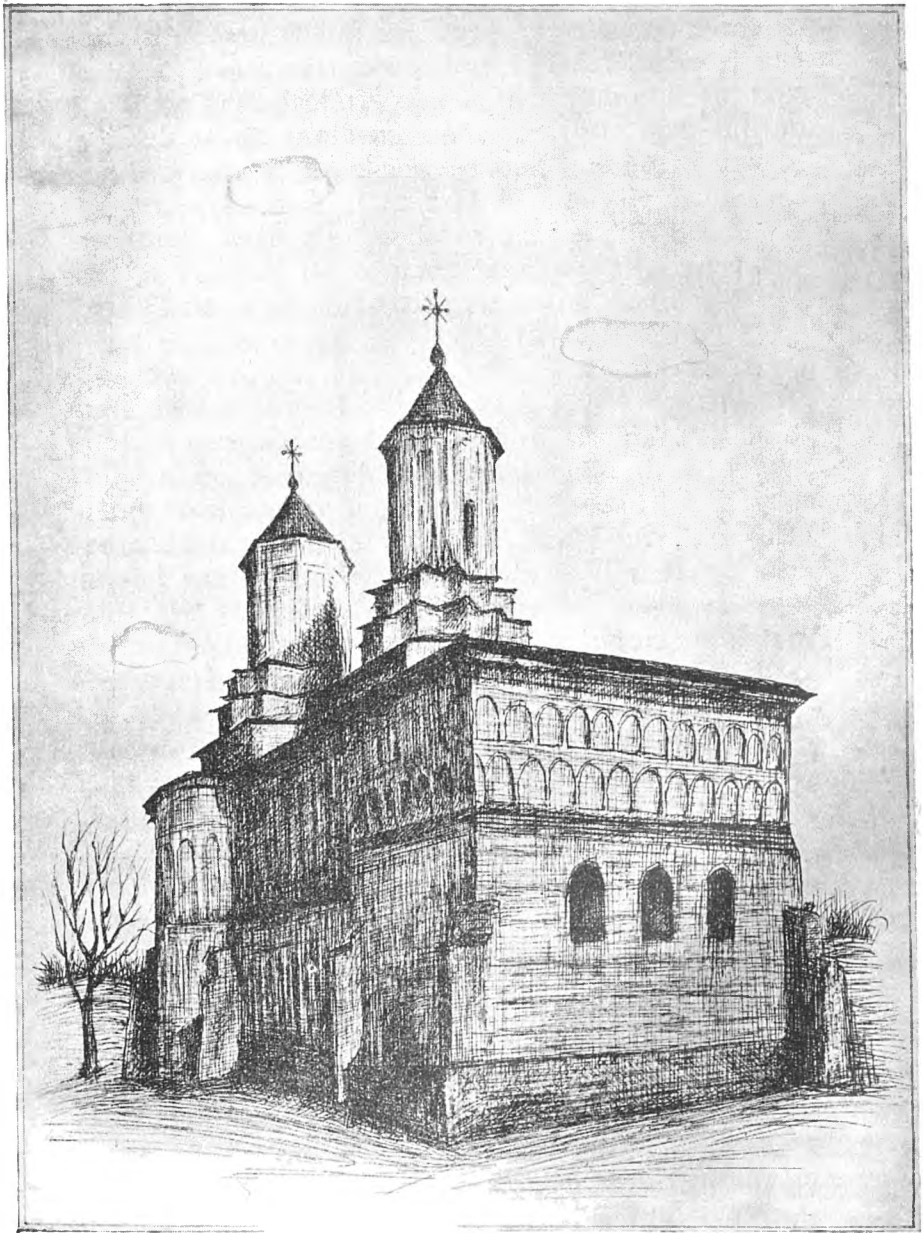
luptători. Sânt „zece ceasuri“ din zi, după socoteala turcească, șase ceasuri de seară. Aveau și două tunuri. Turcii, beți de biruință, îi strâng într'un rădiu, de atunci tăiat, lângă „trecătoare“. Se pot șipurî până la Brănești, spre a trece la Ruși mai sigur. Pe deal, privește lumea; la „cot“ se încaieră lupta cu Arnăuții, și Grecii strecurați privesc cu durere din carantină. Noii luptători se împrăștie „ca puii de potârniche“ pe mal. Seara-i face scăpați, în sfârșit, desarmați și goi. Și, a doua zi, de pe mal, batjocoresc pe Moldoveni, pentru că n'au ajutat, Vlădica de Trei Ierarhi, cel de Florești, Bucovinenii, „frați Petrini“ (Petrinò), Foti, Nicola, Dioghenide, Macri și Panu, nume cunoscute mai pe urmă în politica noastră. Iar boierii, smeriți, răspund:

Arma noastră fiind plugul, de la noi ce aștepta' ?

Acuma, întinsul șes e pustiu. Vite rătăcesc prin bălării. Târgul e o ruină putredă. Pescari fără rost rătăcesc pe mal. Un antreprenor de căsărmi alege loc pentru clădire. Și numai în curtea fără locuitori uriașii plopi negri stau nemișcați în valurile de lumină, ca un trist monument funerar al celor morți, cu eroism, cu cinste, — cu rușine, pentru libertatea elenică.

5. Mănăstirile de lângă Iași.

Birja străbate, de la gara gotică a Iașilor înainte, străzi prin care se despică praful alb, străzi foarte sărace, în care gospodăria fiecăruia e de o potrivă cu administrația pentru toți: în sate nu se află case de acestea, făcute și acoperite cu cârpei din tot ce se poate culege mai ieftin: lemn, șindilă, tinichele vâpsite și nevâpsite. Împrejmuirea lipsește; în locul gol și foarte murdar de lângă casă, șoproane se apleacă într'o rână, adăpostind porci slabi cari rătă-

Biserica mănăstirii Galata, Iași.

cesc, grohăind, flămânzi, după murdăriile aproape-lui. Nici livezi, nici porumburi. Țigani păcătoși umblă alene prin prăfăria secetei. Din Bahluiul aproape cu totul secăt, prefăcut, unde mai este apă, într'un noroiu verde și negricios, se înalță duhori putrede.

În dreapta însă și în față te mângâie frumuseța trecutului, care n'a perit: revărsarea de biserici și case a Iașului, de o parte, iar, de alta, dealurile încununate cu mănăstirile ctitorilor domnești.

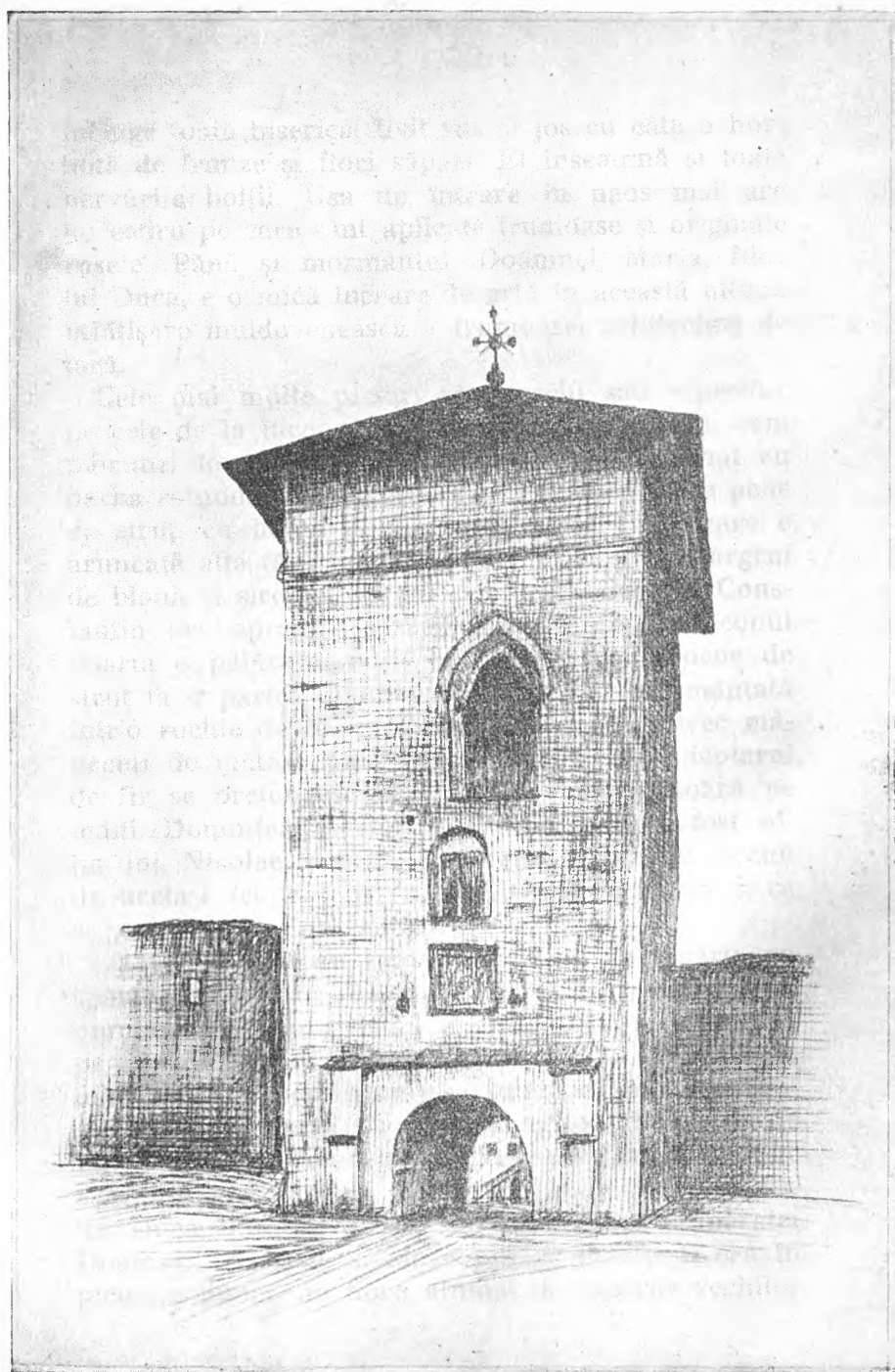
Încolo, drumul urmează prin șesul ars de soare, unde trăiește numai o iarbă mică, aspră, negricioasă, pe care o caută caii lăsați slobozi și cârdurile de oi lănoase, cu picioarele suptiri și ochii de supunere blândă. Șoseaua se înalță apoi pe încetul. Un sergent comandă o ceată de soldați în bluse murdare, cari împing sau se fac a împinge la deal o mare sacă plină. În chiotele de îndemnare, ei întră pe supt un mare turn negru, cu două rânduri, al cărui acoperemânt de tablă a rămas numai pe jumătate. Aceasta e *Galata*.

Zidul cel tare, acoperit cu vechi țigle prăfuite și sămănat cu bageaguri tot de țigle, închide casele, drese, ale egumenului de până mai dăunăzi și chiliile, iarăși prefăcute, înaintea cărora închișii, — desertori și nesupuși, — sânt trecuți în revistă de alt sergent. Biserica se înalță în mijloc, căruntă, neîngrijită, dar tare ca granitul. Petru Șchiopul, biet Domn cucernic și bun, o clădi cu dragoste și cu multă cheltuială, luându-se după modele din Constantinopol, care se deosebiau foarte mult de zidirile lui Ștefan-cel-Mare și ale celuiilalt Petru, Rareș, înaintașul Șchiopului. Pridvorul e o întregă clădire deosebită, alipită la trupul bisericii: răzimat pe două contraforturi zimțuite, el are două rânduri de ocnițe și e străbătut de trei țerești. Biserica însăși e mult

mai înaltă și mai încăpătoare decât cele vechi, dar podoabele, afară de aceleași ocnițe, lipsesc cu totul; fereștile sânt mici și goale; cele două turnulețe n'au putere, și eleganța lor e mai slabă decât în bisericile trecutului de lupte.

Cetățuia vine aproape în față, despărțită prin valea adâncă pe unde trec liniile căii ferate, vale de spini și de pustiu prin care rătăcesc acei porci slabi ai mahalagiilor din apropiere. Dealul se înalță de-odată, cu coastele-i pârlite și săpate în gropi risipite, — pe care le-au înlocuit acum plantațiile încă șubrede și sămănăturile mănăstirii-model cu aspri călugări țărani. E așa de ușor de luptat, încât trebuie să crezi că în acest loc a fost de la început cetățuia de apărare a târgului domnesc, a târgului de negoț și popas din vale, care se desface din vârful, înălțimii mai frumos decât de oriunde aiurea, înșirând toate grădinile, tot haosul caselor sale albe, toată cununa veche a bisericilor, de la pestrițul lăcaș al Lipovenilor din dreapta, cu turnurile învărtite, până la marea Mitropolie gălbie, cu stilul apusean, de împrumut, până la bisericile mărunte, către Copoul a cărui casarmă masivă se vede limpede la capăt.

Ctitorul bisericii din Cetățuia, astăzi înnoită între zidurile frânte de care fusese încunjurată la început, a fost Duca-Vodă, a cărui Domnie căuta să imite pe a lui Vasile Lupu, ocrotitorul acestui Grec cu noroc. În biserica lui Duca se vede urma Trei Ierarhilor lui Vasile-Vodă. Pridvorul samănă cu acel de la Galata, dar fereștile sânt lucrate măiestrit în piatră și au caracterul gotic de la bisericile lui Ștefan; cele de pe laturile naosului sânt încadrate fin cu ciubece însemnate jos cu două rosete. Turnurile sânt iarăși asemenea cu ale Galatei, dar la mijlocul lor trece un brâu de piatră împletit. Același brâu de ciubece

Cetățuia (Iași). Clopotnița.

încinge toată biserica, tivit sus și jos cu câte o horbotă de frunze și flori săpate. El înseamnă și toate nervurile bolții. Ușa de intrare în naos mai are un cadru pe care sânt aplicate frumoase și originale rosete. Până și mormântul Doamnei Maria, fiica lui Duca, e o mică lucrare de artă în această ultimă înfățișare muldovenească a frumoasei arhitecturi de țară.

Cele mai multe picturi sânt vechi sau reproduc pe cele de la început. Pe păretele din dreapta, cum pătrunzi în naos, vezi pe ctitor, frumos bărbat cu barba rotundă, cu cuca în care sânt împlântate pene de struț, cu haina de brocard verde, peste care e aruncată alta fără mâneci, purtând guler și margini de blană și șireturi de aur pe piept. Fiul său Constantin are aproape aceiași îmbrăcăminte: coconul poartă o pălăriuță roșie, cu blană jos și pene de struț la o parte. Doamna Anastasia e înveșmântată într'o rochie de brocard siniliu, prin care trec mânecuți de mătăasă albă cusută cu fir; din pieptarul de fir se prelungesc bete aurii ce se înfășoară pe mâni. Domnițele Ecaterina, Ileana, care a fost soția lui Nicolae Costin, Ruxanda, Maria au rochii de același fel, rose și roșii. Pălăria tuturora e ca a „coconului“ Constantin.

Zidurile vechi au rămas întregi pe trei părți, cu spărturile înguste din care odată trăgeau puștile; numai spre Galata malul a lunecat cu tot ce purta pe dânsul. A rămas măreața clopotniță, timbrată cu una din cele mai frumoase înfățișări ale bourului Moldovei. Neatinsă s'a păstrat vechea „baie“, — de fapt: kuhne —, domnească supt cupola în care adânc s'au înfipt rădăcinile buruienii. Dar din cămările lui Duca bogatul, ale frumoasei și neastâmpăratei Doamne Anastasia și ale copilelor domnești era în picioare numai un horn afumat de focurile vechilor

ospețe și o splendidă sală cu bolți gotice pe care le pecetluiau la încheieturi delicate rosete de piatră; într'un colț, un sfânt din zilele creștine răsăria încă sfios, șters de vreme, ca și cum l-ar fi cuprins o ceață.

Gânduri bune au adus aici reparații și clădiri nouă, care se potrivesc ori ba cu ceia ce ni-a lăsat, în singura lui rezervă artistică, trecutul; au venit oaspeți cari n'au învățat încă din pagini de istorie toată evlavia datorită locului unde sânt; ctitorul așa de binevoitor al mănăstirii nouă, Mitropolitul Pimen al Moldovei, va ști, de sigur, să facă, pe lângă bună gospodărie și bună slujbă, tot ce trebuie ca să nu fugă sfioasa poezie de trecut căreia-i plăcea între ruinele neatinse de nimeni.

De la Cetățuia un drum șerpuitor apucă îndată printre porumburi dese, cu frunzele adesea strânse și uscate de secetă. Nicăiri nu se vede o locuință, iar la capăt priveliștea Iașilor e închisă de dealuri. De-odată într'un fund, ocrotitor, de vale vezi mănăstirea *Hlincea*.

Ceia ce lovește mai mult e negrul zid de împrejmuire, cu totul neatins: și aici Domnul ctitor își va fi gătit tainița pentru apărarea sa și a averilor sale. Biserica e mică, cu un singur turn și un pridvor liber; ea a fost dreasă pe vremea lui Ștefăniță Lupu. Nicio inscripție mai veche nu se păstrează, dar pe perețele din dreapta se văd încă trei chipuri. două poartă căciula din vremea lui Mihai Viteazul, dar și a lui Vasile Lupu, iar cel de-al treilea, îmbrăcat în roșu și cu o pălărie roșie pe cap, are o falsă înfățișare de cardinal. Această zugrăveală mai nouă așteaptă încă o cercetare amănunțită pentru a spune ce înțelege să represinte.

În față cu dealul Cetățuii, *Frumoasa* se vede adâncită, cu cele patru turnuri de tinichea care sticlesc la soare, clădire cinchită, ciudată, al cărui rost nu-l prinzi de la început. Drumul la dânsa merge printre case de sat curățele și se mântuie înaintea porții turnului înalt pe care e scrisă întrebuintărea de astăzi a clădirii: spital militar pentru boli de ochi.

Bolnavii cu căutătura tulbure sau cu capu 'n cârpe răsar din toate fereștile, alții așteaptă pe bănci prânzul, care se pregătește supt un șopron. Unii dintre dâșii se află în primejdia grozavă a orbirii, dar flăcăii sânt altfel veseli, și sosirea căruței cu pâne neagră, sunetul goarnei de chemare sânt primite cu o mare bucurie.

Biserica se ridică albă, înaltă, clădită într'un stil cu totul neobișnuit la noi. Arhitectul lui Grigore Ghica, din jumătatea d'intăiu a veacului al XVIII-lea, chemat a înlocui vechea biserică de pe la 1590 a lui Balica, a lucrat după norme apusene, și a făcut o zidire religioasă în stilul Renașterii, cu fronton antic, cu coloane, cu ferești înalte și largi, fără desfășurarea de linii a bisericilor Răsăritului. Frumoasa impune prin proporțiile ei mari, care întrec pe ale oricărei biserici din Țara-de-sus, dar „frumuseța“ ei stă mai ales în interior, cu atât mai mult, cu cât frontonul disarmonic e rău păstrat, cojit și stricat încă printr'un adaos de lemn roșu și de sticlă. Înăuntru priveliștea e însă în adevăr măreață: turnurile de tinichea, fără zid și croite numai ca *acoperișuri de turnuri*, cresc prin boltirea lor întinderea, liberă de orice piedeci, a clădirii luminoase. Opt stâlpi de marmură vărgată cu roșu împodobesc și sprijină, întinzându-se sus, cu capitèle de stuc albastru, aurit. Pe părăți se văd sfinți foarte frumoși și chipurile Ghiculeștilor: Grigore-Vodă cu fața rotundă, barba înfoiată, Doamna, fiii, Scarlat și Matei, copii cu pri-

virea blândă, cu toată cuca greoaie și hangerul înfipt în brâu, apoi, sus, moșii și strămoșii, fanariotișați la reparație, cu bărbi negre și albe, cu aceleași cuce obișnuite numai în veacul al XVIII-lea. Icoana de argint, închinată Maicii Domnului de Ecaterina Ruset, Doamna lui Constantin Mavrocordat, scânteie în fața catapitesmei, ale cărui aurării par nouă.

Toată această înfățișare nouă și veselă se datorește lui Mihai Sturza, Domnul de înaintea anului 1848, care a ridicat pentru tatăl său și frumosul mausoleu de marmură albă de lângă biserică. Strălucirea Frumoasei, o adevărată Mitropolie, n'a ținut însă multă vreme, și astăzi, dacă ea se bucură încă de o îngrijire care nu se dă unora din vecinele sale, poporării, pompa oficială, o încunjurime vrednică de dânsa lipsesc puternicei biserici din veacul al XVIII-lea, ultim monument pe care un Fanariot l-a durat pentru ca să amintească trecerea sa prin țările noastre. În loc de călugări sânt bieții soldați bolnavi, și pustiu de mult e paraclisul lui Grigore-Vodă, în care se macină pe încetul jețul domnesc cu săpăturile alese.

Și acum, pe șoseaua prăfuită, supt soarele de amiază, care face să scânteie locomotiva harnică a unui tren ce înaintează. În dreapta, o frumoasă casă mai veche, de care birjarul nostru leagă numele lui Cuza. Hanul *Socolei* dă ieften pâne albă, brânză veche și ouă proaspete, împreună cu bere ieșană de „Zimbru“ și vin limpede din podgoriile Cetățuii sau ale Copoului: cărți poștale ilustrate și o „Istorie a lui Ștefan-cel-Mare“ de acel care scrie și aceste rânduri, tăiată, dar necetită, de domnișoara ce a câștigat-o la premii, împodobesc masa odăii curate, unde se întinde pânzătura pentru prânz.

Mai departe, casa nouă, cu două rânduri, a unui „șef“ politic din vremile noastre¹. În fața grădinii întinse, umbroasă ca o pădurice, a lui Rivalet, — unde atâtea chefuri s'au dezvoltat fără privitori, pentru trecerea vremii „boierilor“ veseli —, o sumă de clădiri gălbii, împodobite cu zugrăveli, cu smalturi, cu lemnării de vile, se perindează pe înălțime în jurul unei biserici rotunde, gârbove, fără caracter și frumuseță, care pare să dateze cel mult din veacul al XVII-lea, de și a înălțat-o întâiu Sultana, una din fetele lui Lăpușneanu, tiran evlavios el însuși. Firma arată că aici e o casă de nebuni, și un anunțiu adaugă că intrarea fără „autorizare specială“ e oprită.

Dacă nu ții samă de această poruncă, te găsești ca într'un orașel nou și mort, ale cărui trotoare se coșcovesc, ale cărui uși crapă, ale cărui ziduri se vor apleca în curând. Nebunii nu veniseră încă în această imensă reședință, care a costat, se zice, milionul și care mai cerea multe mii de lei pentru a fi mobilată. Ei nu vor veni, — credeam, — încă multă vreme, și la sosirea lor zidurile se vor nărui poate. Între cele mai strălucite idei ale vremii noastre de megalomanie trufașă a fost de sigur și aceia de a închide pe nebuni în nebunia de risipă a acestui palat zădarnic pe care priceperea șireată a unui antreprenor evreu l-a făcut după chipul și asemănarea nebunilor de tot felul, a celor fără răspundere și a acelor asupra cărora ar trebui să apese cea mai grea, mai strivitoare din răspunderi, dacă ar fi o adevărată rânduială în această țară de oligarhi ai politicei răufăcătoare!

¹ Minunea de grădină a lui Mihai Sturza e sălbătăcită, și nimeni nu mai caută odihnă și frumuseță pe aleile ei astupate de mult.

6. Iaşul.

Spre Prut pleacă o linie ferată de tot nouă, care uneşte Dorohoiul cu Iaşul, o linie de cantoane frumoase şi gări scumpe, care se poate lua la întrecere cu linia, mult mai mică, dintre Piteşti şi Curtea-de-Argeş. Ținutul acesta al văii râului de margene, ținut de blânde înălțimi roditoare, e îmbielșugat în sate mari, cu casele risipite pe costișe. De odată ochiul cuprinde trei zări, pe care trei dealuri deosebite le înfățișează cu mândrie drumetului. În pământul moale iazuri și-au făcut patul, și râulețe strâmbe se furișează leneș printre râpi galbene. O țară de bielșug, cam monotonă pentru privire și care, cu toată frumuseța ei, deșteaptă gânduri triste. Căci sămănăturile de aici sânt ale boierului, recolta acestuia se strecoară prin mânilor Evreului, și prisosul proprietarului, în cele mai multe cazuri, e un aur fugar care trece granița ca să cumpere petreceri.

Iaşul e înainte de toate o biserică, biserica bisericilor pentru trecutul nostru. Nici pe departe nu-i pot sta alături în această privință Bucureștii noi-nouți, gătiți, printre palatele publice ale cărora se pitesc biete bisericuți mărunte, cu turnurile mici de lemn și tinichea, umilite de micimea lor urită. Singuri Botoșanii, în toată România, se apropie, — și încă foarte, foarte mult, — în această privință de vechea Capitală a Moldovei.

Sânt Români cari n'au fost niciodată la Iași, de și n'ar trebui să fie niciunul, căci cine n'a fost aici nu poate să străbată cu înțelegere foile celor mai frumoase cronici, nu se poate pătrunde după cuviință de spiritul trecutului nostru, care trăiește în acest loc mai viu și mai bogat decât oriunde aiurea, nu poate plânge în de ajuns pierderile de astăzi ale neamului

nostru, acolo unde el în alte timpuri s'a manifestat mai puternic și mai glorios. În conștiința lui națională ar fi o lipsă dacă el n'ar fi văzut orașul care a fost și-și zice încă astăzi, cu mândrie: „Capitala Moldovei“.

Dacă stau să-mi adun, pentru a le povesti, cele ce știu despre dânsul, amintirea mă duce departe-departede și, ca al atâtor altora, sufletul meu însumi e zidit în desfășurarea din ultimele timpuri a Iașilor.

Familia mea fiind, mai ales de spre mamă, din Iași, orașul acesta e pentru mine aproape ca și orașul meu de naștere. Sânt călătorii de copil din care nu mi-a rămas nimic decât amintirea unor primblări oarecare, în uliți care nu au nume, nici culoare, de și au trebuit să le aibă odinioară.

Din alte drumuri, mai nouă, mi-a rămas în minte o voluptate de lumină, de lunecare în trăsuri minunate pe străzi largi cu luciul de marmură, pe care oameni cu măturile le apărau de orice profanare îndelungată a gunoaielor. La noi, în Botoșani, ulițile aveau gropi, praf, paie, și noroiul zăcea până ce-l usca soarele și-l prefăceau trecătorii în pulbere, la noi felinarele cu gâtul de tinichea încârligată, cu lampa de sticlă plină de petrol, de „gaz“ gălbui, fumegau numai din loc în loc la răspântii, unde „fânaragiul“ cu mantaua cenușie, ieșită de soare, păzia în „ghereta“ de lemn înegrit; asfalt era doar pe trotoarele cu care primarul Toderiță Boian înzestrase orașul. Pe când aici trotoare și stradă erau de o potrivă de lucii, curate, ca și cum s'ar fi trecut cu peria peste dânsule; apa curățitoare se prelingea pe marginea de piatră a trotoarelor; din felinare înalte, lumina cădea splendidă, și altă lumină se revărsa din vitrinele cofetăriilor și magazinelor ales împodobite. La noi, era singură grădina lui Vârnăv, în care am văzut pe Millo jucând *Baba Hârca* și celebrități

străine, cărora „moșul Manole“ li imprumuta ca dar cinci lei, și care cântau canțonete franțuzești cu înțeleșuri care făceau ca „oamenii mari“ să râdă și să-și dea coate. Aici erau „hale de bere“, înaintea cărora lumea stătea la mese pe trotuar, erau cofetării vestite, ca Giovanni, care servia înghețată în forme nouă, ca Georges; erau grădini, în Păcurari și aiurea, unde se dădea toată vara teatru strălucitor, în românește. La noi, Jidanii aveau trăsuri de cincizeci de bani cursa, fără arcuri, *brăștele* cu perinele umplute cu paie, și altele de un leu cursa, destul de murdare și acestea; la Iași, cu un leu și chiar cu cincizeci de bani aveai trăsura ca oglinda a „scapetului“, Muscalului, îmbrăcat în mantie de catifea și așa de politicos cu mușteriii, în graiul lui românesc stricat. La noi se cumpărau toate de la Jidani precupeți, așa de râioși încât îți trebuia curaj ca să-i chemi numai în curte; aici Olteni vindeau fructe tot atât de ispititoare ca pe crengile de unde fuseseră culese.

Mă întorceam acasă uimit, orbit. . .

Odată am stat în gazdă la bătrânul Manolachi Drăghici, istoricul, un frate al mamei mele, într'o casă din Păcurari, de unde se vedea în vale gara și, — era în 1877, — trenurile ce se urmau unul după altul, ducând soldați ruși la moarte. Altă dată am mers la o soră a tatălui meu¹, care stătea în niște case ce s'au dărâmat de atunci, pe un câmp de bălării unde arsesese Curtea domnească, pe locul căreia s'a clădit pe urmă edificiul mare și fără gust de astăzi: cele două rânduri galbene cu coridoare negre, rău mirositoare. Statuia lui Ștefan-cel-Mare de Frémiet, în care numai cu greu poți să descoperi alt ceva decât un cal model și un foarte frumos om tânăr purtând coroană și barba în furculiță, statuia aceasta, puzită de două tunuri cucerite, nu se

¹ Zinca, soția căpitanului apoi colonelului Ioan Ioanidi.

Înălța încă, și în colț nu se vedea, roșie și albastră, cu sfinții ei tare văpsiți în ochițele lor de căramidă, biserica Sfântului Neculai Domnesc, acoperit atunci cu o greoaie tencuială de nepricepere. Pe locul Mitropoliei de astăzi era o veche ruină, cu pereții crăpați, în care trăiau generații de buruiene. Pe locul Universității de acum stătea Teatrul cel vechiu și pe locul Teatrului de azi o urită Primărie. Dar, încolo, Strada Ștefan-cel-Mare, Strada Lăpușneanu, Copoul, artera longitudinală, Păcurarii și Strada Sf. Spiridon, întâia arteră latitudinală, Strada Arcului și a Goliei, a doua arteră, erau mai-mai ca astăzi și-mi păreau ceia ce mintea omenească a putut născoci mai desăvârșit.

Altă dată, iarăși, am locuit la aceeași rudă, undeva în jos, spre malul Bahluiului, într'o casă¹ pe care o înecau uneori apele revărsate ale murdarei gârle cu podurile acoperite de urma grăsimoașă a mânilor ce s'au purtat pe ele. Dar în șesul Bahluiului se întindeau mai ușor cele mai mărețe zmeie, și pentru nevoia unui oraș mare de a fi așezat pe o apă largă, iute și curată n'aveam nicio înțelegere.

Pe urmă răsării, într'o nouă vacanță, aproape în față cu grădina Copoului². Atunci am cunoscut mai bine sușul acesta frumos între case boierești de mâna întâiu, — ceia ce Iașii înfățișează încă mai liniștit, mai armonios, mai aristocratic. Iar, când veniiu din nou, unchiul meu, ofițer, mă lua să văd splendorile Copoului. Treceam fermecat prin marea grădină, încunjurată de balustrade de fier, cu larga aleie împodobită de monumentul înălțat pe vremea lui Mihai Sturza Protectoratului rusesc, pătrundeam în imensul palat masiv al casărmii cu patru, cu cinci rânduri, câte nu se mai văzură până atunci în Mol-

¹ A familiei Tacu.

² Tot la Zinca Ioanidi.

dova (căci otelul Traian, titlul de glorie al bătrânului Pastia, nu se clădise încă), treceam pe dinaintea casărmii jandarmilor călări cari mă uimiau prin statura lor, prin strălucirea chiverelor, fâlfâitul penajelor albe și marțialitatea mănușilor albe cu cotor, mă înfundam prin pavilioanele spitalelor, unde compania sanitară, cu crucea pe epolete, făcea exerciții ciudate cu bețele lungi din care se alcătuiesc targele. Vedeam primblarea înfundându-se pe lângă vii până la câmpii rondului al doilea.

Într'un nou lăcaș, altă dată, zăriam Sărăria întinzându-se pe înălțime, pe când și mai sus se înălțau în față dealuri cu căsuțe de țară. La capătul stradei era biserica Sfântului Andrei, pe un loc pustiu, cu pământul frământat, și despre pivnița părăsită din mijlocul lui se spuneau povești sinistre de oameni uciși, de oase găsite. Mahalaua era liniștită și curată, și casele gospodărești se țineau una de alta, cum va fi fiind și acum dacă elementul evreiesc nu va fi înecat și această insulă creștină, bogată în livezi și în florării. Când, vara, frunza era deasă și umbra bună, când straturile încunjurate cu împletituri de vergi înfățișau toate chipurile și colorile felurite ale vechii grădinării moldovenești, când hemeiul și fasolea roșie căpțușiau ca un covor țesătura de scânduri a chioșcurilor cochete din care se răspândia seara un zgomot vesel de farfurii, de păhare ciocnite, de vorbă prietenească și de râsete, simțiai tot temeiul sănătos al bunei vieți de familie de odinioară: adecă simțiau alții cari gândiau asupra unor lucruri așa de înalte, iar eu, la cei cinsprezece ani ai mei, răsufлам lacom acest aier de fericire senină.

Atunci m'am strămutat la școala din Iași, și de acum înainte viața mea fu mărgenită în alt colț al Iașilor, care, acela, s'a schimbat mult de atunci. În vârful suișului ce venia de la gară, Strada Arcului,

cu hanuri ieftene, internate particulare pentru elevi, pivniți de vin, crâșme și căsuțe, printre care se mișcau trăsurile la tren și de la tren, stătea încă, așa cum fusese zidită cu vre-o jumătate de veac în urmă, Academia Mihăileană din alte timpuri. Două trupuri de case cu două rânduri, văpsite galben, pe care le lega pe de-asupra stradei, *arcul*, cu ferestrele lui rotunde. În dreapta era liceul-externat și câteva dormitoare și repetitoare, pe când clădirea, mai mare, din stânga era păstrată numai pentru internat. Eu eram intern.

Am fost însă numai un an, în Duminicile și serbătorile căruia străbătui și în alte părți ale orașului oraș, oprindu-mă totdeauna cu o dragoste deosebită în grădina Copoului, care-mi ajunsese cunoscută în toate ungherele și colloanele ei, — palat de verdeață al celor d'întăiu visuri ale mele. Și, chiar când mi se deschise lumea mai liber în anul următor, cercul rătăcirilor mele visătoare rămase același, și aici e vorba numai de aceste rătăciri și de descoperirile de lucruri nouă ce aduceau.

Și din timpurile de student îmi vine în minte vechea „Școală Normală Superioară“ din fața Orfelinatului, de unde drumul mergea în sus la biserica lui Vasile Lupu, Golia, al cărei turn înalt și greoi stătea încă întreg în picioare, înaintea curții întunecoase unde nebunii râdeau cu hohot sau plângeau amar de bucurii și năcazuri care n'aveau ființă decât pentru dânșii. Mergea la biserica sturdzească a Bărboiului, cu arhitectura neobișnuit de complicată și dibaciu întreșută după norme apusene, la micul Sfântul Sava a lui Petru Șchiopul din al XVI-lea veac, la cartierul lipovenesc, curat ca un păhar în mijlocul Jidovimii celei mai sărace și mai murdare, la râpa de ciumă a Bahluiului. Dar drumul nostru cel mai obișnuit mergea în sus, pe lângă Piața Primăriei,

în colțul căreia Miron-Costinul lui Hegel stătea pe gânduri în șuba lui de bronz, pe lângă clădirea oblonită și lăcătuită a Maicilor franceze, care întindea pe trei străzi zidurile-i moarte, și, apucând în dreapta, peste Strada Sfântului Spiridon cu imensu-i spital și turnul cel mare, rotunzit, al ceasornicului, țintia la Universitate. Clădirea fusese Curtea, palatul Domnilor moldoveni de la începutul veacului al XIX-lea și îndreptăția această menire prin frumuseța gravă a fațadei străbătute de ferești mari, prin lărgirea aulei și puterea zidului ce o încunjura; armele Moldovei stăteau încă, săpate pe o placă de marmură, de-asupra porții de intrare¹. Pe drumurile înguste și foarte murdare din dreapta și din stânga te ridicai spre Sf. Atanasie, spre Biserica Vulpii, spre Sărărie și spre cartierele boierești înalte.

Întorcându-mă de la țară, din jos, unde-mi petreceam vacanțele, pornind la vii sau cutreierând împrejurimile, am ajuns însă a cunoaște o altă frumuseță, pe care Iașul n'o mai împarte cu niciun alt oraș din țară. Pe dealurile de la Miazăzi și Apus păzesc, pustnici ai trecutului, feriți de orice spurcare păgână, mănăstirea lui Petru Șchiopul, Galata, al cărei turn domină așa de măreț valea, mănăstirea lui Duca-Vodă, Cetățuia, și a lui Grigore Ghica întâiul, Frumoasa, mănăstirea Socolei, pe drumul Târgușorului sau al Nicolinei, cu albele, înfloritele, voioasele căsuțe de sat mare, pe când mai departe înaintează Bârnova și mănăstirea lui Aron-Vodă. Cetățuia, încunjurată de vii, era singură pustie, și, într'o seară, urcându-ne pe coasta rotunzită a muncelului, furăm înspăimântați de suspinul huhurezului supt bolțile

¹ Acum e încunjurată de imense ziduri urâte, care o înăbușă azi și mâne o vor absorbi ori o vor distruge. Răul gust al timpurilor noastre alcătuiește astfel un Palat nou al Facultății de Medicină (1916).

pîvniților părăsite, până ce păzitorul veni cu lumina lui tremurătoare în noapte ca să ni deslușească urmarea și legătura încăperilor cu zidurile năruite¹. La Galata sînt soldați și la Socola nebuni. Celelalte mănăstiri nu mai au astăzi niciun rost, dar mila lui Dumnezeu s'a îndurat de ele, și ele vor rămînea clădiri românești, creștine până la sfârșit.

Cunoșteam acum tot Iașul, în lung și în lat: de la Copou până la Galata, de la cel mai îndepărtat colț lipovenesc al Păcurarilor până în valea de supt Sărărie. Dar eu și tovarășii mici de învățătură n'aveam, cu toate examinele trecute și diplomele câștigate, o idee îndestulătoare despre întinsul și frumosul oraș. În biserici, în mănăstiri nu vedeam decât exemplare nouă, mai mari sau mai mici, ale tipului biserică sau mănăstire; în Tătărășanul cu sprincele stufoase supt căciula țuguiață, cu coșul pieptului larg și umerii puternici, cu ținuta dreaptă și mersul apăsător, în funcționarul bleg cu vorba moale, gata la cheltuieli, la împrumuturi, la petreceri, în Evreul vechiu, cu laibărul soios și perciunii tremurând, ca și în noul Evreu, cu burta stăpânitoare și fața înflorită, vedeam numai locuitori ai Iașului, dintre cari unii vorbeau mai bine și alții mai rău românește, unii erau mai simpatici și alții mai respingători. Puțin lipsia să credem că în orice parte a țării, în orice parte a străinătății trebuie să fie cam tot așa, cu același fel de podoabe și cu aceleași fatalități. Noțunea relativității, a comparației, a dezvoltării ni lipsia.

Dar porniiu într'o zi de April înflorit, când fru-

¹ Acum¹ e o mănăstire, puțin prefăcută în țuguiele de tinichea ale turnurilor. S'a reparat sala cu arcaturi gotice și s'au pus călugări plugari într'o nouă casă de locuit (1916).

museța Iașului era mai fragedă și mai parfumată, și lipsiiu ani de zile. Cu cât mă întorceam mai târziu și mai rar, din alte orașe ale țării, din alte țări ale lumii, cu cât puterea de a iubi a sufletului meu se restrângea, întărindu-se, în aceeași măsură, asupra patriei și neamului meu, cu atâta vechile sentimente de curiozitate neînțelegătoare se schimbau, făcând loc unei adânci evlavii, unei nemărgenite compătimiri, unei neînvinse groaze.

Și totuși orașul nu rămânea în urmă față de mișcarea civilizației românești: mulțămită Statului, adecă partidelor, cu necesitățile lor electorale, mulțămită dragostei Ieșenilor pentru „Capitala“ lor și împrumuturilor comunale, Iașul căpăta podoabe nouă, binefaceri nouă ale progresului. Restauratorii monumentelor istorice veniră și aici: Trei-Ierarhii, delicata biserică de piatră sculptată a lui Vasile Lupu, atât de *străină* prin turnurile ei colțurate, se îmbracă iarăși cu podoaba ei de aur, pierzând, ce e dreptul, un turn al porții, destul de legat cu istoria Moldovei ca să se învrednicească de cruțare. Sfântul Neculai al lui Ștefan-cel-Mare își dobândi iarăși zidul de cărămizi colorate, vechea zugrăveală de sfinți, brăiele de smalt. Văzusem și eu cortegiul regal trecând pe supl arcul lui Mihai Sturza, spre noua, grandioasa Mitropolie, care se sfinți în ființa Suveranului. Pe locul vechii Primării se clădi un Teatru cochet, cu cheltuieli mari și după ultimele cereri ale tehnicei moderne. Pretutindenți școli apărură: un nou liceu de cărămidă pestriță, pe locul Internatului unde-mi fusese întemnițat neastâmpărul, un liceu-model, școli normale, o splendidă Universitate, cu picturi și lucrări de stuc aurit în aula în care vorbi Regina, în biblioteca plină de manuscripte și cărți rare; un institut anatomic înzestrat cu toate cele de nevoie pentru cultivarea științei. Se deschise o linie de tram-

vaiu electric, cu vagoanele greoaie, prin străzi largi și prin străzi înguste. Se puseră globuri electrice în vârful unor pârgii mai mult sau mai puțin frumoase. Se cheltuie milioane pentru a se vedea cum *nu* se aduce apa într'un oraș însetat, plin de molime și care pute. Se deschise un bulevard spre gară, se făcu o piață centrală.

Dar sentimentele care se impuneau față de Iași rămâneau aceleași pentru cine aducea experiență și durere de inimă: evlavie pentru trecut, milă și groază pentru vremile nouă, tot mai multă milă și groază.....

Căci acum vedeam de unde pornise orașul și unde ajunsese, spre ce decădere se cobora tot mai răpede, fără să-l poată opri vre-o putere pe lume.

Întăiu fusese, aici, între dealuri, un sat, satul lui Iaș sau al Iașului, așezat la un loc păzit și în calea negustorilor cari treceau între Nord și Sud prin văile râurilor moldovene. Pentru folosul, ajutorul și odihna lor se așezară tot mai mulți meșteri, hangii și cărăuși, și mărfuri fură oprite aici în bolte pentru nevoile țăranilor din vecinătate, vinuri se păstrară în pivniți pentru drumeți și oaspeții săteni ai Duminecilor și serbătorilor. Și iată că, în vânătorile, primblările și războaiele lui, Vodă, împărțitorul de dreptate și păstrătorul păcii, se odihnește și-și află sălaș în Iașul îmbogățit prin negoț. Biserici mai mari se înalță: în colțul de spre Bahluiu, frumoasa bisericuță a Sfântului Neculai Domnesc, sora lăcașurilor de închinare din Botoșani și Dorohoiu, pomenește o biruință a lui Ștefan-cel-Mare; în preajma ei e casa care așteaptă pe eroicul Voevod. Peste vre-o trei șferturi de veac, după ce Suceava sufere împresurarea-i îndelungată de către dușmanii lui Despot-Vodă, Alexandru Lăpușeanu, care se întoarce iarăși ca Domn, se deprinde a sta mai adese ori

la Iași, unde-i poate și veni mai lesne ajutorul episcopilor lui, Turcii de peste Prut. Este acum aici un Scaun statornic al Domniei, și Movileștii, iubitori ai vechii Suceve, nu vor putea întoarce vremile înapoi. În locul Curților de lemn, caselor de lemn și lângă micile clădiri bisericesti ale trecutului, un Raducel-Mare, Domn cu apucături de Împărat, un Vasile Lupu vor încerca să strămute în Iași ceva din frumuseța trainică a orașului Sultanilor, după care, în toate, ei își caută îndreptarea. Răsar Bârnova, Bărboiul, Trei-Ierarhii, Golia și atâtea clădiri de evlavie ale boierilor ce se ieau pe urmele stăpânilor.

Fanarioții găsesc un oraș de piatră și întind în el poduri, — străzile pavate ale timpului, — pun străji și felinare, întemeiază grădini; la Frumoasa, la Copou, *rădiuri* de primblare și chioșcuri de odihnă și priveliște; ei aduc apă prin suiulgi gospod și o revarsă prin fântâni care cheamă binecuvântările săracilor. Modele apusene pătrund: calește de Viena trec cu Arnăutul în coadă și Țiganul în livrea cu brandenburguri pe capră; muzici nemțești cântă în odăile îmbrăcate ca în „Evropa“, în care părechi cu rochii de Paris, pieptănături moderne și fracuri se învârt în danțuri nouă la lumina făcliilor de ceară. Domnișoarele merg la pansion, feciorii de boier călătoresc în străinătate; pianele răsună în saloane și averile se pierd la faro; străini ambulanți sau fețe boierești chiar dau cele d'întăiu represintații de teatru, de operă. Mai trece puțin timp, și, în saloanele unei fine și nobile Doamne, vrednică de a conduce gustul în orice țară luminată, poezi ca Alecsandri cetesc versuri în care se cristalizează gândul, simțirea tuturora, și reviste literare, ziare de propagandă culturală și națională împodobesc masa oricărui Moldovean cu inimă românească și iubitor de propășire. Această societate alege pe Vodă-Cuza Domn al Mol-

dovei pentru ca să facă Unirea, închinând Capitala Moldovei înaintea Capitalei Țării-Românești.

Atunci, prin 1860, erau la Iași boieri luxoși și strălucitori în vorbele, faptele și purtările lor, erau mahalagii plini de viață încă și cu oarecare avere, — și erau Evrei, tot mai mulți Evrei noi, pe lângă cei vechi. Dar viața politică a României unite scoase din cuibul lor strămoșesc pe boierii Moldovei, setea de plăcerile Apusului înstrăină pe atâția dintre dânșii; alții se așezară pe mult timp din an la moșiile lor, supuse unei culturi mult mai întinse și mai grele de supraveghiat. Din fiii de mahalagii trecuți prin școli se făcură funcționari pentru toate colțurile țării. Rămăseră numai funcționarii locali și Evreii, pe lângă rămășițe fără putere ale trecutului.

Dar drumurile nouă trecură pe aiurea, și cursul cel mare al bogățiilor apucă în lung valea Siretiului; de la 1812 încă Prutul formă față de Basarabia rășluită de Ruși o graniță moartă, un sfârșit de lume. Evreii n'aveau nici ei puțința de a se înălța spre bogăție. Totuși ei se înmulțiau tot mai mult. Iașul devenia un ghetto miserabil.

Însă conștiința mândră a trecutului cerea ca vechiul oraș, bogat în amintiri și monumente, să fie scăpat. Se clădiră atunci școli, multe și felurite școli. Ele aduseră câțiva funcționari și un număr de școlari, mai mult săraci, pe urma lor. Dar o mișcare de cultură nu prinde decât unde e și altă viață decât a școlilor. Această altă viață lipsia în Iași. Și, pe când împrumuturi împovărătoare dădeau Capitalei sărăcite a Moldovei pieți meschine, — ca Piața Traian, odată strâmbă, colțuroasă pe care o domănea astăzi mândrul bronz al lui Cuza-Vodă, — bulevarde, — ca acel de la Copou la gară, unde nu se clădește nimic (ca pretutindeni) —, ultima rațiune de a fi a Iașului românesc se stinge cu încetul.

O înmulțire a populației nu mai e de așteptat; Evreimea chiar va pleca sau va muri de foame. Iașul scăzut cu putere de viață va trebui atunci curățit de ramurile-i sărace, mărgenit într'un cerc mai restrâns. Dar într'acest cerc, cuprinzând școlile și cele mai multe dintre monumente, va trebui să se întemeieze ordine și curățenie desăvârșită, ca într'o Upsală, o Ravenă a României. Căci, dacă nu ne-am arăta în stare a ni păzi cenușa morților cari dorm în acele biserici, a încunjura de liniște și sănătate instituttele noastre de cultură întemeiate în umbra lor plină de șoapte sfătuitoare, am fi cu adevărat vrednici de osânda lumii civilizate.

7. Biseriçuța de la Copou.

Iașul evreiesc al prăvăliilor mici și mari se mântuie prin larga alee frumoasă de case boierești mari, senine, înflorite de grădini, încunjurate de copaci vechi; numai ici și colo rugina străină prinde: în acel minunat palat cu două rânduri, dincolo de fereștile căruia ai crede că se înșiră pe păreți chipurile boierilor bărboși din mai multe generații, încununați cu işlice vechi cuvioase și cu pretențioase işlice nouă, stă una din „lipitorile satului“ cele mai groase, un șef de trust, vă rog (salutați!). Apoi grădina de la Copou, unde erau odată chioșcurile beizadelelor fanariote, unde, ca tânăr boier bogat, Mihai Sturdza și el își avea un *buen retiro* de verdeață, își înfundă cărările printre arborii bătrâni de cari vechiul Iași, frumos și liniștit, simția atâta nevoie. Mai departe, după casarma uriașă, în stil babilonic, încep desişurile de copaci în care sună, dimineața, trâmbițele soldaților cari fac exerciții în poiene, ori scârție pe câmp trăsura cuiva ieșit la primblarea răcoroasă a celor d'intăiu ceasuri ale zilei. În dreapta, în stânga

fug cărări către vile care se zic, fără trufie, cu buna vorbă veche, *vii*, — viile Copoului.

Odată era pe aici o întreagă gospodărie de vară, cu cei ai casei toți, cu mulți oaspeți, cu cântece și vioare de lăutari. Astăzi viile sânt în cea mai mare parte părăsite. Până și poeții cari petrecuseră aproape viața lor întreagă în ele, s'au strămutat în mijlocul orașului zgomotos. Murind, bătrânii au dus și felul lor de traiu cu dânșii. Alâtea dintre vii sânt filoxerate, cele mai multe case sânt părăsite. Arendașii evrei, după ce le-au ruinat, nu mai vreau să le ție mai departe. În schimb, unii Evrei bogăți din Iași simt nevoia de a trăi lunile calde în această minunată răcoare, și ți se arată astfel vila Neuschotz la Copou, precum în oraș ți se numește Palatul Juster. Cutare politician îngroșat și îngrășat își are și el castelul feudal, urît ca și caracterul, scopul și faptele sale, în această lume a idilei curate, cu lăpșane înflorite și îmbielșugate ramuri de nuci măreți, de cireși, vișini, zarzări supțirateci, de pruni cu scoarța zgrunțuroasă.

Pentru satul din vremuri, pentru boierii săteni de mai târziu, dar și mai mult pentru rugăciunile unor călugări de mult așezați în această parte a „codrului Iașilor“ se clădise mănăstirea Sfântul Atanasie. La început, de lemn, fără îndoială. Schit de scânduri, încunjurat de căsuțele țărănești ale umililor monahi. Apoi vine Vasile Lupu, Domnul cel larg în daruri, și o biserică de piatră se înalță pe această modâlcă de pământ gras între atâtea prăvălișuri de dealuri acoperite cu vii. Un patriarh din Răsăritul grecesc slujește în strălucitoare odăjdii la sfințirea acestui metoh al bogatelor „Treisfetite“, mănăstirea aceluiași Vasile în chiar Scaunul său de Domnie. Nu arare ori și Curtea se va fi abătut pe aice, căci voiosul roșcovan Vasile nu era dintre aceia cari desprețuiesc plăcerile de multe feluri ale viilor.

Peste câțiva ani însă de la întemeierea cea nouă, cineva trebuie să fi prădat pe aice. Cazacii lui Hmilnițchi, cari pețiau, jăfuind, o fată de Domn pentru un fiu de Hatman ? Tatarii ? Răsculații împotriva Domniei ? Cronica nu spune. Vorba e că la începutul unui veac nou mănăstirea din vii era dărâmată. Soțul fiicei lui Constantin Brâncoveanu, marele ctitor muntean, și acest ginere însuși fiu de evlavios Domn grec și de ușuratecă, dar evlavioasă jupâneasă româncă, Constantin-Vodă Duca, o drege. El pune lângă piatra slavonă a lui Vasile, — acum ascunsă de un urît pridvor, acoperit cu tablă roșie, — piatra lui grecească de marmură albă, cu stema țării și încolăcirii de linii și flori frumoase. Încă un veac, „Fanarioții“ domnesc, Voevozi cari cheltuiesc aiurea prea mult ca să poată ridica aice biserici. Mănăstioara cade iarăși în părăsire. La 1800 e chiar pustie cu totul. Și iată că se află un egumen gospodar la Trei Ierarhi, și acest Grec cu simțul datoriei și răspunderii sale face din nou, într'un stil oarecare, biserica; pe o lespede aspră se cântă, în versuri străine, foarte laudăroase, această ispravă. Cât despre călugări, împraștiați de mult acuma, ei nu se întoarseră niciodată.

Ca biserică de sat trăi de acum înainte ctitoria lui Vasile-Vodă și a tânărului Duculeț. Se dărăpână pe încetul, ca toate tovarășele ei, în viforurile de iarnă, care umpleau de zăpezi groase văile, în lungile ploi de primăvară sau de toamnă, care hrăneau buruienile multe, în dogoarea de vară, care crapă tencuielile. O văd cum era în anii copilăriei mele, când într'o vie de jos aflasem și eu adăpost pe câteva săptămâni. Stăpânul casei era un bătrân roșcovan, cu barba lungă albă, suptire și creată, cu șuvițe de păr ce fâlfâiau, cu limba împiedecată și picioarele înțepenite; altfel, bucuros de vorbă și de cetit, harnic

la închinat și cu credință în bunătatea lumii, care oglindește bunătatea lui Dumnezeu, răsplătitorul cel drept. Aici, la via cu coperișul roșu, a murit „moșu' Manolachi“ Drăghici, într'o dimineață când un înger de iertare și milă i-a învinețit unghiile și i-a închis ochii. Și a fost dus pe deal între prapuri la biserica de sus, unde am căutat îndelung, între cruci hâite și grilajuri mâncate de rugină, un semn care să pomenească locul de zăcare al acestui boier de ispravă, care, măcar cu condeiu, în vremurile de peire ale clasei sale, jertfită pentru o Românie Nouă, ce nu s'a ivit încă, — a lucrat și a luptat.

Odihnă bună, bătrâne înaintașule în ale seminției și în ale scrisului, odihnă bună supt brazda înflorită neconținut cu flori nouă! Viața ta ar face cinste oricui, și cine oare n'ar dori o moarte ca a ta, dacă, numai, în ceruri ar fi cine să aibă grijă acestor nimicuri omenești ?....

8. Mănăstirea lui Aron-Vodă.

Tătărășii Iașului, vechea mahală, vechiul sat adaus, unde, pe vremuri, stăteau „Tatarii cei mici“, Țiganii Domniei, aduși pe atunci, tot ca robi, de Tatarii cei mari, viteji, crunți și mulți, sânt acuma, la capătul peșterilor infecte din Târgul Cucului, o icoană adevărată a celei mai vechi și mai bune vieți românești. E o mare demnitate senină, o înduioșătoare cochetărie săracă în acele case albe, cu cerdac pe stâlpi și mare coperiș ascuțit de șindilă, care răsar din grădinițele cu bujori, cu nemțisori, cu lemnul Domnului și garoafe, din livezile cu deșii pomi roditori, de multă vreme sădiți în acest pământ bun, hrănit de moartea miilor de buruiene îmbielșugate. Se zăresc gospodine curate, copii frumoși, represintanți ai mândrei rase aristocratice care a fost biruită și e pe cale de a fi nimicită, pe însuși pământul ei,

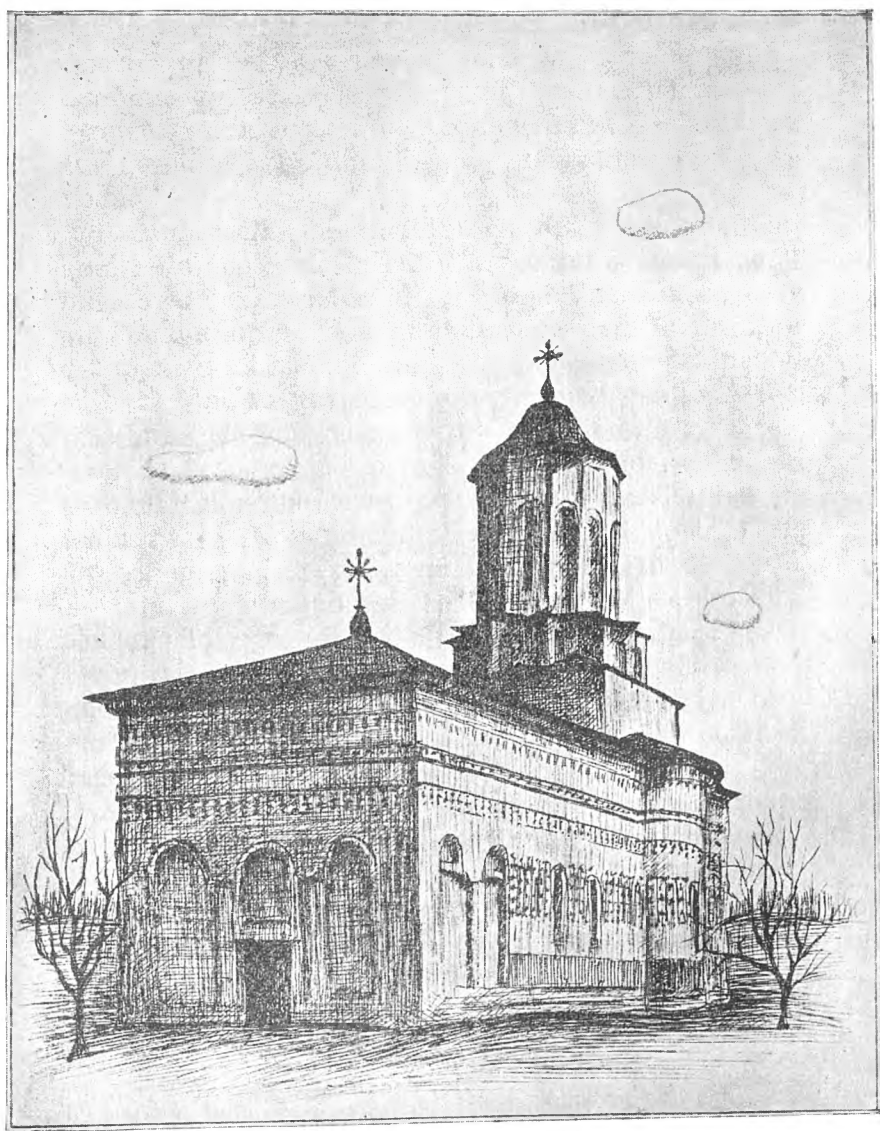
de rasa străină, rătăcitoare, a cărui sămânță rea a fost adusă de vântul vechilor nenorociri!

Când s'a perindat ultimul cerdac liniștit, bun pentru sfaturile de seară înaintea „cafeluței“ aromite, când s'a închis ultima livadă împrejmuită de gardul de lemn, ești în lumea de dealuri moi, cu malurile de lut supt deasa îmbrăcăminte de iarbă scurtă, tare, în lumea văilor afunde, prin care se mai târăsc rămășițe de ploi în dâri noroioase. Ba vezi și o coadă de iaz care n'a secat încă, și în apele destul de tulburi ale căruia își fac de lucru zburdând copiii neastâmpărați cari au scăpat la scăldat din casele vecine.

Aici e și imășul comunei Iașului, partea care n'a încăput în mâinile Evreilor arendași pentru a înălța pe dânsa alte lanuri de negoț. Vitele mărunte și slabe trec încetinel peste marea întindere verde, din care nu se desface nimic decât doar crucea de pomenire a cutărui preot prins de furtună pe muchea dealului și trăsnit pe loc, — pedeapsă groaznică pentru fapte necunoscute. Numai departe se văd clădiri pentru adusul apelor, lucrări de inginerie ale orașului.

Pe dealul din față, același povârniș de lut moale, săpat de gropile chițcanilor, cari aleargă, mari ca niște cățeluși, pentru a intra în pământ la cea mai mică amenințare; același înveliș de scurtă iarbă tare, care trăiește și în cea mai mare arsură a secetei și e așa de bună pentru oile flămânde, care o pipăie prin praful des al verii și se hrănesc din ea, precum știi s'o aple și s'o întrebuițeze și supt brumele dese de toamnă, supt albele zăpezi ale iernii dobrogene. N'ai crede că un sat se ascunde dincolo de muche, dar două turnuri, care răsar de la o vreme, îți spun că este o biserică.

Satul e un număr de colibe fără preț, apărate

Biserica Aron-Vodă, Iași (Aroneanu).

ăprig de câni foarte răi. Din curți iese țărani în vechiu port orășenesc, cu scurteici sure și pantaloni albaștri înfoiați, cu pălării mici pe capetele tunse. Comuna lor se zice Aroneanu, pentru că ei sânt Aroneni, și de aceia sânt Aroneni fiindcă se coboară din „vecinii“ sau din Țiganiii mănăstirii lui Aron-Vodă.

Turnul acela, cu vârful tocit de un coperemânt nou, e de acolo, de la ctitoria vechiului Domn cumplit, tovarăș și prieten al lui Mihai Viteazul, cu care nu sămăna altfel. Zidurile puternice, care încunjurau de departe lăcașul de rugă, s'au dărâmat pe încetul și, în timpul din urmă, au dat cărămizi pentru casele mai bune ale gospodarilor din sat. Unde era marele turn de la poartă, e acuma numai o adâncitură în pământ; clopotele sânt prinse de o înseilătură de lemn. Și casele egumenilor, pe care cel de la 1782, Dometian, le-a dres așa de bine, dând, în de obște, o viață nouă mănăstirii, n'au lăsat nicio rămășiță. Singură biserica se vede fără altă schimbare decât tencuirea mai târzie, care se cojește și cade astăzi, decât coperișul ieften și pripit, decât închiderea prin cărămizi din dărâmături a locului gol între stâlpii pridvorului¹.

Aron a vrut să facă o clădire care să nu samene cu celelalte, cu cea mai nouă ctitorie domnească, Galata lui Petru Șchiopul, dincolo de cealaltă margene sau „țarină“ a Iașului. A păstrat, firește, planul simplu, armonios și practic al bisericilor lui Ștefan-cel-Mare, — crucea de zidărie, purtând de-asupra naosului un singur turn suptiratec. Dar a pus un pridvor pe stâlpi, ca acelea obișnuite dincolo de

¹ Reparându-se biserica de Comisiunea Monumentelor Istorice, preotul a impus să i se închidă pridvorul, „ca să nu răcească“. O vizită recentă mi-a arătat ce sărăcăcioasă slujbă e cea de astăzi (1939).

Milcov, înaintea clădirii. Însă, mai ales în împodobire, meșterii lui Aron-Vodă au înnoit foarte mult față de trecut, dând o altă îndrumare, originală și curioasă, care n'a fost urmată. Puțin supt coperiș aleargă mai multe dungi scoase în afară; după dânsule, mai în jos, vin firide, și fereștile sânt de aceeași măsură și în același rând cu dânsule. Iar jos, de-asupra pământului, alte firide, mai înguste, cam aplecate, fac un ultim brâu zidului.

Pentru a da frumuseță și varietate registrelor arhitectonice alcătuite astfel, cărămizi smălțuite verde sânt amestecate, de sus până jos, printre celelalte. În cel d'întăiu brâu, ele sânt ca niște frunze de stejar. Apoi discuri și steluțe se amestecă, în lungitudine și latitudine, după deosebite norme. Și astăzi, căzând varul, cele mai multe se văd înflorind păreții largi. De alminterea cine vrea, poate să-și ia dintr'însele după dorință...

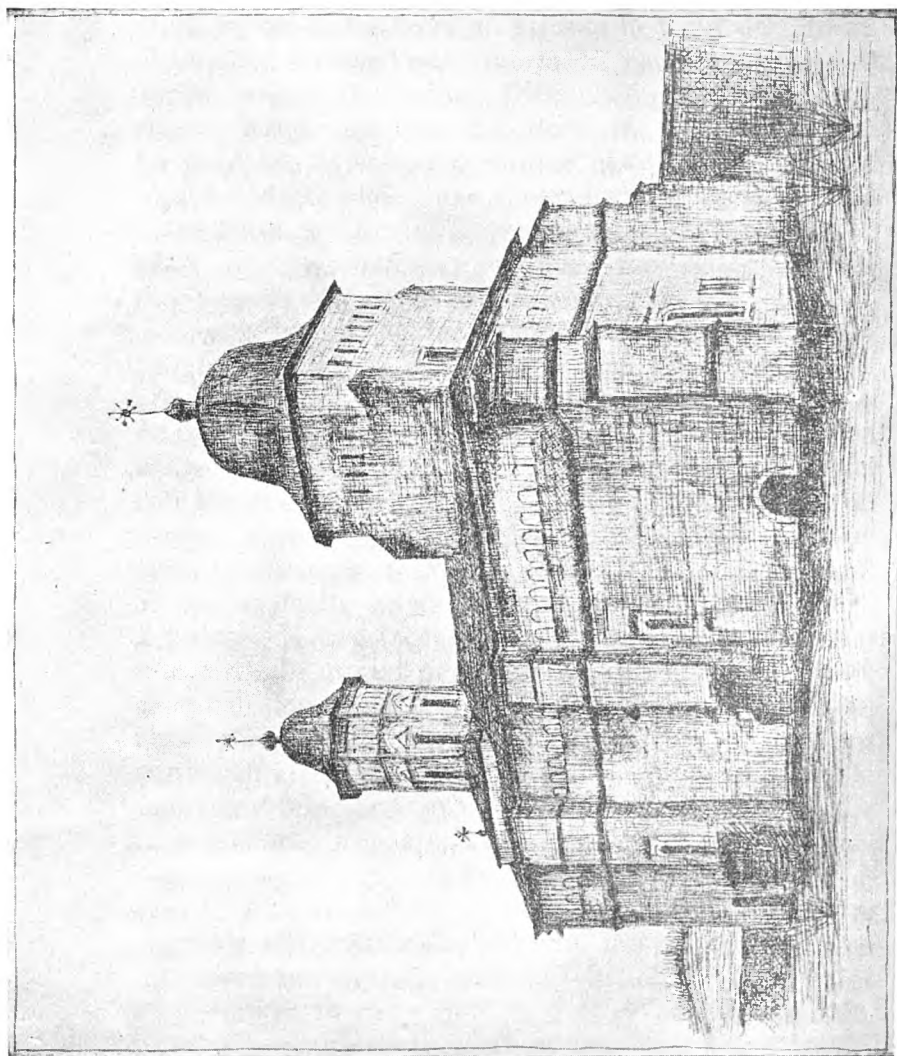
Afară de ziduri și de ce poartă ele, biserica lui Aron-Vodă nu mai are însă nimic. Lipsește pisania, căzută cine știe când sau ascunsă supt straturi de reparație. Nicio icoană, niciun lucru de metal, nicio odajdie veche. Păreții sânt albi, și nu poți găci o zugrăveală supt dânsii.

Egumenul Dometian găsisse biserica pustie și neîn-cuiată măcar, acum o sută de ani. Rânduri scrise de el pe cărți de slujbă nouă spun cât s'a trudit pentru a o aduce în stare bună și a-i răscumpăra moșiile. Pe vremea lui, a izbutit, măcar în parte.

Dar ce ne facem astăzi, când n'avem măcar pe Greci la îndemână? Ce ne facem?

Ruina amenințătoare răspunde¹.

¹ A oprit-o, cum am spus, Comisiunea Monumentelor Istorice.

Biserica Bârnova, jud. Iași.

9. La Bârnova.

La Bârnova Ieșanul se duce cu trenul, care-l strămută în vre-o douăzeci de minute la locul de odihnă al bunului Istrate-Vodă Dabijă. El caută acolo numai aierul tare al dealurilor, frumuseța pădurii și izvorul de bună apă rece din deal. Pe la biserici nici nu prea dă. Și este o zi anume când lumea din Iași se grămădește aici, ziua „Izvorului“, în aromita lună a lui Maiu, când vin lăutari, când se revarsă vinul, când unele societăți cu scopuri gimnastice și politice organizează oarecare petreceri.

Dar bătrânul nostru birjar lipovean apucă altă cale, care, ducă nu e mai lesnicioasă, cum nădăjduise, e mai scurtă, cum știe el bine. Abia a străbătut aleia de Jidovime deasă, cu caldarâmul zguduitor, abia a trecut printre cele câteva case curate ale mahalalei românești din capăt, abia ne-a scos înaintea crucii lui Ferent, care stă singuratecă între niște ostrețe nevăpsite, pe modâlca de lut ce se roade, abia ne-a făcut să vedem dealul încununat cu suptirea clădire severă a Galatei, și iată-l că se înfundă în vii. De aici înainte mergem numai pe o cărărușă zgrunțuroasă între gardurile de vergi care cuprind porți simple, închise. Nu e altă viață decât furia cânilor suri cu ochii sălbateci, cari se răpăd să muște roțile, sau a umbrelor femeiești ce se năzar în preajma bunelor case bătrâne. Aproape nicăiri nu sânt „boierii“, cari dau și în partea aceasta a Cetățuiei vile lor înarendă. Firește la Jidani. Doi dintre aceștia și-au zugrăvit chiar numele pe una din cinstitele porți moldovenești, și ești înștiințat astfel că dumnealor sânt domnii în casa albă cu înaltul coperiș de stuh.

— Aici, spune moșneagul cu fața încrețită și goală, ca un măr murat, — și arată o căsuță mai mare, unde și acum se vede o îngrijire mai bună și se

simte ochiul stăpânului creștin —, aici a stat părintele Mirăuță. A făcut nuntă mare —, am fost și eu, — și, pe urmă, după nunta cea mare a fiică-sa, a murit și, iarăși, — am fost și eu.

Părintele Mirăuță a dres câte ceva pe la mănăstirea lui Dabija-Vodă, unde a fost gospodăros și iubitor paroh. Mormintele alor săi se văd cochete, vesele parcă, în grădina de flori și în năvălirea de buruieni care le încunjură prietenește.

Abia am trecut de frumoasa casă singuratecă și vedem în vale, răsărind din copacii înalți și vechi, turnurile, îmbrăcate cu o urită tablă roșie, ale Bărnovei. Un mare turn la intrare, două altele de-asupra clădirii. Încunjurăm casa cu zid de piatră bătrână, pe care vremea, înegrindu-l, nu l-a jăfuit prea mult, și în sfârșit ni facem intrarea prin adâncimea răsunătoare a turnului aceluia, bun pentru o cetate puternică, chemată a înfrunța mulți dușmani. Măreață turlă de luptă, înaintea căreia dese ori se vor fi dat înapoi lighioanele prădalnice din țară și de peste hotar!

Biserica e una din cele mai impunătoare pe care le avem și biruie pe cele mai mari din clădirile de rugăciune ale principatului muntean. E zidită din piatră tare, ce se află prin împrejurimi, e foarte înaltă, și zidurile ei au cea mai mare grosime ce am văzut.

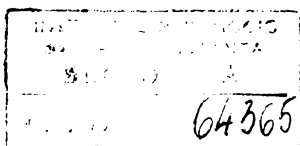
E însă, în același timp, și o zidire de artă, care-și află locul în desvoltarea de mai multe veacuri a arhitecturii noastre religioase. A fost începută de viteazul și hotărîtul Vodă-Miron Barnovschi, o rudă a Movileștilor, care a murit moarte de mucenic la Constantinopol, unde a fost chemat pentru Domnie și a întâlnit, în locul alaiului de numire, securea gealatului. Pe atunci, la începutul veacului al XVII-lea, tradițiile mai nouă, meșteșug de clădire mai

scump și mai împodobit, nu erau încă bine satornicite. E vremea când în părțile de sus abia s'a înălțat ctitoria Movileștilor și Dragomirna Mitropolitului caligraf și artist, Anastasie Crimca. Pe urma lor se ieia Bârnova, păstrând însă mai mult decât ele pecetea arhitecturii gotice din epoca simplă a lui Ștefan-cel-Mare, din cea, împodobită, a fiului său, Petru Rareș.

De eroică și simplă modă veche sânt fereștile de pe laturi, cu cadrul de linii drepte ce se taie în colțuri. Tot de atunci e și cea de-a doua ușă, împrejmuită în același chip, și chiar cea d'intăiu, cu arcurile ogivale înalte, care se frâng la vârfuri, și cu ușoare scrijelături la obârșia lor. Datinele din zilele lui Petru-Vodă sânt amintite prin fereasta, de un gotic înflorit, a pridvorului, care se deschide între alte două, asemenea cu dânsa, care au fost închise, răpindu-se, de dragul căldurii, o mare parte din lumina ce era prevăzută la început.

Dar sus se desfășură două rânduri de ocnițe mărunte, care trebuie să fi cuprins în ele chipuri de sfinți acum nimicite sau muruite cu var. Ciubucul încolăcit, o înoire de căpetenie a veacului acestuia, nu desparte, ca mai târziu, două rânduri de ocnițe, cea care începe supt coperiș și cea care se prelungește până la fața pământului, ci aleargă tocmai sus supt firidele mărunte, menite numai să adăpostească icoanele. Îl întâlnești, de alminterea, și înăuntru, ca și în clădirile bucovinene din același timp, tivind muchile ascuțite ale bolților. E însă crâmpoșit, văpsit pe de-asupra cu boiă cenușie, despoiat în mare parte de rostul său.

În dreapta pronaosului sânt două pietre de mormânt. La pământ chiar se întinde una cu slovele grecești scoase în relief foarte tare, împodobite, întreșute. Limba e ca și săpătura; ciudată și preten-

țioasă. În metru eroic, ca al anticilor poeți elini, se cântă scurta viață de cincisprezece ani a domniței Maria, singurul copil al lui Dabija, care a fost soția trecătoare a lui Iordachi Roset; menit să fie în această țară, de care era străin ca sânge și ca rosturi, bogatul bogaților și puternicul puternicilor. Pe părete e prinsă acum, — pare că, astfel, tatăl privește spre locul unde doarme fiica iubită, — piatra lui Dabija-Vodă însuși. Marmură albă, slove înalte, mărețe, după datină. Doamna Dafina sau Ecaterina e aceia care a cheltuit pentru această „împodobire“ a mormântului soțului ei bătrân, răposat, printr’o deosebită favoare a norocului, în Scaunul de Domnie, care de mult timp nu mai primia decât oaspeți trecători.

Ea și cu Istrate-Vodă au fost și ctitorii cei noi ai bisericii, care rămăsese neisprăvită la moartea silnică, în depărtata Capitală turcească, a celui d’întăiu ziditor. Au găsit zidurile înălțate, acoperite, dar, pe lângă ce vor fi dres la dânsele, soții dabijești au adaus zugrăveala și toată zestrea de odăjdii și odoare. De la ei vine o cruce frumoasă, și de la boierii cari-i încunjurau, bogatul aier țesut cu fir alb și galben, cu mătasă albastră și albă, care poartă însemnat numele unei Maria Ușeroaia. Celelalte lucruri s’au risipit în vârtejul tulburărilor.

Din zidurile vechi, afară de această biserică, așa de bine păstrată, a rămas o pivniță pardosită cu îngrijire și cea mai mare parte din chilio, care-și arată vechimea prin cadrul lor de piatră săpată în linii drepte. Unele încăperi din aripa dreaptă rămân părăsite și ruinate. Corpul din mijloc și aripa stângă sânt locuite de paroh, și în odăile mici cu păreții groși e așezată astăzi o bună gospodărie de țară, cu lăvicere, cu gogoși de mătasă, cu portrete de familie. Un uriaș teiu bătrân stăpânește până departe.

Odată Bârnova era chiar în pădure. Și astăzi, de abia ai ieșit din gară ori din satul mic și sărăcăcios, și te afli în codrul des de înalți copaci suptirateci, care acopere toate povârnișurile de lut și încunună vârful dealurilor. Eforia Spitalelor îl păstrează. Poiene largi se deschid într'însul, îmbălsămate de mirosul ușor al lumânărelelor înflorite, care-și ridică făcliile galbene, brobonate, bogate și șubrede, pe care le îndrăgesc albinele. În acest sfârșit de Iunie, floarea lor luminoasă stăpânește peste toate celelalte.

Alte ori poiana arată urme de sate care au perit. Copacii sânt pruni cu coaja aspră și alți pomi sălbăticiți. Pietrele de mormânt pe care se mai pot ceti inscripții, de pe la începutul veacului trecut, se ivesc din mătăsoasa iarbă prin care se îndeasă florile, viorica albastră, micșuneaua, mazărichile ca picuri de sânge. Biserica descoperită are încă chipuri de sfinți pe ușile mâncate de umezeala vremilor rele. Aiurea, unde un băț așezat strâmb și un lacăt ruginit păzesc ușa, icoanele de pe care se desface zugrăveala sânt încă prinse în pereți. Evanghelia e așezată pe sfânta masă și în cuie atârnă hainele preoțești, încă în stare bună.

Satele noi sânt puține, ascunse, slabe¹...

¹ Biserica vechiului schit al Hadâmbului, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a fost scăpată de peire printr'o reparație recentă. Dobrovățul lui Ștefan-cel-Mare și lui Bogdan Orbul a redevenit mănăstire. Dar e de cercetat și de îngrijit marea Curte boierească dintr'un sat vecin (1939).

V.

N E A M Ţ U L

1. Piatra.

Din sus, spre Piatra, trenul străbate un ținut mai jos, cu dealuri bine învelite, mărgenind o vale foarte largă. Numai după mai multă vreme de mers încet, trenul trece Bistrița, ruptă în șuvițe, dar păstrând un puternic curs principal, pe care se văd oprite plute.

Această vale e bogată în sate mari, cu luxoase curți boierești; pe alocurea, satele se urcă și pe coastele dealurilor, cea ce nu se potrivește cu obiceiul așezărilor noastre sătești, care vin totdeauna pe marginea înălțimilor.

Buhușul are, pe lângă un rabin vestit pentru cei ce cred în minunile lui, și cea mai întinsă fabrică de postav din România. Marile clădiri trandafirii cu mai multe rânduri se văd la dreapta liniei, și înaintea lor stau locuințele lucrătorilor străini și funcționarilor, cu ferestrele pline de fetițe care flutură din batiste, râd și strigă.

Podolenii, cu un frumos castel și o biserică mare. Roznovul, leagănul unei ramuri din Rosetești, cu mausoleul-biserică, în stil rusesc, răsărind din parcul întins al colonelului Roznovanu.

De la o vreme, în stânga sânt munții, cu vârfurile rotunzite, uriașe mușuroaie fumurii. Piatra e în mijlocul lor, cu picioarele scăldate de Bistrița limpede. Văzută noaptea, la lumina globurilor și arcurilor electrice, ea face o impresie de rânduială, de cură-

țenie și civilizație, cu bisericile mari, cu grădinile, otelurile, piețele și prăvăliile ei. Musicile, rele și bune, sună în toate părțile, și birjile trec până târziu în căutarea mușteriiilor.

A doua zi, orașul pare foarte deosebit de ceia ce era acum patru ani; grija unei bune gospodării se vede pretutindeni. Cu mijloace nu prea mari, d. Nicu Albu, primarul transformator al Pietrei, i-a dat o strălucire modernă, care răspunde chemării de stație de aier pe care și astăzi o are și care-i aduce în lunile de vară sute de oaspeți. Muntele Cozla era mai înainte o podoabă îndoielnică și o primejdie statornică pentru oraș: plămădit din ardesie negrie, lucie și sfărâmicioasă, din granit tare, galben, cărămiziu, negru sau acoperit cu un ușor strat de ocru fin, și dintr'un aluat de lut, el stăpânește peste orașul întreg, peste toată valea Bistriței, până departe și înfruntă înălțimile din față. Vechi neamuri necunoscute luaseră în mâinile lor această culme și clădiseră pe coastă o mare cetate de bolovani, așezați în rânduri, fără ciment: aici s'au găsit frânturi de oale roșii și vinete, foarte tari, fără podoabe, oase de fiare, frânturi de ciocane de piatră. Poate „Cetatea de piatră“, vechiul nume al Pietrei de astăzi¹, vine de la această clădire barbară de lespezi abia sfărâmate.

Muntele, rău încheiat, săpat de izvoare îndărăt-nice, crăpa și se prăvălia de vale, într'o năruire înceată. Acum, s'a deschis apei un drum de piatră, și garduri de nuiele opresc revărsarea pământului nestatornic. Podoabele s'au putut așterne astfel cu siguranță: terase, șosele, drumuri care urcă până în vârf, porți de stejar săpat și un frumos casino făcut în același stil. Aceste mari lucrări costă până

¹ Un izvor catolic, italian, din secolul al XVII-lea, îi zice Piatra-lui-Crăciun.

acum mai puțin de 200.000 de lei, cari nu sânt împrumutați, ci vin din economii.

De la acest present mulțămitor și îndreptat spre o mai mare înflorire, Sf. Ioan, biserica lui Ștefan-cel-Mare, chiamă spre trecut. Turnul puternic, supțiat spre vârf și întărit de contraforturi, poartă încă mândru inscripția amintitoare a Domnului, care l-a întemeiat. Biserica, zidită mai departe, se ascunde în taina unor arbori bătrâni: ea n'a suferit nicio reparație¹; pe zidurile ei, așa cum au ieșit din mâna vechilor meșteri, s'a așternut numai luciul de fildeș al vechimii celor patru sute de ani: cruțată de orice ruină și de acea restaurare care e de cele mai multe ori tot o ruină, ea înfățișează desăvârșita biserică a lui Ștefan. Un puternic strat de piatră lucrată se ridică de-asupra pământului; urmează altul de bolovani prinși în ciment; vin acum trei rânduri de cărămidă aparentă, alți bolovani și iar trei rânduri, de cărămidă și smalt verde; în sfârșit dai de pragul de sus al unui cadru de piatră, care se leagă cu temeiul de piatră de jos. Acum vine registrul superior al podoabelor: după bolovani, cele trei rânduri de smalt verde, alternând cu cărămizi aparente, care se urmează în lungime, oblic; apoi ocnițele cele mari, având la încheietura arcurilor trei discuri de smalt verzi și galbene, așezate într'o anumită rânduială a colorilor; șase șiruri de smalt și cărămidă duc la rândul de sus, al ocnițelor mici, cu câte un singur disc în arcurile lor mărunte. Apoi două brăuri de discuri încing toată biserica, și smaltul duce până la ciubuțul de piatră al coperișului, care odinioară nu era în aceiași linie, nici fără margene, cum e cel

¹ Cea nouă e destul de potrivită, afară de izgonirea în curte, într'un cadru de ciment, a ușii ce ducea din pronaos în naos. S'a făcut această eresie pentru a se lărgi lăcașul (1939).

de tablă din zilele noastre, ci se ridica de-o parte și de alta a locului unde se află de obicei turnul și se mântuia printr'o largă streșină. La altar, sânt trei brăuri: unul de cărămidă, două de smalt. Un singur rând de ocnite are câte trei discuri ca po-doabă; de-asupra lor este iarăși smalt, până la aco-periș. Pe lângă contraforturi, care, pe laturi, sânt îndoite și dintre care unul sprijine la mijloc absida altarului, această absidă e vrâstată de opt linii de smalt verzi-galbene, care sânt alternativ de câte una și două cărămizi.

Altă dată, mă coboram de sus de la mănăstire-rea Neamțului prin muncele, prin păduri și lanuri, trecând prin parcurile de umbră ale Bălțăteștilor, un început de toamnă ce zimbește încă tânăr, uitându-se în urmă, pe când mânilor-i darnice împrăștie daruri. Pe pragul unui amfiteatru de culmi, râul clar își revârșea larg apele prin care trăsura își făcea drum. De ceialaltă parte a acestui râu, se vedeau vechi curți lăcătuite, apoi clădiri mai nouă, vesele, în sfârșit tainițe evreiești din care ieșiau oameni foarte urîți și femei foarte frumoase, care nu păreau de loc să urască pe creștini. Apoi biserica lui Ștefan-cel-Mare, liceul, în stânga, pe o culme, și străzi centrale confiscate cu totul de Evrei. Era și atunci o oarecare rânduială, străzi înguste nu aveau mult praf; era lumină și aier, și te simțiai bine.

De Piatra vorbesc și din cele mai vechi acte ale trecutului nostru, înainte ca Ștefan-cel-Mare să fi întipărit pe figura bătrânului oraș pecetea sa de cucernicie eroică, biserica. După câteva zeci de ani, Petru Rareș, copleșit de dușmani, viclenit de boieri, trecu pe aici ca fugar spre pasurile Ardealului și un preot făcu păcatul de a trage cu arcul împotriva Unsului dumnezeiesc. Apoi începu decăderea, și astăzi ceia ce mai ține Piatra sânt Evreii și școlile.

2. Văratecul. Agapia. Mănăstirea și Cetatea Neamțului.

De la Piatra spre mănăstirile de supt munte.

Înălțimile scad răpede în dreapta, pe când, în stânga, se urmează de departe linia munților. Valea e largă și acoperită cu sămănături bune.

Apoi un deal destul de răpede se rotunzește, ducând la o pădure cu arborii rari, cari se ridică din bogăția florilor de Iulie, albastre, galbene și albe. Aceasta e vestita pădure a Balaurului, unde birjarul evreu trece cu fiori și chiar cel român nu e bucuros că l-a prins noaptea în astfel de locuri cu faimă rea¹.

Coborișul e tot așa de drept, și din pragul lui privirea se întinde în voie asupra frumuseții bogate din dreapta, pe când, în stânga, dunga severă a munților stă tot albastră în zarea limpede, trimețând adieri reci ca ale toamnei târzii.

Aici e satul Sărata, și, fiindcă e Sf. Ilie, marele împărțitor al ploilor, pedepsitorul prin trăsnete, cărciuma din poala dealului e plină. Țărancele, gătite ca la mahala, au fața îmbătrânită înainte de vreme; unii dintre săteni au prins chef și se îmbrățișează, se cearcă la trântă, râd curtenitor în fața nevestelor sau se tratează cu binețuri de despărțire, între care aud un *mersi* „boieresc“.

Satele sânt sărace în această vale, unde, dacă n'ar fi muntele așa de aproape, ai vedea casele de lut rău prins pe căpriori și de stuh zburlit, semn al neîndestulării la șes. Oamenii cari trec într'o zi de mare serbătoare ca aceasta, oprindu-se la fântânile drumului, săpate într'un singur trunchiu bătrân, au cămăși murdare; femeile, cu picioarele goale, poartă rochii și polcuțe de târg foarte rupte și îmbâcsite de praf. În schimb, pe moșia marelui proprietar

¹ Ș'a tăiat... (1916.)

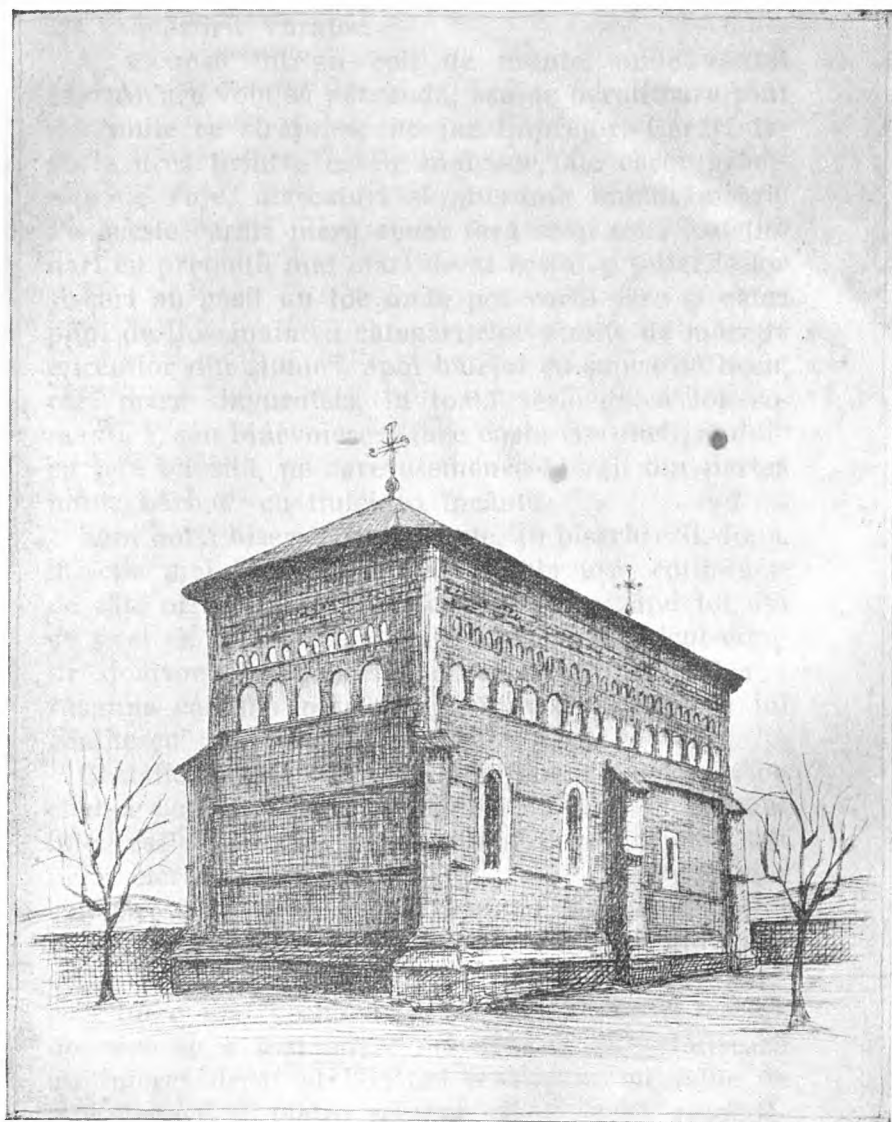
Lupu Bogdan, unde mi se spune că niciodată sămăntăturile „nu dau greș“, grâul, nesecerat încă, se înalță puternic, des și greu, cu spicele umflate, care, înroșite de soare, par de bronz; o frumoasă biserică se vede în stânga, pentru acest sat al Dobrenilor.

Vânt rece, picături de ploaie înghețată. Ținut puțin locuit, cu case mai mult sărace. Ele n'au înfățișarea de serbătoare: numai într'un loc, țărani chipeși, supt largile pălării ce se poartă pe aici, stau adunați în cerdacul primăriei; în fața clădirii, un meșter nedi-baciu a ridicat pentru niște oameni cu simțire monumentul amintitor al războiului: un dorobanț văpsit, imitat după acela al hârtiilor de țigară, vorbește minților simple despre trecutul gloriei celei mai nouă.

Drumul întoarce șerpuind în vale: trăsura trece pe lângă flăcăii veseli ai unui sat sărac; o fată se strecoară foarte spăsită, tocmai pe margene, pe lângă veselia lor îndrăzneată. Norii atârnă grei în aierul umed.

Peste puțin, o lume orășenească se vede în căsuțele de țară, mai bine și mai larg clădite, ale satului Bălțăteștii, bogat în copaci răzleți și în desigurii. Dintr'unul răsare o clădire cu două rânduri, care e otelul și salonul de cură. Oameni cari par în adevăr bolnavi apar și dispar pe cărările ce se rășchiră în toate părțile. Pe lângă ei se văd, ca niște brazi învingători, frumoși țărani spătoși și înalți, bine gătiți de serbătoare în cojoacele înflorite cu cusături, în cămășile albe, cu cizmele curate și pălăriile ca o roată de car, pe care le împodobesc mărgelile colorate și pene de păun.

Tot astfel de oameni se întâmpină de aici înainte, în noua vale în care am intrat. Ea duce, tăind sămănături și livezi înflorite, supt paza sumbrelor înălțimi îmbrăcate cu brazi. De departe se zăresc

Biserica Sf. Ioan din Piatra.

în mijlocul frunzișului întunecat turnurile nouă-nouțe ale mănăstirii Văratec.

E ascunsă într'un colț de munte, unde vântul aspru n'are voie să pătrundă, așa de ocrotitoare sânt înălțimile ce străjuiesc de jur împrejur. Cărări înguste urcă printre casele maicilor, ale căror grădinițe de ruje, mașcaturi și gheranic îmbălsămează. Pe aceste cărări merg acum fără scop mici funcționari cu pretenții mai mari decât rostul și puterile lor și cari au găsit un loc unde pot vorbi tare și călca plini de ifos înaintea călugărițelor uimite de măreția mirenilor din „lume“, apoi băiețoi cu șapca de liceu, cari merg singurateci, în toată serioșitatea lor romantică, sau binevoiesc a face curte vre unei „dudui“ cu fața obosită, pe care asemenea atenții din partea unui „bărbat“ cu tiuleie o încântă.

Sânt două biserici, bine ținute. În biserica Sf. Ioan, maicile mai fac slujbă, cu ochii la ușă, cotindu-se de câte ori sosește vre-un vizitator și răsând tot așa de șiret ca lucrătoarele de la fabrică. În micul cimitir doarme Veronica Micle, al cărui glas dulce a răspuns cântării puternice, pătimeșe, lacome a lui Eminescu.

Cealaltă biserică se află în mijlocul pătratului de clădiri pe care-l face arhondaricul cel nou cu mobile vesele, saloane pentru miniștri și Vlădici și sonerii electrice, de-o parte, și, de alta, câteva case călugărești, dintre care unele, ca a maicii Safta Brâncoveanu, o ctitoră, nu s'au mai ridicat din focul cel mare de la 1890, ci zac în ruine înegrite. Biserica nu e mai veche decât secolul al XVIII-lea, și, de oare ce a fost adese ori dreasă, nu înfățișează alt interes decât al bogăției icoanelor, cu salbe de mărgăritare și pietre scumpe, și al grijii gospodărești, — covoare și sobă —, cu care o țin călugărițele.

Maica încă tânără care slujește la masă în arhondaric, — odaia de oaspeți, iar, literar, „odaia de boieri“ —, are pe o măsuță caiete de psaltichie și, pentru cetirea ei, pe lângă cărți bisericești cu buchi (mai bune decât cele de astăzi), o veche Alexandrie fără început și sfârșit. „Am cetit-o și complectă“, ni se răspunde, „fiindcă e bine să știi lucrurile mari ce au făcut oamenii de demult“. Frasa-mi sună cunoscută: nu trăiește în această măicuță cu fața de tinereță veștejită sufletul unui cronicar de demult ?

Spre Agapia, în liniștea căderii serii.

Casa de sat, biserici de lemn, livezi. Îndată întri în drumul de țară, mărgenit cu garduri împletite, cu garduri de cătină în floare, care străbate satul Agapici. Căsuța stă în mijlocul copacilor și popușoaielor înalte, al căror spic răsfirat nu e mișcat de cea mai slabă adiere. Gospodarii nu s’au întors încă de la patrecerile serbătorii, dar gospodinele au gătit de masă, și prin ușa deschisă se văd fluturând flăcările pe vatră, supt ceaunul de mămăligă aurie.

Satul a încetat, și acum se întinde pretutindeni împărăția gingașă a câmpului înalt-înflorit. Un copil s’ar pierde în această pădurice cu vârfurile albastre și galbene și albe, prin care pătează ca de sânge floarea roșie a scaiului. Așa își vor fi închipuit cei vechi nesfârșitele întinderi mirositoare ale Câmpiilor Elisee, prin care înțelepții și poeții omenirii trec vorbindu-și în zimbet.

Acum locul se înalță în dealuri pe care le îmbracă bradul sever. În dreapta, în stânga, în fund, aceiași perdele a milioanele de ace întunecate, care nu suspină, nu freamătă, nu chiamă, ci se mișcă numai de un tremur ușor, — pădure vie cu înfățișarea morții,

ca zii cari, pogorîndu-se pe pământ, iau fața oamenilor, dar nu simt, nu zimbesc și au glasuri care vin din alte lumi.

Între zidurile codrilor e apărată Agapia.

Aceiași aleie de case gospodărești ca la toate mănăstirile de maice. Cele mai bune, acoperite cu o zale fină de șindile bine legate, au un cerdac pe stâlpi, la care ajungi printr'o scară, patru odăi, două de-o parte, două de alta, cu o sală la mijloc; apoi odăi jos, pentru ucenice, care vin ca slujnice și rămân, după moartea și moștenirea ocrotitoarei, călugărițe; bucătărie, livadă, curte, împrejmuire înaltă, bine lăcătuțită, împotriva oamenilor răi cari pot veni din vale, de supt păduri, unde nu păzește nimeni.

Pătratul de ziduri și biserica au astăzi o înfățișare neorânduită și nenorocită. Schele, lemnărie nouă, dărâmături negre. Anul trecut, focul a fost aice grozavul oaspete care distruge. Pornit de la clădirile de lemn ale unei infirmerii, la un ceas de noapte adâncă, el a răsărit ca o făclie roșie a nimicirii de-asupra frumoasei și trainice clădiri cu două rânduri, boltită și împodobită cu cerdace, a lui Gavril Hatmanul, frate de Domn, a cărui soție purta feciorelnicul nume de Liliana. Ca un zmeu furios el a zburat arzând asupra întregului coperiș, crăpând zidurile groase supt puterea avântului său sălbatec. Nici biserica din veacul al XVII-lea n'a scăpat: dacă zidurile au rămas întregi și icoanele, odăjdiele au fost mântuite, fumul ce se coboria de pe acoperământul în flăcări a înegrit picturile din boltă și din susul pereților ale maestrului Grigorescu: se văd însă, din minunile pe care le-a săvârșit, când era un băiețandru, marele pictor, sfinți singurateci și scene care sânt vrednice de buna pictură italiană

a veacului al XVII-lea sau de maeștrii direcției clasice de la începutul veacului trecut; din înălțime, fața curățită, pentru încercare, a unui sfânt privește senină și frumoasă ca un fericit aplecat asupra grozavului întunec al Iadului.

Oamenii sânt aici tot așa de interesanți ca și încunjurimea naturii, ca și clădirile. Întâlneșc pe bătrânul preot, cu fața împietrită, de prooroc centenar, care e tatăl poetului Vlahuță, și iată, în vesela casă a surorii sale, Vlahuță însuși, care și-a tuns aripile negre ale părului și apare astfel, mic și slab cum este, ca un tânăr puțin cam bătut de brumă; vorba lui rară, cu adânc răsunset, nu e nicăiri mai potrivită decât în acest cadru de religie a naturii și de religie a oamenilor. Iar lângă acest poet liniștit și trist zglobiile lui fetițe blonde par niște neastâmpărate spirite ale pădurii, care pătrund prin fereștile deschise ale bisericii și flutură cu aripi trandafirii în jurul vechilor policandre greoaie.

În cerdacul casei sale, „maica Albu“, mama primarului din Piatra, care ne-a primit părintește, vorbește ușor ca despre lucruri ce ar fi fost ieri și senin ca despre lucruri ce ar privi pe alții. Înaintea noastră trece o parte din viața Moldovei de la Mihai Sturdza până la boala principelui Ferdinand. Inginerul austriac Oswald, tatăl povestitoarei, lucrările lui, creșterea de bărbat pe care o dă singurului copil, o fată. Apoi gospodăria harnică, roditoare și fericită: căutarea moșilor, mânărea pădurilor spre schelele Dunării, alergarea cailor Orlov pe drumurile țării, călătoriile în Franța lui Napoleon al III-lea, în Germania lui Wilhelm bătrânul, — „Wilhelm cel Mare“ —, sosirea în țară a principelui Carol și căsătoria lui, vremurile de mândrie și strălucire, care

fac să se ivească o lacrimă de recunoștință către Dumnezeu în ochii bătrânei maice. Acum, în liniștea celor șaptezeci de ani trecuți, ea privește în urmă, cu o mândrie înduioșată, lungul drum străbătut al vieții, și sfârșitul muncii ca și al nedesăvârșitei odihne de aici i se înfățișează în aureola mângăietoare a credinții.

Din când în când, ca răsunetul unei vechi dureri, buciul străjerilor sună în tăcerea mănăstirii adormite.

Spre schitul din deal. Abia s'a făcut ziuă, și, din norii plumburii cari cuprind tot cerul, cade o ploaie de dimineață, înghețată, când în stropi rari, când ca pânză. Din satul sărac, cu casele rare, țărani se suie pe cărarea dintre brazi, purtând pe umăr coasa lucitoare. În dreapta și în stânga vederea e închisă de păretele întunecat al înalților arbori solemnii.

Un zid, înălțat cu cheltuiala Doamnei Anastasia a lui Duca-Vodă, încunjură vechea mănăstire întemeiată de Petru Șchiopul, cu câteva zeci de ani înaintea Agapiei din vale. Multe reparații au schimbat cu totul cea d'întăiu înfățișare a clădirii, și interesantă e astăzi numai ruina care a crăpat adânc zidurile și amenință să dea jos coperemântul de șindilă. Câteva case ale maicilor par a se răzima de catapiteasma vie a brazilor.

Spre Neamț, drumul trece printre pajiști și sămănături în lanuri mici, felurite ca niște scoarțe meșleșugite. De pe o culme se vede în depărtarea limpede șirul albastru-adânc al munților, iar în vale pata de livezi și case a târgului, lângă cetatea gălbie, lipită ca un mușchiu pe stâncile cu poalele răzăluite.

Apoi ne coborâm în valea râului Neamț, care stre-

coară iute apele-i limpezi, verzi-argintii, supt înălțimile împădurite, supt stânca goală, ce pare tăiată cu cuțitul, în adâncurile codrilor liniștiți. Printr'unul din ei se trece spre mănăstirea nevăzută. Măreții stejari se înalță drepti ca stâlpii, unindu-și sus frunzișul ca o boltă. Un ciudat obicei li-a dat nume puse pe tăblițe: întâlnim pe ale Suveranilor, ale principilor, ale câtorva miniștri, ale unor ingineri și persoane politice; un neobișnuit amestec de nume, de la Lascăr Catargiu până la Chihaia și... Costrobăț. Cu timpul, toate celebritățile naționale își vor avea stejarul, a cărui împuternicire sau slăbire va putea sluji pentru preziceri asupra viitorului ce așteaptă pe patroni.

După ce pădurea se încheie, turnurile mănăstirii încep a se vedea în vale. Te-ai aștepta să găsești aici un zid puternic și înalt, o măreție de clădiri vechi, potrivită cu istoria de peste șase sute de ani a acestui lăcaș din cele d'intăiu timpuri ale Moldovei. În sălașul cărturarilor din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, în focarul de reforme călugărești al lui Paisie din veacul al XVIII-lea, în laboratorul maiștrilor de tipar de acum vre-o sută de ani, ai socoti că trebuie să se găsească gospodărie, muncă și lumină.

De la început, aceste păreri se împrăștie. De o parte și de alta a drumului sânt căsuțe curate, în care numai rare ori găsești un călugăr, căci în ele se adăpostesc oaspeții de vară ai Neamțului: acei cari străbat cărările și drumurile și ocupă băncile din jurul mănăstirii. Înaintea acestei mănăstiri stă un urît capac de zid ce slujește de baptisteriu, clădire nouă, ieftenă și cu totul lipsită de gust. Pătratul de ziduri ce cuprinde arhondaricul și clădirile mari e rău îngrijit, și cerdacele de lemn negru se perindează jalnic pe păreții spoși de demult cu var.

Turnul de la poartă, cu banca pentru musafiri și mulți călugări fără treabă, e o greoaie clădire oarecare: când cu visita principilor Ferdinand și Maria, un meșter în complimente a zugrăvit supt o coroană inițialele lor, iar un alt meșter în complimente le-a schimbat în ale lui Partenie Mitropolitul, cu prilejul celei d'întăiu inspecții a noului ierarh. Una din biserici e cu totul modernă și nu se înseamnă prin nimic decât prin strălucitul aier din vremea fiilor lui Alexandru-cel-Bun, care, pus într'un cadru și spânzurat, se șterge de soare ca o fotografie oarecare de niciun preț.

Cât despre biserica lui Ștefan, ea se deosebește prin mărimea ei, dar, în aparență, puțin a rămas numai din frumuseța ce va fi avut odinioară. Vezi încă fațada, ocnițele, contraforturile, ferestrele sculptate în stil gotic. Dar varul s'a așternut peste discuri, peste smalturi și cărămizile aparente. Acoperișul a fost cu totul prefăcut. Turnurile apar schilodite printr'o învoire stângace. În fund, un adaos pătrat strică armonia liniilor stranelor și altarului. Înlăuntru, unde se vede minunatul epitaf de marmoră lucrată în relief, cu vorbe slavone și românești, al lui Paisie, pietrele de mormânt au fost deslocuite: în pridvor, în naos ele sânt acoperite cu grele lespezi de marmoră, împodobite apoi cu covoare, și într'un colț al stranei nouă, de lemn simplu, ți se arată un fel de mică tainiță, care cuprinde în fund, unde nu mai vezi, piatra de mormânt a lui Ștefan fiul lui Alexandru-cel-Bun, orbitor al fratelui său și jertfă a nepotului, care-i tăie capul.

Pentru a curăți cloaca multelor chilii unde nu se mătură și nu se deschide fereastra, pentru a deprinde pe călugări cu o viață orânduită și harnică, pentru a înlătura trântorii și vânătorii de femei, ar trebui o mână de fier. Nenorocirea mănăstirii a

făcut însă ca, multă vreme, să fie la Neamț stăpânire de bătrâni: egumenul Veniamin Nițescu, un om mai energic, n'a stat multă vreme. Înlocuitorul lui de astăzi, arhiereul Narcis Crețulescu, e un om cu cunoștinți pentru un călugăr și un om harnic, care a strâns în curs de mulți ani de zile lămuriri foarte întinse cu privire la toate mănăstirile din țară. Aceasta nu-i dă însă nici autoritatea, nici spiritul gospodăresc ce ar trebui. Iar, cât despre folosul sârguinților științifice ale ambițiosului prelat, el e de sigur mult mai mic de cum cred unii din Moldoveni. Părintele e altfel un om amabil, care onorează îndată cu „măi tu“ pe un tovarăș de studii istorice, e un mare iubitor de teorii neguroase și un tip de romantic fără școală, metodă și stil. Flămând, căci vestea venise că la arhondărie nu e decât un borș de mazăre, și plin de grijă pentru mijloacele de a trece mai departe, — căci mi se spusese că, de multe trăsuri ce s'au dat din bunătatea cerească celor ce ceruseră fără să aibă dreptul, poate să nu mai fi rămas pentru cine aducea, ca mine, autorisație de la Ministeriu —, ascultam mai îngrozit decât în alte împrejurări asigurările părintelui că odinioară Cetatea Neamțului era aici, că între clădirile ce se vedeau din cerdac sânt unele care datează de la 1200, că Dacii au avut a face cu istoria acestui Ținut, și, pe lângă aceste împărtășiri atât de nouă și de folositoare pentru mine că biserica lui Ștefan-cel-Mare e... veche¹.

Drumul merge prin același ținut înflorit de sămănături și pajiști în toate colorile, prin aceiași liniște a pădurilor mari, spre Cetatea Neamțului. De la o vreme însă, el cotește în stânga, taie apele, împărțite

¹ De atunci starețul Valeric Moglan și Mitropolitul Nicodim au redat mănăstirii o parte din rosturile ei; s'a înviat și tipografia.

în șuvițe vioaie și clare, ale Neamțului și atinge, supt vechea clădire de apărare, șirul munților împăduriți, cu temelia goală, de piatră tare, verzie-sură.

De jos se vede un zid, gol de acoperiș, zimțuit de mâni vrăjmașe, de focuri, de lepra ucigașă a părăsirii: o fereastră îngustă, plină de albastru vesel, mai stă încrestată în ceia ce a fost odinioară un turn.

Ca să te apropii, nu e alt drum decât acela de încunjur, din dreapta, unde suirea a fost ușurată, de altfel, în timpul din urmă prin tăieturi. Nemărgenita pădure neagră păzește împrejur, ocrotind spre valea prăpăstuită albe vite răzlețe. Cărarea e răpede și presărată cu bolovani, plăci și așchii din osatura granitică a muntelui, care a dat și platoșa neinvinsă a cetății de sus. Când ajungi la dânsa, o poartă gotică, în arc frânt, lăsată într'un zid de piatră lovit grosolan cu ciocanul și prinsă într'un ciment care e astăzi și el o piatră, îți dă intrare de-asupra șanțului, umplut în această parte. Ești în curtea cetății, de-asupra căreia se ridică înaltele ziduri din pietre verzi și roșietece, străbătute de porțile joase și scrijelate de ferestruice. Dedesupt, sfărâmaturile și pulberea acopăr, de sigur, un întreg rând de beciuri și tainițe, în care se țineau, ca la Suceava, mijloacele de apărare ale puternicului cuib de ostași. Mâne poate, când iubirea pentru trecutul nostru va fi mai mare și se va arăta în felul ce se cuvine, comorile îngropate vor ieși la iveală, desvăluind mai bine cultura vechilor timpuri¹.

Ruina a deschis o largă poartă de privire asupra văii pe care soarele de amiază o scaldă în lumină. Apa Neamțului aleargă nebunatică prin întinsul câmp înverzit, pe care l-au înviorat ploile din urmă. În fund, se zăresc înălțimi. Case de țară sânt risipite

¹ Profesorul Ilie Minca le scormonește acum, cu autorizația Comisiunii Monumentelor Istorice.

într'o neorânduială veselă. Iar, în stânga, Târgul Neamțului, fiul umil și părăginit apoi prin înstrăinare al cetății mândre, se ascunde în bogăția de frunziș a copacilor.

Târgul a avut altă dată o viață curat românească: negustori, meșteșugari, plugari, tot Români; un șoltuz și doisprezece pârgari îl cârmuiau după datină, pe când doi pârcălabi stăteau în cetate sus. Boieri nu erau pe aici.

Ei au venit cândva și s'au dus: marea clădire veche în care se află spitalul, pe care-l păzesc plopi înalți și drepți, a fost una din Curțile lor. Evreii au sosit în veacul al XVIII-lea, după ce târgul începuse a decădea; ei au luat locuri cu „bezmen“ de la mănăstirea ce era odată în cetate, ori le-au cumpărat de la particulari, și au ajuns răpede stăpânii acestui colț sărac din vechea viață orășenească. Azi, cu toate firmele naționale: „la Mihai Viteazul“, „la Ștefan-cel-Mare, „la Briciul lui Lucaci“, ei sânt mai pretutindenii în căsuțele, destul de curate, care mărginesc șoseaua de prund verziu de pe munte. Apucăturile lor mai bune, — totuși ce luptă între birjarii cari oferă să mă ducă la Folticeni, cu zece lei, cu șase, în patru ceasuri, în trei, în două și cari par gata să se sfășie pentru un câștig ca acesta! —, aceste apucături vin de la curăția naturii și de la viața îndelungată în mijlocul sătenilor noștri. Poliția nouă începe să se amestece și ea, oprind revărsarea pe stradă a mărfurilor de tot soiul, pe care mai ieri negustorii le trăgeau înlăuntru cu prăjina când știau că vine supravegherea și pedeapsa; polițaiul e un om tânăr și simpatic, un Oltean care a făcut Universitatea din București, s'a pătruns de spiritul bun ce suflă tot mai puternic aici, și e dintre aceia, din ce în ce mai mulți, cari înfățișează administrația

românească supt altă față decât a leneșului care doarme, a stricatului care petrece și a nerușinatului care sfânțuiește.

3. Mănăstirea Horaița.

O lungă mahala de ieșire din Piatra, cu spitale, căsărmi mari, case răzlețe. O veche biserică se păstrează lângă o curte boierească de care s'a prins ruina și lucrează harnic. Apoi câmpul deschis în focul de soare al lui Iulie. Trece peste dealul Balaurlui, care a avut întâiu hoți în pădure, apoi pădure fără hoți, iar acum, de oare ce se taie (sistem iudeo-român: până la cel din urmă copac), are hoți fără pădure. Șoseaua trece printre bogatele lanuri de grâu, gata de secere, ale Dobrenilor; în dreapta, valea se adâncește până la albastrele linii înalte ce închid zarea. La depărtări mari, sate mărunte, cu câteva case în marginea drumului, cu primării pline de oaspeți și cu monumente ale Războiului. Șanțurile șoselei, ca și marginile și poienile pădurilor, sânt pline de albastrul și galbenul florilor de vară ce se ridică vânjoase. Cantonieri cu placa de metal la pălărie răstoarnă maldăre întregi de cicori și lumânărrele, care răspândesc murind un parfum lanced și trist. Altfel, drumul e pustiu, și, în rarile trăsuri ce trec, prăfoase, descoperi numai chipuri, fără interes, de Evrei arendași, cu nasurile de șoim.

Ca să ajungi la Horaița, trebuie să cotești la stânga, după un drum de două ceasuri, îndreptându-te spre munte, „întrând“, cum se zice, în el. Roatele lunecă molatec pe cărărușa umedă, pe care o împestrițează știoalme din ultimele ploi și o taie de-odată o șuviță de apă albastră. Copii sânt răspândiți pe pajiste, păzind vaci blânde, scotocind măracinii după cuiburi și făcând să răsune desişurile de țipetele desnădăjduite ale puilor golași. Un cioban bătrân cu plete

albe de mitropolit își strânge turma ce se răsfire într'una după dulceața ierbii înflorite.

La capăt, ești întâmpinat de șuieratul unui coș de fierăstrău. Drumul spre pădure merge tot în rătăcări, prin care se ciocnesc roțile carălor ce duc butucii supt ochii celor câțiva Nemți cari sânt specialiștii exploatării. Și, pe când flăcării se căznesc la lucru, în aier liber sau supt șoproanele de lemn, Evrei bătrâni, japănese grase, „cuptii“ zgomotoși iese din căsuțele improvizate ce mărgenesc drumul. Căci și acest fierăstrău, ca toate cele din Neamț, e al Evreilor.

Îndată vedem în ce hal au adus și pădurea. Potecile de odinioară sânt înlocuite acum prin urite drumuri de gropi, de bălți, de noroiu, prin care se strecoară liniile suptiri de fier pentru transporturi. Butuci sânt răspândiți pretutindeni, turlind pajiștile, oprind drumurile. Din desisuri iese părechile de boi ale cărașilor, cari pentru multa lor trudă au bătură de-ajuns, și aceasta se cunoaște. Cocioabe, în care păzesc moșnegi, sânt înjghebate din pari și strujeni, ici și colo.

Întinderi mari din vechea pădure au căzut cu totul, cruțându-se doar copacul alb, de o valoare mai mică, pe când tot bradul, chiar și cel mai tânăr, a fost hăcuit de bardă. Nicăiri nu se înalță vâstare nouă din buruiana deasă, sălbatecă. Numai ici și colo câte un mănunchiu de arbori cruțați pentru câțva timp, înalți, drepți, mândri, amintesc ce măreață poezie a fost prin aceste locuri, acum fără de milă, tâlhărește pustiite de lăcomia barbară a Evreului, ajutată de lipsa de interes a proprietarului și de lipsa de gospodărie a Statului. Dar nici în aceste ultime insule de pădure nu mai zburătesc păsările, ascunse în adâncuri până la care securea mai are drum.

După sute de hopuri groaznice și pârâituri amenințătoare, caii scot trăsura la gardul mănăstirii Horaița. Se văd turnuri suptiri răsărind de-asupra copacilor livezii dese.

Mă așteptam la o clădire din vremile bune ale vechii arhitecturi: veacul al XVI-lea, măcar al XVII-lea. Turnul de intrare însuși, cu o nespus de ridiculă inscripție, e cea d'întăiu desilusie. Când ai trecut de dânsul, te afli înaintea unei mari biserici de zid, înălțată abia la 1867 pentru a înlocui un vechiu schit de lemn, cu cheltuiala călugărului Ermoghen Buhuș. Un rând de rosete în relief se desfășură supt coperemânt; în fotografii, ele păreau discuri din vremea lui Ștefan-cel-Mare. Turnuri multe răsar din coperiș de-asupra zidului înlț și destul de gros. Înlăuntru, pustietate și puțină îngrijire.

De jur împrejur, sânt chiliile. La multe dintre dânsele, gospodine stau la răcoare, fără nicio treabă, pe când călugărescul sat se ascunde înlăuntru. Pe unde partea femeiască n'a ieșit așa de compromițător la iveală, răsare în cerdac monahul, lână în cele mai multe casuri, pletos, ochios, bărbos. Numai un bătrân, care-și târșie papucii, se amestecă printre colegii mai tineri, și începe a da unele deslușiri. Starețul e un om cum se cade, care nu are însuși nimic de lucru și nu supără, deci, nici pe ceilalți. Face câteva sticlute de apă de melisă pe an, și cu aceasta și-a îndeplinit chemarea pe pământ. Cărți nu sânt, decât cele de slujbă, iar ziare nu pătrund. Noutățile le aduc Jidanii de la fierăstraie.

... Înaintea cărora a căzut cu totul taina pădurii și se pleacă în adâncă umilință ștearsa sfințenie a mănăstirii, unde s'a încuibat dracul Lenii, cu fiii săi, cari înfățișează toate păcatele.

4. Mănăstirea Tazlăului.

Ca să ajungi din Piatra la Tazlău, iei un drum pe care-l știe orice birjar evreu din oraș. Nu pentru mănăstire, la care nu merge mai nimeni, nici chiar cutare profesor de Universitate, plecat, acum câțiva ani, în excursie cu studenții săi, cu cari a mâncat, a băut și a petrecut ca unul de vrâsta lor. Cine ar sta să caute acolo o amintire în piatră a vremilor lui Ștefan-cel-Mare, o realizare de frumuseță care a biruit patru veacuri întregi? La Tazlău este și un sat, un sat măricel, pe care puțină lume numai îl caută; pentru afaceri sau pentru răcoarea de vară. Dar este și fierăstrăul din Tazlău, al Evreilor celor mari și bogați, mare fierăstrău cu electricitate, în care a petrecut și acel profesor cu tovarășii săi de cercetări... științifice. D. Dienermann e mare și tare acolo, cu funcționarii săi, cu instalațiile și cantinele și locuințele sale, cu robii săi țărani, pe cari plătește într'o monedă specială, „dienermannică“, pe care ți-o primesc numai cei de la cantina și de la prăvălia lui. Și același Dienermann ochește și strălucita, uriașa pădure a Tazlăului. Să fi ținut mai mult o anumită cărmuire, să nu fi avut concurenți în partidul lor anumiți „bărbați politici“, spiritul de întreprindere al „Dienermannului“ ar fi spârcurit tot așa de îndrăzneț și acest bătrân codru de copaci albi. O licitație viitoare a rămas însă să-i hotărască soarta.

Deci pentru Dienermann, pentru fierăstraiele sale, pentru pădurea ce va avea, pentru aceasta e cunoscut Tazlăul de rufoșii birjari fără guler din capitala evreiască a județului Neamț, al muntelui românesc.

Drumul se desfășură printre lanuri înguste, având la dreapta șirul de înălțimi care e pragul, treapta d'întăiu a muntelui. Câte o locuință izolată, o vilă

modestă. Sate nu se văd nici aproape, nici departe, până nu ajungi în Roznov, care e vestit într-o câțiva prin aceea că a fost moșia strașnicului colonel Roznovanu, fost ofițer în garda imperială rusească și rămas rusofil pe viață, — acela care și-a lăsat ca executor testamentar pe Țarul și a impus preoților din reședința sa să pomenească înainte de orice alte nume pe acelea ale membrilor Casei împărătești din Rusia. Chiar lângă drum e întinsul parc în care se ascunde casa și din care iese la iveală cupola, firește de formă rusească, a bisericii-mausoleu. Stăpână e acum văduva colonelului, care a purtat numele, așa de strâns legat cu renașterea noastră culturală și politică, al Câmpinenilor.

Ne oprim, neapărat, la cărciumă, care e evreiască, precum tot ce iese la stradă cu ceva capital și oarecare însemnătate e evreiesc aice. Fiind Duminecă, încăperea pentru băutori e plină; abia au loc pe băncile de lemn bărbații, de la flăcău până la moșul alb colilie, și, pe lângă ei, nevestele tinere și băbuștele. Toți beau, strigă, se ceartă sau cântă, cu urlete prelungi care-ți fac rău să le asculți. La horă nu se gândește nimeni; n'ar avea haz. Lumea petrece așa mult mai bine.

Treci acum pe un mare pod, urât și șubred, de bârne prost legate între ele. Până acum nu s'a îndurat să-l ia Bistrița, care spumegă dedesupt. Un Evreu, deosebit de trufaș, îți iese înainte și strânge, după un tarif destul de ridicat, gologanii noștri iefteni, ca și, mai ales, cei strașnic de scumpi ai țărănilor. E represintantul proprietății, care e întemeietoarea și doamna podului.

Satele sânt de tot rare, și în ele abia câteva Curți împrejmuite cu garduri de răchită; unde fereștile sânt de-a dreptul la drum, Evreul a găsit cum să se strecoare, cu sau fără învoirea Consiliului comunal.

Unul cu șapcuța de mătasă pusă boierește pe ceafă vorbește la portița întredeschisă cu mai mulți țărani falnici, din cari, fără îndoială, face ce vrea. Un altul, bătrân, cu barba imbielșugată, merge încet prin mijlocul drumului și, de câte ori întâlnește un sătean, are să-l întrebe ceva sau să culeagă o lămurire de la dânsul. Oaspeți noi; acum a zece, cinsprezece ani nu i-ai fi văzut. Răscoala din urmă nu i-a spăriat; și, de altminterea, spaima iese la acest neam totdeauna biruită în lupta cu lăcomia. Mâne, vor numi pe primar și-și vor clădi sinagoge.

Și acum iată-ne în marea pădure singuratecă, pe care o străbaterem printre cireșii sălbateci, prin frunzele ascuțite ale cărora sticlesc micile bobite negre cu zama amară. Sânt atâtea, încât nu le culege nimeni, și, de altminterea, nu e nicio mănăstire de maici în apropiere pentru a face vestitele șerbeturi și dulcețuri de boabe din ele. Pământul e vânăt de cireșele căzute, asupra cărora bâzâie vespile de aur, în tremuratul lor șiret și prevăzător.

La capăt, ești în sat. Astăzi n'ai bănuî câtă Evreime se oploșește și acolo, în legătură cu munca din păduri, care a tăcut astăzi. Nu vezi nici cârciumele în care se risipește iute toată agonisita lucrătorilor. Nu umblă nici precupeții cari culeg tot ce trebuie pentru hrana orașului apropiat. Mergând la cei doi preoți, cu flori moldovenești în grădină, cu cărți vechi în odăile umbroase, cu graiu frumos despre rosturile românești ce se pierd, te-ai crede încă în Moldova cea bună, ale cărui crengi pline nu fuseseră încă trase la pământ pentru ca mâni răparețe să li rupă toată roada.

Cu preoții, cu învățătorul, căruia dăunăzi i-a căzut unul din păreții școlii, cu câțiva studenți aduși de vacanță, ne suim către biserică.

Turn înalt la intrare, înalt însă în multe privinți; zidul de împrejmuire se ține încă bine. Dar casele egumenești au căzut la pământ, și ierburile sălbatice înăbușă dărâmăturile. Pe un tăpșan la mijloc, iată biserica lui Ștefan, discurile de smalt, tencuit și văruiat, cărămizile colorate, pietrele lucii, care însă nu se mai văd.

De și s'au astupat cadrele gotice ale ferestrelor laterale cu scândurile de care se prinde un al doilea rând de geamuri, de și s'au făcut, — acestea mai de mult —, unele schimbări în pridvor, recunoști îndată stilul: solid, mândru, cumpătat. Întri pe așa laterală cuprinsă în săpături drepte și te găsești în locul unde două lespezi de piatră de la începutul veacului al XVII-lea acopăr morți din neamul Prăjeștilor, binefăcători ai mănăstirii. Ușa ce dă în pro-naos e ogivală, măreață, și, la dreapta ei, întocmai ca la Dobrovăț, care e mai târziu, vezi prinsă inscripția, cu delicata înrămurire și împlecire a slovelor. Din ele se vede că acest lăcaș a fost înălțat în pământurile pe care le ocârmuia feciorul cel mare al lui Ștefan, Alexandru-Vodă din Bacău, și că meșterii au lucrat la aceste ziduri, din căldurosul Iulie până târziu în Novembre din anul când Moldova a scăpat de primejdia polonă, strivind oștile crăiești în sângeroșii codri ai Cozminului.

Supt ogiva de piatră deasă și lucie se deschide o ușă de lemn săpată în flori de spin, prin adânciturile cărora s'a pus culoare roșie. E un lucru asemenea în fineță cu broderia, cu țesătura. Urmând marginea de sus a minunatei dvere, pe care mai ieri nu știu cine voia s'o care la Expoziția din București, litere frumos grăunțate dau anul: 1596, tocmai o sută de ani după zidire, și numele „maistrului“, Cozma.

Biserica însăși e goală. Nu odată mâni de jăfuitori au lucrat aici. Și, când călugării greci de la Sfântul

Mormânt au fost siliți să plece, ei vor fi luat ceia ce mai rămăsese.

Îeșim în lumină. Pe dâlma ce se vede rotunjită la dreapta, ni se arată locul unde a fost străvechea bisericuță de lemn a lui Alexandru-cel-Bun, pe care Ștefan a vrut s'o înlocuiască prin zidirea lui de piatră. Și, când ne întoarcem de acolo, iată sătenii cu vechi plângeri pentru pământ hrăpit, cari-și dau jos pălăriile largi și vorbesc sfielnic cu omul de la oraș, cu deputatul în care socot că pot prinde o parte din marea autoritate, cotropitoare sau indiferentă, a „Statului“.

5. Mănăstirea Secu. Durăul. Pe Ceahlău. În valea Bistriței.

„Birja“ care ne va duce la Secu e o biată ruină, trasă, sau mai bine târîtă, de doi cai cu coastele înșirate: „birjarul“ e un băietan trist, care, rămas fără tată, și-a înhămat cei doi căluți de moștenire la un hleab de brișcă, pe care a dat șizeci de lei împrumutați de la un Evreu cu o sută douăzeci la sută camătă pe an, și acuma umblă drumurile ca să câștige, veștejindu-și tinereța nenorocită, cei doi lei pe zi cari trebuie pentru hrana cailor și leul din care se pot hrăni, Dumnezeu știe cum, mama și cei patru frați mai mici. Palidul erou fără nume ține obosit hamurile rupte, pe când picăturile reci ale ploii se tot împuținează în apropierea seriei.

În marginea Târgului Neamțului, o biserică nouă și lângă dânsa o căsuță lungăreață, care poartă o firmă cu numele lui Ioan Creangă. E o bibliotecă a elevilor nemțeni de la liceul din Piatra. Cărțile și revistele sânt așezate în bună rânduială, un catalog după materii a fost redactat de băiețașul care e „bibliotecar“, și el asigură că fel de fel de lume, și chiar țărani, vin să culeagă aici învățătuța cărților.

Drunul e același care duce și la Mănăstirea Neam-

țului. De-o parte și de alta, înălțimi împădurite; în mijloc, pădurea cu numele contimporanilor mai mult sau mai puțin celebri. De pe creștetul și din văile munților se ridică șfichiuri de neguri, care se răsucesc și pier în văzduhul ce se limpezește.

Spre Secu se apucă la stânga, pe când Mănăstirca Neamțului zace în vale. Te strecuri printre pajiști înflorite sau pe marginea fânurilor cosite, care umplu de balsam întinderile. Câte un flăcăiaș păzește vitele care pasc în umbra sălciilor împleticite.

Cărarea se face tot mai îngustă; roțile ciocnesc boabe mari de prund și bolovani sfărâmați, pe cari i-au cărat apele vijelioase; ele se cufundă ici și colo în șuvițele de apă limpede ce se risipesc, răpezi. În dreapta, în stânga, muntele se ridică drept ca o tâmplă de biserică; în el se înfundă desișul de stejari și câte un brad viu sau uscat, sus pe vârl, de lovitura unui trăsnet. Rare ori trece câte un car, câte o ceată mică de țărani pletoși cu pălăriile largi. Peste toate, amurgul umed aruncă un zăbranic de pace.

Grozava cărare de pietre ascuțite pare că se înfundă într'un zid împădurit, când, de-odată, o mică întorsătură face să se vadă jos turnurile albe ale mănăstirii, desfăcându-se pe întunerecul stejarilor și brazilor.

Întri printre sfărământurile negre ale turnului din care s'a apărat, la 1821, viteazul căpitan Iordachi, cu rămășițele eteriștilor. O cărare duce de-a lungul zidurilor foarte înalte, clădite din rânduri neregulate de bolovani înegriți. Ea se oprește la un greoiu turn de intrare, lângă care egumenul a pus să se facă un parmaclâc de lemn văpsit cu colorile ungurești. Caii unei cete de excursioniști pasc pe dâmbul d'înaintea turnului.

Puține mănăstiri din țară vor fi având o înfățișare atât de liniștită, atât de senină în vechime, atât de cuviincioasă în decadență, ca aceasta. Pare că n'ar fi fost și pe aici atâtea întâmplări vrăjmașe, pare că volintirii n'ar fi schimbat gloanțe cu Turcii și flăcările nu s'ar fi ridicat, acum aproape o sută de ani, de-asupra acestor ziduri. De jur împrejur, cu pivniți, cu cerdace de-asupra altor cerdace, cu stâlpi de lemn negru, cu chilii moarte, aleargă clădirile care de trei sute de ani adăpostesc pe călugării Secului.

Biserica a fost prefăcută foarte mult în afară, și cu desăvârșire înlăuntru. Odată întrarea pe lature și perețele de fațadă trebuie să fi avut liniile celor de la Galata, care e aproape din aceeași vreme. De jur împrejur, se desfășură șirul de zimți de supt acoperemânt, ocnițele de sus, un brâu tivit și el cu zimți și rândul de către temelie al ocniților; altarul, pentagonal, avea aceleași podoabe.

Pe urmă, s'a adaus un pridvor și o intrare prin fațadă, o veșmântărie de-o parte și o proscomidie, de alta, care strică liniile altarului. La întâia vedere, vechea alcătuire a bisericii se recunoaște cu greu.

Înlăuntru, totul e nou: stranele, sobele, icoanele. Ctitorii Nestor Ureche și Mitrofana, soția lui, dorm în fundul unor gropi coplesite de scânduri mucedde, care se înfundă în dosul stranelor. Alți ctitori nu sânt mai fericiți: piatra ce acopere rămășițele marelui Mitropolit Varlaam, care prin scrierile și prin îndemnul său a fost unul din binefăcătorii neamului românesc, se sfărâmă de umezeală, și nu s'au găsit, în marile avânt de clădire în strane și sobe, câțiva pari pentru o îngrăditură la acest mormânt¹. Pe marmura sepulcrală a Mitropolitului Sava cresc bureții din apa ce se scurge necontenit asupra ei. Piatra Vlădicăi Ioan e păstrată numai pe jumătate.

¹ Mi se spune că piatra a fost pusă la adăpost (1916).

Dar odoarele au rămas, și ele sânt marea minune a Secului¹. La lumina unei făclii se desfac din umbra veșmântăriei crucile de abanos argintate, aurite, stropite cu pietre scumpe, pe care le-a dat, la întemeiere, Nestor Ureche, panaghiariul de aur acoperit de săpături măiestre, pe care l-a hărăzit același și celalt panaghiariu, care a fost lucrat în cea mai aleasă horbotă de filigrană de aur din porunca lui Alexandru-Vodă Iliș, la 1621, apoi veșmântul lui Varlaam, strălucitor din sutele de mărgăritare mărunte, care-i sânt și țesătura și podoaba, — strălucit sacos de califea verde întunecată, cu înflorituri grele și mari inscripții de aur în jurul gâtului —, patrahirul aceluiași, purtând, două câte două în gros fir de aur, chipuri de evangheliști și de sfinți, Evanghelia, scump legată, a Mitropolitului Ghedeon, — și el îngropat aici —, care e o minune de artă caligrafică. Iar în paraclis se desfășură, nou-nouț ca în ziua sfințirii, largul aier care s'a lucrat, din porunca lui Nestor Ureche, de o călugăriță din Constantinopol și a fost totdeauna cel mai frumos odor al mănăstirii².

Noaptea e foarte liniștită, și, pe când ploaia se scurge zgomotos de pe coperișul de tablă și tălăngile de la vite răsună de departe, stelele scânteie limpede în adâncul întunerec al bolții.

Trăsura mănăstirii ne duce a doua zi spre Ceahlău. E o căruță fără arcuri, nevăpsită, primitivă cât se poate, dar trasă de doi cai buni. Sântem asigurați de două lucruri: că vom ajunge de sigur și că vom fi scuturați cum nu poate să fie scuturată mai mult o ființă omenească.

Și am și fost. Răsuflarea noastră a căpătat un

¹ Din nenorocire le-a înghițit Rusia Sovietică, în timpul Marelui Războiu (1919).

² Unele din odoarele de la Secu au fost apoi furate (1916).

ritm deosebit, un ritm de sughițuri nebune; dinții noștri au clănțănit ca într'o zi de Ianuar; mânilor și picioarele noastre au fost mutate în dreapta și în stânga ca niște bețișoare; vorba noastră s'a rupt în gângăvituri neînțelese. Toate grâmczile de prund, toți bolovanii părăsiți, toți colții de stâncă crescuți în drum au produs neuitate vibrații în oasele noastre.

Dar frumuseța ținutului ce străbați răscumpără și această strivitoare osteneală.

Lași drumul Mănăstirii Neamțului și apuci înainte spre Pipirig, unde se grămădesc mai înalți munții, pe cari acuma îi luminează soarele vesel. Un gard de lemn încunjură, în dreapta, „cerbăria Statului“, ai cărui locuitori sânt undeva în cele mai adânci desișuri și n'au de loc curiozitatea străinului. Trec câțiva țărani cu cojoace cusute în flori, cu țări strănși, cu opinci; fața lor energetică și frumoasă e umbrită de pălării largi; pletele lungi se desfășură în vânt. Țărancele în hainele de Duminecă au tulpane colorate, cojoace de același fel sau cămăși cusute cu arnice negre la piept, la umăr și la mâneci, brăie roșii și o singură catrință cărămizie cu dungi în lung, mărgenită cu alte dungi negre și roșii; picioarele sânt înfășurate în pânză groasă și se pierd în opinci cu vârful ascuțit. Copiii sânt foarte drăgălași în hainele lor, care sânt aidoma ale părinților.

„La cantoră“ se vinde brânză, pastramă și pâne veche. Un Neamț, cu toate documentele la îndămână, cerșește pentru „eine Familie“ pe care singur o alcătuiește, — o familie bețivă!, — arătându-și piciorul bolnav. Din păduricea apropiată răsar trei Țigănuși, cari schiaună ca niște căței aruncați: Neamțul îi pune pe fugă, declarând că sânt mai răi decât „hoții“, pe când el are „eine Familie“ și nu-i ajung cei douăzeci de bani ce i s'au dat.

Îndată începe satul Pipirig, și merge, și merge,

că în Câmp Lung ce este: de o parte și de alta sânt case destul de rău clădite și îngrijite; coperișul de șindilă veche se strâmbă în toate părțile, pereții sânt făcuți din loadbe orânduite cu cât mai puține cuie între cei patru stâlpi de butuci; fereștile sânt de tot mici și nu se deschid. În loc de garduri de nuiele au aici zăplazuri de scânduri neegale, prinse iarăși fără fier. Curțile se văd goale: abia din când în când câte un lan sărac de popușoiu. Case nouă nu zărești nicăiri.

Încă puțin, și muntele lui Pătru-Vodă se înfățișează în strălucitu-i veșmânt de brazi seculari. Cărarea se furișează printre dese, înaltele trunchiuri, de câte douăzeci-treizeci de metri, de pe care crengile se desfac grele de ace verzi, ca niște mâneci de preot care binecuvintează. Trunchiu lângă trunchiu cât cuprinde privirea, iar, sus, nemărginirea frunzelor tari, lucioase. Pădurea răsuflă blând prin ușorul vânt încărcat cu miros de rășină.

Singurătatea e deplină: nicio pasăre nu zburătește prin frunzișul întunecos; lighioile târtoare și săltătoare ale pădurii s'au ascuns departe de drumurile tuturor. Numai, din poiene, greierii beți de lumină cântă focos.

Câte o casă albă de pădurar, câte o ceată de copii frumoși cari se uită limpede din marginea drumului. Apoi coasta se prăvale prin bolovani până la cutare șipot rece, care saltă din stânca de cremene neagră și lucie.

Pe aceste drumuri a zburat ca vijelia, mânat de groaza morții și de dorința de a vedea pe ai săi, adăpostiți în Ardeal Petru-Vodă Rareș, Domnul trădat și părăsit de cei din urmă tovarăși ai nenorocirii sale. Pe atunci numai poteci sălbatece brăzdau codrul nemărgenit, și brazi bogați în frunze adăpostiau și ascundeau pe drumeț. Schimbat de haine.

hămesit, rupt de oboseală, purtătorul pribeag al Coroanei moldovenești fugia înaintea Turcilor și a boierilor înțeleși cu dânșii.

Drumul se rupe în adâncuri de văi, sămănate cu pietrele pe care le-au adus apele furioase. La capătul acestor văi sălbatece, împănate cu căsuțe și bordeie țigănești, Bistrița trece supt maluri înalte. E cea mai măreață din apele Moldovei, largă, adâncă, limpede, strălucind din toți solzii de ardesie. Pe alocurea o încarcă plute aspru încheiate, care se odihnesc, așteptând plecarea. O piatră înaltă, care samănă într-o cârtă a crucei, răsare din verdeață, de-asupra râului repede: dracul, spune povestea, a vrut să răpadă în Bistrița această fărâmă de stâncă, dar l-a apucat ziua, și nicio putere omenească nu poate clinti de acum povara pe care a lăsat-o în loc Duhul rău, trăsnet de lumina soarelui.

Satul de lângă râu se cheamă Călugăreni; fiindcă e Duminecă, sătenii sânt adunați la crăsmă, pe care o ține un Evreu. Negustorul a deschis oaspeților mai toate odăile sale: țărani în haine albe, țărance în fote roșii și negre stau pe scaunele acoperite cu cit, supt cadrele cu cromolitografii; se ridică pentru a bea unul în sănătatea celuilalt și atunci se iau în brațe și-și strâng voinicește mâinile. În altă odaie, bâzâie cobza, și părechi joacă foarte cuviincios un danț de munte. Iar, în odaia de spre drum, oameni mai săraci, cărora li se înseamnă pe părete datoria de băutură, și Țigani flenduroși se bucură și ei de Dumineca odihnei. În această mulțime așa de rezervată, cu tot danțul și cu toată băutura, face o ciudată impresie ivirea unui domn cu pasul greu, vorba aspră și căutătura stăpânitoare, care merge drept la oglindă, se privește mulțămît într'însa și dă scurt instrucții Evreiceii: e un German așezat în țară, care pregătește o excursie.

Ceva mai departe, lași malul Bistriței, și Bistrișcioara îngustă îți aleargă acum supt ochi, cu același mers și aceeași față ca și puternicul râu în care se varsă. De la Râpciuni, un mare sat foarte curat, cu frumoase livezi și case bune, pe laturile unei șosele largi, te urci spre Durău.

E o lungă vale, strânsă între înălțimi sămănate cu copaci și vechi case de munte, un Câmp Lung iarăși, pe care-l taie o sfoară de apă ce gălgăie pe pietriș. Pe un deal se văd trunchiuri de brad curățite, și o linie de fier se urcă spre fabrica de cherestea. În răcoarea serii, aromită de florile fânului cosit, drumul se înfundă tot mai mult spre întunecatul părete de munți. De-asupra unui vârf care întrece cu câțva pe celelalte, stă o cunună zimțuită, de piatră goală, sură: acesta e Ceahlăul.

Tot căsuțe de lemn negru, în curți mărunte: spre una din ele se îndreaptă o biată băbușcă năcăjită, care cere un loc în trăsură pentru băiețașul ei fără tată, pe care l-a bătut un frate vitreg ce râvnește partea lui de moștenire; din alta iese desnădejduite două femei care se plâng de preot, pentru că nu vrea să îngroape fără taxă pe o nenorocită.

Acum, sântem pe coasta muntelui, în aleia tăcută a brazilor bătrâni. Cea d'întăiu deschizătură în zidul lor verde cuprinde schitul Durăului.

Schitul vechiu, — și nu prea vechiu, — a fost înlocuit cu o clădire nouă, în veacul trecut. Biserica aceasta albă, cu coperemântul de șindilă neagră, e încunjurată de căsuțe curate, în care locuiesc călugări zdrențeroși și oaspeți din oraș, — în fruntea cărora stă ocrotitorul Durăului, d. Gheorghe Panu. La un loc și văzute de departe, ele alcătuiesc o pașnică insulă în mijlocul oceanului întunecos al brazilor, cari suie învălmășiți, ca o oaste de mii de sulți, spre vârful de stâncă. Vântul, încărcat cu miros de rășină,

al munților adie rece în clipa căderii nopții cu stele vii. Iar clopotele turmelor ațipite sună dulce, și izvorul rămas singur își șoptește cântecul veșnic.

Des de dimineată, ne gătim de suitul muntelui.

Peste culmi zac neguri lăptoase, din care nu se mai alege nimic. Singură pajiștea cu miile de flori înalte mai răsare înaintea codrului, și la acest ceas așa de vreme cosașii s'au apucat de lucru, culcând pale groase. Cărarea spre vârf se deschide între brazi printr'un revărsat sălbatec de bolovani pe cari i-a prăbușit pâraul de munte, creatorul drumului săpat.

Pacea brazilor ne învăluie: nicio rază nu răsbate prin atâtea trunchiuri ce se îngrămădesc și se încalcă; în adâncurile negre zac bătrânii și învinșii, tăind pieziș calea cu crengile uscate, negre, parcă ar fi trecut prin focul dogoritor. O lumină nehotărâtă, înșelătoare plutește în strâmta cărare.

Călătorul nu merge aici, el se luptă. În calea lui stă țerna umedă, cleioasă, care lunecă, prundișul ce se rostogolește supt picioare; e blagoslovită piatra ce iese la iveală din loc în loc și face ca o scară neorânduită pentru duhurile ușoare, săltărețe ale muntelui prăpăstuit. Inima bate puternic, gâtul se usucă, sudoarea scaldă fruntea și mușchii parcă se rup în avânturi.

Oboseala te oprește în loc. De jur împrejur, niciun zgomot și nicio viață. Palatul farmecelor zace încremenit. Numai din când în când suflarea vântului trezește în această uriașă alăută un sunet ca al mării îndepărtate, sau câte o cascadă foșnește mătăsos în fundul prăpăstiei. Șipote revarsă grăbit o apă ca ghiața, care taie dinții de durere când se ating de dânsa.

Priveliști se deschid din loc în loc, răsplătitoare.

Zeci de culmi mărunte îți stau supt picioare, cu colțurile lor de pădure și covorul lor verde; creștături arată mersul râurilor și pâraielor; case albe se înșiră în marginea văilor; câte un coperemânt steclește singuratec.

De la o vreme stânca răsare prin brazi, cari se răresc întâiu, apoi se micșurează ca niște tufișe îmbâcsite, până ce, la urmă, sus de tot, ei sânt numai un covor păslos, frate bun cu mușchiul, mântuit și el cu șfichiuri verzi și frunze ascuțite. Atunci, pe lângă dânsul, nu mai sânt decât buruienile înălțimilor: clopote umflute, albastre și vinete, potire mărunte albe, mierea ursului cu floarea bătută, ferega dințată ca un pieptene. În câte un colț de stâncă se ascunde *edelweissul*, cu floarea albă, moale, ce pare moartă.

Muntele nu e durat din stâncă, ci din acel amestec de pietriș, din acel conglomerat cu grăunțe mici, albe, care se desvălește de odată, la câte o surpare a vegetației. Piatra goală, trista lespede sură, e un adaos, o podoabă măreață. Ai zice că ea a fost adusă de departe, ridicată și clădită de mâile unor ființi cu puteri nemărgenite, a căror operă a fost dărâmată într'un mare cutremur risipitor de luni. Pare că deosebești trei rânduri de zid, la înălțimi deosebite: dintr'unul au rămas colți, din altul un larg părete drept, din celalt, tocmai sus, frânturi de turnuri, cum nici pe a cincea parte nu le poate clădi omul. Acolo e, după vre-un străvechiu altar al Precistei Născătoare, Panaghia, masa de piatră în jurul căreia, din cele patru părți ale lumii, se luptă vânturile. Acum nu se mai văd de jur împrejur decât culmi curățite de orice amănunte, de orice deosebiri, cazane albastrii răsturnate în șase, în șapte șiruri și bătute de bruma fumurie a depărtării.

Iar, la întorsul spre poale, în căldura și în puter-

nica lumină de după amiazi, priveliștile, adinioarea așa de severe, de pustii și reci, par numai o veselie. Florile îmbălsămează toate, și fluturi albi zboară să le caute, afinele negre, ca niște nasturi mărunți, rodul celor mai mari înălțimi, chiamă la o hrană răcoritoare din mijlocul foilor lor lucioase, ce se întind până departe, ca o rețea. Rășina picură miroitoare din trunchiurile dogorite ale brazilor. Razele se răsfrâng în apa de argint a șipotelor, lângă care vitele sună din tălângi. În colțuri de adăpost, excursioniști au aprins focuri roșii pentru mâncarea de amiazi. Băieții cari au închiriat cai drumeților vânează prin scorburi edelweissul, cățărându-se ca niște veverițe, sau pândesc fragul, zmeura, ascunse la picioarele brazilor.

Și, când ai ajuns jos, câmpia înflorită aromește nebună, freamătă, foșnește și cântă prin aripile neastâmpărate ale sutelor de greieri, cari proslăvesc biruința zilei luminoase și calde...

Bagajul nostru, geamantanul roșu, geamantanul negru și cutia de pălărie, — credincioși tovarăși, arși de soare, bătuți de ploaie, pătați de praful multor drumuri, — se leagănă pe spinarea răbdătoare a unui biet cal slab, pe care-l tot îndeamnă înainte, fiind pușca noastră în mână, o băbuță zbârcită, dar plină de putere, care se dovedește a fi în stare să salte pe un umăr tot acest bagaj. Mergem în urmă, prin pădurea Durăului, prin casele satului sărac, printre livezile de pe coasta muntelui, pe supt ruina de cărămidă roșie și bolovani suri a bisericii de la „Palatul“ lui Mihai Sturza, cumpărătorul Hangului și al întregului ținut până la granița Tulgheșului; trecem pe lângă linia ferată a cherestelei și, străbătând, pe alături de drumul căruțelor și carelor, o potecă de sat, care desparte curți goale și tăcute, sân-

tem de vale, la Răpciuni. Aici așteptăm vehiculul ieften, trăsura care duce pentru cinci lei de persoană până la Piatra, diligența ce vine de la Borsec, stația de băi ungurească dincolo de pasul Tulgheșului. O căutăm la o casă de Unguri emigrați, cari ni vorbesc în limba lor parcă ar fi lucru firesc s'o știm, apoi la dărâmătura umplută cu fân, unde se schimbă caii, de aici la „Curte“ și la un fost hangiu evreu, care mârâie mânios din odaia unde doarme la opt ceasuri somnul unui bogătaș, și, în sfârșit, la curatul han al lui Lăcătușu. De aici vedem îndată trecând trăsura, cu totul plină de lăzi, geamantane, cutii, pălării, mustăți și favorite, supt comanda supremă a unui conductor galonat, care ni trimete într'un gest condoleanțele sale.

Norocul călătorilor cari nu mai încap în trăsura publică din toate zilele sânt caii țaranilor, cari au, pe lângă aceste harnice dobitoace, cu mai multă bunăvoință decât carne pe coaste și cu mai multă hrană de harapnic decât de ovăs, de orz sau de fân, și câte o căruță fără arcuri, — lugubră amintire!, — sau câte o trăsură de dar din partea vre unui vechiu stăpân. Noi găsim la un moșuleț slab, cu ochii cenușii blânzi și buza ruptă, un docar spălat de ploii și uscat de soare. Bătrânul merge acasă, se ceartă cu baba, adună chingile și hamurile unul câte unul, prinde caii, li trage un biciu de îndemn și începe drumul, gata de poveștile cele mai felurite despre oricine aproape, căci a cunoscut multă lume în câte un colț al vieții sale de vizitiu boieresc și de birjar întâmplător.

Prin minunatul ținut al munților împăduriți trecem încet-încet la Hangu, la Buhalnița, cu frumoasele case risipite, la Bicz, cu clădirile cochete ale Administrației Domeniilor Coroanei, cu teatru popu-

lar, cerc de lectură, farmacie. — o frumoasă vilă —, ocol silvic, școală elementară de meserii, lucrând după comandă pentru săteni, cu plantații de brazi pe laturile drumului, cu bere neagră de Azuga la o crâșmă cu două rânduri. Apoi Tarcăul, îndelung desfășurat în vale, cu muntele său de piatră masivă, care se sfarmă în carieră și se aruncă pe coastă, cu fierăstraiele mari ale societății Götz, — „Compănia Ghețu“, lămurește moșul —, care acopăr de scânduri un mal întreg și trimet șiruri de cară pe șoseaua la capătul căreia se află Piatra.

Pe tot acest ținut minunat, stăpânul, podoaba, viața, mișcarea e Bistrița. Moșul ni-o arată cu mândrie: „Ghistrița“, și dă din cap fudul când îi spun că nu mai este în țară un râu ca dânsa. De ardesie posomorită în umbră, de cătran când prelinge rădăcinile brazilor și stejarilor, de smarald între poiene, de argint în îmbrățișarea focoasă a soarelui, ea nu fuge, nu se strecură, nu curge, ci înaintează măreț, cu toată mica ei adâncime din vara secetoasă, plutește regal supt straja munților. Câte nu se țin de dânsa și nu vin de la dânsa, Împărăteasa văii fără păreche! Patul acesta larg de prund ea l-a răsfirat în clipele ei de mânie, fierăstraiele acestea ea le mișcă în parte printr'o ramură prinsă din fugă; plutele acestea așteaptă impulsul ei, în ziua când se deschid sus *haiturile*, marile depozite ale râului, și un val puternic se aruncă, mișcând toate în pornirea lui nestăpânită. Și tot în ea caută ciutele, la ceasuri adânci și tăcute de noapte, băutura lor; tot în ea se răcoresc din zbor rândunelele ce trag prin văzduh cercurile lor elegante; tot din ea își culege apa în pumni săteanca voinică, aplecată spre undă, și în ea zburdă, într'un cuget curat ca apa însăși, copiii și copilele, flăcăii și fetele satelor.

Sus, pe malul înalt, trecând podurile de lemn îne-

grite de păcură, sprijinite pe pile umplute cu prund, hoinărind de pe un țerm pe altul, fuge șoseaua largă, al cărei drum nou atârnă de cursul foarte vechiu al râului. Margeni de piatră șlifuită, pereți cari sprijină dealurile, parmaclăcuri care opresc cărările lăsate să meargă în neștire, podurile trainice și frumoase fac din acest drum unul din cele mai mândre ale țării.

Marii pricepători ai frumuseții, Domnii cei vechi ai neamului nostru, și-au însemnat evlavia pe mările Bistriței. Ici și colo, pe înălțimi, acolo unde în alte țări stau pânditoare castele de pradă, priveghează aici lăcașurile pașnice de rugăciune, pe care numai neînțelegătoarea vreme nouă le-a înstrăinat de la menirea lor.

Pângărații arată de departe un părete alb, încununat cu un roșu coperemânt de table și întrecut de un puternic turn de biserică. Pătrunzi la mănăstirea de odinioară printr'un drumușor de țară între căsuțe și câmpii mirositoare, de pe care, în lovituri de coasă ritmate, se dau jos florile înalte ale fânului. Un suiș răpede începe, sămănat cu prund bogal, în țerna lutoasă. Soldați în bluse albe păzesc la poartă, pe când alții, cari au făcut schimbul, se coboară la vale, cântând din plămâni întinși credința oștilor pentru „Maiestatea Sa“¹.

Între clădirile nouă și cele vechi, prefăcute, care se mai cunosc numai prin grosimea strașnică a zidurilor, printre salele de dormit, de mâncat, de lucru, spălătoriile și bucătăriile osândiților, cari sânt toți recidiviști, „recidive“, și părăsesc cu durere temnița, — însă hotărâți să se întoarcă răpede la sânul ei —, abia se mai vede bisericuța lui Lăpușeanu.

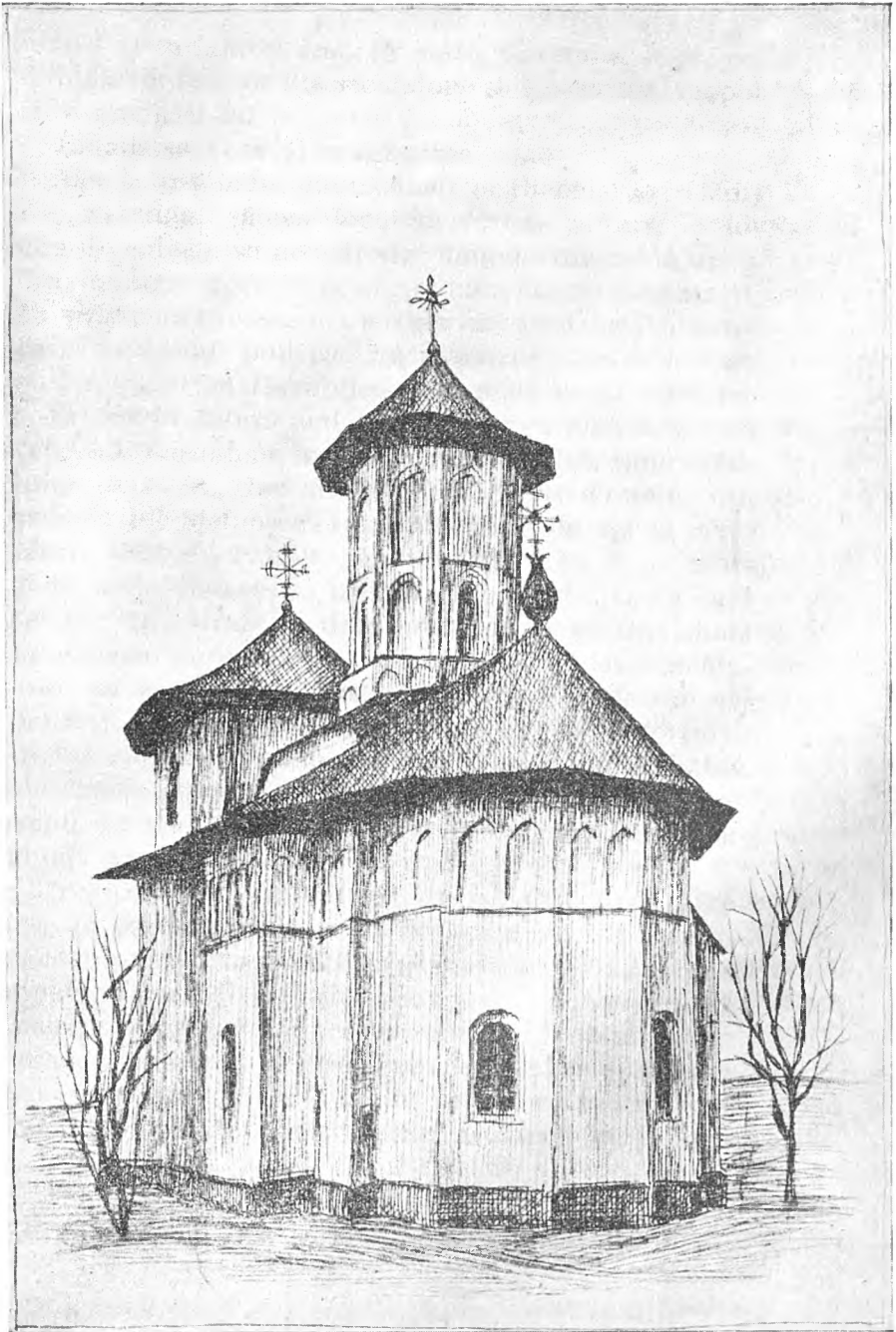
¹ A trecut pe acolo și un spital de soldați, și acum domnește ruina (1939).

Tot ce a fost zugrăveală, piatră de mormânt, multe odoare chiar s'au dus, dar ciudata alcătuire a vechii clădiri a rămas neschimbată. Pe o ușă de piatră cu ciubuce, întri într'un foarte mic pridvor, și de aici, în loc să urmeze mai departe, rotunzindu-se în abside și încheindu-se în altar, biserica se îndoaie în unghi drept. O sprijină contraforturi puternice, prin care se deschid ferestruice frumoase.

O scară de piatră învârtită, în care te înăbușă aierul de putregaiu, murdărie și părăsire, duce la o a doua biserică, supt pământ, pe care o luminează slab două ferești scunde. Astăzi această bisericuță nu primește alți oaspeți decât pe osândiții a căror viață se mântuie aici în închisoare și cari trec apoi la țintirimul din deal, între pajiștile de fân înflorit.

Bisericanii se ivesc, insulă albă în bogata verdeață a munților, la locul unde se întretaie două culmi. Drumul spre această înălțime pornește mult mai departe spre Piatra, din alba șosea largă. El urcă întâiu culmea prăpăstuită, de pietre galbene, roșii și negre înfipte în lutul sterp și gol. Bariera de lemn taie calea; curți țărănești singuratece, încunjurate cu răchită, se văd arare ori în pustietatea dogorită de arșiță prin care trece, tot mai sus, obositorul drum săpat. Nici șipotul de munte, nici puțul dealurilor, nici fântâna șesului nu răcoresc pe drumetul care nici nu-și vede ținta, ci descopere înainte aceiași șuviță gălbie a drumului.

În sfârșit o pădure rară cuprinde de amândouă părțile, dând umbră, răcoare și frumuseță. Sânt tot arbori de dealuri, înalți, vechi, printre cari nu se amestecă încă bradul pe care-l cresc pepinierele ce împăduresc codrii împuținați de exploatare. O i-coană e prinsă de un trunchiu lângă o casuță: acolo

Bisericani, Neamț.

Maica Domnului a ieșit în calea starețului Iosif, cel d'întăiu ctitor al Bisericanilor, și l-a întors înapoi spre menirea lui.

Îndată se vede și mănăstirea.

Aici a fost până dăunăzi alt penitenciar, și clădirile acestuia, câteva locuinți răzlețe și marile locuinți centrale se acopăr de plantele ruinei¹. Curtea din lăuntru, spre care duce un călugăr sălbătăcit, cu privirile sfioase, e un raiu de flori înalte, între care se desfac potirele roșii, foarte rare, ale *zmeoaicei*, cu o petală suptire, mai mică decât celelalte.

Prinsă în ziduri mai nouă, biserica albă a suferit reparații însemnate în veacul al XVIII-lea, fiind mântuită în 1786. Dar liniile arhitecturii d'întăiu, din vremea lui Ștefan-cel-Tânăr, nepotul de fiu al celui Mare, sânt desăvârșit păstrate. Întrarea e pe margene, unde, de-asupra ușii cu ciubuce de piatră care se taie în pătrate și dreptunghiuri, o pisanie nouă înlocuiește pe cea veche, pierdută. Fațada o alcătuiește un puternic turn, străbătut de două ferești săpate și sprijinit pe două zdravene contraforturi. Ocițe zimțuite, răzimate pe un ciubuc încunjurător, aleargă pe pereții bisericii și fac un brâu întreit turnului de stăpânire. Spre altar, zidul se taie în unghiuri ascuțite.

Trei călugări, dintre cari doi sânt și preoți, trăiesc în preajma mănăstirii decăzute, adevărat „pângărite“ prin sălașul hoților și părăsite. Și totuși odinioară, în veacul al XVIII-lea, care e vremea de strălucire a Bisericanilor, ce mulțime de închinători locuiau chiliile!, — și despre aplecările lor spre carte dau mărturie cărțile slavone scrise cu mâna celor morți de demult, care se păstrează încă în pridvor.

Mănăstirea Bistrița se ascunde în așa-numita „gură

¹ Astăzi e un spital de tuberculoși (1939).

a Bistriței“ în cutare unghiu țărănesc simplu, puțin la stânga șoselei, atunci când ea mai are numai un kilometru până la Piatra. O vezi abia când întri prin bolta marelui turn vechiu, în care se mai află un paraclis sărăcăcios. O curte largă, bogat luminată de soarele lui Iulie, e mărgenită în stânga de căsuțe și de locuința, nouă, a starețului. În fund, se află vechile case domnești, drese și prefăcute în biserică, — și aceia astăzi goală, despoiată, — de Ștefan-cel-Mare, la 1498. Caracterul acestei clădiri e neobișnuit; de o parte puternicul turn sprijinit pe cele două contraforturi, ca la Sf. Ioan din Piatra, și străbătut de două ferești sculptate, dintre care cea mai mare poartă un desemn nou de ciubuce întrețesute; un mângălitor a tămânjit la 1849 niște chipuri pe care le-a calificat de: Ștefan-cel-Mare și Petru Rareș, Maria Doamna și Elena Doamna, „victorii“ bisericii. De altă parte, la stânga, o clădire cu două rânduri; în cel de jos sânt deschise două ușcioare, pe când cel de sus are, pe lângă un brâuțel îndoit, supt copere-mânt, șase ocnite, pătrunse de două ferești și de o ușă cu un balcon de lemn, nou, și șase săpături triunghiulare în zid.

Biserica însăși stă la mijlocul curții. Ea a fost clădită în vechi timpuri de Alexandru-cel-Bun, care-i va fi dat chipul ctitoriei sale de la Moldovița, bisericuța mică, dar cu streșina mare. Domnescul patriarh al Moldovei a astrucat aici oasele Doamnei sale Ana, zisă Neacșa, mama moștenitorului său Ilie, și tot aici a lăsat să i se coboare și lui trupul după moarte. În mâna dreaptă a camerei ctitorilor se vede și acuma un mormânt înalt, săpat frumos pe lature cu sculpturi ornamentale gotice: acolo zace, de sigur, Alexandru, cu toate că pe urmă s'a făcut loc în același mormânt văduvei lui Ștefan Lăcustă, Doamna Cneajna. Ștefan-cel-Mare puse o nouă piatră pe mormântul Doamnei Ana, după care se numește până

astăzi *Doamna* satul din apropiere. Petru Rareș, gonit de Turci, a trecut pe aici, venind din Piatra, și lacrimi de durere și mânie au curs din ochii lui pe lespezile sfinte.

Poate că, în aceste tulburări, vechea biserică se ruinase. Alexandru Lăpușneanu, ajungând Domn, nu uită pe vechiul și marele Alexandru și dură o mândră biserică nouă în locul unde stătuse mănăstioara străbunului. Clădirea samănă întru toate cu mănăstirea Slatina, cealaltă operă a Lăpușneanului. Aceiași intrare laterală, prin ușa sculptată, lângă care se afla pisania cu bourul, strămutată acum mai sus, la o reparație. Același pridvor căptușit cu morminte, care dă, printr'o minunată ușă, ale cărui ciubuce, sculptate la basă fiecare în alt chip, se încrucișează sus, în pronaos, și aceiași odaie a ctitorilor. Și zugrăveala e împărțită în același fel, dar ea a suferit în timpuri mai nouă schimbări hotărâtoare: numai turnul supțiratec mai păstrează urme din veșmântul de sfinți al vechii biserici.

Acum mausoleul lui Alexandru-cel-Bun e lăsat în părăsire. Doar câțiva particulari se interesează de dânsul, și în micul cimitir se vede, într'un grilaj de fier, lespeda de marmură pe care se va scrie numele acelei femei sfinte care e văduva lui Alexandru Ioan I-*iu*¹. Excursioniștii din Piatra nemeresc și aici. Iar locuitorii statornici sânt vre-o trei-patru călugări, al căror conducător se intitulează cu amărăciune: „și egumen și servitor“.

6. Războienii.

Mai departe, pe șoseaua prăfoasă care duce de la Piatra spre Nord. Peste câțiva timp, un sat se răsfiră pe povârnișul unui deal, cu multe căsuțe albe și livezi

¹ *Doamna* a fost astrucată acum câțiva ani la Solești, și acest mormânt va rămânea pentru totdeauna gol (1916).

mari. Răzleață, o biserică, părănd foarte veche, ridică turnulețe vădit nouă, și, lângă dânsa, iată, între între arbori, Curtea, care se pare locuită, ceia ce e rar în aceste locuri unde marea proprietate efectivă, stând la țară, conducând munca, dând exemplul de gospodărie și de cultură, de viață socială mai înaltă, nu mai e decât o amintire ce rătăcește prin ruine în câte un colț al cărora s'a cuibărit Evreul.

Lăsăm drumul mare pentru a căuta biserica veche. Un preot voinic și rumân ni spune că sântem în Șerbești, unde a fost pe vremuri înaintaș al său și, tot odată, dascăl al copiilor satului, cel care era să fie mai târziu Melchisedec, episcop de Roman și una din luminile Bisericii.

Într'o livadă mare e așezată zidirea bătrână. Are, afară de acele turnulețe care sânt adause după asamănarea bisericilor de lemn din aceste ținuturi, multe alte prefaceri și peticiri. Așa, e, de-odată, mai nou masivul pridvor peste care se ridică și clopotnița. În total însă, cu toți anii de părăsire prin care a trecut, biserica păstrează stilul ei originar. O frumoasă inscripție pusă astăzi pe perețele din față, pe când ea se afla, de sigur, la început de-asupra ușii laterale de intrare prin stânga, pomeniște pe Vasile-Vodă Lupu. A lui a fost această moșie, încă din vremea când era numai un boier ambițios și uneltitor. Sfințirea lăcașului s'a făcut pe vremea când Vasile era căsătorit cu soția lui moldoveancă, Tudosca, și n'avea alți urmași decât pe fiul Ioan, „cononul“ cel slab de încheieturi, merit odată să fie Domn muntean, dar care s'a stâns jalnic la Constantinopol, unde fusese trimes pre căutare.

Averea lui Vasile-Vodă s'a împărțit după răsturnarea din 1653. Șerbeștii au ajuns în mâna Cantacuzinilor, adecă, fără îndoială, întâiu în a bogatului Iordachi. Peste o sută treizeci de ani de la înte-

meiere, era aice Ioniță Spătarul, fiul lui Toader, și acesta se simți îndemnat de evlavie să facă din nou, aproape așa cum e astăzi, clădirea dărăpănată. Acest Ioniță, care trăi până în preajma unui veac nou, e Canta cronicarul, care a însemnat desfășurarea Domnilor fanarioți din vremea sa, până la 1774, și care, la bătrânețe făcea stihuri luătoare în răs, fără să cruțe pe însuși Vlădica Veniamin Costachi, un văr al său, căruia îi amintea de o oarecare Marghioală. Pe mai toate cărțile de slujbă mâna lui Ioniță Canta a pus leatul și iscălitura lui frumoasă.

Un Ilie sau Ilisău Canta a fost urmașul noului ctitor în Curțile de la Șerbești. De la dânsul vin cei doi „prinți“, pe cari-i pomenește un monument funerar din cimitir, — unul mort în străinătate și adus de pe acele depărtate plaiuri până aici. O statuie de piatră, ciudat și grosolan tăiată, înfățișează pe „princesa“ lui plângând răzimată de stâlp.

O cruce de la Spătarul cronicar, un vechiu pomelnic cantacuzinesc mai fac parte din bogăția bisericii din sat. Un medic și profesor universitar, d. Riegler, e acum stăpânul moșiei lui Vasile Lupu și a Cantacuzinilor, care a scăpat astfel de a trece în ghiarele jidovești, pe aici deosebit de ascuțite.

Abia ai ieșit din raza Șerbeștilor și alt turn se ridică la stânga dintr'un grup de case cufundate. Alei largi cu copaci vechi duc până la Curți albe, care se ascund într'un minunat parc străvechiu. Îndată se vede însă că gospodarii s'au dus de acolo, din satul Cârliștilor. Buruiana crește biruitoare în grădina de flori, copacii jălesc neîngrijiți, geamurile palatului sânt sparte; într'un ungher numai se simte viață: niște domnișoare evreice sânt la fereastră, și trăsura, cu un frumos țăran pe capră, așteaptă pe represintantul stăpânirii nouă, un „nighistor“, care poate fi obraznic, dar nu și impunător.

Un preot bătrân, uscat și dârz, care trăiește singuratic între roiurile albinelor sale, ni arată biserica. Vedem răpede că ne-am înșelat în ce privește vechimea. Mare, înaltă, clădită din material destul de bun, ea datează numai din vremea când cea din Șerbești se repara. Cărțile de slujbă au iscălitura ctitorului, un Roset. Urmașul lui, Petrachi, mort în anii '30, zace în pridvor. Două generații au mai venit după el. Cel din urmă care a avut Cârligii, — soția sa a dăruit lucrări artistice de lemn bisericii, — și-a pierdut averea. Un Grec italian, care stă departe „în jos“, a luat și această moșie. N'a văzut-o însă niciodată, și ea a intrat îndată în uriașul domeniu de jaf și decadentă al arendașiei evreiești.

De aici drumul duce drept spre Războieni, atingând numai câteva așezări mai mici. Călcăm în urmele bătrânci tragedii din 1476, ale jertfei pe care a făcut-o pentru țară toată vechea boierime din anul nenorocirii celei mari. Pe aici au înaintat, în bulucuri nesfârșite, supt tuiurile cu semiluna aurită și cozile de cal fâlfâitoare, oștile lui Mohammed al II-lea însuși. Cămilele au dus prin aceste meleaguri moldovenești, unde astăzi se răsfată în pâlcuri grâul și porumbul pe rămășițele vechiului codru de stejari, din care abia dacă a rămas o urmă, corturile de mătăasă și de brocard de aur; caii împodobiți cari purtau pe puternicii sangiaci au trezit răsunetele codrilor prin nechezarea lor mândră; străinele cuvinte de comandă ale păgânilor de la Miazăzi au despicat cu rostul lor gutural aierul tare al podișului înalt. Tot mai sus, mai departe, mai adânc în pădure... Frica rătăcirii n'o pot avea năvălitorii, înaintea cărora aleargă, călăuz al trădării și urii de frate, sprintenul Voevod muntean Basarab și boierimea lui pizmătareță.

· Iată acum că pământul lutos se despică de o dungă îngustă, ale cărei maluri sânt ca buzele unei râni de mult lecuite fără a se fi putut închide însă. O apă leneșă, aproape secată, se târie jos. Neprețuit izvor pe atunci pentru voinicii ascunși în codru, această apă, căreia i se zice: *albă*, — Valea-Albă, — pentru praful albicios ce-i păta unda. Aici era locul de adăpare al leului, și el nu putea suferi să i se smulgă. Mai bine lupta! Și lupta se dădu în umbră, în vălmășagul trunchiurilor nulte, prin poienile înguste, la răscrucea potecilor; lungă luptă de ucidere, lipsită de măreție, în care, fără să închine steagul, boierimea tânără a murit supt ochii bătrânilor cari priviau liniștiți cum se scurge sângerile lor sărac, ultim prinos de jertfă adus Țării. Apoi Voevodul învins plecă înveșmântat în sumbra conștiință a nenorocirii sale.

· El s'a ridicat însă iarăși, cu sufletul mare ce era în el. A urmărit, a pus pe fugă, a curățit țara. Și atunci el a ridicat mănăstirea ce se vede în față, — vrednic monument al vechimii —, căreia vremea noastră n'a știut să-i puie alături decât un biet stâlp cu un vultur mărunț, în grădinița unde tânjesc pomii supțirateci. Uitam spitalul mare cu pavilioane care taie vederea asupra mănăstirii Războienilor.

Aici găsim câteva înflorite gospodării de măicuțe cu flori moldovenești îndătinat, indrișaim, nemțisori, portolaci, condurași, care se răsfiră înaintea cerdacului de odihnă.

Biserica e foarte bine ținută, dar fără niciunul din odoarele ctitorului, pe care le-au luat vânturile turburărilor. Dar ferestruicile cu cadre gotice, fereștile mai mari cu ogive, ușa împodobită sânt la locurile lor, afară doar de închiderea fereștilor din stânga și de aruncarea ea treapla la scări a uneia din cele mai frumoase.

Cea mai măreață din vechile inscripții se înșiră în patru rânduri lungi pe perețele din dreapta, pomenind de silnicul Mohammed, de vicleanul Basarab și de încercarea grozavă trimeasă de Dumnezeu asupra Moldovei.

Se apleacă soarele spre seară. Raze ca de glorie veche auresc piatra săpată. O măicuță ciocănește, încunjurând zidul, pe o toacă de fier. Și sunetul de armonie plutește până departe, ca o mângâiere trimeasă morților viteji cari zac în adâncuri.

7. Pe Bistrița, în plută.

Mare mișcare în Dorna Evreilor, „Dorna-Vatra“ a geografiilor oficiale și a terminologiei administrative, vechea „vatră“ românească de unde s'au întins păstorii în cătune și începătorii de viață plugărească prin lazurile „curate“ de dânșii în tot cuprinsul de munte al Dornelor. Acuma, toată Strada Mare e prinsă de prăvăliile Evreilor, cari, aici, abia vor să arăte că știu românește; birturi, cârciume, trăsuri sânt toate ale lor. În „Otelul Comunal“, clădit de târgușor din câștigul unui proces, antreprenorul e un Evreu, și, în salele de ședință ale Sfatului Dornei de astăzi, Evreii stau alături cu orașenii creștini, cu unii dintre frumoșii săteni pletoși, cu lungi cojoace albe înflorite, din împrejurimi; mâni să voiască Jidovimea, ea singură ar fi represintată în această adunare. Dacă e un han creștin, al lui Cucu, cei mai mulți oaspeți sânt și aici străini, cari se strâng la mâncare bună pe preț ieften. Dacă unul din învățători, tânărul Huțanu, face versuri românești simțite, sânt Evrei printre colegii săi, și toate clasele sânt năpădite de Evreime. Cu capital evreiesc lucrează fierăstrăul din margene. În parcul băilor, în otelele nouă și mari, banale, ridicate pentru dânsel, Evrei în cea mai mare parte își caută de

o sănătate așa de prețioasă pentru omenire. Te miri că musica, — n'o fi alcătuită tot din membri ai poporului ales? —, nu cântă marșuri sioniste și un imn special pentru „Bnei Israel“. Mai curând decât o Dornă e un *Dorn*, un spin în carnea noastră de flămânzi și degenerați.

Peste atâta zgomot și frământare și prefacere, vechea biserică de lemn din deal amintește alte vremi prin cărțile-i din veacul al XVIII-lea, pline cu însemnări —, și de la sihaștrii ce trăiau pe atunci pe muntele Rarăului, privind la două laturi, care nu erau încă două țări deosebite —, prin câte o icoană frumoasă, prin pomelnicul în care numele Domnilor se urcă până la Duca-Vodă de pe vremea încunjurării Vienei. De acolo de sus, privirea zboară slobodă în aierul limpede al unei seri senine peste toate casele tupilate până la șirul de lumini al fierăstrăului ce lucrează de sârg pentru a îmbogăți pe oamenii de alt neam, cari, ei, nu lucrează, și până la alba biserică depărtată a Dornei noastre, pe când munții, acoperiți încă de coama lor de brazi, se gârbovesc de pretutindeni, strângând din toate părțile valea Bistriței, care-i atinge pe toți moșnegii, li cântă zglobiu, îi mângâie în treacăt, li strălucește în soare și se duce aiurea pentru a înșela tot astfel alți uriași cari râvnesc la așa o copilă sprețară.

În spre hotar plecăm în amurg. E un drum foarte scurt și plăcut, mai ales la acest ceas când Evreii s'au adunat prin tainițe, lăsând drumului bătătorit, altfel, de dânșii, toată buna lui pace curată. Pe de laturi vine vânt rece, și soarele cade în nori răi, pe cari pare că vrea să-i topească în flacări roșii.

Se trece lesne la graniță. Vameșul austriac, care se întâmplă a fi creștin, e amabil: n'avem chipuri de contrabandiști. Dincolo de stâlpul negru și galben,

drumul colește de vale și duce pe dinaintea unei case boierești îmbrăcată cu verdeață. Acolo stau funcționarii noștri și ofițerul de grăniceri cu gulerul și lampasurile albastre. Primesc bucuros pe cine se întoarce în țară; vădit, nu ieau în serios formalitățile, și poate fac bine.

Ceva mai încolo e casa lui „popa Nicu“, care va și răsări îndată în calea noastră. Poartă sumănaș peste cămașă țărănească și pălărie peste părul lung; are vorba bună, ochii strălucitori și-i place cartea românească; nici seminariile nu pot da preoți mai de ispravă, — gospodari și oameni de înțeles, mâni vânjoase și minți limpezi, — decât aceștia. Mai încolo, biserica aceia înaltă, albă, n'a fost făcută de cine știe ce boier, căci pe această culme de inunte nu sântem doar în pământ de boierie, ci tot locuitorii; bogați oieri, harnici plutăși, „curători“ de ogoare nouă. În față, împrejmuțată cu zăplazuri înalte de abia poți vedea peste ele, se ridică, într'o curte cât o moșioară, casa de modă veche a „popei Gheorghe“, bătrân preot cu fața sănătoasă și mersul apăsător, om foarte bogat, a cărui agonisită, din daruri la botez și câte alte venituri de la Dumnezeu și de la oameni, se socoate cu sutele de mii. Acolo și dormim, așa de adânc, încât nu simțim revărsarea sălbatecului potop de noapte, din care se trezește o dimineată morocănoasă și chiorcoșată, din negurile nesigure ale căreia picură și plouă de-a binele.

Pluta așteaptă la Arini, de vale, unde este un sătucean, o prăvălie românească, o Primărie în aceeași casă cu aceasta. E încă foarte de dimineată, dar drumul învie. Trec mai ales multe femei, foarte strânse în fota de colorii mai triste, care se dă cochet în lături, lăsând să se vadă un colțișor de cămașă albă, foarte curată. Primăria ca și cârciuma încep să fie cercetate, aceasta din urmă însă mai mult

pentru micile cumpărături, de și oamenii din aceste părți desprețuiesc tot așa de puțin vinul rău ca și iubirea bună.

Jos, e pluta pentru noi.

Pluta e un transport de lemn care călătorește singur; plutașii nu-l duc, ci-l feresc numai. Bistrița a primit bradul falnic ce i se oglindia în ape și se hrănea din negurile ridicate de-asupra ei; l-a primit despoiat de acele tari și mirositoare frunze, de bețele roșii, aspre ale crengilor, l-a primit curățit de coaja prin care se strecoară mireasma sănătoasă a rășinii, scurtat de rădăcinile acelea care știu să pătrundă și în stâncă. Va fi poate un catarg pe ape apropiate sau depărtate, ori cuțitul fără odihnă al fierăstraieiilor îl va desface în scânduri albe. Deocamdată, el călătorește, lunecând pe apă, învălindu-se de bătaia undelor. O legătură în față, una la capăt țin laolaltă tovarășii de călătorie. Apa-i poartă jucându-se, îi acopere de spuma povârnișurilor răpezi, îi spală cu năvala undelor tulburate în calea lor, îi scaldă neconținut prin pătrunderea ei între dânșii. Plutașii cârmesc, feresc de adâncurile genunilor, potrivesc pe povârnișurile răpezi, pe *șteaze*, strecoară printre bolovanii sămănași în albie; și, nu mai puțin, ei șerpuiesc cu meșteșug unul pe lângă celalt, întrecându-se fără a se ciocni, — oricum, fără a se pune în primjdie.

În calea lor, lemnele întovărășite pot primi mărfuri și oaspeți, — destul de mult de fiecare. Plătești zece lei ziua plutașilor, și o ceată a lor te trece în sama celeilalte, care-i urmează. Drumul se face de obicei numai până la Piatra, dar, dacă ai voi, te poți coborî chiar și la Bacău, și mai departe, ba, în sfârșit, pe plutele mai mari ce se fac aici, până la șchela depărtată a Galaților, unde așteptau odini-

oară bogații cumpărători turci. O platformă de scânduri, împodobită, pentru cinste, cu brazi, cuprinde o bancă și o masă; unii cer și capătă chiar un adevărat cort, care apără de soare și de ploaie, dar și se poate dărâma în cap la trecerea supt vre-un pod mai vechiu și mai modest.

Pluta se învârte asupra-și, mișcând apa verzuie, împovărată de răsfrângerea de nori, care freamătă și se acopere de spumă. Iat'o cu cârma spre Apus, încotro fuge râul care, o bucată de vreme, poate două ceasuri din mersul pe care-l facem în aceste timpuri de vară, cu Bistrița scăzută, e hotar între Moldova ce ni-a rămas și între aceia pe care am pierdut-o, atât de asemenea amândouă, încât trebuie să vezi din când în când ciacoul înalt și uniforma neagră cu verde a finanțului bucovinean, ca să-ți aduci aminte de nenorocirea care ne-a lovit. Acum sântem bine, în ceia ce privește îndreptarea, dacă nu și cu privire la vreme, căci negurile cern, până ce, strângându-se laolaltă în oaste fumurie, improașcă mâni-oase valuri de ploaie asupra noastră. Pluta lunecă pe valuri, și plutașul de la cârmă, un falnic flăcău, cam prea oacheș, mișcă lin, cu un ghiolcăit dulce, în dreapta și în stânga, lopata abia cioplită, care ne „izbăvește de cel rău“... La coadă, — pluta e dublă, — un altul, mai perpelit, face și el ce poate ca să nu fie turburat lunecușul nostru și primejduite lemele lui.

Parcă n'ar fi pe-aici hoți de păduri cari taie și jupoaie și mână departe bradul încărcat de mirezme. Coasta cea umflată e cu totul acoperită. Numai ea se vede, de-o parte, de alta ceasuri întregi.

De alminterea numai după înfățișare acest ținut e fără viață. De ambele părți, în țară și în „Cordun“, o viață țărănească veche umple cătunele nevă-

zute, locuiește în stânile ascunse, bate drumurile tănuite; nu zărești carele, care se strecoară cum pot, aduse de puțin timp în aceste părți, nu întâlnești caii legați unul de altul și încărcăți cu desăgii merindelor și mărfurilor, nu-ți lovește privirea niciun cârd de vaci albe, din acelea care se cațără pretutindeni, nu fără primejdie (în jos, una se prăvălise, și cuțitul măcelarului de la cel mai apropiat fierăstrău o scutise de chinul de a umbla oloagă prin lume). Dar iată că într'un loc desișul se mișcă, iar aiurea pe cărarea de lângă apă, de lângă „Vale“, se zice pe aici, trece o băbuță scorojită cu ochii sălbateci, flămânzi, supt zdrențe de păr sur.

Și viața e veche: viața de păstorie cu obârșii ce nu se pot urmări decât peste schimbarea neamurilor, viața de plutărie, care trece mia de ani. De când se află Români pe aici, cari au înlăturat cu totul pe barbarii vechi, conlocuitori cu dânșii, s'a alcătuit în acest unghiu ferit până dăunăzi o limbă deosebită a păstoritului și plutirii, cu termeni ciudați, grei, bulzi slavi rămași în lamura graiului nostru, și s'a creat o nomenclatură geografică, a cării alegorie, ale cării alusii istorice la fapte care nu se vor povesti niciodată plac auzului, pe care acele arhaisme barbare îl zgârie une ori.

Unele locuri de stâncă, „bâlce“ rotunzite, „colți“, „guri“ de revărsare a râurilor, se numesc după copaci, ca Gura Arinului. Altele arată înfățișarea locului sau ce se vede pe acolo: Pietrosul, Cheile, în care se zbate apa strânsă în păreții de piatră, se zbate, spumegă, se întunecă; Scara, Scăriceaua, Coifurile, Pârăul Arămii, după pulberea roșie ce se va fi prins cândva într'însul, pâraiele Crucii, Șerpelui, Cârlițăica, Neagra, muntii Căpățâna, Țepușele, Oblâncul, Tarnițele, care samănă cu o șea, Pietrele roșii, cu pete de fier sângerat pe dânsele, Pleșa, de

mult goală, Alunișul, zis după vechile lui pădurici de suptiri trunchiuri netede, Hăciugosul, după întrețesutele *hăciugi* nestrăbătute. Despre sunete spune „Moara Dracului“, cascada ce șuieră în jos printre trunchiuri dese pe lunecoasa piatră neagră, sau Sunătorile. De la vechi întâmplări vin nume ca Pietrele Doamnei,— care Doamnă, și de când, Măria Ta ? —, pâraul Leșului, în care s'a găsit mortul necunoscut, și pâraul Balta Cânelui, bătca lui Târsână, dealul Ursului, după vre-o veche vânătoare, pâraul Isipoaii, după vre-o moarte năprasnică, Bătca Comorii. Nume de oameni, răzeși stăpâni pe vremuri, până ce mănăstirile și-au întins „braniștile“ acolo, se păstrează în Ortoaia, soția Ortului, în Rusca, nevasta Rusului, apoi în Căboiaia, Hărăoia, Măzănoia, în Șandrul, nume de munte, în Bărnarul, — Bernard, precum celalt e ungurescul Sándor —, și Bărnărelul lui. Străvechi nume turanice apar în Rarăul, muntele cu sihăstrie de la graniță, în Geamalăul bucovinean de lângă dânsul, în numirea de pârau Hortomanul. Satele ce nu se văd până târziu alcătuiesc la un loc șirul, grupa Broștenilor (ca unele măhălăli de lângă apă ale orașelor moldovenești); ele nu poartă numele strămoșului cu derivatul -ești sau -eni, ci-l dau de-a dreptul, ca în Chiril, sau înseamnă înfățișarea așezării: Lunga, Geamăna, Crucea, ori rămân fără înțeles, ca în Cojoci.

Tot înainte, pe supt severul, solemnul brădet, care, umezit, aromește și mai tare, în răcoarea dimineții. Nici părțile prin care se prăvălesc butucii lăsați, cărări în desișul acestor plete de uriaș cu oasele de stâncă, nu se văd albe prin întunerecul îmbâcsit de miriadele crăcilor și frunzelor ascuțite. Sus, nu trec păsări, jos liniștea domnește pe ape, căci coliturile răpezi de la fiecare clipă îți taie vederea asupra

plutei de înainte și celei din urmă; genunile negre, cu fețe undelemnii, dorm ciudoase, ca fiare nehrănite care simt cum pradă, înștiințată, se ferește de dânsule. Ți se pare une ori, când vorba tace pe plută, ca înăbușită de un farmec greu, că te afli *aiurea*, într'o lume care nu e o lume, ci păstrează numai formele zădarnice, umbrite de o jale veșnică, ale lumii noastre, că te strecoți în tăcerea, pecetluită de porunci infernale, care nu se scriu și nu se spun, a ținuturilor morții fără hotar și, deci, desăvârșit de line. Dar Charon e tânăr, ajutorul lui prăpădit; din când în când, alte lunturi răsar pe apă vânăta-verzuie, de umbră grea, și amândoi strigă prelung ca gondolierii când stau să se ciocnească în marginea palatelor de piatră mucedă; răpede, bărdița se zvârle de la noi: ea ține în loc, sprijinită de silinți falnice al mușchilor deprinși, pe vecini, cari se dau astfel în lături; din loc în loc trecem fulgerător peste mânia spumegătoare a prăvălișurilor ce amenință. Și apoi sticla de vin sună, brânza din hârtie te cheamă la masă: descoperi că ți-e foame. O nu, până la păgânul Lethe și la moșneagul Charon mai avem!

S'a săturat de ploaie mare și de ploaie mărunță. După trecătoare iviri de albastru, în urma cărora îndată se întesesc ropotele, căci s'a „răsbunat a ploaie“, iată deschideri prin care seninul vrea să vadă în adevăr, căci prin ele înlătură tot mai mult sura vată plutitoare a norilor. În față, un munte apare limpede, de un albastru adânc, vioiu, nou, ca și cum atunci ar fi fost creat împreună cu toată strălucirea sa. S'a mântuit, în același timp aproape, strânsoarea cheilor, sălbătăcia severă a coastelor goale de locuințe și bătute numai și numai cu trunchiurile dese ale brazilor, ca și cernerea ropotelor ploii de dimineață. În albia mai largă coborîm domol, căci n'a venit

încă apa ce se strânge, în dosul *otpusturilor*, la haituri, pentru a răpezi apoi, prin avântul ei, la vale plutele întârziate sau și oprite în loc. Soarele aprinde de sclipiri de aur solzii mărunți ai râului și dă viață malurilor împădurite.

Într'o deschidere se văd oameni pe țerm, îngrădituri și, pe o coastă de deal, o casă albă primitoare. E cel d'întăiu din cătunele Broștenilor. Face parte din marele domeniu personal al Regelui, care a cumpărat de la familia Balș, sărăcită, această măreață moșie de munte pe care samavolnicia Fanariotului Constantin-Vodă Ipsilanti o răpise acum un veac de la bieții răzăși. Se face aici gospodărie modernă, chiar și spre mulțămirea oamenilor. Câteva ceasuri, avem o primire foarte bună din partea administratorului, sprinten în albu-i port de țară. De o bucată de vreme, în exploatarea acestor moșii, în locul străinilor de la început, se întrebuițează Români, cari nu sânt nici mai puțin pricepuți, nici, cu deosebire, mai puțin cinștiți decât ceilalți. În acest depărtat colț de munte, unde se muncește cu atâta rânduială și spor, vezi cu bucurie că scrisul românesc, chiar cel mai nou, a răsbătut, cu tot ceia ce poate aduce după sine.

Când ne găsim iarăși pe plută, soarele a scăpătat după amiazi. Bistrița e luminoasă și caldă; pădurile se răsfață în raze, pare că niciodată nu le-ar fi bătut ploaia și nu le-ar fi înveșmântat de aproape haina tristă a negurii. Iarăși pustiu; niciun alt zgomot decât al lopeții care ferește de colțuri, de adâncuri, de locurile moarte, ușurează săritura pe spumele învâlmășite ale stezelor. Câte un pescăruș se apleacă doar*asupra apei, de unde iea răcoare, apă în gură și, poate, dacă este noroc, o pradă mai mică decât dânsul. Codrul des tace, și alte glasuri de oameni decât ale noastre nu sânt. Iarăși priveliștea mută

te duce în altă lume și te întrebi, acuma când cerurile s'au deschis, dacă și raiul are apele lui tăcute.

Ceasurile nu se socot, nu se pot socoti. Târziu sau curând, având încă soare de-asupra, — dar cine stă să se uite la dânsul ? —, ajungem la Toance.

Dacă pentru Chei s'au găsit descriitori ai spaimei pe care au încercat-o, dar care, din fericire, a rămas fără urmări, pagina lui Nicolae Gane a făcut din Toance un loc de groază pentru cine n'a fost sau pentru acel care, fiind, nu înțelege să se fi dus degeaba, fără măcar să aducă acasă o ușoară cunună de eroism. Oricum să fie Toancele, de aici nu le poți crede rele. Supt un cer ca acesta, în această bună pace de pădure, în mijlocul acestei sfinte tăceri de raiu, cum s'ar putea căsca prăpăstiile și lupta puterile omenești îngrozite, cum s'ar putea cufunda spre peire sau risipi spre înec zdravenele catarge care încearcă apa râurilor înainte de a stăpâni, — dacă vor avea, scăpând de cuțitul fierăstrăului, acest noroc —, valorile Mărilor ?

Iată frontul de bolovani, răriți și dumicați de explozia dinamitei care a ușurat drumurile în timpurile noastre. Cine nu știe, se poate lovi de ei, și atunci pluta se sparge, rămâind ca drumeții să încalce pe bușteni sau să fugă la mal. Dar cine nu știe, nu se încurcă. Și, într'un timp, când și Jidanii încep a se face plutași, cum s'ar putea încurca Români în plutășia strămoșească ?

Și iată că mânia de ape, pornită în spume, se sfărâmă, se împrăștie, se împacă numai cu stropirea plutei, care saltă, se furișează, și pleacă de vale, pe apa iarăși primitoare și liniștită, între aceiași doi păreți ai oștilor de brazi.

— Astea-s Toancele, domnule ?

— Cu voia dumitale, stăpâne cetitor, sânt astea. Ceia ce nu te împiedecă de a te îneca aici, dacă

dorești, în cele mai tragice împrejurări. Noi însă, toți câți eram pe această plută, n'aveam această dorință. Eram parcă în Raiu; de ce am fi căutat, peste poarta de corn a morții, Iadul?

Seara vine învăluită în nori, asemenea cu sora ei, dimineața. Muntele și-a pus cojoc de neguri. Morocănos, ploaia pornește pe urma apusului.

Odată cu noaptea, sântem la Broșteni. Adecă la Broșteni-reședință, la Broșteni-capitală. Aici e biserica veche de lemn, aici foașta suprefectură, dată acuma pe sama inspectorilor comunali, aici judecătoria, și spișterul rural de pe coastă, cu medicul și farmacistul lui, aici, în sfârșit, cei vre-o șaizeci de Evrei, cari fac toate meșteșugurile, și niciunul cu stăruință și cinste, în acest colț de munte. Pêtreceți noaptea la administratorul regal, d. Popovici, care e un adevărat castelan în acest bătrân cuib de răzeși căzuți în țărănia iobagilor.

Apoi ziua următoare ne iea din nou din lumea noastră obișnuită pe pacea răcoroasă a Bistriței. Îndată sântem la marginea Broștenilor. Dar domeniul Regelui se urmează, fără întrerupere, cu domeniul Coroanei. Acele păduri din care se aruncă de vale butucii, tăiați însă cu socoteală, acele fierăstraie cu aburi luminate cu electricitate, acele uriașe deposite de scânduri sânt tot ale Măriei Sale. Mulți săteni, cari au înlocuit pe străini, lucrează de sâng, în cadența ciudată a cântecelor de muncă pe care le-au învățat de la Italieni. Obișnuitul front al bisericii, școlii, clădirilor de administrație, cu firme mari ce se văd de departe, — de sigur ca să dea exemplu. Aceasta e Borca, ai cărui locuitori se dosesc prin acele hudicioare cu căsuțele mărunte. Mădeiul, Sabasa, Fărcașa, cu nume vechi, curioase, se ascund în desișul brădetului, prin care lunecă spre Bistrița

pâraie ce poartă une ori același nume, pe când munții, întru toate asemeni, afară de vre-un vechiu *runc* despădurit, se urmează într'una de amândouă laturile.

Îndată sântem în Neamț, Ținut cu aierul mai cald, cu zările mai deschise, cu casele fățișe și oamenii aproape. Am ieșit din strâmtoarea voinicilor țăcuți, din cheile de Iad ale lui Charon, din strâmtorile luminoase ale Raiului de munte. Malul s'a lăsat jos, supus, deschizând lunci în dreapta și în stânga; ardesii ciudat așternute, noroioase înlocuiesc de acuma piatra tare, răchiți se linciuresc în valuri cu cren-gile blege. Copaci albi se ivesc pe lângă bradul negru, și aromiri de teiu se simt tot mai tare. Bistrița, lărgită, trece acum pașnică și bună: doar la vale de Bicaz dacă mai vrea să zburde în salturile răpezișurilor, în îmbulzirea *nahlapilor*; simți bine însă că totul e numai o joacă.

Iată o veche cunoștință: frântura de stâncă, zvârlită pe malul apei, Piatra Dracului. Sântem la popasul Răpciunilor, lângă podul cel mare, din înălțimea neagră a căruia, aplecați peste înjghebătura de bârne ce se sprijine pe metereze de pietriș, frumoși copii stau de ne privesc. În jurul nostru, toată câmpia e numai o floare. Peste tot ce se vede, în dreapta stă, străjuind două țări, Ceahlăul cu muchea de stâncă sură.

Și acum o noapte la Bicazul locuit de oamenii fierăstraielor și năpădit de turiști cu pretenții, câteva ceasuri de dimineață supt pădurile, în tăiere răpede, ale Tarcăului, și iată că Pietricica ghemuită arată la capăt ținta drumului nostru pe apă, care e Piatra Neamțului, înaintea căreia plute legate, plute rupte, butuci în risipă așteaptă creșterea șivoiului din haituri pentru a face și mai departe alte drumuri.

VI.

R O M A N U L

1. Romanul

De la Bacău înainte e mai mult șes, un șes de miriști și popușoaie, de livezi și sate. Țăranii cari-și culeg cocenii mai au numai foarte puțin din portul lor frumos: un brâu încinge peste cămașă; ițarii se încrețesc pe picior, pălăria cu marginile late se lasă peste pletele lungi, negre sau galbene. Fotele femeilor nu mai au nicio frumuseță; numai cămașa învoaltă, mai totdeauna desăvârșit de albă, e cusută în arniciu negru și roșiu, și un lung vâl sever încunjură fruntea și obrazul.

*

De odată se vede în șes un lung tighel de case, de biserici albe și trandafirii, de grădini, de căsărmi pe care flutură tricolorul. E Romanul, târgul, cetatea, „Mitropolia“ lui Roman-Vodă de acum șase sute de ani.

Zile de copilărie trăite aici se leagă de acest oraș, pe care nu l-am văzut¹ de aproape douăzeci de ani. Am locuit luni de vacanță într'o cancelarie de avocat lângă palatul Tribunalului, pe care-l recunosc îndată, dar nu și odăile biroului care mi se părea atunci așa de mare și acum se pierde între casele joase, cu ferști mărunte; am cetit acolo, în cămăruța din mijloc, dintr'o bibliotecă de romane franțuzești, cărți care vorbeau puternic închipuirii mele

¹ În 1906.

ce-și făcuse aripile; am cunoscut întâia oară la acest unchiu, care era gazetarul districtului său¹, înțelepciunea de douăzeci și patru de ceasuri a ziarelor. Grădina publică, între locuri virane, văzută noaptea, cu zecile ei de felinare, cu lungile alei, pe care curgea, în sunetul muzicii militare, lumea gătită, cu uniforme, cu rochiile, cu fețele mulțămite, cărora lumina li dădea o frumuseță deosebită, rară, — era pentru mine un adevărat Raiu... cu florile de înghețată. Și cofetăria din capătul Străzii Mari! Și bâlciul, cu panoramele lui bogate în crunte priveliști și în figuri de ceară care respirau și întorceau ochii ca și atâția pe lume cari fac și mai puțină ispravă; bâlciul la care alții veniau ca să cumpere și să vândă, iar eu ca să aud și să văd, să simt o viață de serbătoare, mai târcată și mai zgomotoasă! Acolo am cumpărat, din risipa vechilor biblioteci bisericești, și cărți pe care cu mândrie le puteam numi ale mele. Pe cutare strădiță prăfoasă-prăfoasă și murdară-murdară, care mi se părea însă atunci ceva din cărările de diamant ale fericiților, mă coboram prin câmpiile de scai și ciulini, locuite de porci și smâltate de fluturi, cărora li răpiam, pentru colorile pietrelor scumpe, viața zburătoare, mă coboram spre Moldova. Râul curgea lat, despiciându-se de puntea insulelor frunzoase, lăsând în drum bălți, pe malul cărora, poeți paluștri, broscoi cu ochii galbeni visau și cântau până în clipa de peire când frate-mieu, elev în școala militară, li ciuruia pielea buboasă cu gloanțele unui *adevărat* revolver și ei cădeau în undele ce se închideau asupra mormântului lor. Jidanii își făceau în grupe conjugale baia de Vineri la care i-a osândit legislatorul, porcii grohăiau înlocuind orchestra unui oraș de băi, greierii țiriau beți de căldură în buruienile săl-

¹ Emanuil Arghiropol.

batece, iar gargariseala broaștelor răsună ca un *osăna* vulgar către puterea soarelui. Iar noi, cu cutiile pline de fluturi, cu părul zburlit de apă, cu ghetetele scâlciate de pietre și îmbrumate de praf, găsim că toate acestea merg bine alături și alcătuiesc ce se poate mai frumos pe lume...

Aici nu văd, ci caut să recunosc. Iată grădina: a îmbătrânit cu douăzeci de ani din viața mea. Lângă dânsa se află clădiri mai nouă decât trecutul meu de Romașcan¹, — așa se zice, — în vreme de vacanțe; tot mai nou e și asfaltul pe care Jidovul își mână birja murdară. Dacă înlătur ce am pierdut eu, Romanul a înaintat în ceia ce privește clădirile și pavagiul *acestei* strade. E mult mai îngrijit decât Bacăul și, prin casele de o exemplară curățenie ale familiilor sale armenesti, care, pierzând negustoria, au păstrat averea, fructificând-o la țară ca proprietari și arendași, prin unele clădiri publice, ca gimnasiul (care stă cu mult mai presus decât cel din Bacău), ca fostul seminarium, ca splendidul spital, care e însă vechiu, al Precistei, el dă dovezi de viață, dacă nu de un progres care, pentru motive ce am arătat, nu mai e cu puțință *până la întemeierea unei industrii generalisate*. De la Tribunal înainte, terenul e câștigat de Evrei, cari sânt însă mai curați, mai înstăriți decât cei de la Bacău. Pe străzi laterale mai multe, dar înzestrate tot numai cu șosele, se păstrează gospodării creștine plăcute. La gimnasiu, Evreii s'au urcat însă la jumătate din populația școlară, și mi se spune că taxele școlare i-ar fi ajutat să-și ridice numărul: în adevăr, Evreul nu poate fi bursier și nu pleacă spre orașele de internate, de unde învinșii la concurs se întorc când nu mai pot să fie înscriși. Apoi Evreul poate număra totdeauna mai mulți bani și e gata totdeauna să facă

¹ De la Romașcu-Vodă, Roman.

mari cheltuieli, pentru ca să ajute prin cultură înaintarea vlăstarelor sale: taxa lui, care nu e cu mult mai mare decât a elevului român, o plătește mult mai ușor decât acesta. Astfel o măsură de preservație a întărit încă primejdia monopolisării de către străini și a culturii, — ceia ce, dacă s'ar căpăta drepturile politice cerute cu învierșunare, ar aduce până și monopolisarea funcțiilor.

În unghiuri de verdeață se văd bisericile: trandafiria biserică armenească, cu turnuri învoalte, rotunzite la vârf; Sfinții Voevozi, chiar lângă dânsa; Precista; și mai ales Episcopia, într'o curte largă, pe care o încheie în fund ziduri care sânt, de bună samă, încă din al XIV-lea veac. Biserica poartă o pisanie de la Petru Rareș, dar e, cum se vede de la întâia aruncătură de ochi, mult mai veche, în temeliile-i puternice și armonioasele-i proporții. E scrisă în același registru al frumuseții arhitectonice ca și mănăstirea Putnei din Bucovina, ca și cele mai vechi din prinosurile de piatră aduse de către Domnii noștri Dumnezeuului care împarte norocul în războaie. Fațada-i este laterală: ea se sprijină pe puternice pârgii de ziduri ca și păreții horbotați ai bisericilor zise *gotice*. Ocnite sânt săpate pe păreți în mai multe șiruri. Turnul e mic, foarte mic, pe lângă înălțimea bisericii, care e, altcum, îngustă. El se ridică, elegant și simplu, pe o basă cu mai multe trepte și se sfârșește, apusean, european, fără rotundire de cupolă. Comparată cu arhitectura masivă a veacului al XVII-lea, influențată de bisericile rutene ale Poloniei, această boltă e neîndoielnic superioară, prin mai marea trăinicie a materialului ca și prin combinația mai ușoară, mai plină de armonie a liniilor.

Biserica din Doljești, Roman.

2. Scheia. Mirceștii.

Romanul e așezat pe o limbă de pământ buruie-nos și plin de scăieți lăsați în voie, între Moldova iute, care rămâne până la sfârșit albastră, și între râposul Siretiu cu unda gălbuie. În toată lungimea lui îl străbate, de la gara curățică până la fațada lungă, galbenă, cu zimți de cetate, a Tribunalului, până la turnulețul spitalului și bisericii Precista, în dosul căreia dispare Episcopia, strada care se cheamă Ștefan-cel-Mare fiindcă într'însa sânt cei mai mulți Jidani.

De la marea grădină cu suptiratecii, dar vechii copaci, hâdele birje evreiești, strâmte și strâmbe, cu caii hămesiți și birjarii pistruiți, fără gulere la surtucele pătate și unse, pornesc mai departe, de aici, în largul câmpului. Primăvara e acum stăpână: ea a trezit marile flori galbene care pătează de aur marginea drumului, ea a ascuns micile viorele înde-site la adăpost, ea a ridicat sus mătăsoasa iarbă scumpă a grâului de toamnă. Mirosurile dulci adie în ușoarele bătaii de vânt, care alintă luncile.

Dealuri în dreapta, dealuri în stânga. Cele din urmă au alte înălțimi în dosul lor, și acestea se razimă și ele pe acele linii care abia se zăresc albastre în zilele cu văzduhul de tot limpede. Printre ele curge Moldova, de care ne tot depărtăm. Din dreapta însă, maminele cu totul înverzite fac numai puternica strajă de cinste a Siretiului mare. În luncă și sus pe coaste se adună căsuțele în jurul mării biserici albe, care e a cultului catolic. Acolo sânt Agiudenii, Tămășenii, Răchitenii, apoi Doljeștii, de la cari nu se vede mănăstirea veche, ce și-a păstrat călugării până în timpuri de tot apropiate, și colțul de țarină unde tânărul Voevod Ștefan, mergând în luptă asupra lui Petru Aron, s'a dovedit cel Viteaz înainte de a fi, pentru toate timpurile, cel Mare.

În cale ni stă numai așezarea nouă a Traianului, răsărită în timpurile din urmă: e oarecare bună socoteală, de modă foarte veche, în căsuțele cu stuhul bine bătătucit, cu șuri și grajduri înjghebate traianic și cu măiestritele garduri de răchită, strâns împletită, care deosebesc de alminterea tot acest ținut.

Se văd lucrând la garduri țaranii din aceste locuri: unii au pălării mari în margini, cum le poartă toată țărănimea noastră din aceste părți „moldovene“; cămășile lor n’au niciun fel de podoabă; cojocul mare nu e potrivit pe trup; câte odată-i acopere sumanul pământiu cu ciucuri. Alții încunjură cu o panglică roșie, une ori destul de largă, fundul înalt al unei pălării cu marginile mici; îndată li zărești tiviturile roșii de la gât; cojoacele se mlădie după liniile mijlocului. Aceștia au dese ori fața molâie, ochii șterși; șuvițe de păr rar li se coboară pe umeri, dar sânt între ei și de aceia cari sânt bălani ca Rușii sau negricioși ca Românii noștri.

Nici femeile nu samănă toate între ele. Unele își înfășură capul, pe care cozile sânt aduse așa încât fac o cunună sau un conciu, în mari broboade albe, întru toate asemenea, prin mărimea lor și prin felul cum sânt prinse, cu acelea ale fetelor și nevestelor muntelui făgărășean. Întocmai ca și frumoasele Făgărășului, ele poartă pe cămașa de cânepă înflorituri roșii, așternute în linii dese pe umăr și revărsate ușor pe piepți. O singură bucată de postav întunecat, cu dungi roșii suptiri, în lung, le înfășură supt mijlocul încins cu brâu îngust. Opincile pe care femeia din acei munți ardeleni le poartă totdeauna, și la târg și la muncă, lipsesc însă aice. Câteva mai chiabure încalță ciubote boierești: cele mai multe scutură praful sau frământă glodul cu picioarele lor albe, cu linii foarte alese. Iar pe lângă aceste femei trec și se ivesc altele, cu barizuri negre care

li ascund fața oacheșă, cu biete polcuțe urite și cu fuste scurte din lânării lucrate acasă sau cumpărate de la Jidanii orașului vecin.

Cei cu frumoase porturi falnice s'ar părea că sânt Români cei curați, pe când ceilalți, cari au pierdut orice gust pentru podoabă, ar fi cine știe ce târgoveți, ce mahalagii pierduți prin aceste sate din marginea muntelui. Dar o batjocură sângeroasă a sortii face să nu fie așa: cei d'întăiu, întrebați, se zic Unguri (nu Ungureni, adecă Români din Ardeal); ceilalți singuri se recunosc a fi Moldoveni, adecă Români. Cei d'întăiu merg la bisericile catolice, bine ținute și înzestrate, cu o înțeleaptă organizație de căpetenii neadormite, cu preoți cari-ș știu bine chemarea și rostul; ceilalți sânt ortodocși de-ai noștri, având adese ori „păstorul sufletesc“ care se întâmplă. Ca în anumite părți din Dobrogea, cei mai săraci și mai năcăjiți, aceia pe cari-i atinge mai mult „jupeala“ ucigașă, pelagra flămânzilor, îndopați cu mămăligă mucedă, — aceia sânt ai noștri!

Dar Ungurii aceștia, fără a fi Români pe de-a'n-tregul, nu sânt nici pe departe așa de străini cum s'ar putea bănui. Mai că nu se află printre ei, cu toată silința unor preoți, — dar limba întrebuințată în seminariul de țară de la Hălăucești e limba românească, — de aceia cari să vorbească limba lor cea veche. Graiul obișnuit li este tot al nostru. Fără legea catolică, ungurească, de care se țin, ei ar fi uitat de mult, cu desăvârșire, neamul din care se trag.

Și se trag ei cu adevărat din acest neam? E sigur că pe la anul 1200 o mare parte din ținutul de peste Siretiu era socotit ca unguresc. Romanul nu făcea parte însă din pământurile Craiului. Ungurii n'au fost așezați aici de domnul lor, stăpânitor de pământuri moldovenești. Au venit de sigur din păr-

țile Bacăului și Putnei, unde, pe valea Trotușului, se strecurase o prelungire a Secuimii Ardealului. De la Trotuș au ajuns în apa Siretiului și s'au suit până în acest unghiu făcut de dânsul cu celalt râu al Moldovei. Trecând prin atâtea locuri, ei s'au amestecat puternic cu atâtea elemente de neamuri deosebite, Slavi, Români.

Pe lângă fețele mici, roșcate, sămănate cu pistrui, pe lângă pletele înfocate, vezi chipuri oacheșe cu ochii lungăreți și cu sprincenele venind de sus pentru a se pleca aproape îmbinate asupra nasului, chipuri în care taina pare a se uni cu gluma. Pe un așa de lung drum, acești Unguri pribegi și-au cules numele de Ceangăi și vorba aceia săsăită (cu s în loc de ș), care-i deosebește de Secui, precum anumite însușiri de limbă deosebesc pe Secuii înșiși de Unguri. Dar unul din satele lor se cheamă Secuieni, adecă oameni veniți din Secuime; Agiudenii se arată prin numele lor că vin de la Agiudul putnean; Tămășenii sânt așezarea întemeiată de strămoșul Tămăș. Felul de răspândire a acestui element străin e deci ușor de urmărit.

Pe lângă acele frumoase coaste verzi presărate cu căsuțele satelor apare acum Siretiul în mari încolăciri scânteietoare de argint curat. Malul, acoperit cu un ușor veșmânt de iarbă nouă, e crăpat și dărâmat: în mijlocul apei câte un mic ostrov de pământ rupt din țermuri înalță copaci singurateci, ce-și mișcă încet crengile pe care izbucnesc muguri în frunzișoare fragede.

Ajungem la un loc unde rotocoalele se desfășură într'o strălucită luncă de plopi înalți, pe cari numai ici și colo i-a răpus securea despoietorilor străini ai pământului nostru. E un clasic colț patriarhal, păstrat pare-că din lumile tinere; printre stâlpii înalți ai trunchiurilor, pe tăpșanele de catifea

măruntă, pe care nu le calcă nici drumețul, nici vânătorul de frumuseți, nici ciobanul sau văcarul, și se năzar trupuri albe, mlădioase, de nimfă, care se strecoară iute, străvezii, în taina de neguri; cântă oare fluierul păstorului, sau Pan bătrânul, moșul pădurilor, și-a apropiat de buze naiul cântecelor, și răsul ce zbucnește colo e oare al copilului desculț care rătăcește prin luncă, sau al satirului de pândă, care și-a zărit prada ?

Dacă este pe lume vre-un loc de poezie, e, fără îndoială acesta, cu apa largă de argint, cu singurata tecii plopi bătrâni, cari-și așteaptă încă oaspeții cântători ca să slăvească dragostea și să prindă cuiburile, cu dealurile prietenoase, ce-și desfășură satele din care răsar clopotniți albe. Lunca n'a făcut niciun poet al ei, dar a găsit un prețuitor, care o iubia sincer în lunile de vară și se mândria cu dânsa înaintea tuturor: pe Vasile Alecsandri. Dacă poetul ar fi stat tânăr prin locurile acestea, dacă el ar fi fost mai puțin al lumii și mai mult al naturii, dacă ar fi avut puterea de zeu de a se pierde în frumusețea mare și largă a firii, l-am zări și pe dânsul, cântărețul luncii senine, între duhurile nevinovate sau zglobii ale dumbrăvii din marginea râului mare.

Satul Mircești e ceva mai în urmă, pe o coastă din stânga. O biată adunătură de case sărace, Unguri decăzuți și Moldoveni pribegiți de prin alte locuri. Se vede o casă bătrânească, destul de mică supt țuguiul de șindilă neagră al coperișului. În urmă, copaci vechi închid o mare livadă; între alți copaci de aceiași vrâstă se ascunde mormântul, foarte poetic în părăsirea umilinții sale¹. Un cuib de fericire domoală pentru o fire mai mult ticnită, fără avânturi și puteri deosebite.

¹ S'a adăugit apoi bisericuța în stil moldovenesc vechiu făcută de Academia Română.

Marele pod de fier pecelluit cu stema României duce peste Siretiu spre Șcheia, pe un drum neted în marginea dealurilor.

Odata Șcheia aceasta a Siretiului era un târg, care-și avea șoltuzul și pecetea.

Jos, în marginea Siretiului, se ridica o biserică mare, ale cărei pietre răsar une ori din fundul apei. Ea trebuie să fi fost înălțată de însuși Ștefan-cel-Mare pentru a se pomeni biruința lui împotriva tânărului domnișor Hromot, venit cu ajutor de la Unguri prin aceste ținuturi ungurești pentru a-și cuceri moștenirea moldovenească.

Când trecem însă acum printre gardurile de răchită bine țesută, care împrejmuesc câte o căsuță gospodărească, acoperită cu stuh rânduit și legat strâns, nici n'am bănuî că în acest loc a fost un trecut. Bieții oameni, Unguri și Moldoveni, trăiesc din greu, lucrând pământul luat de la boier. O biserică frumoasă, nouă de tot, ițiește în margine turnul învălit cu tablă roșie al clopotniței sale. Sus se descopere curtea și biserica ei, care se pare veche.

Boierii Șcheii stăteau odată și ei colo jos, în lunca Siretiului. Revărsările apei au silit apoi și pe stăpânii moșiei a se muta sus pe deal. Aici neamul Roseteștilor, din ramura Baston, au ridicat o frumoasă curte cu ghevghiruri adânci, pline de bună-tăți, cu pridvorul larg, cu multe încăperi desfăcându-se din marele salon larg, cu privire asupra parcului, sălbătăcit astăzi, supt care curgea măreț și liniștit Siretiul. O biserică de zid a fost durată alături: prin coperișul ei spart curge acum ploaia pe lespezile pe care nu le mai calcă nici-un credincios.

O ramură a Sturdzeștilor, cari mai au alături Miclăușenii, s'a așezat apoi la Șcheia. D. Dimitrie Sturdza Șcheianul, care de mult nu mai e stăpânul

moșiei, — trecută măcar în mâni românești —, a strâns într'una din aceste odăi cea mai scumpă și mai aleasă bibliotecă de rarități, privitoare la trecutul țării noastre. Astăzi ea face parte din colecțiile Academiei Române, unde se vede adese ori stăpânul ei din vremuri rătăcind trist printre comorile de știință care au fost ale lui odinioară.

Ne întoarcem, după buna găzduire a căpitanului Macri, prin cele trei mari sate ungurești ale Agiudenilor, Tămășenilor și Răchitenilor. Nu e nicio deosebire între dânsule și Șcheia pe care am părăsit-o. Din când în când, trece câte un car cu boi slabi, zbârliți, murdari, ducând oameni năcăjiți cu cordica roșie la pălărie sau alții cu plete lungi negre și fața oacheșă. Câte o fată gătită, cu marama și cămașa albă ca zăpada trece cu ochii în pământ, atingând ușor drumul aspru cu suptirile ei picioare albe. Ba într'un loc, lângă o fântână, pe o mică piatră împodobită cu vechi Răstigniri de lemn, se înjghiabă o horă de fetișcane, pe când scrânciobul pustiu se odihnește de zbuciumul zilelor de Paști. Se pare deci că și în acest sălaș al sărăciei și pelagrei se petrece ca în vremurile vechi.

Pe străzile Romanului, pustiiite de seară, Evrei se strecoară, învărtind în minte gheșeftul de mâne.

VII.

V A S L U I U L

1. Negreștii.

Adun aici călătorii nouă și vechi, foarte vechi.

Nu merge încă drumul de fier la Vaslui. În zori de ziuă trăsura lui „moș Costachi“, fratele mamei, vine să mă ia la Roman. E cinci ceasuri dimineață când clopoștii sună la poartă, și afară e o lumină albă, limpede, *nevinovată*; aș zice o lumină tăcută, fiindcă tăcerea e desăvârșită, și totuși lucrul cel mai mare e lumina tânără și nouă.

Sămănături și iar sămănături... E în Iulie luminosul, roditorul, și oamenii seceră pe lanuri. De câte ori au mai secerat de atuncea și câți s'au schimbat printre sămănători, secerători și dâștii pe câmpul de muncă neconținută a vieții!

Iată hanul de la Bâra, la jumătate de drum. E un han creștin, și liniștit, și curat, și umbros, cu perdele de cit date jos, și mirositor, — îmbălsămat de sulcină. Pe când se gătește mămăliguța pentru drumeți, ochii mei urmăresc șirul de tablouri care înfățișează sosirea în Mexic, închisoarea, osânda, moartea, pe câmpia de împușcare, și pompoasa îngropare a fostului Împărat Maximilian, cu ochii buni și lunga barbă blondă.

Apoi undeva o pădure, deasă și lungă, prin bălțile careia se zbate un roi de fluturași albaștri. Copaci bătrâni păzesc tăcerea, pe care o sfarmă numai un fâlfâit de aripi grăbite, o ciocănire de bardă, o pârâitură ușoară în vreascuri și sunetul

argintiu al clopoțelilor cari îngână mersul cailor oboșiți.

Acum se apleacă soarele cald spre seară: cel d'intăiu fior de taină străbate largul șes încunjurat din toate părțile de dealuri moi, blânde. Ne apropiem de târgușorul Negrești.

Iată viile din stânga, iată velnița părăsită. Cele d'intăiu case boierești se văd în împrejmuirea lor de crengi uscate și spini. Iată în sfârșit „Curtea“, cu casa nouă și cea veche, cu grajdurile din fund, cu coșerul de răchită, cu bucătăria năpădită de ierburi pe coperișul de țernă, cu cele două grădini din față, cu cerdacul cenușiu și cu geamlăcul din fund. Am ajuns, și clopoțelii sună mai bucuroși, când trăsura suie, într'o ultimă silință a cailor, dâmbul prin care se intră pe poartă. Ai noștri ne așteaptă, și ochii bucuroși se opresc asupra „moșului“ puternic, asupra mătușei triste, asupra celor trei verișoare în albe rochii de vară.

Văd moșia Negreștilor: ariile de aur, munca treieratului, cu vuietul mașinei zorite care înghite snopii și varsă bogăția grăunțelor. Aud glumele și râsetele și strigătele, și-mi trece încă înainte cutare icoană ștearsă și văd anume priviri.

În deal, e vierul moș Malancea, care păzește strugurii brumați, cu sulița în mână, suliță adevărată, cu vârful de fier ruginit. Malancea e înalt, negru și foarte slab, crunt și bun, după împrejurări. Are un lan de popușoiu, trei lei pe lună, un bordeiu supt pământ, un cotoiu pe cuptorul bordeiului și un cocoș de-asupra, lângă ogeacul ce fumegă fum albastru, suptire ca o poezie și mirositor ca o floare de fân.

Colo e dealul cu fluturi mulți: fluturii albi cu dungi și cu ochiuri, fluturii galbeni tivți cu albastru, ale căror aripi se mântuie cu un pinten, fluturii

portocalii, cei roșii pe fond negru ca un cărbune, cei roșii cu mici pete negre și micuții fluturi albaștri. Dincoace e șipotul de apă rece și limpede, care aleargă pe pietricelele curate, fără să le ascundă. Departe e acum livada copacilor bătrâni sălbătăciți, grădina moartă, casa cu două rânduri, în care abia ici și colo se mai descopere un geam întreg și ale căreia uși încuiate de rugină le spargem cu zgomot, în triumfala noastră vânătoare după stafii. Alături, ce pașnică stă biserica mică, de lemn negru !

La mijloc, Evreii stăpânesc, într'un lung șir de căsuțe și bolte: ce bine-mi miroșiau băcăniile cu multe saltare și borcane, cu migdale, bomboane proaste și siropuri vechi ! Iarmarocul cel mare umple maidanul de cară și de oaspeți de la țară, și atunci scrânciobele se învârt nebune, de parcă vreau să frângă oasele mușteriiilor, caii de lemn ai caruselelor se rotesc până li amețesc călăreții, iar panorama sticlitoare de oglinzi și de mărgelile chiază prin cântecele de durere ale orgei sale pe aceia ce vreau să vadă războaie depărtate, țări necunoscute și pe tânăra Dolores, care, de și făcută din ceară albă, își mișcă în chinuri pieptul de gumă, când stă să-și dea sufletul înaintea publicului.

În toate părțile aleargă drumuri de țară și șosele. Pe unul dintr'însele ajungi la o veche casă de gospodari¹, unde cine vine trebuie să mănânce trei zile strudelă de nuci și să bea vin vechiu, — osândă pentru cei bătrâni și mare bucurie pentru cei tineri și pentru copii. Pe altul te duci spre o vie cât o grădină, unde pândește un câne strașnic, legat puternic în crama de lemn vechiu. Aiurea, sânt fânețele înalte și copăceii de porumbrele sălbatece. În sfârșit, pe drumul cel lung care trece printre două dealuri rotunde, te urci spre culmea încununată cu o fru-

¹ A familiei Alexa.

moasă casă de țară, cu o întinsă livadă și o vie minunată, unde trăia un patriarh bucuros între copiii săi¹, pentru cari se ascuția secerea morților cumplite. Și ce mai rătăcirii la lumina lunii, pe drumuri albe, între câmpii adormite, lângă păduri vrăjite, ce mai trezire a gazdei în mijlocul nopții, ce mai sfaturi cu șerbet de cireșe amare și cu apă limpede în păharele brumate de frig!

Sau serile de liniște în grădină: un cer ce scânteie ca o catapiteasmă. De jur împrejur, lungi zări argintii. Pe dealuri ard focuri de păstori foarte depărtate, și de acolo vin prelungite chemări de bucium: tu-tu-tu-tu... Din mijlocul nostru un glas se înalță și cântă. Și pare că noi toți cântăm, pare că pământul și cerurile și pădurile și șesurile cântă. Stele se deslipesc de pe boltă ca fermecate și curg în fulgerătoare săgeți de lumină albă.

Atâta veselie era în firea acestui Ținut, care nu e nici la munte, nici la șes și se împărtășește de o îndoită frumuseță!

Iarăși Negreștii, dăunăzi. Drumul începe de la o gară elegantă a liniei Iași-București. E în Maiu, și verdeața primăverii, care crește văzând cu ochii, învălește tot în veșmântul ei îmbielșugat. Dealurile împădurite și cele pe care le acopăr sămănăturile se contopesc în aceiași armonie tânără și luminoasă.

Negreștii sânt însă alții. Tot Evreii pe amândouă laturile stradei de negoț; însă ce ponosite și întunecate sânt dughenile săracăcioase! A plouat, și copiii negustorilor de nimica-toată se înfrățesc cu porcii, — totuși un dobitoc atât de oropsit înaintea credincioșilor Legii Vechi —, în știoalmele murdare, din care aruncă stropi pe hainele trecătorilor. Un Țigan idiot cară apă, poticnindu-se prin pietrele învălmășite.

Curatele case boierești din trecut s'au dus aproape

¹ Bătrânul Negrea.

că totu. Un foc uriaș a topit partea cea mai bună a târgului: pe locul bucuriilor, cântecelor, visurilor copilăriei mele se ridică astăzi clădiri hâde pe care nu le mai cunosc. Cei de atunci sânt morți sau împrăștiați în lume. Până și ruinele au fost rase în vârtejul prefacerilor, și o casă nouă, fără niciun caracter, se ridică pe locul romanticei clădiri părăsite de odinioară.

În ținut, proprietarii au fost mai pretutindeni înlocuiți prin arendași: Evrei, Armeni, Greci, Bulgari; micii arendași români s'au dus. Numai la Țibăneștii d-lui Carp se poate găsi gospodăria, bielsugul, frumuseța vechilor timpuri.

2. Scânteia.

Ținutul Vasluiului cuprinde multe amintiri din vremea lui Ștefan-cel-Mare, și în căutarea acelor amintiri am plecat cu puține zile înainte de serbarea comemorativă a marelui Domn.

Satul Scânteia e sărac și risipit, cum sânt cele mai multe din aceste părți, dar dealurile încunjurătoare par că-l curăță și-l înalță. Jos vâjâie moara cu aburi a unui German din Bucovina, care vrea să fie privit ca Român și iubește țara, a cărei bucurie de oaspeți o împărtășește. Sus, pe culme, stă biserica lui Ștefan-cel-Mare.

Două reparații au schilodit-o și au îngreuiat-o; de mult o pătură groasă de var acopere vechile zugrăvitori. Dar ușa de intrare în naos arată încă ciubucele împletite delicat, săpate cinstit în piatră.

În jos mergi către drumul cel mare al Moldovei, care, venind de la Bârlad spre Iași, făcea un popas aici, la Scânteia. Șuvițe de apă murdară, pe care în curând soarele le va sorbi cu totul, se furișează încă într'o vale mocirloasă, ca aceia în care, la alt „Pod-Înalt“, Ștefan zdrobi în 1475 oștile beglerbegului Ru-

meliei. Aproape sânt casele fără nume ale unei Țigăniî murdare, și un moș cu barba de călți suri și ochii sireți și răi trage din lulea în marginea potecii.

În sus, drumul apucă spre Șcheia, sat bine întemeiat pe culmea unui deal săpat în gropi de către aceia cari altă dată vor fi căutat piatră aici; e o bună școală nouă și un învățător harnic și mulțămît cu menirea lui. Între casele țăranilor se amestecă vre-o două-trei ai căror locuitori sânt Evrei, chiriași, veniți pentru a face negoțul lucrurilor mici și proaste, care și el îmbogățește pe acest neam.

Jos se desfășură până departe tot ținutul minunat, bogat în păduri și lanuri. De cealaltă parte a satului, pe culme, Vasile Lupu, pribeag în aceste părți, de frica Tatarilor, a durat într'o vară o biserică de lemn pentru ascunzătoarea sa. Ea nu-și are părechea aiurea. Clădită întocmai după chipul bisericilor de piatră, are și cadrul ferestilor și ciubucul de împrejmuire făcute dintr'un lemn tare, de stejar, care ține de două sute cinzeci de ani. Pomelnicul începe și astăzi cu numele lui Vasile Voevod.

3. Vasluiul.

De la Iași spre Vaslui, dealurile se urmează împodobite cu sale, precum se vede ceva mai sus pe linia Prutului, unde cuprinzi dintr'o singură privire trei grămezi de case pe trei înălțimi deosebite ce închid o singură parte a zării. Așezarea Vasluiului samănă cu a Doroheiului, fiind însă mult mai frumoasă decât aceasta.

Orașul nu apare pe o creastă de deal, ca dincolo, ci e risipit mult mai capricios. Nu sui și cobori pe străzi ca acolo, ci ele se întind mai la aceeași înălțime, pe când de jur împrejur mari înălțimi încunjură, acoperite cu frumoase păduri. Ai pretutindeni, la orice deschizătură a liniei caselor, fundul de scenă al coastelor albastrii. Dintre ele pornesc vânturi

răpezi, care curăță aierul și fac din Vaslui orașul cel mai sănătos al Moldovei.

Și aici a fost un sat de obârșie, care n'a dispărut cu totul. Și aici cel mai mare învingător și înălțător de ziduri, Ștefan-cel-Mare, a făcut o biserică, și-a făcut biserica de recunoștință față de Dumnezeu biruitorul: numai cât cucernicii creștini au prefăcut-o deplin, cu tencuială, vâpseli, chipuri de sfinți băta-toare la ochi, schimbând chiar și înfățișarea turnu-lui, zidind pe de-asupra glorioasa inscripție care a ieșit la iveală numai în anii din urmă, găsită de un cercetător cu stăruință. Și aici a năpădit Jidovimea și a rămas în străzile centrului, dar aici niciun miros rău nu plutește în aier și șoseaua e prăfuită, dar destul de curată. Casele boierești sânt puține, dar ele ocupă un loc întins pe mai multe uliți: vezi fațade albe, curți pietruite, iar prin ferești frumoase chipuri și plăcute tablouri de viață de familie, care nu vrea decât rare ori să se coboare în drum. Așa de aproape sânt hotarele orașului, încât birjele lipsesc mai cu totul și nu le vezi, — vre-o trei, — decât la ceasurile trenului, așa încât e o liniște... Afară de zilele de târg, când țărănimea, de rasă tare și mândră, din împrejurimi acopere totul cu sumanele și polcuțele ei și face să răsune mai presus de cântecul trăgănat al Evreilor accentele, împlânzite moldovenește, ale limbii neamului nostru.

În fundul unei străzi laterale, o poartă de lemn, prin care pătrunzi într'o curte împodobită cu o movilă, iar din curte treci într'o grădină destul de întinsă, curată, pietruită bine și înzestrată cu chioșcuri și bănci cam vechi și strâmbе. Printre copacii bătrâni, priveliștea se deschide pretutindeni, și se văd în vale casele mahalalei și pluguri tăind brazde în largul câmpului. Aceste priveliști, care înalță și înseninează, se descopăr pretutindeni aici, și ele fac farmecul cel mai mare al Vasluiului.

1. Dobrovățul.

Odată Iașul era aproape în mijlocul unor nemărgenite păduri, pe care le tăiau numai drumul mare și atâtea poteci pe care le știau localnicii și pe care le descoperiau hoții din vremurile de sărăcie a țărânimii. Despădurirea a mers aici mai încet decât în preajma Bucureștilor. Mănăstirile căpătaseră codrul, și Statul, moștenindu-le cu sila, a cruțat, măcar până astăzi, când Jidovimea dă asalt și acestei cetăți economice, marea bogăție a trecutului.

Deci prin pădure, prin umbroasa pădure cu trunchiurile dese, printre care săgetează raze de aur și din care vine, cu abureala adâncurilor, șoapta, freamătul, suspinul unei lumi care nu vrea să fie știută de tine, căci trăiește numai pentru dânsa, pe aici merge, drept înainte, drumul la Dobrovăț.

Până mai dăunăzi el era mai des întrebuințat. Acolo era una din cele mai mari închisori ale țării, — căci aceasta a fost soarta tristă a mănăstirilor: să primească în cămăruțele unde se adăpostise rugăciunea pentru mântuirea sufletului și ocrotirea tuturora, unde lucraseră harnic condeiele caligrafilor și încondeietorilor de miniatură, nu vre-o școală a luminii nouă, nu vre-un atelier al hărniciei moderne, nici măcar un spital unde mila să caute durerea și să mângâie chinurile morții, ci drojdia unei societăți nenorocite, cu gânduri de ură, de răsbunare, cu închipuiri sălbatece, cu îndobitocirea muncii silnice fără nădejde. Dar hoții au fost strămutați aiurea din această ciitorie a lui Ștefan-cel-Mare, pe care au necinstit-o în de ajuns, și locul lor a fost luat de orfanele dascălilor din țară, care fac aici o școală încăpătoare¹. Cu aceasta, legăturile mănăstirii de odi-

¹ Și aceasta s'a dus, și a revenit o mănăstire, fără basa, de odinioară, a culturii (1939).

niioară cu orașele vecine s'au împuținat, și frumosul drum de pădure, care ține trei ceasuri întregi, de la margenea Iașului până la poarta măreței mănăstiri, e lăsat mai mult în tainica lui pace, care poate însenina sufletele cele mai copleșite de vălmășagurile dușmănoase ale vieții.

În marele luminiș ce se deschide la capăt, se văd pavilioanele Administrației Domeniilor Coroanei, mai puțin cochete, dar poate mai practice decât aiurea, izvorul cu apă bună al drumetilor; satul, de câteva gospodării, de tot sărace, dar cu frumoși oameni în portul locuitorilor dealurilor moldovenești, se ascunde cu totul. Dar la dreapta, în fundul văii, biserica înaltă turnuri cu coperișuri prefăcute, păreți năruiți, cari de departe nu spun vechimea lor.

Un drumuleț foarte stricat, chiftind de apă, duce, în margenea grădinii de zarzavat a școlii, de-a lungul unui șir de căsuțe albe, făcute în vechiul zid. Parcă se simte în strașnica singurătate, în lipsa oricărui semn de viață și de muncă, amintirea închisorii amorțite supt strajă. Câni furioși latră din curți care nu se văd, dar fereștile, ușile rămân lăcătuite. Cu greu se capătă deslușiri de la un fel de îngrijitor al grădinii școlare, care împarte acest colț cu preotul, pe care vremea aceasta nouă, așa de impie în uitarea tuturor datinilor trecutului și datoriiilor ce izvorăsc din el, l-ar fi scos foarte bucuros din curtea clădirilor în care înaintașii săi egumeni, cu drept de judecată și pedeapsă până la hotarele vărsării de sânge, erau ca niște Domni stăpânitori.

Turnul de intrare, de curând reparat, — meșterii au spurcat cu acest prilej paraclisul d'înăuntru, pe care nu l-a mai măturat nimeni —, e în adevăr uriaș. A fost ridicat în locul vechii clopotnițe, din porunca unui Domn din veacul al XVIII-lea, de un ispravnic al lui, boier mare, un Hrisoscolev, care-și și înseamnă cu mulțămire numele pe piatra ce se vede

sus, de-asupra boltirii porții; de cealaltă parte, stângaci e scris numele egumenului de atunci, care a ținut ca păstoria sa în această vreme de înnoire să nu fie uitată.

În fund se vede acuma casa mare, înaltă, cu două rânduri, în care e așezat Institutul. În această Duminecă de vacanță se mai primblă câteva din pensionare, în tristele lor șorțuri negre. Un domn bătrân în cârji, socru, părinte al directorului sau directoarei, ține de urît pedagoagelor fără ocupație. Ceva mai în stânga, o clădire asemenea, dar foarte rău îngrijită, ar fi Primăria, — altă parte din chilii, desfăcută pentru alte scopuri și ruptă din unitatea totalului.

Biserica e în stilul caracteristic al epocii lui Ștefan. Recunoști fereștile ornate ale pridvorului, ferestruicile gotice încadrate în linii drepte ale pereților laterali. Întri prin ușa cu fruntea ruptă în ogivă, și la dreapta se întreșese măiestru slovele chirilice, de tăietură apuseană însă, care spun că Vodă-Ștefan, „fiul lui Bogdan Voevod“, a făcut acest hram al Înălțării Sf. Duh de la 27 April 1503 până în 1504, adecă până la sfârșitul zilelor sale. Căci și urmașul, Bogdan Orbul, cu mamă-sa Maria, au avut apoi de lucru aici, și strălucitul aier, mutat, fără drept, la Muzeul din București, a fost adus numai de dânșii la ctitoria marelui soț și părinte.

Tot ceva mai târzie e și zugrăveala, al cărui chel-tuitor se spune a fi Petru, zis Rareș, care isprăvi împodobirea înalților pereți ai celei mai spațioase poarte din zidurile lui Ștefan, numai în 1522.

Vremea și neîngrijirea s'au unit ca să aștearnă un vâl de praf peste chipurile de sfinți, care așteaptă supt el, neatinse. O încercare de curățire din partea preotului tânăr a scos la lumină pe ctitori¹, și iată

¹ Le-a spălat pe toate Comisiunea Monumentelor Istórice (1939).

în fruntea lor, sprijinind biserica oferită lui Hristos ce stă în slavă, Ștefan însuși, în brocard scump de aur, cu cununa pe cap, și cei doi fii, binefăcători ai Dobrovățului, lângă el.

Ceva a mai rămas din acel timp. În dulapul ce se razimă de un părete umed, pe lângă cărți slavone tipărite mai târziu, descopăr, umede și acoperite de promoroaca mucegaiului, cele douăsprezece Mineie cu Viețe de sfinți pe care Ștefan le-a pus în mâna egumenului celui d'intăiu. Unul e început pe pergament, și se desfac înflorituri de aur ce n'au putut fi dăunate.

În fața altarului și-au înșirat pietrele de mormânt Racovițeștii, cari au dat țării trei Domni: Mihai-Vodă și fiii săi, bețivul Constantin și slabul Ștefan. Marmurile lucii și albe spun numele lui Nicolae fost Logofăt, fiul lui Cehan, în călugărie Metodie, al lui Ioan, al Teofanei, mama lui Nicolae, și al unui mai vechiu Ioan, al lui Racoviță Cehan, fiul lui Metodie, al Ecaterinei, sora lui Nicolae, al lui Andrei, fiul lui Ioan cel nou.

Buna îngrijire a unui egumen bulgar, de loc din Ruscium, de unde l-au ajutat la reparațiile lui rudele, a păstrat, în împrejmuirea ei de zid deosebită, paraclisul, bolnița de îngropare a călugărilor. În cuprinsul ei înnoit, cu lipsa de gust a veacului trecut, zărești, la locul ctitorilor, într'o înfundătură, lespedea foarte gingaș lucrată, piatra mică supt care zace trupul de copil al unei odrasle a Movileștilor, poate ctitorii bisericii, Pavel Voevod, feciorul lui Simion, care a fost coborât aice la 24 Maiu din anul 1607.

Așa apare încă astăzi Dobrovățul. Aierele vechi au plecat de acolo; s'au dus, cum se și cuvenia, mai toate manuscriptele. Puteri mari încunjură cotropitoare biserica hramului cu zugrăvelile lui Rareș pe părății

lui Ștefan, bisericuța mică a mormântului de Domnișor tânăr. Pentru zarzavaturile școlii, pentru porcii școlii, pentru bolnavele școlii se cere loc nou, încăperi nouă. Se cere, și poate se va căpăta. Și astfel școala ar fi ucis acolo unde n'a putut distruge temnița.

VIII.

F Ă L C I I U L

1. Hușul

Linia ce se desface de la Crasna e vrednică de a fi celebrată în *Fliegende Blätter*, care consacră pe dreptate atâta spațiu de humor „căilor vicinale“¹. În regiunea de dealuri, trenul, alcătuit din vechi vagoane usate, cu perdelele rupte și canapelele șterse de soare, se oprește la stații unde șefii de tren și conductorii ieau câte o cafea și țin câte un taifas, uitând cu totul de călători. Căci linia se duce la Huși, și Hușul e un oraș fără viață, fără socoteală amănunțită a timpului roditor de câștig, și mai departe nu se merge, spre hotar, unde Prutul desparte de un pământ ajuns acum iarăși, de la 1878, în mână dușmană.

Te urci pe una din înălțimile ce-și încălzesc la soare coastele acoperite de vii, și de odată în vale privirea-ți se coboară asupra caselor albe, împrăștiate într'o neorânduială veselă, a Hușului.

Orașelul a fost bine administrat mai mulți ani de zile, și se resimte de aceasta. Clădirile publice nu sânt totdeauna de gust, dar arată multă trageră de inimă și dorință naivă de a înfrumuseța. O grădiniță publică e lipsită numai de public, — care nu se vede nicăiri în acest colț „bulgăresc“ de burghezie; nici la ferești, nici în cerdace, nici în lungile

¹ Circulația e înlocuită azi printr'un tractor (1939).

curți, ce se continuă prin livezi, nici în trăsură, nici pe trotoarele străzilor, așa încât căsuțele frumoșele par goale de locuitori. De jur împrejur se întinde cingătoarea de bogăție, odinioară, a viilor.

Evreii sânt puțini, precum, de altminteri, sânt puțini și creștinii. Întru, dus de proprietarul casei, un fruntaș român din localitate, într'una din școlile evreiești. Fereștile sânt închise, și aierul e ucigător de stricat. Băncile, catedra sânt de o murdărie rară. Elevii se țin în același ton, și domnul profesor a uitat să-și puie surtucul.

Episcopia Hușului a împlinit de curând patru sute de ani. Biserica episcopală, o clădire cu două turnuri, mărișoară, dar fără arhitectură, — căci s'au stricat liniile ctitoriei lui Ștefan-cel-Mare —, e îngrozitor de văpsită cu cenușiu. Mania văpsirii a mers așa de departe, încât până și buchile cirilice de pe pietrele mormântale au fost date pe de-asupra cu negru. Rămășițe din biblioteca lui Veniamin Costachi, fost și episcop de Huși, au fost descoperite în căsuțele din curtea încunjurată cu masive ziduri vechi¹.

Pe un deal te urci la satul catolicilor. Case cu stuh, garduri de spini, strade de praf, câni... Locuitorii, cari nu știu decât românește, sânt toți catolici, și-și aduc aminte că sânt Unguri. Chiar tipul lor pare deosebit de al țaranilor noștri. În locul vechii biserici, din care a rămas numai cimitirul, s'a înălțat o alta, în stil gotic, care întrece cu mult ca măsură și eleganță greoaia noastră biserică episcopală. E aproape gata, și poate fi socotită ca o podoabă a orașului. Datoria noastră ar fi să facem din Episcopie o alta, și mai mândră, vrednică și de trecutul și de aspirațiile noastre.

¹ S'a făcut o reparație de episcopul Nilon (1939).

2. De la Huși la Fălciu.

Tot înainte de la Huși, oraș care nu cunoaște mahalalele Orientului, ci se mântuie prin mândre căsuțe mărunte, în care tot ochiul de fereastră strălucește. Numai florile lipsesc în curțile mari, năvălite de împlescirea tuturor buruienilor verii.

Ținutul deluros înfățișează înlăiu povârnișurile blânde, sămănate cu petele albe ale vitelor în căutarea hranei. Imașul orașului e întins, dar îngrijit ca pe vremurile când fiecare bucată de pământ roditor nu-și avea prețul: e sigur că sătenii cari vin spre capitala lor n'au nimic să învețe din această gospodărie.

Șoseaua de lut, de prund roșu, tăind pe alocurea dealuri hleioase, se întinde cu atâtea colțuri, încât acel care a tăiat-o pare să fi avut și intenția de a satisface un spirit capricios. De o parte și de alta, cele mai mândre sămănături își clatină spicele, care unduiesc în valuri, argintindu-și verdele mălăsos al întinderii pierdute în zare.

Ce bogăție, ce dar nesfârșit și veșnic al lui Dumnezeu, ce chemare a omului la muncă înlăiu, la bucuria dreptei răsplătiri pe urmă! Și pe acest om îl cauți acuma, ai vrea să-l vezi la huzurul lui câștigat prin muncă...

Cel d'întăiu sat poartă un nume care trezește adânci răsunete în minte. De acești Stăniliești (de la Stănilă) sau, cum i se zice, în vicierea numelui, Stălinești, e legată marea expediție nenorocită a lui Petru-cel-Mare, menit a-și trăi aici cel mai cumplit ceas de primjdie, cu înaintarea lui prea înceată, lipsa de hrană, încunjurarea oștilor „moschicești“ de către cetcele aprinse de o nouă încredere în biruință ale Turcilor Vizirului Baltagi-Mohammed și de către sprintena încurcare a cailor tătărăști. În acest loc s'a plecat

la pace „Împăratul“ nădejdlor creștine, s'a cheltuit banul răscumpărării de la peire, s'a jurat învoiala care pecetluia o deplină înfrângere.

E unul din locurile mari și tragice ale istoriei universale. S'a oprit aici un val care trebuia să înece Răsăritul, rostogolindu-ne și pe noi în apele sale.

Nimic nu amintește însă acea dramă militară, acel hotărîtor moment politic. Căsuțe răzlețe, acoperite cu stuf bine clădit, stâlpi de cerdacuri și privazuri de uși și ferești cumpărate la târg. Lipsă de grădini și lipsă de livezi; împletituri de vergi în jurul lărgilor curți bătătorite. Copii goi în praguri, femei culcate pe prispă. Horele se fac, lângă cărciune sărace, purtând ca semn rotocolul de paie în vârful prăjinii, mai mult în mijlocul drumului. Portul de oraș, sărăcăcios și urît, cu pălării înguste în margini, jiletcă scurtă și bernevici înfoiați. Nici oamenii nu sînt ca pentru un asemenea loc, în care ai aștepta peste toate și peste toți ca o întipărire a lucrurilor aceloră înalte și vechi.

Pe dealul din dreapta pare că s'ar vedea întări-turi. Dar e o iluzie; aiurea, numai mici movile rotunjite se deslușesc în zare. Acolo se aprindeau focurile de demult, ca să se dea veștile de războiu; spune bunul cunoscător al locurilor care ne întovărășește.

— Bine, dar luptele, războiul cel de atunci ?

— Nu s'a dat aici, ci mai departe, în marginea Prutului chiar. Casele din față sînt ale unui sat nou, Lunca Banului, înjghebat acum în urmă. Ele se sprijină pe o linie de dealuri. Și dincolo de acestea e lunca Prutului. Acolo au fost oștile. Și azi căruța se hurducă de dungile adânci ale tranșeelor de odinioară.

Prutul nu se vede. Alătea dealuri îl închid privirii. Îngust în această desfășurare de coaste acoperite cu sămănături, el se târăște între malurile de lut fără să însemne nicăiri neînduplecarea unui adevărat hotar. Pește locul unde nu-l descoperi se rotunjesc povârnișurile basarabene, cu frumoasele lanuri tărcate, cu multele case albe, strânse ca turme de oi, fără să se vădească turnul cârmuitor al bisericii. Aceiași țară, cu totul aceiași, în față, la Leova, la Leca, — după „vadul Lecăi“ —, la Țiganca. Pare că ființa ta morală însăși se restrânge în această îngustare a patriei.

Și mai departe șoseaua roșietecă taie lanurile de grâu, de orz, de porumb vânjos în creșterea lui răpede. E o desăvârșită liniște. Singura viață e aceia care crește de acolo din adânc pentru alții decât cei cari au muncit și muncesc întru înălțarea ei. Rari căruțe ușoare ca niște jucării, pe care le târăsc săltându-le cai cu jugul înalt de-asupra capului; mână mai mult femei cu barizuri negre pe cap, care se sperie la fiecare întâlnire cu un vehicul mai imposant.

Acum, Berezenii, al căror nume nu e fără legătură cu Berezina altei drame ostășești. La stânga, un mare iaz se răsfată, mișcat ușor la suprafață în ușoare valuri sure ca ardesia; mici ostroave de stof răsar aspre din mijlocul lui. La mal, miserabile bordeie sânt păzite de câni hărțăgoși, suiți pe spinarea de lut a tainiței; luntre primitive se ascund în papură. Ceva mai departe, Țigani rătăcitori și-au oprit corturile și, pe când caii molfecă și capra slabă scutură țerușul captivității sale, copiii arămii zburdă spre noi într'un avânt care-i scoate întregi din trențele îmbrăcăminții lor.

Biserițuța pare veche. E de lemn ca toate pe aici, din șipce bătute peste o înjghebare de temelie. Întrarea prin stânga, și o năsălie putredă uitată

în drum. Forma, îndătinată, de cruce. Un simulacru de turnuleț. Lăcaș de pustietate și de miserie, ca toate cele ce se văd în acest ținut, unde pământul pare a rodi singur și numai pentru dânsul. Doar la Vetrișoiaia, în stânga drumului, se desface un alb turn de biserică nouă.

La capătul drumului nostru e Fălciul. Cum Stă-nileștii numesc lupta, tratatul de pace e numit după acest vechiu târg moldovenesc, care figurează ca „Falșin“ în culégerile străine. De la bătrâna așezare de pescari și negustori se păstrează acte în care pecetea Fălciului întărește rândurile slavone, frumos scrise din însărcinarea județului și a celor doisprezece pârgari, purtători ai celor mai interesante nume de baștină.

Și iată și aici numai casa trecătoare a pustiuului de lut bogat în roadă. Tatarii pare că ar fi străbătut ieri în voia lăcomiei lor acest ținut de graniță, fără apărare, nimicind tot ce aparține unui mai vechiu trecut. Cea d'întăiu biserică, Sf. Gheorghe, răsărind din buruiana sămănată cu mici crucilițe putrede, de săraci ai vremurilor, e odios prefăcută cu șipce vâpșite în verde și cu cochetării de tinichea la turnuleț. Alte două sânt de zid, dar nu fără amestecul lemnului, care se găsia deci mult mai ușor decât astăzi în acest părăsit și prădat colț de țară. „Pogorîrea Sfântului Duh“ putrezește încet, și Sfântul Nicolae își crapă zidurile a ruină. O singură catapiteasmă vrednică de pomenire; încolo neîngrijire, mucedă, lentă decădere, pe care nimic nu răsare încă s'o stăvilească. Pe locul unde odată, supt regimul patriarhal, a fost o viață orânduită și o cultură, trăiesc doar cinci sute de oameni, dintre cari o sută de Evrei, în rarile căsuțe, altfel curate, în care însă nu se vede altceva decât îndeplinirea rosturilor celor

mai simple ale unei așezări omenești supt oblăduirea leneșă a unei administrații fără orientare și tragere de inimă.

Însemnările din cărțile bisericești vorbesc ceva despre cel din urmă veac. La 1814 se păstra încă amintirea zilei neobișnuite când „Împăratul“ a venit, cu o sută treisprezece ani înainte, în „Lunca Banului“, așa cum știe și tradiția. „Banul“, stăpân pe aceste locuri, va fi fost același tovarăș al lui Dimitrie-Vodă Cantemir de la care avem și „Biserica Banului“ din Iași. Apoi, prin căsătorii, luncile acestea prutene au ajuns în mâna familiei Costachi, care-și avea sălașul și la Roșiști, mai sus de Prut; Șerban, fratele mitropolitului Veniamin, a dat cărți din tipografia arhidiecesei Moldovei bisericuții Sfântului Gheorghe și chiar celorlalte. Iar una din aceste notițe spune că acolo în margene era mahalaua Mocanilor ardeleni, cari, în trecerea lor obișnuită spre stepa bogată 'n ierburile pripite ale primăverii, au poposit aici și s'au fixat. „Au mai rămas vre-o doi“, spune un vecin, și în adevăr unele tipuri de bătrâni tot mai sânt credincioase obârșiei.

Aici, Prutul face un mare cot, care încurcă privirile celui ce nu cunoaște locurile. Nicăiri cele două țări nu se confundă mai mult. Apa, de și adâncă, e așa de îngustă, încât ai crede că se poate sări dintr'un avânt. Supt malul nostru, mai înalt, cu clădirea albă a vămii, se cufundă ca o insuliță colțul care supt prăjina steagului altor colori adăpostește în verdeață o trandafirică căsuță cu idilice obloane albe, care înfățișează îndeplinirea pe jumătate a idealului cotropitor pe care neizbânda de la 1711, din nenorocire pentru noi, nu l-a putut frânge.

IX.

T U T O V A

1. Bârladul

Drum printr'un Ținut despădurit, sărăcit, stors de o sete nehibzuită pentru bani în clipă.

Acolo, între dealuri aproape goale și, acum, nespus de prăfuite, stă Bârladul, care nu se înalță, ci zace între pomii livezilor sale, de o parte și alta a unei râpe rău mirositoare. Imaginația altor timpuri a pus aici o Palodă romană, — care dădu numele unui ziar local —, o republică a începuturilor românești, un principat al „Bârladnicului“ Ivanco Rotislavovici. De fapt, nimic din aceste mândre alcătuiți n'a ființat vre-odată. Bârladul e un sat care s'a prefăcut în târg, mulțămită unor negustori coborîți de sus, din Galiția, sau urcați de jos, din Galați, încă din al XV-lea veac, când oamenii lui Vodă luau aici vamă. Armeni, Greci au dus înainte mișcarea aceasta de negoț, ajutați și de unii Români, până ce la urmă toți au fost înlocuiți în străzile de schimb al bogățiilor prin Evrei.

Niciun alt oraș din țară n'a păstrat așa de bine ca acesta icoana satului din care s'a dezvoltat. Orășenești sânt doară pavagiul, — să-i zicem mai bine cu vechiul cuvânt, mai potrivit, caldarâmul —, vestit poate pe vremea sa, dar astăzi unul din cele mai strașnice mijloace de pedeapsă pentru cine-și scâlcie ghetele, pe jos, sau își dârdâie oasele, în trăsură, pe dânsul —, și Strada Mare. Această Stradă Mare adăpostește în prăvălii mari și mici o îmbielșugată

Evreime, lângă numele nemțești ale cărcia se cetesc câteva grecești, căci, — altă dată era și mai mult decât acum, — Bârladul e drumul Galaților.

Încolo șerpuiesc, între garduri de nuiele și zăplazuri de lemn, strade nesigure, fără scop, — de sat mare. Curțile sânt vaste, puind hotare largi față de trecător și de vecini. Case frumoase se văd rar printre aceste clădiri darnic risipite.

Bârladul are o Casă a Obștii, adăpostită într'o locuință boierească oarecare. Balcon de piatră, pompoasă sală de ședinți, cu funcționari modești înălțați pe o tribună de lăutari, cu câteva cancelarii întunecoase de o parte și de alta. Mahalagii în haine ponosite, cu fețele speriate înaintea „autorității“, se căciulesc în toate părțile.

Ei vin aici să plătească arenda, vechiul *bezmen* al pământurilor pe care le stăpânește orașul. Bârladul e, în adevăr, ca și Vasluiul, un oraș răscumpărat, după ce el fusese înstrăinat de Domnii fanarioți, cari nu mai aveau altceva de dăruit rudelor și favoriților. Pentru strângerea banilor răscumpărării, pentru împărțirea datoriei între locuitori și înzestrarea gospodăriilor cu loturi de pământ, s'a întemeiat Casa, condusă de aleși ai boierilor și negustorilor orașului, pe vremea aceluia Scarlat-Vodă Calimachi al cărui chip, foarte urât zugrăvit, se vede într'una din odăile administrației de astăzi¹.

Bârladul are o singură biserică mai mare, în mijlocul unei întinse piețe de târg, fără hotare drepte. E o clădire fără niciun fel de frumuseță, strivită supt turnuri grele, înoită în chipul cel mai vulgar.

¹ Dăunăzi, cu dispariția ei, îndreptățită sau da, încă o pagină de trecut s'a rupt.

Un pod de scânduri vechi, putrede, tremurătoare, acopere „râul“ Bârlad, pe care-l știam mai sus, în Ținutul Vasluiului, ca o apă vioaie și limpede supt maluri de lut prăpăstioase, dar care aici apare ca un pârau păcătos, aproape cu totul supt de soarele verii nemilostive.

Dincolo de această biată râpă, vrednică de o astfel de trecătoare, se întinde șoseaua fumegând de praf între dealuri mici, cu verdeța total veștejită. În dreapta e Dealul-Mare, cu suișul greu, unde găsesc, în vârf, gospodăria bine întemeiată, curțile boierești, via, ale d-lui Lupu Costachi. De aici până la Prut, unde sânt viile Hușilor, până în Siretiu, la vestiții Nicorești, cărora li răspund, dincolo de larga apă, Odobeștii, se întinde al doilea Ținut producător de vinuri al Moldovei.

De pe șosea, Bârladul se vede numai ca un amestec urît de căsuțe și arbori, fără linii fixate, fără înălțare, fără perspectivă, fără, măcar, turnurile de biserică care aiurea străpung locuințele și livezile învălmașite. Trecutul e aici cu totul mort, în ciuda patimei locale pentru amintiri de Palode și republici; prezentul n'are nicio însemnătate vie și nu îndreaptă spre niciun viitor. Cine ar putea preface acest întins sat vechiu într'un oraș modern, când lipsește bogăția și rostul de muncă din care ea izvorăște?

2. Priveliști tutovene.

Peste apa Bârladului, curgând îngustă între sălcii, drumul suie pe lângă locuinți sărace, înjghebate la răpezeală din glodul câmpului și din paiete miriștilor între parii vergeluiși cari fac cadrul, spre coastele pleșuve care de jur împrejur mărgenesc zarea.

Triste și monotone aceste priveliști tutovene atunci când nu le acopere albăstria ceață a depărtărilor,

când ultimele raze ale soarelui nu le înfășură în vâlul trandafiriu al amurgului. Natura, în mișcările ei tragice, le-a năruit și spârcuit, le-a mâncat și ros în infiltrările ei de ape noroioase, le-a prăvălit și cărat la vale în marile șivoaie ale furtunilor de vară, le-a muiat și fărâmițat în chifteala de luni întregi a omăturilor clădite unul peste altul.

Dar era măcar pădurea, și în umbra bătrânilor stejari și fagi se aciua o întregă lume de poezie vegetală, cu nesfârșite aspecte de sfioasă frumuseță. Securea a dat jos podoaba codrilor cari înfrumusețau și apărau, tot de odată, țara, cari-i dădeau răcoare și ploaie, cari se luptau cu aprigile călduri ale verilor de stepă și făceau ca o perdea de ocrotire pentru sămănăturile puținelor luminișuri. Acum toți taie: țaranii pe bucățica lor de pământ, proprietarii pe moșia arendată, zălogită, vândută la Evrei; Statul însuși, care nu-și aduce aminte de propriile sale reglementări. Cum nu e piatră decât în foarte rari cariere mici, lipsind și lemnul, locuitorul nu poate face nimic superior acestor mușuroaie unse cu var, — și nu totdeauna, — și acoperite cu pănuși de păpușoiu și paie de miriște.

Exproprierea n'a dat încă roade. Colonistul clădește unde vrea și cum poate. Întinderea gălbie e presărată cu căsuțe fără nicio rânduială, care desprețuiesc orice solidaritate. Dacă n'au prins vechii împroprietăriți de la 1864, cari păstrează încă înfățișarea celui cu bagajele după ușă, cu atât mai puțin bieții pripășiți ai unei legi în care demagogia a înlocuit orice simț de gospodărie. Fără unelte, fără credit, omul nu curăță măcar fața ogorului său. Iar islazurile comunale nu servesc decât ca să scoată prin scarii înalți ca omul ochii vitelor, care nu-și află aiurea, prin locurile de roadă culeasă, hrana.

Basa poporației o formează răzeșii. Unde sânt ei,

satul se presintă altfel. Casele sânt mai chipoase, mai curate, cu ceva gospodărie împrejur. Câte unele, supt coperișul de șindilă, au o grație și un zimbet. Omul apare cu o demnitate ce s'ar căuta în zădar în viața năcăjită a celorlalți. Lanurile sânt îngrijite, și pâlcuri de livezi, de vie pătează de un verde tare platourile mai înalte.

Dar ei n'au putut face alte biserici în centrul așezărilor lor decât cele de scânduri, pe care le acopăr însă mlădios șindilele coperământului. Dacă lipsește arta veche, sânt simpatice picturile moderne ale zugravilor țărani, cari mai lucrează încă după practica deprinsă la înaintași, și în cutare din aceste lăcașuri m'a surprins plăcut însemnarea sfioasă a tuturor împodobitorilor, rânduirea cu inscripții a locului pe care oricine trebuie să și-l ocupe după rangul, vrâsta și meritul său.

Boieri au fost de sigur și pe aici, dar din aceia cari aveau prea multe moșii ca să se lege în adevăr de vre una. De aceia lipsește și biserica mare, solidă, de ctitorie boierească. Numai la Sălceni păreții zdraveni, despărțiți în două în lărgime printr'un brâu de cărămizi zimțuite, pridvorul, cele două bolți fără turnuri din pronaos, linia șerpuită a coperemântului arată veacul al XVII-lea. Aici au fost Jurgeștii, de la Negrilești, neam vechiu, ieșit din aceiași răzeși. Dar de la o vreme s'a încuibat arendașul și, când el a plecat, — mai sus, la prietenul Tașcă, el și-a lăsat oasele supt marmura cu inscripție antică, poimenind Argyrokastrul epirot —, ruina i-a succedat. Aici, la Sălceni, ea a venit năprasnic, odată cu exproprierea, din curtea cu odăi multe, cu șură, cu grajd rămâind doar o modâlcă de pământ și ceva cărămizi sparte: încolo fiecare și-a luat ce a vrut, desființând în câteva ceasuri moștenirea unei vechi și bune gospodării.

Cât era pădurea, schitul se putea ascunde într'insa. Numele de Pochidia al moșiei prietenului meu pomenește și pe Dia, vechiul proprietar, — nume ce se află și în ctitorii gălățene —, și „pochii“, popii de pe vremuri, cu schitișorul lor din mijlocul copacilor bătrâni, rămași în picioare cu tainele lor.

Și, cum voiu vedea, ceva din aceste fundații s'a păstrat peste deal la mănăstioara de maice Adam, cu soborașul de căsuțe albe, curate ca o rochie de mireasă, împodobite cu toate florile grădinăriei arhaice, cu bisericuța-jucărie, pictată în albastru și roz de un sentimental meșter țărănesc, cu straturile de flori care sânt morminte, și, alături de această nesfârșită tinereță și pentru cele mai cocârjate din bătrâne, sculptura veche în argint aurit, cu chipuri ieșite din bătaia ciocanului în jurul celui ars al Maicii Domnului făcătoare de minuni, care, la focul cel mare, „a zburat pe deal“.

Nu e încă viață istorică, dar elemente de trecut au căzut în mijlocul acestei reverii perpetue, în pacea vieții fără orizont, așternută adesea, ca florile din micul cimitir, peste un mormânt ce nu se poate evita.

3. Mănăstirea Adam.

Un birjar evreu, gros, gras, cu urechile stacojii și fața pistruiată, om hazliu și care nu bea apă, fiindcă „faci broască la punctici“, ne duce prin mahalalele Bârladului spre mănăstirea Adam.

„Strada Principală“, foarte puțin vrednică de acest nume, trece printre căsuțe de oameni săraci, dintre care unele sânt năruite sau arse. O mare firmă, „Adam și Eva, Regia Monopolului Tutunurilor“, cu desemnul corespunzător, chiamă pe clienți. La sfârșit, drumul e cuprins între clădirile cochete, de cărămidă aparentă și piatră, ale căsărmii roșiorilor Princesei

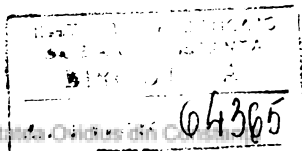
și între șesul modâlcos, lutos și sterp pe care casarma și-a pus gunoaiele fumegânde în locul florilor de câmp care lipsesc.

În curând sântem pe șoseaua cealaltă, a Galaților.

În urmă, înlinsul oraș presărat din bielșug abia se mai vede. Turnurile de biserici, care dau caracterul oricărei așezări românești, sânt puține, sărace și urâte. Clădiri mai însemnate nu se zăresc. Bârladul se mântuie de vale prin prelungiri asemenea cu ale unui sat, fără străzi, fără apărare, fără trăinicie.

Ieri noapte, cerul era înroșit de flăcările care mistuiau vre-o zece căsuțe de acestea, aprinse, în fundul unei râpe, de la o claie de fân dogorită de secetă. De la una nu rămăseseră decât stâlpii de cărbune strălucitor. Limbile de foc nu mai luptau cu coperemintele de șindilă sau de lemn și tablă ale celorlalte; ele năvăliau pe fereștile sparte, căscau ca o gură de lumină, locul ușilor tăciunite și împrășcau cerul negru cu scânteile lor răpezi. Gospodarii de prin prejur stropiau coperemintele lor sau așteptau pe prispă, în tăcere, voia vântului și a lui Dumnezeu. Pompierii în trășurile lor, roșiorii zângănind pripit din săbii, alergau neorânduți, încă bezmeteci de somn, spre vatra nenorocirii, unde clăile de bucate, stânenii de lemne, pradă mai grea a vâlvătăilor, luminau ca ruguri păgâne. „Cum am venit, așa să ne întorcem“, striga un sergent, în fruntea flăcăilor lui. Și, pe când pe deal mahalagii îmbrăcați pe apucate socotiau vinovăția pompierilor, cari vin târziu, nepregătiți, și nu sânt vrednici de „subvenția Primăriei“, din zarea de întunec, unde numai din când în când flutura câte o jerbie de flacăra nouă, veniau strigăte de chemare și de groază și mugetul prelung, desnădădui al vitelor...

Pe aici secerișul grâului și chiar treieratul lui s'au mântuit. Miriștile țepoase cuprind singure câmpul.

Fânețele sânt doar colțurile din râpe unde puțină iarbă verde ademeneste vitele.

Cel d'întăiu sat prin care treci, pare foarte sărac: el se potrivește cu monotonia arsă a pustiului. Al doilea, care poartă numele glorios de Grivița și e alcătuit din împrumietăriți cari au luptat la 1877, începe prin gospodării rele, neîngrijite, care încunjură căsuța de stuh. Ceva mai departe însă, drumul cel mare al Galaților trece printre locuinți frumoase, cele mai frumoase dintre casele de țară ce am văzut până acuma; coperemântul de tablă se razimă de pereți bine potriveți și trainici.

Îndată lași calea cea mare de negoț și te înfunzi într'un drum de țară, care apucă spre dreapta. Un deal foarte înalt se înfățișează, înveșmântat sărăcăcios în iarba mărunță și în buruieni albe, țepoase. În vârf un lan de orz se desfășură până departe. Iar, după ce ai trecut de dânsul și ai ajuns pe culmea podișului, ținutul întreg se schimbă. Dealuri cu liniile largi se taie între dânsule, croite în lanuri verzi și aurii: creștături foarte adânci, brazde veșnice ale unei vechi arături sălbatece, le despică. Porumbul, slăbănog, ofilit și îngălbenit pe alocure, foile largi, foarte verzi, ale tutunului, așezat în cinci șiruri, cânepa stufoasă, câte un pâlce de orz, de ovăs cu paiul scurt vrâștează întinderea. Ici și colo câte o cireadă: vitele blânde privesc liniștit, cu genunchile înduplecate. Păduri se înșiră spre dreapta, și în umbra lor *Sârbi*, adecă *Bulgarii*, fac grădinărie.

Te urci, în sfârșit, spre mănăstirea Adam. Un sat risipit și urît îi stă înainte, pe când dealurile vecine desfășură scoarțe lungi de sămănături târcate. Mănăstirea e nouă: întăiu adăpost al câtorva călugări, ea cuprinde astăzi vre-o sută și ceva de maici, care, — cum spun ele —, primesc leafă „fiindcă merg de fac

slujbă la biserică“. Altfel, nimic deosebit și nou, nimic interesant chiar decât un funcționar care se plânge de leafa prea mică, de legile prea puțin practice, de nevoia de a înșela și a minți pentru a-și păstra o situație și de neputința de a trăi cu un venit așa de mic. Eu mă mir cum *poate* trăi cineva cu un astfel de suflet !

Întorsul de la mănăstire nu mai are niciun farmec. La vale apar ascunse lucrurile ce se desfăceau, pline de ispita necunoscutului, la deal. Icoana sclivisitului, îngrijitului, limbutului funcționar care găsia toate rele în țara lui, care înlătura orice puțință de îndreptare și se mulțănia cu tânguirea că leafa e prea mică, mă urmărește: pare că-l aud spuind, cu un zimbet de nepăsare și de despreț, că ar fi bine să ne iea Muscalii. Sus, se adună groși nori negri, și un vânt de nerăbdare strânge praful grămadit de secetă, îl înalță în nori gălbii, cari adaugă la întunecimea cerului de furtună, îl răsucește în vârtejuri înalte și-l lasă să cadă asupra drumeților.

Peste o jumătate de ceas, cele d'întăiu picături de ploaie, așteptate de atâta vreme, stropesc drumul. Apoi norii mânați de vânt trec mai departe, și îndată un ropot tare se răpède asupra orașului prăfos și a împrejurimilor însetate. În Iași, ploi scurte au căzut încă de ieri, și cărduri de nori plutesc, luptându-se cu vântul, asupra țării întregi, bătută de secetă.

X.

T E C U C I U L

1. Sate tecucene.

De la Agiud spre satele Tecuciului.

În stație, căldura toropește; aierul înfierbântat zace greoiu asupra câmpului uscat. Un lan de popușoiu înalt crescut a fost dogorit cu totul de arșiță, care i-a ucis frunzele late. Ca pe dealurile Cotnarilor și Iașilor, pe lutul și nisipul dealurilor acestora de de-asupra Siretiului nu e nicio altă viață de plantă decât mărunta iarbă negricioasă pe care o pasc oile: o turmă trece într'un lung șir supus, cu un tremurat fricos al mantiilor de lână.

Siretiul curge supt malurile de lut, năruite și rupte. O largă șuviță e așa de puțin adâncă, încât un Țigan, a cărui piele de bronz strălucește la soare, se primblă prin apă ca printr'o grădină. După o adevărată câmpie de prundiș, cealaltă șuviță se strecoară pe lângă mal, în albia cea mai bine săpată. Trecerea se face peste un pod foarte lung, care tremură, pâriie și-și clatină toate scândurile despărechiate și putrede. El e făcut de proprietarul lanurilor arse; un Evreu percepe taxa de cincizeci de bani; el vorbește plângător, și cu o compătimire adevărată, de pagubele pe care le-a făcut soarele, de lipsa de nutreț și vânzarea silită a vitelor, care sfarăcă pe lungi ani de zile buna stare a țăranului.

O pădure cu înalți arbori răzleți: umbra lor e prea slabă pentru a ocroti verdeața înflorită a pajiștilor; ei se înalță de-odată din pământul gol, sfarogit de căldurile unui Iulic fără ploaic.

În vale, popușoiul e încă verde, și la câțiva pași de Africa pustie și seacă sămănăturile sânt înviorate de aierul umed ce se ridică de-asupra râurilor.

Un sat bine ținut, cu coșare împletite, cu case care se pot asemăna une ori cu casele-model din partea muntelui. Locuitorii au alt traiu și altă față decât ale țăranilor noștri. Ploscuțenii, întemeiați cândva de Românul Ploscuță, sânt, în adevăr, un sat de Unguri, pripășiți aici din ținutul de față, al Bacăului. Ungurii păstrează până astăzi îmbrăcămintea lor, care nu se deosebește întru nimic de aceia a sătenilor de prin Bacău și Roman; bărbații poartă pălăria cu margini mici și panglică roșie, femeile sânt îmbrobodite cu ștergarul ca un vâl aruncat peste cozile făcute conciu, sus (birjarul nostru, un băietan român, numește cu despreț „coarne“ podoba albă, învoalată a frunții); fetele au panglici întretesute cu părul lor bălan și flori de târg prinse în ele; cămașa largă, cu arnici roșii pe mâneci și la sin, fota neagră, dintr'o singură bucată, strânsă pe șolduri, mântuie îmbrăcămintea.

Satul e catolic, de și parohul trebuie să vie tocmai din Focșani, așa încât toată slujba o face dascălul, sau n'o face nici el. După îndemnul învățătorului și notaarului, locuitorii au cerut un preot statornic, amenințând altfel cu trecerea la ortodoxie.

Legea singură și aici îi ține așa de deosebiți de Români. Ea a păstrat de sigur și limba. Sânt copii cari n'o știu mai de loc pe a noastră; femeile spun că învață românește numai pentru nevoia de a se înțelege când iese din cuprinsul satului. Râzând și ghiontindu-se, o grupă de neveste tinere, strânse într'o colibă de pază, pe marginea lanurilor, spun că nu s'ar fi măritat cu un Român, și ele adaugă că aceia care ar face așa ceva ar trebui să meargă cu dânsul în lume. Ei se socotesc toți Unguri, numesc

pe Români *Oláh*, și unii dintre dânșii cred chiar că țara e o Țară Ungurească: întrebați mai de aproape, lămuresc că „Țara Ungurească“ e satul, dar că, încolo, e tot „Țară Românească“ (*Oláhország*). Ei sânt în cele mai strânse legături cu celalt sat unguresc, destul de depărtat, al ținutului Tecuciu, și vin totdeauna când este la dânșii hramul.

Drumul se urcă îndată spre culmea dealurilor lutoase. Întăiu, e o pădurice rară, cu copaci tineri. Frumuseța e însă aiurea, o mare frumuseță: a priveliștii de o strălucită lărgime. Te uiți asupra șesului întins, vărgat cu sămănături, tăiat de drumuri și poteci, smăltat cu livezi și sate. Siretiul îl străbate ca o săgeată de argint aproape dreaptă, pe când Trotușul vine încolăcindu-se, când strălucitor la lumină, când ascuns în sălcii, până ce urma i se pierde în zarea înălțimilor împădurite, verzi, albastre, fumurii. Vederea bate astfel până în zidul munților apărători și despărțitori de țară.

Un schit în codru, aproape de culmea dealului. Poate să fie vechiu acest lăcaș al „sihastrului“ pe care legenda-l lămurește prin cunoscuta întrebare de către un războinic a pustnicului sfătuitor. Dar astăzi el se înfățișează dres, curățit, înoit de evlavie mai nouă a unei familii care până mai ieri era stăpână aice, o ramură a Șendreștilor. Astăzi Casa Bisericii are schitul și averea lui; vechiul proprietar e arendaș. Pe masa modestei locuinți văd *les Rois en exil* a lui Daudet; într'un colț, o bibliotecă de literatură clasică, francesă și germană. De jur împrejur, sălbăcia pădurii, bogată în fiare și chiar și în oameni răi.

Ea se face tot mai deasă; de-asupra copacilor atârnă sfărâmaturi lutoase; iarăși, printr'o deschizătură a zidului gălbui ce se împrăștie în praf îne-

cător, se descopere câmpia verde și îmbrățișarea Siretiului cu Troțușul. Un han „unguresc” pierdut se isolează în vârf.

Scoborâșul se face de-a lungul unei oștiri dese de stejari lineri, cari-și ridică sus de tot vârfurile suliiților vii. Satul din jos e Buciumeni. Ținutul de vii al Nicoreștilor începe.

2. Tecuciul.

Într'un târziu de noapte ajung în Tecuciu. Drumul de la gară spre oraș e bine luminat și închis între șiruri de arbori cari fac impresie. Când acest bulevard încetează, drumuri largi se deschid în dreapta și în stânga, pe când înainte un al treilea drum duce la un otel deosebit de curat, ținut de un Grec. La întrebarea mea dacă insecte lacome nu așteaptă cumva pe călător pentru a-i lua prisosul sângelui, mi se răspunde că, în aceste odăi de sus, nu, și, la îndoiala mea, chelnerul în papuci protestă mândru că „Grecul nu minte niciodată”. Jigodii sugătoare de sânge n'am găsit, ce-i dreptul, nici aici, precum nu le-am găsit nici în alte orașe ale țării, dar n'aș îndrăzni să afirm că încredințarea chelnerului despre iubirea de adevăr a neamului său e pe deplin adevărată.

Ziua, Tecuciul se înfățișează ca o mică reședință de județ gospodărește îngrijită și locuită de oameni cărora li place a trăi curat și liniștit. Și aici se vede strada din mijloc cu Evreii ei, mai puțin bătători la ochi însă decât aiurea, și strade boierești cu casele prietenoase; mahalalele se descopăr mai puțin decât aiurea. Biserici frumoase, urme ale trecutului lipsesc, cu toate că, în secolul al XV-lea încă, negustori poloni din Miazănoapte și negustori turci din Miazăzi se opriau la târgul lui Tecuciu sau al Tecuciului.

XI.

B A C Ă U L

1. Spre Bacău.

De la Focșani înainte, străbați în regiunea frumoasă a dealurilor Moldovei, un Muscel, un Argeș al acesteilalte Domnii. Priveliștea e însă și mai plină de farmec. Drumul trece printr'o largă și roditoare vale, acoperită acum de aurul porumburilor coapte, sămănate cu ghiulelele dovlecilor roșii, pe când și la dreapta și la stânga se ridică dealuri, care apar întâiu foarte înfășurate în veșmântul de poezie al lumuriului albastru și apoi se lămuresc din ce în ce, apropiindu-se. Nu e un singur șir, — mai ales de către Carpați, — și nici nu sânt, la dreptul vorbind, șiruri decât atunci când depărtarea le orânduiește într'o singură linie. Sânt liraliori risipiți, nu un front de oaste. Fiecare din ele are o înfățișare deosebită; ici vezi o culme care se mișcă în valuri blânde, dincolo râpi aspre; câte un muncel singuratec apare ca o fiară ce pândește. Păduri se întind pretulindeni, vechi, dese, dar hotarul lor aleargă în voie de-a lungul coastelor, coborîndu-se până în jos sau dându-se în lături pentru o bucată de loc, ca să închidă în brațele lor bătrâne un strălucitor lan de bogăție trecătoare. Și, iar fără orânduială, se amestecă printre și peste aceste înălțimi poetice și prin libertatea lor: livezi, curți boierești, sate.

Unele din aceste sate înfățișează case nouă acoperite cu șindilă și arată oarecare înstărire. Dar așezările sânt rare. Și, când, pe marginea liniei fe-

rate, unde lucrează, prin popușoaiile chircite pe care le culeg, blăstămând seceta, ori la gară, în care așteaptă să fie duși unde li se cumpără munca, vezi pe locuitorii acestor sate, te cuprind ca niște fiori de moarte, pentru neamul tău. Uite colo pelagrosul acela, cu mânilor negre de crăpături hospoase, cu ochii morți, cu părul rar supt căciula ruptă, cu fața așa de străveziu de slabă, încât groaznica boală pare să-i fi supt și oasele: umblă în neștire, pe drumul morții. Lângă el, tot așa de săraci, meniți poate la același capăt, fiii lui, cu mersul fără vlagă, cu gura moale, obosită înainte de a începe viața, și rânjitoare prosteste. Ori femeia aceasta cu picioarele goale, acoperită de zdrențe, de care se apropie cu o dragoste compătimitoare în ochi bărbatu-său, ceva mai bine păstrat. Ține în brațe un copil frumos, și alții, o fetiță mică, una ceva mai răsărită și un băiat, toți frumoși și ceva mai bine îmbrăcați decât părinții lor (un amănunt duios), se grămădesc pe lângă dânsa, care, vorbind în gând numai cu năcazul ei, îi înlătură cu mâna. Ce vor fi copiii acestor oameni nenorociți, — va arăta vrednicia noastră, și ni va hotări viitorul.

Și între dânșii se lăfăiesc, zgomotoși, într'un zumzăt de vorbe străine, Evreii, rumeni, pântecoși, îmbrăcați în haine nemțești bune. Cu un gest sau cu o vorbă de ocară, ei își fac drum printre acești muritori de foame, a căror peire e și opera lor, și nu-i doare de loc.

2. Bacăul.

La Bacău, pe acest timp de manevre, cântă o musică militară marșuri care-mi împrăștie pentru o clipă gândurile triste. Adun amintirile mele istorice, privesc turnurile înalte de biserici, ce răsar ici și colo dintre livezi, și-mi clădesc în minte un oraș

curat de munte, cu străzi vechi, — doar a fost aici, acum cinci sute de ani, o episcopie, și oștile lui Mateiaș Corvinul, în drumul spre rușinea de la Baia, au ars casele de lemn și bisericile de piatră ale străvechiului Bacău! —, cu locuitori în albe costume de țară, cu Evrei puțini.

De la cele d'întăiu învârtituri ale roșilor pe șoseaua prăfuită, pe care niciodată mătura profană a oamenilor nu înlocuiește ploaia curățitoare a lui Dumnezeu, a cărui milă a întârziat anul acesta luni întregi de vară secetoasă, acest Bacău românesc, strămoșesc, omenesc piere în neguri sau mai bine în norii de praf ce se ridică în cale. Șoseaua aceasta de pustiu nu duce la nicio stradă, căci străzi nu se află în Bacău¹, ci tot șosele ca acestea, pe care vântul ridică și distruge movili mișcătoare. De o parte și de alta a căii veșnic fumegânde se perindează garduri care nu sânt menite, cu toată vrâsta lor înaintată, a primi vre-odată farmecul văpselii: uitate de acei ce au drepturi de stăpânire asupra lor, gardurile negre se apleacă asupra trecătorului, care adesea, când e un om sărac și iarna se întâmplă aspră, le ușurează de câte o scândură putredă. Arbori neîngrijiți, răsăriți și crescuți la întâmplare, se ridică din vânjoasele bălării: nicăiri o floare alta decât sălbatecele ascunse de buruiană. Casele sânt urâte: icoane de sărăcie și lene, de lungă lăsare în voia întâmplării, care nu e niciodată gospodină. Odată văd o curte boierească din timpuri mai bune, cu coperemântul spart, cu orbitele fereștilor goale.

Deci, aici în Bacău, boierimea localnică, mahalagiii hărțăgoși cari au făcut să se nască vorba „ți-ai găsit Bacăul“, aceștia s'au dus să întâlnească în mormântul istoriei pe Vlădicii papistași și pe Voevozii Moldovei; nicio silință omenească nu-i mai poate

¹ În acest domeniu șfertul de veac a făcut mult (1939).

întoarce. Viața locală a fost sfârșită în veacul prefacerilor, și cei ce caută un oraș, caută cluburi, teatre, saloane, biblioteci, și găsesc astfel Bucureștii, dacă nu vre-un depărtat oraș al Franciei sau al Germaniei. Ca și celelalte mici reședințe din Ținuturile unde nu e o puternică și mai fericită viață țărănească, vechiul Bacău cu cerbicia sumeață a murit, și rămășițele lui, pe care le mătură vremea, sânt aceste garduri dărăpănate, aceste case murdare, măcinate, aceste curți și livezi năpădite de ierburile ruinei

Dar Bacăul fără boieri e capitala unui județ. Administrația complicată a timpurilor nouă a creat deci pentru nevoile ei un minunat Palat Administrativ, cu împrejurimile curate și înverzite, -- un bust al lui Kogălniceanu apare pe piață, precum unul al lui Alecsandri se zărește în puțin cercetata „grădină publică“ —, o Primărie, care răspândește mirosul igienic al acidului fenic și ascunde o bibliotecă dăruiată de un beizadea Sturdza, pe care n'o întrebuințează, se înțelege, nimeni, și cam atât. Aceste edificii, ca și gara, ca și căsărmile, îndeplinesc o funcțiune, aduc un folos și deci trebuie să rămâie.

Din munte se coboară apoi scânduri, de la Moinești vagoanele rotunde cară păcură; și pentru primirea, ducerea mai departe, desfacerea acestor produse trebuie mijlocitori, precum țaranului, care nu poate întinde decât în apropiere mâna lui de mic cumpărător și care nu poate aduce decât în preajma lui ceia ce-i iese din muncă, îi mai trebuie un târg, de care boierul n'are de mult nevoie.

Așa încât Evreul a rămas. El e sufletul Bacăului de astăzi, un suflet de șiretenic săracă. Străzile din mijloc sânt alcătuite numai din prăvălia unsuroasă, din peșterile umede, puturoase, în care „negustorul“

sau meşterul aşteaptă şi lucrează: femeile dălăbăzate poartă în braţe copii murdari, cari urlă, pe când alţii se scaldă, pentru a fi şi mai spurcaţi, în gunoaie şi în hălţi. Ei sânt birjarii, ei sânt hangii şi ospătarii, ei sânt croitorii, şi ciubotarii, şi rotarii, şi tot ce voiţi alta. La capătul unei artere de ghetto, plină de vuiet şi de duhleri otrăvitoare, rămâne numai în picioare, mai trainică decât lungi şiruri de generaţii, o biserică pecetluită cu pisanile ei slavone, către care însă puţini credincioşi se mai strecoară în zilele de slujbă pe care le serba odată târgul întreg. În adâncimile acestei biserici datorite lui Alexandru, fiul venit a nu domni al lui Ştefan-cel-Mare, s'au găsit rămăşiţile, înfăşurate în scumpe stoffe de aur, ale morţilor din veacurile mari, ale morţilor noştri.

Şi în mulţimea evreiască, care învinge prin număr şi prin bogăţie, se aşază, tot mai puternică, pofta firească a celui în adevăr tare către dominaţie. Birjarul cu şapcă, fără guler şi într'un surtuc de iarnă, care mă duce la gară e un băiat gras care ştie toate acestea. Mânându-şi frumosul cal cu coada împletită în panglici albastre, el îmi spune mândru că *ai lui* sânt mai mulţi acum decât *ai miei*, că Românii împrumută de la dânsii, fiindcă ei sânt bogaţi, şi că în curând vor avea şi Evreii drepturi, 'ca să fie, ceia ce li se cuvine, *stăpâni*. Da, da, în curând,— adaugă glasul lui de cobe triumfătoare.

La gară, un tren militar se pune în mişcare, ducând în sunet de goarne ofiţeri acoperiţi cu fireluri şi flăcăi răzimaţi pe puşti, dintre cari unii şi-au cumpărat gazete, le-au desfăşurat cu socoteală şi cetesc.

De o parte e munca neîntreruptă, agerimea în folosirea banului, nemărgenita putere de a se în-

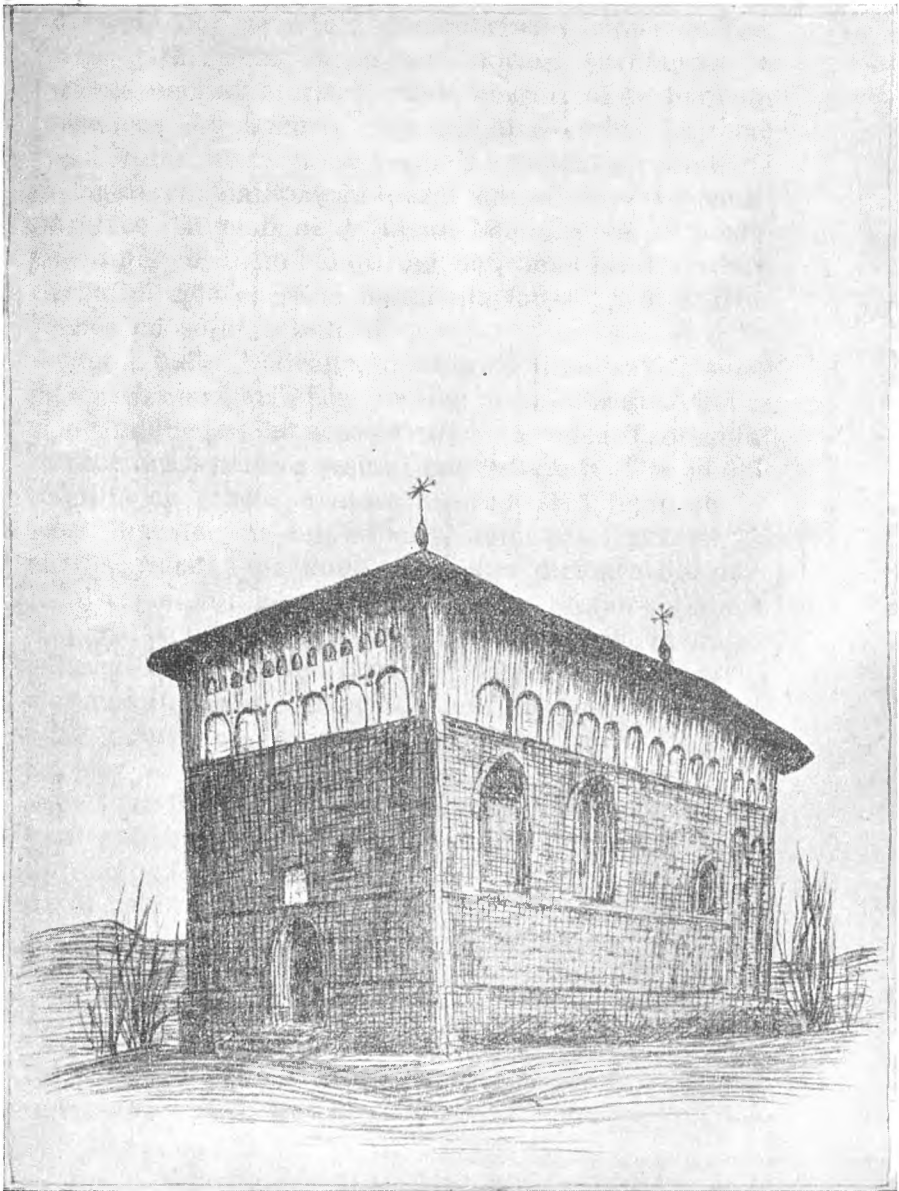
mulți, credința neînfrântă într'o biruință pe care Iehova o vrea pentru aceia ce au rămas aleșii lui, — mari însușiri, primejdioase pentru alții. De cealaltă parte însă, se află drepturile celor cari au deschis civilizației pământul și l-au lucrat într'un lung curs de veacuri, Statul, care se află încă în mâinile noastre; este jertfa muncii celei mai grele și mai folosite, — la țarină, — și a celei mai înalte, — în cultură —, e superioritatea de rasă și de suflet, bună-tatea și adevărul, e istețimea minții și puterea brațului. Care din doi va învinge, într'o luptă deschisă și mărturisită de amândouă părțile? Dumnezeu să ajute pe ai miei, — adecă vrednicia lor, de acum înainte măcar, conștientă, organizată, disciplinată!

3. Târgul-Ocnei.

De aici înainte, linia principală merge la Ițcani. În stânga, un tren încetinel pornește la deal spre Târgul-Ocnei, spre ținutul de păduri, de cherestele, de sare, de păcură al Carpaților Bacăului și spre granița de la Palanca, de către Secuimea Ardealului.

Lunca Siretiului, o perdea de înalte dealuri, cele mai multe împădurite, rămâne în urmă, închizând zarea, până ce depărtarea o topește în albastru. Linia trece printr'o largă vale, în care porumbiștile, mai înalte decât în alte părți, și mai toate în floare, se pleacă ușor supt bătaia vântului. Dealuri și în dreapta și în stânga, neîntrerupte, dar blânde și acoperite cu veșmântul catifelat al pădurilor. Într'un loc, supt ele se desfășură în valuri movile joase, făcute, vădit, de mâna omului și care vor fi cuprinzând în adâncul lor mormintele unor puternici și unor voinici din vremea cea mai veche, a cărui poveste n'a scris-o nimeni, ca s'o putem ști astăzi.

Pe șoseaua ce merge alături cu calea ferată, se coboară din când în când cară și drumeți. Trenuri

Biserica din Borzești, Bacău.

de mărfa duc scânduri și clădării de lemne de foc. La o gară, plină de țărani vânjoși și mândri, o țarancă oacheșă, tânără, vinde cu șazeci de bani un mare coș de zarzăre, care ar face câțiva lei; dar coșul chiar nu vrea să-l vândă, fiindcă se teme de bărbatul ei, mai bătrân decât dânsa, care l-a cumpărat cu câțiva bani de la un bălcu. „Nu se poate, domnule, coșul nu-l dau: mă bate unchiașul“. Adecă bărbatul, ceia ce se și lămurește îndată prin mărturisirea că soțul e bătrân.

După halta Rădeana, de-asupra unui sat frumos, cu casele acoperite cu șindilă, gospodărește clădite și orânduite, — în această privință valea Trotușului întrece orice parte a șesului moldovenesc, — se înalță, oblojită cu șchele, o mare biserică fără turn, cu ferști înguste, cu un coperiș nou, prea zgârcit, și care se razimă pe două grosolane picioare de zid¹. E biserica din Borzești, clădită de Ștefan-cel-Mare. Poporul spune că aici și-a petrecut copilăria împărătescul viteaz de mai târziu, și de aceia, acum câteva săptămâni, mii și mii de oameni au alergat la Borzești pentru a comemora pe mântuitorul neamului său.

Și mai înainte urmează dealurile zimțuite, de un verde adânc supt cerul mănios, de furtună, — cele din stânga mai mari, mai felurite, mai frumoase decât cele din dreapta. În umbra lor, sămănături de porumb și, ici și colo, vii sucite pe haragi. Tot sate înstărite, cu casele bine acoperite și clădite trainic.

Acum, în fund se trage o perdea albastră. Dealurile din care e făcută se taie între ele, amestecându-se și întrecându-se până la înălțimi așa de mari, încât unele rup pânza norilor, care atârnă pe pieptul lor

¹ Ele au fost înlăturate, dar așa de stângaciu, încât biserica amenință ruină (1916).

ca o salbă ușoară. Albastrul acesta siniliu, catifelat, e prins în cadrul armonic al înălțimilor verzi, mai apropiate.

Muncelele acestea sânt, hotărit, mai felurite și mai prietenoase decât mândrele muncele sămănate cu pietriș și pătate de păcură ale văii Prahovei.

Linia se arcuiește acum, și în curând trenul e oprit în gara cea mare de la Târgul-Ocnei, care fierbe de lume în așteptarea și primirea zilnică a oaspeților pentru băile din Slănic. Hamali trec încovoiați supt băgaje, tineri eleganți stau de vorbă în atitudini ca la fotograf, Evrei poftesc la „oteluri“. Afară așteaptă o sumă de birji curate, pe capra cărora țărani cu pălăriuțe rotunde mână iuții cai mărunți de rasă moldovenească.

Ocna începe printr'un bulevard foarte cuviincios, bine pavat cu piatră din aceste părți. O gospodărie comunală bună, care se vede și mai departe: este o piață cu un întreit felinar, este o grădină publică; cele trei biserici, din veacul al XVIII-lea, mari, puternice, elegante, sânt foarte bine ținute; locurile sânt împrejmuite. Străzile românești, care se înfundă și la vale, pietruite aspru și aproape lipsite de lumină, au case, — dintre care unele foarte frumoase —, de o îngrijire și o curățenie desăvârșită. Hanurile le țin și Armenii: acela în care ne așezăm, e o clădire cu trei rânduri: cel de jos are pereții foarte groși, de cărămidă, și bolți grele; celelalte sânt mai mult din lemnărie, și rânduri lungi de scări drepte și rare se țese de-asupra unei curți pline de verdeață, unde până târziu noaptea slujnicile țipă, oaspeți noi sosesc și câinii latră îndărătnic.

Partea din strada de căpetenie pe care o au Evreii e mai curată decât în alte locuri: descopăr o pape-terie, o legătorie de cărți, o fotografie; târgul a căpătat de curând o școală practică de meserii.

Dintre bisericile Ocnei, una, Precista, e făcută pe ruinele unei vechi clădiri de pe la 1680, abia către mijlocul veacului al XIX-lea. Sf. Nicolae nu e mult mai veche, nici Sf. Treime. Înaintea lor a fost înălțată bisericuța de lemn, pe un deal rotund, care poartă numele de *Biserica Domnească*. Ea n'are nicio frumuseță și nicio podoabă, dar ctitorul ei nu e altul decât Dediul, socrul lui Mihai-Vodă Racoviță și tatăl frumoasei Doamne Ana. El era Cămăraș de Ocnă când a întemeiat micul lăcaș umil, și în clădire a zidit și pietre de mormânt mai vechi decât vremea sa.

Cămărășia Ocnei era dregătoria îngrijitorului salinelor, care lua în arendă veniturile lor. Cămărașii, adese ori Greci, erau oameni avuți, cari se îmbogățeau și mai mult. Vestitul Ursachi, apoi Vistiernic-Mare, a trecut și el pe la Ocnă, și lui i se datorîa biserica veche care a fost înlocuită cu Precista de astăzi. Sistemul dării în arendă a ținut încă multă vreme, și după Regulamentul Organic. La urmă, Grigore-Vodă Ghica luă asupra Statului grija salinelor.

El făcu o puternică temniță, căreia i se zice *Castelul* și în cancelaria căreia se vede chipul, cu nasul coroiat și cărlionții la tâmpile, al frumosului Domn, într'o strălucită uniformă.

Spre ocnă și spre acest Castel ne îndreptăm.

O mare magazie e în legătură cu liniile căii ferate, care-și are în apropiere o stație. Ai zice un deposit de mărfuri. Dar, suiți pe pârleazuri, soldații stau cu puștile în mână, țintind cele ce se petrec înăuntru. Alți soldați se află în curte, și o sentinelă păzește la intrarea unei case cu înfățișarea de administrație publică.

Aici osândiții pentru grele păcate lucrează la scoțarea lespezilor de sare.

Te cobori pe niște solide scări de piatră în curte. Un condamnat cu boneta de flanelă, de culoare cenușie, pe ceafă, cu mâinile la spate, cu ochii batjocuritori, se primblă în lung și în lat, pe când altul cu fața lungă ciolănoasă, dobitocească stă nemișcat lângă dânsul. Un tren minuscul se pregătește, având un singur vagon de persoane, jos, strâmt și fără de ferești. Ofițerul de serviciu are bunătatea să ne ia în acest vagon.

Ușa se închide, și trenul pornește într'un întunec desăvârșit; numai din când în când, la trecerea pe d'inaintea unei lumini, o pată roșie lunecă asupra noastră, și pierе.

Am ajuns. În față, se deosebește abia un drum negru, umed, supt păreți uriași de sare, de pe cari se scurg picături de apă: de jos, din adâncimi răsună o neconținută izbitoră de ciocan răbdătoare

De pe marginea galeriei, toată priveliștea de grozăvie și nenorocire, de muncă grea și de suferință, se desfășură la lumina limpede și crudă a electricității. Sarea neagră alcătuiește tavanul, păreții, pământul, stâlpii și sprijinitorile unei nemărgenite sale, ca o vedenie din mările veșnic înghețate. Ciocănașii,—hoți în unijorma lor de un galben murdar ori numai în cămăși și încinși cu brâie, sau și țărani tocmiți cu doi lei mia de chilograme —, caută să niveleze terenul menit să se afunde neconținut. Ei își aleg o întindere, o hotărâsc prin toporul lor greu cu vârful ascuțit și coada foarte supțire; apoi o ciocănesc pe de desupt, și, când sunetul nu mai e acela al sării celei tari și bine lipite, ei trec pe supt bolovani o pârghie de fier, cu care deslipesc tot blocul. El se taie apoi în bucăți și e vândut astfel, iar fărâmaturile se dau la moara de sare, care lasă pe urmă supțirea și mărunta noastră sare de masă, pusă îndată în mici saci de pânză.

Întinderea câmpului de muncă, lumina electrică ce se răsfrânge pe zidurile de sarc, fața de oțel negru a acestora, tăcerea desăvârșită a atâtor oameni, vuietul înăbușit al topoarelor, figurile rase, hainele murdare dau acestui loc caracterul unui colț de iad, în care rătăcesc veșnic stafii chinuite și nemângâiate.

Locuința, copleșită de blăstăme, a nenorociților e destul de departe, în castelul lui Grigore Ghica. Un pătrat de ziduri înalte, foarte tari, în cele patru unghiuri ale cărora soldați păzesc, sus pe vârful, în cerdace de lemn. Clădirea însăși are două rânduri, scări, arcade, ca în casele cele mari din vechime. Ea încunjură o mare curte interioară.

Toate la un loc fac, precum spune întovărășitorul nostru, cea mai tare temniță din țară.

Sentinela, învoire de la director, temniceri și o poartă înaltă. Osândiții se împart în trei, prin felul lucrului ce fac în acest moment, — al patrutea grup fiind acela, veșnic preschimbat, care lovește în lespedea de piatră cu ciocanele grele. Unii își află de lucru prin curte, și acei cari au de dus o poruncă se răpăd și aleargă cu o încordare sălbatecă a mușchilor, ca și cum la capăt ar fi libertatea, — pentru câțiva numai, răi din fire, libertatea de a face rău; alții stau la tejgheaua din *bazar*, unde vând ceia ce au lucrat în timp de multe săptămâni: sculpturi grosolane în alabastru, colane de mărgel, linguri de lemn, lingurițe de os, condeie, bricege, satăre, cuțite, care li stau în mână, fluiere și câte alte mărunțișuri, făcute cinstit, ca de oameni cari au nesfârșit de multă vreme de pierdut, fiind osândiți pe câte cinsprezece, douăzeci și mai mulți ani, iar unii pe viață, *viețași*. Banii se iau de un supraveghetor, și, după ce Statul și-a cules partea, ei se strâng pentru a fi dați lucrătorului atunci când porțile închisorii

i se deschid. Până atunci e foarte mult pentru atâția din ei, dar gândul lor e pironit numai asupra acelui moment, și astfel ei își fac socotelile, se bucură de câștig, se roagă a li se lua și lor ceva și strigă bucuroși sumele ce li se cuvin pentru ca supraveghetorul să le încaseze și să le treacă în răbojul lor.

Alții sânt acum în lucru, prin încăperile rândului al doilea, în ateliere destul de curate: strungari, mărgelari, săpători, pe când fierăria lucrează jos, cu trei Țigani grozavi, sălbateci la privire. O biserică e deschisă totdeauna; câte o icoană atârnă de-asupra unei uși, flori cresc într'o oală și un cățeluș vesel se poartă printre osândiți, privindu-i cu ochi buni și lingându-li mânilor aspre care au vărsat sânge.

Jos, în dormitoare, o laviță de scânduri e împărțită prin lăicere, care sânt și cearșafurile celor cari vor mai adormi, peste câteva ceasuri, o noapte pe lemnul suferinților răsplătitoare. Acum câte un bolnav pirotește, și pristavul fiecării odăi primește pe vizitatori.

Osândiții nu se pot pune toți laolaltă. Ei nu sa-mână decât prin supunerea lor obișnuită, — „revoltele“ se întâmplă numai pentru mâncare, se manifestă numai prin răspingerea ei și prin zgomot, și se potolesc la sosirea directorului-general, pe care-l primesc, ca aici, dăunăzi, în genunchi —, prin asigurarile, întărite cu jurământ, că nu sânt vinovați și că au căzut asupra lor păcatele altora, și prin rugămințile naive, făcute către orișicine, de a stărui ca să li se ierte din pedeapsă. Altfel, între ei sânt oameni de treabă, cari au ucis la o furie de dragoste, — ca un frumos flăcău din Ardeal, foarte cuviincios, care așteaptă să plece în curând, — săteni de o moralitate obișnuită, cari au dat cu parul sau cu cuțitul într'o ceartă pentru pământ, — așa e un țaran ungur, care vorbește cu lacrimile în ochi de clipa

când, după douăzeci și cinci de ani de ocnă, va ajunge să-și vadă copiii, pe cari i-a lăsat acasă, și copiii acestor copii. Sânt, — cei mai nenorociți, mai rătăciți și mai mișcători dintre toți —, și soldații trimeși la munca silnică pentru jignirea sau lovirea superiorului. Un biet flăcău tânăr, cu ochii unui copil căruia-i vine a plânge, frumos încă în hainele-i schiloade, are de stat șase ani pentru că, bătut de un sătean ca dânsul, care purta însă galonul de caporal, „a greșit“ și i-a dat o palmă. Se așteaptă alți doi tineri, cari vor fi pironiți pe cinsprezece ani în acest iad, pentru că au fost pârâți că ar fi voit să bată pe ofițerul care-i lovise fiind de sentinelă și fusese dat în judecată pentru aceasta (el însuși a căpătat trei luni abia). Șase ani, cinsprezece ani se dau ușor de cine n'a văzut niciodată ocna și nu știe nici cum se simte în inima lui cel ce trebuie să sufere bătaia, bătaia crudă și nedreaptă. Șase ani, cincisprezece ani în aierul umed, în întunecimea salinelor, care dau offică, reumatisme și nebunie, pe când acasă mama bătrână orbește plângând, copiii rătăcesc pe la gardurile oamenilor și nevasta iubită se face o rea, ca să aibă ce să mănânce. Șase, cincisprezece ani pentru o „greșală“, pentru o vorbă nebună ce se smulge din buze amărâte și găsește urechea unui pârâtor nemernic! Domnilor judecători, tineri și fericiți, cari nu știți ce e durerea omenească...

Cei mai puțin interesați și cei mai mulțămiiți sânt degenerații și monștrii, cari au ucis pentru plăcerea de a vedea murind și cari n'au niciun fel de păreri de rău: la ocnă e întunec, dar nu stai totdeauna supt pământ; odaia de dormit e ca și cea de acasă, iar mâncarea mai bună și totdeauna sigură. Având și o leafă, de câțiva bani pe zi, și câștigul de la vânzarea lucrurilor ce au fabricat, ei se pot privi chiar, cu mândrie, ca un fel de funcționari ai Sta-

tului. Toate felurile de schimonosire a feței se întâlnesc printre dânșii: capete întreite, cu cefe umflate, orbite scorburoase, fălci de fiară, ochi morți, ochi reci, scânteietori și iuți ca de șarpe. Un deținut cu față mărunță și slabă, de maimuță, e Alexandrescu, care a tras cu revolverul în Ion Brătianu, iar greoiul individ cu capul mic care scrie la o masă, e un funcționar, vechiu și „onorabil“ funcționar, care a ucis pe nevastă-sa la o beție și a tăiat-o în douăzeci și patru de bucăți. Aceștia sânt „intelectualii“ printre acei cari n’au nicio îndreptățire și de cari nu-i poate fi milă nimărui.

4. Slănicul

În față, aici, la Târgul Cenei, Trotușul prăpăstuit, cu albia largă de prund și bolovani și apa foarte limpede și iute, se arcuieste, fugind. Pe un mal el udă movila, acoperită de vechi copaci, cari ascund în parte casa bătrână moldovenească, cu ferești rotunde și acoperișul de șindilă, a lui Costachi Negri, visătorul de la 1848, bunul tovarăș, ajutătorul politic al lui Vodă-Cuza, singuratelecul bincfăcător din zilele bătrânețelor sale. Casa e pustie, și cărările ce duc la dânsa au trecut în stăpânirea buruienilor sălbatece.

Dincoace, peste lespezile malurilor, se ridică rânduri de piatră clădită, închipuind înalte ziduri negre, străbătute de ferești înguste, ca la o cetățuie. O mare biserică e împrejmuțată de aceste ziduri; întemeiată de Radu Racoviță, nepotul lui Mihai-Vodă, ea poartă pe fronton o pisanie unică, pe jumătate românească, pe jumătate franțuzească, și în această din urmă jumătate Radu se laudă că a dat

...des leçons aux plus grands politiques.

Lângă biserică, doarme supt o cruce simplă, incunjurată de un strat de flori gălbii, Costachi Negri:

pe cruce sânt săpate două inscripții acoperite cu sticlă, una de la Doamna lui Alexandru Ioan I-ii, iar cealaltă de la secretariul frances al Domnului: „A. B[aligot] d[e] B[ayne]”⁴. Catinca Negri, sora lui Costachi, a fost îngropată dăunăzi în același mormânt. Iar Zulnia Sturdza, cealaltă soră, e în mormântul de alături.

Un cerc de înalte dealuri împădurite, cu vârfuri ascuțite ca de munte, închide zarea dincolo de adâncă tăietură a Trotușului. Trăsura se înfundă în valea Slănicului.

În dreapta și în stânga, căsuțe frumoase acoperite cu șindilă, pașnice cuiburi de țărani harnici. Sus, sus de-asupra acestor mușiroaie e clădit în înălțime dealul singuratec, pe potecile căruia se cațără capre sprețare: în câte o poiană spre culme se văd vite albe care privesc în adâncul văii. Într'un singur punct, vârful are locuitori statornici: la măgura de-asupra Ocnei e un adăpost de câțiva călugări uitați.

Slănicul ni arată calea către izvoarele lui tămăduitoare. De-odată, el e închis între adevărași munți, cu pietrele așezate în rânduri, albe, roșii, portocalii, negre, care alcătuiesc ca o spăimântătoare cetate a uriașilor. Undeva, într'un colț, muncitori desfac lepezile și le prăvălesc de vale: zidul e așa de mare, încât ei par locuitorii pitici ai stâncii, făcând jocuri zglopii cu pietricele de prund.

Iarăși păduri pe înălțimile mai mici, care se încheie cu aceleași vârfuri ascuțite. Sate nu sânt, dar pe tot cursul lungului drum bolovănos, năruit și strâmb, cu poduri de lemn șubrede, — „la pas”, scrie tabla pentru oamenii cari nu știu carte —, se înșiră casele văii Slănicului. Tot Unguri locuiesc aici, până pe la jumătatea drumului. „Odată”, spune „domnul

Neculae Udrea“, birjarul nostru, „Ocna nu era a Statului, ci a *anteprenorului*“, și oamenii se coborau într'înșa călări pe ciuturi. Era greu, și Românii noștri nu voiau cu nicio plată să facă o muncă precum e aceia. Atunci *anteprenorul* a adus Unguri, și ei au rămas, s'au așezat în sate și s'au *moștenit* așa în pământul nostru.“

De fapt, venirea Ungurilor din valea Slănicului e cu mult mai veche decât vremea *anteprenorilor*. Încă de la începutul veacului al XIII-lea ei s'au coborât în pământurile episcopului catolic al Cumanilor, ajungând pe această cale până în apa Siretiului. Atâtea veacuri au trecut, aducând mari schimbări care au răsunat numai foarte slab în acest colț ferit de frământările mari ale lumii; Ungurii au luat portul, datinile, apucăturile Românilor, dar și-au păstrat limba, vechea lor *secuiască*, și legea. „Unguroaică ești, fetițe ?“, întrebi pe copila cu părul ca fuiorul porumb și ochii albaștri șters: *O* = „aia sânt“, e răspunsul. „Știți românește ?“, spui prichindeilor în cămășuțe albe, cari aleargă cu mănunchese de flori în mână, cerând cu limbuța scoasă un gologan. „Știm.“ „Dar ce sânteți voi ?“ „Unguri“, răspund ei, pornind la fugă spre casa unde mama, în catrință albă, cu conciu și vâlul pe cap, îi așteaptă ca să li iea secerișul. Întrebați în ungurește, țărani ce stau la hanul de la Cerdac, împreună cu un Secuiu tipic, mic, uscat, spân, ca un zbârciog, care a venit de curând din Vașarheiu, — răspund întâiu: „Poftiți“, apoi vorbesc bucuros în limba lor de acasă. Cât despre neam, ei se declară „Români, fiindcă mănâncă pâine românească“. „Ce Români ?“, adaugă pe urmă Udrea; „Români Unguri, cum e aceia; vra să zică e ca și cum m'aș face eu Român Țigan !“.

Udrea arată mai departe cum Ungurii sânt „păgâni“, oameni răi, cari nu calcă în biserica ade-

vărată și nu se țin de „lege“. Cu mirare îl auzim povestind pe urmă de sosirea în aceste părți moldovenești a Ungurilor lui Bem în 1848 și de ridicarea țăranilor din neamul lor, cu furci și seceri, împotriva Românilor. „Dar de atunci s'au mai domolit“, mântuie el.

Și de la hanul Cerdacului înainte același drum, cu apa Slănicului când în dreapta, când în stânga, prinsă une ori în lungi jghiaburi de lemn negru, alte ori întrebuintată pentru spălatul rufelor, pe care frumoase țărance le bat din răspuțeri cu maiul, ori împănată cu năvoade pe care le ridică și le afundă tot femei de acestea fără odihnă. Câte un căprar cu gluga pe spate păzește neastâmpăratele și elegantele dobitoace care despoaie tufișurile unei lunci, întorcându-se spre a privi pe trecători cu ochii lor mari, sticloși. Câte o turmă de oi se odihnește în luncă.

Plouă. Nori grei plutesc de-asupra, și din bielșugul lor se revarsă apa, ca un vâl de ceață, asupra dealurilor din față. Ea ne cuprinde îndată. Căruțele trec în fugă, țărancele, care poartă șiruri de pui atârnați pe câte o lungă cobiliță, sar ca niște capre, râzând de gluma cerului.

Valea se îngustează, și înălțimile par mai impunătoare, mai întunecate: bradul stăpânește acum, arborele solemn și sigur. Câteva case mai îngrijite decât cele obișnuite ale țăranilor din aceste părți. Un sergent de artilerie și o doamnă cu umbrelă răsărind din vale arată apropierea Slănicului cu lume orășenească felurită, care se curarisește cu primblări ca și cu ape, și mai mult chiar decât cu ele.

În curând vederea se deschide. Nu mai e valea Slănicului, căci râulețul se strcoară la o parte printre brazi, prins în fântâni și aruncat în cascade. E

un circ de munți, înveșmântați de la poale până la creștet în catifeaua adâncă a vechilor păduri. Marile oteluri: Racoviță, cel mai întins, Pufu, Cerbu, mai sus către pădure, Casinul Regal, mai elegant decât îngrijit, vilele, cam rare, se află, parte pe coastele înălțimilor, parte în vale și parte în pădure chiar.

Această pădure este străbătută de cărări, împodobită cu bănci, cu piețe de *tennis* și luminată; ea adăpostește un bazar unde se vând lucruri de la Ocnă, sculpturi de-ale meșterilor italieni, cărți, ziare și fotografii. Cu pasul încet al bolnavilor și al oamenilor fără lucru, oaspeții trec, singurateci sau în grupe; jocurile se înfierbântă, convorbirile se înoadă, se desleagă, plutesc în toate colțurile. Mai departe nu se văd nici sate, nici turme, nici stâne, nici drumuri; granița, cale numai de un ceas, e foarte puțin cercetată și nu duce, în Ardeal, nicăiri. Slănicul rămâne astfel, nu o Sinaie a Moldovei, căci viața elegantă se tot restrânge, de și se înmulțesc vizitatorii, și viața oficială lipsește, nici o vilegiatură plăcută, căci, cu toate concertele, represințațiile de teatru și balurile, nu prea sânt distracții, nu atât un loc de tămăduire, căci sânt și atâția sănătoși, cari se simt mai bine însă decât acasă la dâșii, ci un fel de minune lecuitoare, împăcătoare, întăritoare și fermecătoare a întunecatului codru de brazi, al cărui zimbet e această minunată poiană.

5. De la Slănic la Palanca.

Acum, cu trenul, în sus, pe valea Trotușului. Nu mai e valea îngustă a Slănicului, între două singure șiruri de dealuri, ci înălțimile verzi sânt risipite în toate părțile, până în depărtările vinete.

Dărmăneștii, cu exploatațiile de păduri ale d-lui Barbu Știrbei.

Comăneștii, moșie a familiei Ghica, ramura ce por-

nește din Iordachi, fratele lui Costachi, strămoșul Delenilor. Castelul, o clădire nouă în mijlocul unei grădini foarte frumoase, se găsește în fața gării smălțuite și încununate cu turnuri, care se poate admira mai mult decât locui și întrebuința.

În apropiere, e cheresteaua cu aburi a „societății anonime“, adică a Casei Goetz. Într'un imens hambar, șaisprezece mașini lucitoare prefac în scânduri buturugile rotunde, care se aduc pe apă și cu trenul și sufăr aici o altă prefacere. Alături, o enormă roată de fier e pusă în mișcare de aburul ce vine dintr'odaie întreagă de cuptoare. Larga curte e plină de clădirile înalte ale scândurilor pe care trenul le duce în toată țara și, prin portul Galaților, peste hotare. Trei sute de lucrători, Români, destui Evrei și mulți de alte neamuri, fac pe zi douăzeci, treizeci de vagoane.

Satul are o școală foarte frumoasă. Biserica, răsărită din ierburi înflorite, răsună de cântările slujbei de Duminecă. E plină de o asistență foarte credincioasă. Femeile stau lângă ușă: poartă concieri, cele măritate; îmbrăcămintea lor se deosebește mult de la una la alta: sânt fote și fuste groase de postav bătător la ochi, cămăși cu arnici și cămăși bătute cu fluturi. Bărbații, cari ocupă mijlocul naosului, poartă sumane cafenii sau podoaba grea și scumpă a cojocului. Slujba preotului, încă tânăr, e bună; dascălii stâlcesc grozav cuvintele, trăgând pe nas cântecul; țărani și ei, poartă veșmântul obișnuit al acestora. Cersitorimea e înfățișată printr'un Țigan tânăr cu picioarele sucite.

Curtea boierească e un frumos castel, clădit de arhitectul Ateneului. Unul din cele mai mari parcuri din țară o încunjură, și un crac al Troțușului aleargă vioiu și limpede, supt podeșuri de lemn și de piatră. Unii din copaci au întrecut vrâsta de o sută de ani,

și adunarea lor în alei umbroase face unul din cele mai desăvârșite drumuri de taină și liniște. Se zice că în castel se păstrează frumoase colecții din călătoria în Africa a domnilor Ghica, tatăl și fiul, a căror primejdioasă și costisitoare excursie a adus adevărate foloase științii.

În razele voioase ale dimineții, satul se arată vesel, tot așa de bine clădit ca și celelalte din această parte muntoasă. Pe drumurile vecine vin cete de țărani în haine de serbătoare, pe când altele pleacă în răcnetele de bucurie proastă ale bețivilor cari se clatină. Veniturile mai mari decât aiurea și necunoștința mijloacelor de a le întrebuința au răspândit și răspândesc crâșmele, înfloritoare în acest colț fericit de țară, unde pretutindeni sânt bogății ce se pot smulge pământului. La Ciobănuș este o fabrică de sticlă, la Asău se scoate lignitul, la Moinești se scoate păcura, la Tarcău piatra. Apele minerale, de iod, de pucioasă, țâșnesc ici și colo, fără a fi culese încă și întrebuințate. Numai dacă atâta bogăție ar folosi în adevăr neamului nostru, și nu vânătorilor de câștig în țările sălbatece, nepulincioase și nevolnice!

Și Comăneștii are teatru: de o parte a fost vechea noastră cunoștință Popov, de alta, d. N. „Pascaly“ oferă priveliști interesante și scene tragice într'o „Kafene“ condusă de un domn cu șapcă, la ale cărui invitații răspundem prin cel mai puțin politicoș din refuzuri.

Întorsul de la Palanca, unde am sosit pe un drum de noapte.

Stația e o căsuță de lemn: vama se află dincolo de Ghimeș, pe pământul unguresc. Înălțimea e mare, ceia ce arată și vântul pătrunzător de rece care flutură supt cerul albastru șters al celor patru ceasuri de dimineață, mânând încet frânturi de nou-

rași negri. Dar stânca goală, revărsarea de pietriș, sălbătăcia măreață a culmilor nu se văd nicăiri: munții, cari stau gârbovi în toate părțile, ca un sobor de moșnegi, sânt înveșmântați într'o catifea întunecată de brazi. Prin mijlocul lor curge Trotușul, abia țșnit din izvoare: e numai o șuviță îngustă de apă neagră, strecurându-se pe prund.

De-a lungul lui duce cea mai înceată călătorie cu trenul, oprită câte jumătate de ceas la fiecare stație. Pe lângă neînțele de luxoasa hallă care poartă numele inginerului ce a construit linia, d. Ilie Radu, celelalte stații nu sânt altceva decât case țărănești mai bune, care au fost, de bine, de rău, potrivite cu noul lor scop; alte case de țară sânt întrebuințate pentru loquinta personalului. Și, când în față se întrec toate florile grădinilor vechi ale Moldovei, când un mănunchiu de copii cumiți își iau la ferești „cafeaua de toate zilele“, atunci așa niște căsuțe smerite îți par mai frumoase decât tot haosul de turnulețe, arcade și ferești încadrate cu smalturi, din care dorința de a uimi și a risipi a format gările altor linii nouă.

Trotușul se strecură, se rupe în ramuri, se împrăștie pe prundișul larg, se unește iar, spumegă lovindu-se de pietre, întră în holare de lemn pentru a mișca fierăstraie și, în jocul său nebunatic, scânteie ca o platoșă de oțel. Valea lui e de o lărgime măreață, sămănată aproape continuu cu frumoase case de lemn și șindilă, când strânse la un loc ca o turmă de oi sfielnice, când risipite rar; câte o movilă jupuită pare rămasă în drum, în revărsarea unui puhoiu uriaș din vremile sălbatece ale pământului. Unele înălțimi apar spintecate de bolovani și pustii, altele, acoperite numai cu covorul de catifea al ierbii, sânt împărțite cu garduri de nuiele și poartă câte

un lan de porumb țărănesc. De două ori înjugat cu poduri, îndrăznețul muntean ni taie drumul iarăși ceva mai departe, și, ajuns acum puternic, el cară în preajma Comăneștilor buștenii codrilor către marele fierăstrău cu aburi.

El e viața unui întreg ținut, dintre cele mai strălucite ale țării. Odată și pe malurile lui ca și pe ale Slănicului erau vechi așezări ungurești din evul mediu; aceasta o arată și numele de astăzi ale unor sate: Agaș, Asău. Goioasa, Brusturoasa sânt, din po-trivă, nume românești, iar Palanca e numită așa după o palancă, o mică cetate de graniță. Tipuri ungurești, plete și mustăți bălane, ochi mici, fețe rotunde, peliță roșcovană se mai văd încă, dar limba străină a murit de mult aici, și tot așa legea catolică a trecutului. Bărbații poartă pălării rotunde, cu marginile mici, sumane cafenii, cojocèle, adesea ori cusute cu arnici, și ițari strâmți. Femeile se înfășură în fote roșietece, negrii, dintr'o singură bucată, care se încheie sus, în față; unele din ele au însă rochii înfoiate, ca ale Unguroaicelor, de postav gros, roș și negru; la câteva am văzut fuste de mătăasă neagră cu dungi albe pe poale, pieptare de catifea cusute cu fir de aur ca în Serbia și în Turcia și cămăși așa de bătute cu fluturi, încât nu se mai cunoaște pânza. Oamenii sânt curați, zdraveni: pădurile îmbogățesc, și mine, — la Asău pulberea de lignit curge printre brazi în fața stației —, fierăstraie, fabrici adaugă la putința unei munci care răsplătește bine.

Vezi, în acest drum de dimineață, satele trezin-du-se. La 4, Palanca doarme încă întregă. La 5, se zăresc în cale fete albe, mlădioase ca o creangă înflorită, care se coboară spre Trotuș cu cofița sau cu undița în mână. Câte un flăcău li răsare înainte la întors, și ele se opresc pentru două vorbe de glumă, iar, când el pleacă, hotărît și mândru, se

Întorc să-l vadă cum urcă voinicește cărarea lângă pârâu. Câte o bătrână gârbovită trece pe mal, depănându-și firul din furcă. Vitele merg la pășune în luncă. Doi tineri fac calea împreună, și el cearcă să prindă mâna ei, care se smulge sfioasă: la fântâna din răscruce el ridică donița pentru amândoi.

6. De la Moinești la Bacău.

De la Comănești până la Moinești e o vale largă, cu înălțimile scăzute. Lanuri întinse de porumb acopăr acum coastele. Privirea se deschide în toate părțile asupra pădurilor, satelor risipite și sămănăturilor.

Moineștii, întâia și cea din urmă stație a acestei linii laterale, se vestește prin puțurile de păcură, acoperite cu gherete de lemn negru, pe un deal scorburos și despoiat.

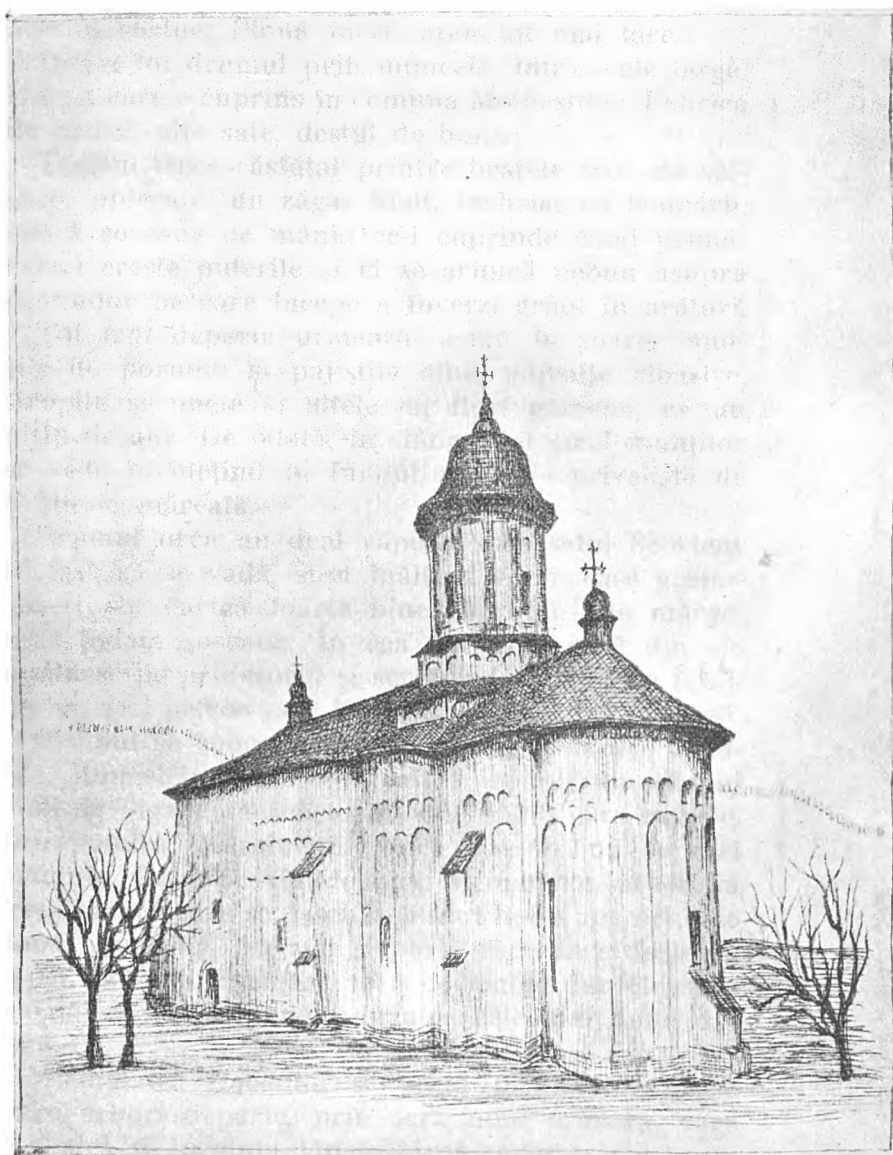
Târgul desfășură în vale cele câteva străzi ale sale. Un Evreu proprietar de trăsuri ne ia în primire de la început și se face călăuza noastră nepof-tită la Subprefectură, unde nu găsim pe nimeni, la Primărie, care se repară, și în câte alte locuri, prin strădițe cu case românești, prin ulița de căpetenie, mărgenită de multele prăvălii ale Evreilor. La urmă se dovedește că nu putem merge la Roznov, ținta pe care ni-o pusesem, și aceasta pentru că boala de vite și paza împotriva ei au tăiat drumul cel mai scurt, iar cel lung străbate mai tot timpul printr'o mare pădure și suie un deal care înspăimântă pe birjarii Moineștilor. E o singură mântuire: a merge la Bacău, cale de vre-o patru ceasuri, și a lua de acolo trenul spre Piatra, sau, cum se scrie în nomenclatura Căilor Ferate: Piatra-Neamț (spre deosebire de Piatra-Olt).

În aceste rătăcirii am văzut târgul. E pavat și are margineni de trotoare, dar noroiul făcut de ploile din

urmă înegrește toate drumurile. Singura clădire mai bună e o „școală israelito-română“. O grădină publică, foarte puțin asemenea cu aceia, curată și foarte cercetată, din Târgul-Ocnei, se mai cuvine a fi pominită.

Încolo, prin Moinești foiesc vre-o 7.000 de Evrei, meșteșugari și negustori. Câștigul lor e foarte mic. Puțurile de păcură au slăbit, cele cinci-șase sonde nu dau nici cât trebuie pentru fabrica de „gaz“, de petrol, de mai jos, care se alimentează cu păcura adusă din Muntenia. Țăranii din județ se pot duce pentru târguieli și la Ocna și la Bacău. Locuitorii creștini din Moinești, dintre cari câțiva au o frumoasă stare, sânt abia vre-o treizeci, patruzeci de familii. Astfel Evreii trăiesc aici ei între ei; cafeneaua are la ușă o tablă cu însemnarea: „zionistă“, care arată mai mult nemulțămire și gust de tărăboiu decât dorința adevărată a unei întoarceri în Palestina. În toate se vede sărăcie, lene și murdărie.

Trăsura spre Bacău e foarte puțin vrednică de acest nume. Odată, ea a fost de sigur, o adevărată trăsură, dar, în cei cinci ani de când o are proprietarul ei din urmă, n'a rămas dintr'însa decât un poclit pătat în tot chipul, lemne goale care tremură supt picioare, fierării desșurubate, perini crăpate și lustru dejghiocat. Pentru ca să încapă numărul de opt mușterii, — firește numai Evrei —, cu care se pornește de obicei la drum, s'a adaus o lungă scândură acoperită cu piele, prin care curg paie, la locul unde stă de obicei scaunelul din față. Sânt inhămați trei cai, dintre cari unul e un biet moșneguț ce năpârlește de bătrâneță. Birjarul a făcut oaste, nu se teme de pușcă, știe că hoții nu supără pe birjari, fiindcă ei n'au bani; el poartă, după datina neamului său, un vechiu surtuc larg, rănit la coate,

Biserica din Tazlău, Bacău.

și, în loc de guler alb, gulerul, ridicat în sus, al acestui surtuc. Plouă încet, apoi tot mai tare.

Întăiu tot drumul prin muncel, într'o vale largă. Un sat care e cuprins în comuna Moineștilor. Fabrica de petrol, alte sate, destul de bune.

Tazlăul trece răsfățat printre brațele moi ale sălciilor aplecate; un zăgaz înalt, încheiat cu lemnării, apără șoseaua de mânia ce-l cuprinde când primăvara-i crește puterile și el se aruncă nebun asupra câmpiilor pe care începe a înverzi grăul în arături.

Tot mai departe urmează, acum în soare, lanurile de porumb și pajiștile albe, pajiștile albastre, stropite și unele și altele cu flori galbene, ca un nisip de aur. De odată, în stânga, tot șirul munților se vede învinețind în fundul zării, — priveliște de o poezie măreață.

Drumul urcă un deal răpede spre satul Scorțeni. El lasă să se vadă, supt înălțimi verzi, case gospodărești cu curtea foarte bine îngrijită. Ele mărginesc îndată șoseaua. În cea mai frumoasă din ele întâlnesc pe profesorul și scriitorul P. Misir și familia lui, cari petrec vara în acest minunat colț de țară.

Drumul se coboară printre arbori și fânețe înflore. Muncelul scad neconținut. Lunganii, un sat mai mult de Țigani, sărăcăcios și urât, e străbătut răpede. Din potrivă, Mărginenii, lângă Tazlău, nu se mai mântuie. Dacă se văd locuinți neîngrijite, altele au ferești mari, care se deschid și sânt lipite une ori câte două împreună, precum și porți și cerdace de lemn săpat, perdele. Primăria e o cocioabă, dar eleganta școală se poate număra printre cele mai bune din țară.

Vecinătatea Bacăului se arată prin câteva case între arbori departe, prin sera unui orășean, care și-a ales și locuința lângă dânsa, prin trăsuri care duc la țară copii bine gătiți, prin linii ferate, bariere

și trenuri de marfă și prin dunga de dealuri care înseamnă, la capăt, lunca Siretiului.

Dincolo de orașul propriu zis, spre Siretiu, care primește Bistrița la cinci kilometri de Bacău, se întinde o frumoasă alee de case curate; berăria Grivel, întemeiată de câteva zeci de ani, chiamă vara lumea la petrecere în grădină.

Puțin mai departe, orașul s'a mântuit; țărani cossesc un lan de ovăs; o copiliță se odihnește supt spice, pe când tatăl, mama, sora, aplecate, taie paiele aurii. Nu departe e bogata florărie a d-lui Radu Porumbaru. Îndată se văd clădirile înalte ale fabricii de hârtie de la Letea, cea mai mare din țară. Prinsă în zdraveni-păreți de piatră, Bistrița dă puterea care mișcă vânzșoșii motori de oțel. Ea aduce lostopanele de brad, pe care o mașină le taie în bucățele, precum altă mașină rupe cârpele de tot felul. Bisulfatul de calciu, produs într'o odaie în care mirosul înecăcios al pu-cioasei învinge pe acela acru al varului, topește o parte din material, lăsând slobode numai fibrele. Acestea sânt prefăcute în leșie, curățite, colorate, încheiate. Apoi leșia ajunge un aluat care vine să se usuce pe suluri de metal ce se mișcă în aierul fierbinte, până ce la urmă el se preface într'un singur val de hârtie. Aceasta e istoria hârtiei pe care o ai în mână, cetitorule.

7. Cașinul. De la Cașin la Agiud.

Întoarcerea până la Brătulești, unde Șușița se înfundă într'un vălmășag de umflături lutoase. Pe alături, întrăm în ulița unui sat ca Soveja: gospodarii sânt duși la câmp, copiii zburdă pe dealuri, și paza caselor, grija crâșmelor și hanului o au femeile, strașnic de voinice, care ni arată calea, făcând mișcări din mâni parcă ar îmblăți grâul. O

ceată de băiețași în cămăși prăfuite aduc în triumf un biet cocostârc cu aripele rășchirate, care a căzut de oboseală în mâinile micilor tirani.

Îndată sântem robii pădurii, care ne încunjură de pretutindeni. Nu e o pădure strânsă pe laturile drumului, ci o largă întindere de pământ lutos sămănat cu arbori deși; poieni de fân se deschid în toate părțile. Soldați tescuiesc cu mașina stogurile risipite, care sânt, în acest an de secetă, o bogăție pentru cine le are.

Pădurea ne fură tot mai adânc pe drumuri înguste în mijlocul verdeții. Ea închide toate zările, și nimic nu mai este supt cer decât farmecul ei sălbat, decât aroma fânurilor ei cosite, decât vuietele ușoare ce vin din adâncurile nemișcate. Greoaia trăsura cu patru cai se înfundă tot mai mult pe poteci care sânt o rătăcire: duhurile zglobii ale codrului acum șuguiesc cu drumul nostru: ele ne smomesc spre desișurile închise, cu vechi căsuțe moarte de mult, unde nu mai trăiește nimic. Unde sântem, căci vârfurile cărării s'au pierdut în tarea iarbă uscată, pe care luneci, — altă glumă a duhurilor ușoare ce sânt stăpâne aici? Un pușcaș, cu tovarășul lui, săteni cari se plâng amar de secetă și spun că ar fi fost mai bucuroși de moarte, ne lămuresc. O jumătate de ceas înapoi, și apoi pe acel drum din dreapta care trece pe lângă alt bordeiu mort.

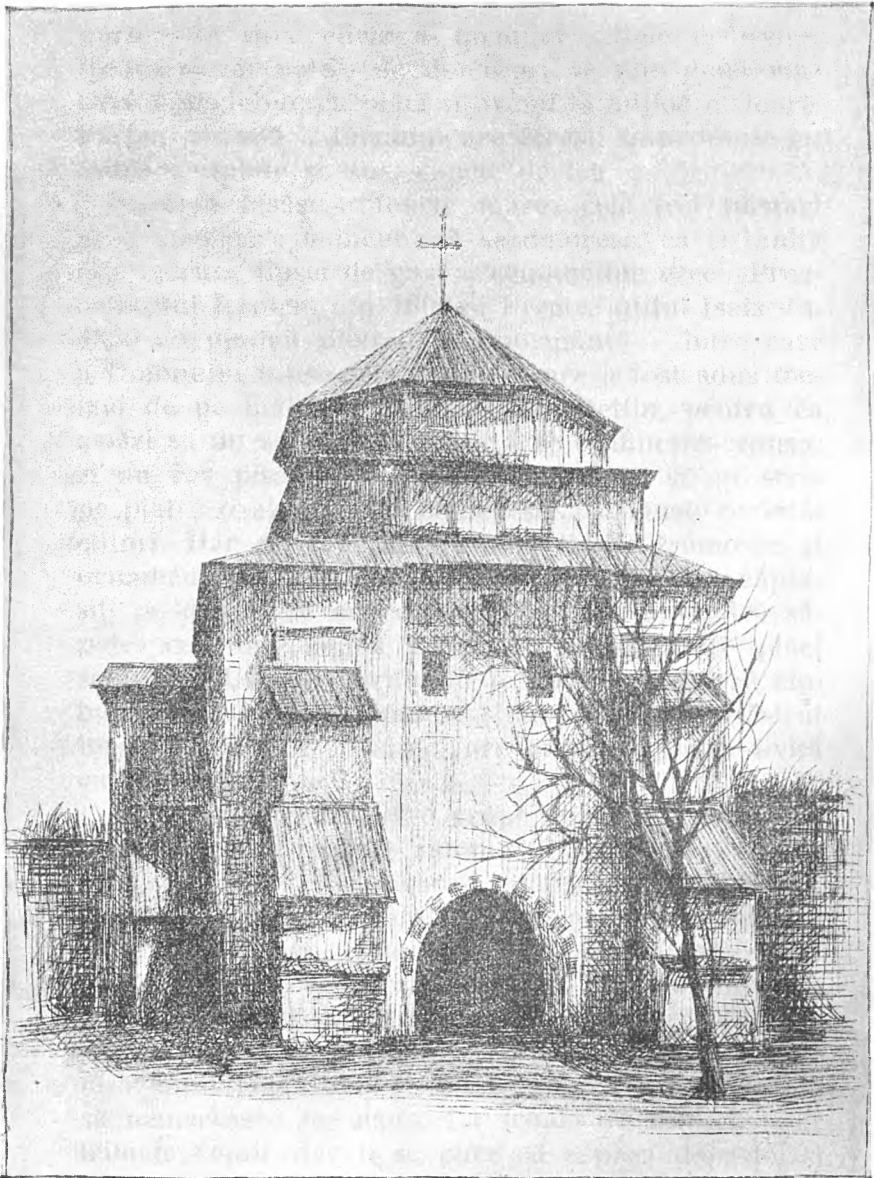
Într'una, ceasuri întregi, copaci mari, tăcuți, râpe ce se afundă, maluri ce se cațără, ape limpezi zbeగుndu-se pe largul pat de bolovani cărați de dânsele. Trăsura face minuni de echilibru, caii luptă din răsputeri, strângându-se între dânșii, cățărându-se pe povârnișuri grele, poticnindu-se, îngenunchind; birjarul mână mocnit, și o ceață de ciudă-i acopere strălucirea ochilor de pisică sălbatecă, îi taie glasul aspru. Iar noi ne dăm pe deplin în voia

marii păduri pustii, care ne suie, ne coboară, ni întinde scări de lut și de bolovani, ne lasă încet pe coborișuri moi, ne răcorește prin cursul de apă asupra căruia e întins un pod capricios de bolovani, ne obosește și ne odihnește, ne încălzește și ni dă răcoare.

Câțiva Țigani săteni într'un adăpost lângă râuleț; un puț de păcură părăsit, cărăuși și văcari singuraleci se ivesc și pier răpede în marea pace prietenoasă. De-odată, căsuțe se fac de-asupra malului, cu sămănături împrejmuite, ici una, colo alta; bolovani mari, lespezi grele sparg malul de lut, iar jos, larg acum și vioiu, aleargă într'un vast câmp de pietre răspândite un râu de munte, despărțind două maluri înalte.

Pe cel din față, trăsura se strecoară hodorogind de-asupra prăpăstiei adese ori năruite. Trecem îndată prin satul Mănăstirea Cașinului, primiți cu neobișnuite semne de cinste, care se datoresc celor patru cai ai bieteii trăsuri hodorogite și prăfuite. Acum, vedem mănăstirea.

Marele zid, întreg, a fost dres între anii 1820 și 1830, dar cea mai mare parte a lui e veche, din vremea ctitorului, Gheorghe Ștefan-Vodă. Acest urmaș al lui Vasile Lupu pe care-l prăbuși de pe tron prin răscoală a vrut să nu rămâie prea mult mai pe jos decât înaintașul său, care lăsase a se zidi minunea Trei-Ierarhilor. El a durat această strălucită mănăstire din trainice materiale de piatră și a acoperit-o cu podoabe alese. Puternicul turn de la poartă, răzimat pe contraforturi grele, poartă pe el capete de lei, două împletituri de ciubuce în lung la marginea fereștilor și o dungă, apoi un arc de plăci în formă de floare, ca la Cetățuia. Podoaba ușii urmează însă și mai departe; din ușorii de piatră iese două mânere sculptate; un altul se găsește în

Clopotnița mănăstirii Cașin, Bacău.

partea de spre curte a turnului; altele la ieşire. În interiorul bolţii, de două ori se taie două ciubuce împodobite cu plăci şi având la mijloc o floare. Partea cealaltă a turnului are fereşti împodobite cu cadre sculptate şi, sus, capete de leu.

Biserica însăşi e foarte mare; cele trei turnuri prea mici care o încunună se datoresc, ca şi multe alte lucruri, lipsei de gust a egumenilor greci. Preaosfinţitul Ieroteiu din 1806 şi Preaosfinţitul Isaia din 1839 au nimicit pietrele de mormânt —, între care a Domnului întemeietor însuşi, care a fost adus tocmai de pe malurile Balticei, din Stettin, pentru ca astăzi să nu se mai ştie unde i se odihneşte cenuşa; ei au ras pisania lui Gheorghe Ştefan şi au scris pe piatră o alta, care-i pomeneşte pe dânşii ca întâi ctitori. Dar n'au putut schimba liniile frumoase şi ornamentaţia bogată a bisericii. Păreţii sânt căptuşiţi pe din afară cu colonete, fereştile au cadre săpate: cele din faţadă poartă şi bourul între plăci sculptate. Uşa de intrare în pronaos înfăţişează ciubuce, vase şi alte săpături. Până şi beciul, păstrat încă, al vechilor locuinţe, are gura de piatră tivită cu flori sculptate¹.

La biserică se adună o grupă de săteni, între cari un fost primar, care e aidoma Gheorghe Ştefan, aşa cum se vede în chipul care-l înfăţişează la bătrâneţă. Ei vorbesc frumos şi răspical despre multe lucruri, arătându-se, cum e de obicei Românu, mai buni critici şi dătători de sfaturi decât îndeplinitori. În comună sânt vre-o şapte sute de locuitori, şi, dintre dânşii, niciunul nu se pricepe la meşteşug, care e lăsat unui Țigan tembel şi Evreului care se întâmplă să nemerească pe acolo. La şcoala de meserii şi-ar trimete copiii, dar li se pare că e prea departe, şi

¹ Biserica a fost reparată de Comisiunea Monumentelor Istорice (1939).

apoi n'au acasă la ei școala elementară, pe care o doresc. Din vorbă iese însă mai departe că acei cari vorbesc mai cu căldură pentru meșteșug sânt cei cari au lăsat ca fiii lor să li urmeze munca de plugari.

Satul Cașin, aproape un târgușor, se ajunge răpede printr'un drum care nu mai samănă cu acelea din Putna. În dreapta și în stânga se urmează înălțimile, dar ele sânt în cea mai mare parte împădurite, și numai din când în când se vădesc măruntaiele de lut și humă, galbene, roșii, albăstriei, sure ale muntelui. În mijloc nu mai este aici cursul îngust al unui râu pierdut printre bolovani, ci o largă vale e prinsă neîntrerupt de lanuri de popușoiu. În fund, plouă peste munți îndepărtați.

Biserica cea veche din Cașin chiamă de-odată privirile. Ea amintește, întru toate, bisericile muntene, și e un foarte frumos tip al acestora. E clădită din cărămidă, dar cadrul fin sculptat al ferestilor este de piatră. Pridvor deschis, având patru stâlpi, despărțiți prin arcade ogivale. Alți stâlpi ca aceștia fac ca o perdea între naos și pronaos. Pe pereți, — sprijiniți astăzi grosolan cu contraforturi informe, — se înșiră sus ocnițe, iar supt ele fine coloane, foarte suptiri și, ținându-se samă de material, minunat lucrute. Catapiteasma a fost reparată în 1797, dar clădirea e, neapărat, mult mai veche.

Caracterul ei muntean s'ar lămuri prin obârșia locuitorilor. Odată erau aici în Cașin două cete, care se feriau a se înrudi între ele, Rucărenii și Dragoslăvenii. Cum au venit aici acești țărani din șchelele Câmpulungului, din Rucăr și Dragoslavele, — și la Soveja însă se întâmpină aceste două cete —, nu se poate hotărî, de și e probabil că aceasta s'a întâmplat pe vremea lui Vasile Lupu.

Trecem prin iarmarocul Caşinului, care începe a se pregăti pentru ziua cea mare de 15 August, cu căruţele, cărăle, oaspeţii, panoramele, — vechi cunoştinţe de la Moşi —, şi Jidanii săi. Iarăşi valea cu porumburi înalte. Ea se deschide de-odată, lăsând să se vadă cel mai minunat cerc de culmi albastrii depărtate.

Eşti acum în Oneşti, un mare sat frumos, despărţit printr'o şosea cum n'am întâlnit de mult şi înviorat prin mişcarea mărfurilor care vin la gară. Lumea începe a sosi la hanuri şi se îmbată pentru a putea bea mai bine la iarmarocul din Caşin.

Petrecem noaptea la un Evreu cu miros de ceapă şi grăsime de găscă în odaia de cinste, unde cărţi poştale ilustrate sânt răvăşite pe masă. Fetele oaspetelui nostru îşi mărturisesc gândul de a se mărita cu un Român, fiindcă... Românul cere mai puţină zestre. Avem şi noi deci însuşirile noaastre.

Din Oneşti dai îndată în Borzeşti prin valea Trotuşului, în care viaia apă de munte se răsucesc şi lunecă, supt înălţimi acoperite cu păduri. De cealaltă parte, altă spinare de dealuri se întinde, când sămănată cu arbori, când acoperită cu sămănături, când goală, jerpelită. La mijloc, tot valea largă şi desişul popuşoaielor înspicate. Cară aşteaptă în margene; sătenii încarcă pe dânsule braţe de popuşoiu care n'a legat şi a rămas o biată buruiiană cu pământuf; alţii coboară, aducând frunzare acasă, — amintiri ale secetei şi sărăciei. Linia drumului de fier se prelungeşte curată, pe când şoseaua fumează de praful pământurilor lutoase. În fund se vede iarăşi linia dealurilor Siretiului.

Borzeştii, Borozeştii, — aşa zice poporul, cu aplecare către vocalisarea unguerească —, e un mare

sat de Unguri, într'un ținut foarte bine lucrat, având și grădini de legume. Sus, de-asupra clădirilor revărsate în neorânduială pe coastele dealurilor, păzește încă pe un tăpșan, rupt de colți de piatră, care sânt rămășițe de zidărie, biserica lui Ștefan-cel-Mare. Legenda pune leagănul chiar al Voevodului în această bogată parte a Bacăului, între Siretiu și munte.

Biserica de astăzi are adausuri care o îngreueie: cele două contraforturi urite ce năzuiesc până la coperământ, clădite din bolovani, din cărămidă, în care s'au lipit și fărâmaturi de pietre mormântale, contrafortul, tot așa de grosolan, care sprijine altarul, au fost adause de un vechiu stăpânitor al satului, Manolachi Ruset, care și-a îngropat aici soția, la 1716. Niște nepricepuți și niște săraci au lencuit și văruiat partea de sus a clădirii și au trântit un acoperemânt de șindilă, care se drege acum, în loc să se înlocuiască prin altul de olane. Pe dinăuntru n'a rămas nimic din ceia ce fusese, decât nervura bolților și podoaba ușii care duce în naos. Turnul clopotelor nu mai este.

Altfel, ai toată zidirea veche. În fund, se văd cele două rânduri de ocnite și rotilele de smalt: la ocnitele de sus ele stau deosebit, una verde, alta galbenă; la cele de jos, sânt grupate câte trei, într'o ordine triunghiulară, care se schimbă în ceia ce privește culoarea. Se văd rândurile de smalt și rândurile de cărămidă pe aceeași fațadă. Inscripția frumoasă stă încă supt micul ei coperiș de piatră. Fereștile sculptate, fereștile gotice, ferestruicile, — toate câte una pe fiecare lature, — au fost astupate în parte, dar n'au suferit nimic. Absida-și are firidele de cărămidă aparentă, presărată cu rotile de smalt.

Firește că această clădire nu poate sta alături, ca material și ca îngrijire și bogăție, cu bisericile de

mănăstire sau cu bisericile din orașe ale lui Ștefan-cel-Mare. Dar, așa cum este, biserica din Borzești e cea d'întăiu printre acelea care împodobesc satele României.

Îndată, prin monotonia unui drum care încăcă în praf, ajungem la Agiud și poposim la un hangiu căruia-i sântem mai mult o povară, așa de greu scoate la iveală ce trebuie unor drumeți oboșiți.

8. Dincolo de munte, în Secuime.

Peste culmi, într'o țară unde Românimea e așa de legată de-a noastră, având de la Vlădica de Roman și vechile antimise ale bisericilor, acolo, în „Secuime”, de-a lungul Murășului, trecem prin sate în care numai pe alocurea populația este românească, pe când în valea vecină țărănimea aceasta a cedat presiunii îndelungate, și a vecinătății străine, și a Statului care ocrotia pe aceștia.

Bieți de Români, cari au păstrat din ceia ce a fost atâta doar: portul, legea unită și unele obiceiuri!

Aceste obiceiuri, păstrate și de aceia cari vorbesc încă românește, sânt din cele mai frumoase. Le-am găsit la serbarea populară dată de secția din Târgul Murășului a Ligii Culturale. Am văzut sosind colăcerii călări pentru pețirea miresei și gardul de rude ale fetei care li tăia calea. Am asistat la zicerea orației, la întrebări și la răspunsuri în care toată iuțimea de spirit a rasei ieșia la iveală prin ascuțiturile dialogului. Flăcăii au pătruns în sfârșit și, cu meșteșug au luat colacul și au vărsat apa din colă, împiedecând pe „inimici” de a li-o vărsa ei în față, ca un refus și o insultă. Au trecut înaintea noastră și a unui întreg oraș străin, ieșit ca să privească neobișnuitul alaiu: carul cu mireasa între prietenele ei și toți nuntașii cari înaintau chiuind și făcându-și

semn cu mâna. Au venit apoi la rând satele supt steaguri, începând cu acela căruia terminologia oficială îi zice, fără mult sens: Vorniceni. S'a oprit câte unul pentru a ni da priveliștea și recităriile de Anul Nou: povestea colacului, care ni s'a și dăruit, purtând pe coaja rumenă tare, în litere mașcate, numele satului și al meșterului de pâne, jocul „Turcei“, care e, prin părțile de unde sânt eu, „Capra“. Sălta ciudata dihanie cu pliscul de lemn, clămpănind din gura de lemn și ciulind urechiușile dârze, sălta de zor supt haina de cărpe multicolore de care erau prinse roțițe colorate de piele, care se desfăceau pentru a se împărți spectatorilor, țupăia supt amenințarea moșului cu biciul în mână, până ce, la urmă, după ce ni înfățișa toată sprinteneala ei burlescă, ieșia la iveală, dedesupt, flăcăul cu ochii tulburi de stat la întunec și cu fruntea îmbrobonată de sudoare.

Oameni deștepți și primitori, gata să facă plăcere oricui, dar săraci ca vai de capul lor, neavând, în trecut, măcar o răsplată materială din partea desnaționalisatorilor. Iar regimul neamului lor n'a redat măcar limba celor cari au uitat-o. Sânt prin părțile acestea și învățatori fără curaj, cari nu fac decât să iscălească în registre. Ba sânt și de aceia cari figurează numai în ele. Se mai plânge lumea că li s'a luat dreptul la pădure și, la asigurarea că se va găsi o hotărîre bună și pentru ei, dau din cap cu o dureroasă neîncredere.

Satele pe care le străbatem sânt alcătuite din clădiri de lemn tencuite și văruite, cu cerdacul în față, sprijinit pe coloane cu capitelul strivit, ori chiar greoaie locuințe de cărămidă de tip austro-unguresc pentru coloniști. Rare ori se văd pe drum ori prin case locuitorii. Îi chiamă la fierăstraiele străinilor munca dejghiocării și tăierii în felii a bradului din munte.

De-a lungul șoselei trec carele cu boi, căruțele cu cai, trăgând unul sau mai multe trunchiuri curățite, schelele ale mândreței tăiate a muntelui.

Atâta vezi: bradul și cei ce trăiesc din doborîrea și mutilarea lui, vânătorii copacilor bătrâni. Rare ori pe o podișcă se coboară femei gureșe, purtând triumfal semnul de vrednicie al furcii, ori vre-o față singuratecă își urmează calea, și pe piatra din fața căsuleii de lemn vre-o țigancă bătrână privește vag cu ochii bolovăniți, îndesându-și tutunul în Țulea.

Biseriçuța abia apare. Simple înghebari de grinzi vechi. Câteva sânt, ori mai curând erau, — căci azi bogatul început de muzeu al d-lui Filimon în Palatul Cultural de stil „secuiesc“ li păstrează rămășițele —, din veacul al XVIII-lea. Ușa săpată cu meșteșug în linii florale stilisate pomenește Crai și Crăieșe, Vlădici, simpli popi de sate. Când, ici și colo, oameni mai înstăriți își fac biserică nouă, ea reproduce cele patru turnuri și covățica de la mijloc ale pseudo-bizantinismului catedralei sibiene.

Odată însă, în marginea acestor munți, a fost un centru însemnat de viață romană, înfipt ca avanpost militar în fața barbarilor încă nesupuși. Și-au avut astfel și Romanii în această „Secuime“ pe „Secuții“ lor... Săpături făcute mai mult la întâmplare au dat grămezi de monede, — și cu chipul lui Traian, iar, pe cealaltă parte, mențiunea „Daciei prinse“, *Dac[ia] cap[ta]* —, pe lângă lanțe de bronz și alte unele preistorice, și ciudate pietre săpate cu soarele credințioșilor lui Osiris, ori un grosolan bou Apis purtând inscripție grecească, sau cu animale bizare din acciași vale a Nilului. Ce mai aducea cu sine, peste străvechii băștinași, și această cucerire a lui Traian, care e ținută să fi dat cei mai autentici Latini, din cari singuri ar fi să ne coborîm noi!

La Toplița, — locul apelor calde: ca la Topolnița, la Sovata, cu lacul încălzit de puteri necunoscute, la Topola sârbească a lui Caragheorghe — e centrul acestei harnice, necurmăte exploatări a lemnului, care a lăsat pe alocurea numai goliciunea pământului pietros ce se dumică, și rădăcinile cenușii, cu totul spălate de ploi și uscate de soarele verilor. Și mai departe însă bradul se strânge în oaste, și Murășul duce lina călătorie a plutelor.

Îndată sântem în Românie, — din nenorocire numai un ochiu pierdut în masa străină. La Sărmaș se strâng supt tricolor copiii satelor vecine, cu învățătorii în frunte, cari vorbesc cu mândrie de cele aproape o mie de cărți din biblioteca lor. Îndată însă, la capătul unei imense pajiști înflorite, Di-trăul, de-o parte, cu cele două înalte turnuri ale bisericii catolice, Remetea, de alta, pe locul unui vechiu ermitagiu, aparțin Secuilor de limbă maghiară, în cari s'au înecat atâția dintre ai noștri.

Încă un ceas de lunecare cu automobilul până în dosul muntelui vânăt din stânga, și sântem la „Gheorghieni“, capitala districtului Murășului, al cărui izvor se ascundă în aceste păduri.

Numele e încă una din stângăciile noastre oficiale, dar de sistem autentic unguresc, care au sămănat aici „Dumbrăvenii“ (în loc de Ibașfalău) și alte curioșități de nomenclatură geografică întru mărirea „Patriei“. De fapt lui Gyergyő-Szt. Miklos al Secuilor îi corespunde un Sân-Miclăuș al Gurghiului, care s'a părut prea puțin „național“. Ba o legendă atribuie unui alt Sfânt Nicolae, episcop de pe aici și simplu desnaționalisator, acest nume. Oamenii din împrejurimi spun atâta: că merg la „târg“.

„Târgul“ e un mare centru de cincisprezece mii de locuitori, risipit cu multele lui case de lemn în mij-

Încul curților largi, ca o adunătură de sate. Dar, cum aici nu sântem acasă, ni lipsește miezul, care e biserica.

În piață, se ridică sus turnul alb al bisericii catolice, în jurul căreia locuiesc călugărițe, educatoare ale fetelor maghiare, pe când în vechiul liceu catolic e acum, supt conducerea unui fisician din Roman, d. Mănciulescu, o școală secundară de Stat, a cărei secție de limbă maghiară s'a desființat. Profesorii, în mare parte Maghiari sau Armeni maghiarisați, vorbesc limba noastră, care aici nu e a majorității, — abia avem câteva case, cu funcționari cu tot —, și unul din ei, d. Karacsónyi („Crăciun“), fost asculțător al cursurilor de vară de la Vălenii-de-Munte, a ținut seara, la un banchet improvisat, mai mult al minoritarilor, o cuvântare de aleasă poezie.

Este și o biserică armenească, al cărei protopop, senator al regimului, — sânt și doi deputați minoritari, vorbind românește bine, iar unul, d. Viller, cuvântător ales, având încă înainte de războiu o soție româncă din Lugoj, născută Popovici —, d. Sigismund Görög, e un om glumeț, de o foarte plăcută conversație. Și el și ceilalți Armeni, urmași ai unor pribegi din Moldova secolului al XVII-lea, s'au înscris ca Maghiari. La biserica unită, a Românilor desnaționalisați, se predică ungurește, și mi se spune că florile de pe icoana hramului formează alte colori decât cele românești. Ortodocșii, cari se gândesc la o bisericuță, au numai o capelă. În schimb, Evreii și-au făcut sinagoga solidă (la Târgul Murășului sânt două, și se lucrează la a treia).

Un cerc cultural, cu o frumușică bibliotecă, a pornit din râvna învățătorilor de aici și din împrejurimi.

Buna înțelegere, și cu profesorii de la liceu, e

o neapărată condiție de progres într'un loc unde sântem așa de puțini și unde nu e măcar o garnisoană, fie cât de slabă.

Prietenosul primar ungur și ceilalți minoritari ni oferă o excursie de seară, spre Ghilcoș și Cheile Bicazului.

În țara întregă nu e o mai măreață priveliște de splendidă sălbătăcie uriașă decât aici.

Un minunat drum în serpentină încunjură prin nesfârșitele-i învărtituri imensitatea bătrânilor codri de brad, între cari, ici și colo, apare roșul unor fagi cu frunza arsă de gerul ultimelor săptămâni. Povârnișurile adânci, de care apără câteva bețișoare, înfioară.

Apoi, de la un loc, cărarea coboară, în aceleași cochete, sprintene învărtituri, între aceiași păreți de brad. Dar îndată stânca răsbate prin desișul lor, albă de cridă, roșie de sânge. Nici țipenie de om, decât rari adăposturi de unde păzesc țărani de-ai noștri cu fața aspră, ori drumeți călări cari pe mărunții cai de munte tropotesc cine știe încotro.

O apă albăstrie aleargă în margene: e râul acestui „bicaș“ de piatră, Bicazul. La un loc ea se răsfață în lac, un vast lac lunguieț, venit din înecarea pădurii, ale cărui trunchiuri despoiate, mâncate de pulregaiu, răsar lamentabil, înțepându-i luciul. Se zice că de o vreme apa se scurge, scăzându-l, dar deocamdată locul rămâne „ucigașul“, Gyilkos.

Un adăpost de drumeți pândește de sus. Dar el nu e numai pentru această curiositate trecătoare a naturii, ci pentru ceva mult mai impunător, pe care nicio revoluție a naturii nu-l va înlătura în veci.

Veșmântul negru al bradului n'a încetat; și mai departe el îmbracă și fundul cel mai negru al pră-

păstiilor. Dar uriașele stânci domnesc cu o înfiorătoare mândrie neclintită.

„Altarul“ țâșnește din afunduri, cu o superbă masă cenușie, ca pentru slujba păgână a unui teribil zeu necunoscut. Alături, drumul taie în două perețele albicioși al unei înalte stânci. O neagră gură de tunel se deschide asupra unei pajiști ca pentru jocul de seară al zânelor. Și, unde încetează măiestria omului stăpânitor cu lumina minții lui asupra blocurilor răsturnate, se cascadează adâncul sumbru al „Gurii Iadului“.

Întorsul e de o feerică frumusețe. Magia muntelui prinde alte forme, de un neuitat farmec. Sus pe culmi luceafărul varsă lumină rece, pe când la apus vântul înghețat adună nori cari în noaptea ce cade scapără fulgere. Luminile farurilor adaugă în roșia lor strecurare prin frunziș, în înșirarea lor de licurici pe cărarea înaltă, la impresia de nereal, într'o lume care nu e a noastră.

Prin desigur, un ochiu roșu pândește din focurile ciobanilor. Și lătratul cânilor de la turme și cirezi în fundul întunecului pare un glas de răspingere și îndepărtare, venind din fundul hăului.

A doua zi, pe drumurile stropite de năprasnica ploaie din ajun, ne îndreptăm spre Brașov.

Orașul secuiesc s'a trezit în sunetul clopotelor care chiamă la procesiune. Aici și în alătea locuri din calea noastră ea se va desfășura supt prapurile cu sfinți, supt largile steaguri albe, strângând laolaltă femeile în broboade și rochii negre și mulțimea de copii cari țupăie, râd și se distrează. Priveliștea mai largă, până la Vașlab și de acolo înainte, printre satele pe care Cavalerii Teutoni, organizatorii de pe la 1200, le-au numit după sfinții ocrotitori, e alcătuită din același veșmânt sumbru de brazi, din aceiași

fagi cu frunza înghețată, din aceleași triumfătoare pajiști stropite de ploaie. Nu mai sânt alți trecători decât cărătorii de butuci, mergând către târgul din sus ori către cele din jos.

Din Murăș am trecut în Ciuc (Csik), cu aceiași înfățișare a naturii, cu același caracter al locuințelor, de lemn cu șipce în lat la ferești, une ori vopsite albastru, sau, rare ori, și de cărămidă, cu același tip amestecat al locuitorilor, cu mulțimea de copii blonzi. Aici sântem deslocuiți; poate doar numele să se păstreze: pe lângă Dijmaru de la „Gheorghieni“ cred că descopăr pe o firmă un Seneslav. Mai presus de rasă și limbă domnește însă biserica, și enormele ei clădiri de închinare, — alături și câte un castel al nobilimii de infiltrație, rău privită totdeauna de acești țărani liberi și ostași, — ori imensele ei institute de educație, care au în ele ceva care depășește maghiarimea de care erau legate: ceva roman prin proporții și ambiții.

Capitala acestuialt județ ascunde în numele ei de Szereda (Csik-Szereda), Miercurea, o taină analoagă cu a Miercurii din celalt capăt al Ardealului, a Sâmbetelor făgărășene și a celei din depărtata Ungarie. Încă un „târg“ cu prăvălii de toate cele și piețe prăfoase la îndemâna țăranilor. Nimic istoric, și puține lucruri în adevăr populare.

Vre-o patruzeci de kilometri despart, prin ținutul cu splendidă verdeață, de Sângiorgiu (Szt.-György), de care trebuie apropiat, firește, Sângiorzul Bistriții, în același Răsărit al Ardealului. Orașul, cu școala-i înaltă de fete, cu clădirile-i îngrijite, atrage însă mai ales prin frumuseța grădinilor sale, cu micul parc în frunte, care-l cruță de antipatica banalitate a acestor „târguri“ pentru munteni.

Aici sântem în „Cele trei Scaune“ (Haromszek),

adecă trei „Scaune“ de „judeci“ ale Secuilor înșiși (Szekler). Dacă nimic nu se schimbă în cadrul de natură și în locuința omenească, tipul nu mai are hasardul variabil al amestecurilor. Lunga figură fină de un galben de fildes a Finului cu ochii cârpiți predomină mai ales la femei. Dacă a fost ca basă o pătrundere ungurească în aceste părți, menite să câștige neconținut în cale pe sama altor rase, aici elementul de organizare ostășească s'a păstrat mai curat.

Dar la doi pași Sasul apare, în umbra turnului de strajă, vânjos, al Hărmanului. Ogorul, creat de acestălalți colonist, primește îngrijirile lui de fiecare clipă. Și în fund se deslușește prin ceață șirul de munți care, de o parte, ocrotește Brașovul, iar, de alta, privește spre șesurile depărtate ale „Transalpinei“ românești.

Din Moldova am ajuns la aceastălaltă țară de libertate a neamului.

XII

P U T N A

1. Focșanii.

După un drum prin șes, în care cel mai frumos lucru e un apus de Septembrie, din aurul bogat al căruia se desfac la sfârșit cearcăne trandafirii, viorii, pierzându-se în dulcele albastru al serii, — Focșanii.

Iarăși strade minunate, și multe dintre dânsese chiar drepte. Iarăși frumoase clădiri administrative, printre care se deosebește o Prefectură care e un adevărat palat de mic dinast german, și apoi un lung șir de casărmi, la poarta cărora păzesc sentinele care se razimă prea în voie pe sabia și pușca lor.

Erau odată Focșanii moldoveni, — mai mari, — și Focșanii munteni, — mai mici —, pe cari-i despărția o micuță gărlă, un firișor de apă, pe care străzile nouă l-au înghițit, cum noua clădire politică a înghițit vechiul hotar nenorocit. Comisia Centrală își alesese reședința, — căsuță pe din afară, palat pe din năuntru, cu aurituri bogate, mărețe saloane și oglinzi de Veneția —, lângă dungulița de apă a graniții, iar acum se adăpostesc, chiar acolo unde s'a vorbit atâta când nu se putea *face nimic* —, două cluburi, în care se învârte și jocul de noroc al politiceii pe lângă celelalte.

Acum însă sânt *trei* Focșani. Focșanii vilelor, cuprinzând, de-a lungul a două strade paralele (una, o șosea, iar cealaltă prelungirea „stradei mari“ a Unirii), edificii boierești de toată frumuseța, decât care Iașul n'are de sigur mai mândre și mai cu gust

înălțate. În acest colț parfumat, gătit, înflorit, e apoi atâta liniște, atâta seninătate, pe care o respiri cu aierul însuși...

Apoi Focșanii mahalalelor, cu căsuțe, flori de nalbă și de rujă, cu fete în haine de Duminecă, sorbind răcoarea cu ochii mari negri în umbra porților. Aici ar fi bine să iei dulceți moldovenesti, să bei un păhar cu apă rece și să pleci făcând un compliment care ar face să se plece asupra obrașilor palizi genele lungi.

Și în fine, — cruță-ne Doamne de întinderea molimeii! —, Focșanii rasei rătăcitoare a lui Sem, Focșanii miseriei, goanei flămânde după bani, mirosurilor de ghetto, de ciumărie asiatică. În partea din Strada Mare opusă căsărmilor vezi mai mult păreți priponiți, scări lipoase, praguri și ușori stropiți de pete fără nume, odăi în care oameni tineri și bătrâni, bărbați, femei, copii furnică prin praful unei încăperi cu frânturi de mobile strălucitoare de crasă. Abia, ici și colo, un brutar, un cizmar, un bărbier, — neapărat la acesta gheranic și mașcat în fereastră! — de neamul nostru; încolo, — pe când străzile strigă nume ca „Unirea“, „Grivița“, pentru ce locuitori!, — pe trotuar, în prag sau în dosul fereștii vezi nasurile corioate, ochii fără gene, revărsarea de cărnuri bolnave a învingătorilor noștri economici. O apă murdară se târăște coplesită de ceia ce Evreul crede că trebuie să arunce din casa sa, să măture. De-a lungul malurilor ei, aleargă băieți cu șapci, scoțând țipete într'o limbă nasală, trăgănată, care cântă a ruină ca un croncănit de corbi pe stârv. Iar, de-o parte și de alta a acestui triumf al hărniciei migăloase, al șireteniei neadormite, al îngrămădirii îndelungate a câștigului mic, se înalță la ceasul de toacă dangătul de clopote ce se revarsă din turnuri de biserici care păzesc capătul de jos al ghetto-ului.

Biserici însă mai mult nouă, căci Focșanii au ceva mai mult de două veacuri în urmă. Pe la jumătatea secolului al XVII-lea, unde sânt străzile împrejmuite de prăvălii bogate, târgurile și halele, bulevardele de primblare, falnicele șiruri de vile, erau ogoare; pășuni, păragini, căsuțe și poteci șerpuitoare. Niciun Domn din vremurile mari sau din acelea încă bune n'a stătut aici în Curțile sale și nu s'a rugat în biserica hărăzită Dumnezeului care dă ani lungi de stăpânire și noroc bun în Domnie. Turnurile sânt puține și tot nouă, și niciun colț de zid nu răsare din așncimile trecutului în învălmășirea de clădiri a marelui oraș modern.

Viața rurală înfloria încă pe acest pământ de hotar, pe când moșnenii înstăriți ai Odobeștilor din vecinătate își culegeau de pe dealurile îndrăgite de soare cei mai frumoși struguri din Moldova. Astăzi, o scurtă linie ferată duce la curatul orașel, unde tocmai astăzi se rup prețurile, în veselia celor ce vând și cumpără și mai ales a celor ce nu vând, nici nu cumpără, ci întind, la marea masă patriarhală a bielșugului, păharele din care vor sorbi veselia fugară a unei Dumineci. Tot pe atunci, Agiudul era un târg vechiu, cu frumoasa lui rânduială, având șoltuz, pârgari și pecete. Și, pe unde fulgeră astăzi trenul care duce la granița de munte a Ghimeșului, se strecura printre văi tot mai înguste, tot mai mândru stăpânite de înălțimi, drumul de călăreți și cară ce ducea la groaznicele gropi de sare ale Ocnei, unde munciau, se istoviau și-și blăstămau nașterea vinovații de grele păcate. Acuma, Ocna are un castel pentru osândiți, Moineștii vecini trăiesc din puțurile de păcură. E o mai mare bogăție, o mai mare mișcare, un schimb mai vioiu, — și mulțimea compleșitoare a Evreilor se află aici ca să constate progresul.

2. Agiudul.

Înviorate în lanurile înegrite, sămănăturile răsar mai vesele pe întinderile mănoase ale județului Tecuciu, pe care-l străbate acuma trenul. Satele ce apar sânt frumoase și acoperemintele de tablă roșie, dese. Undeva în fața liniei stă o mare Curte mai veche și alta nouă, cocheta și împodobită, cu cea mai bună înfățișare.

De la Tecuciu înainte se simte apropierea largului râu prăpăstuit al Siretiului. E tot mai multă verdeață; arborii împodobesc și ocrotesc câmpia... Puternica apă ce desparte în două Moldova se deșiră în șuvițe limpezi pe patul gros de prund, pe care și l-a pregătit ea însăși; de o parte, malul e înalt, scorburos, de alta, el se pierde în desişuri zimbitoare.

Noua fabrică de zahăr de la Mărășești, gătită ca o vilă; gara spațioasă prin care se îmbulzesc „boieri“ și funcționari cu mult ifos, cam caraghios. Evrei îngândurați de grija câștigului, țărani obosiți, slabi și murdari, soldați pe care-i aduc și-i ieau trenurile.

Peste puțin sântem la Agiud.

Agiudul e într'un ținut cu totul șes, de și vecin cu munții înalți ai Putnei. E un vechiu târg, ale cărui începuturi se ridică până în veacul al XIII-lea, când Ungurii veniți de peste munte se întinseră până în Siretiu, în țara nouă a episcopului Cumanilor, păstor de lege catolică la marginea Tătărimii. „Agiud“ e un nume cu sufix unguresc, cum se află câteva în Ardeal și foarte multe în Țara Ungurească; apropiatul Sascut, cu noua-i fabrică de zahăr, amintește în numele său o „fântână săsească“ (*Szász-Kút*).

În micul târg de astăzi sânt ulițe de sat, cu căsuțele mărunte și curate, printre care se vede locuința

mai chipoasă a unui fruntaș și funcționar: lângă gară, un castel frumos se înalță din mijlocul unui vechiu parc. E apoi colțul oficial, cu Primăria cochetă, semn al vieții nouă, e colțul bisericii, curat, liniștit, veșnic. E strada Evreilor, de-alungul caldarâmului puternic și neegal al căreia se înșiră prăvălii, de sigur mai curate decât cele din Bacău, — căci Evreul nu cade în desăvârșita murdărie asiatică decât acolo unde e singur cu ai lui. Sânt unghiuri de petrecere, ca „expoziția de fizică amuzantă pentru revalorizarea științelor culte“, care vine de-a dreptul de la Moși, și teatrul d-nei Popoff, cu „Arca lui Noe, o iluziune modernă care presintă în miniatură o formă de corabie“. Câte curente deosebite, unele stălcite și schimonosite, nu se întâlnesc și în acest punct de provincie, pe care trenul îl leagă, — și totuși nu-l leagă —, cu tot restul lumii!

3. Odobeștii și Miera.

Focșanii văzuți noaptea, cu străzile frumoase aproape cu totul cufundate în întunec. Singură aleia gării se desfășură la globurile luminii electrice.

Drumul spre Odobești străbate întâiu un fel de Sahară de lut, acoperită cu pâsla galbenă a ierbii uscate și smălțată cu mici lanuri de popușoiu chir-cite și arse de secetă. Apoi arborii prind a se ivi în grupe: ei ocrotesc de acum popușoaie înalte, care se împotrivesc arșiței; printre dânsle verdele viței de vie se ivește fraged. Se începe ținutul de vii care merge la Odobești și se întinde până departe dincolo de acest centru.

Târgușorul e legat cu eleganta gară nouă printr'o lungă și frumoasă alee plantată. O biserică ridică trei turnuri: e destul de veche, de și mult reparată.

Se vede într'o adâncitură, pe când departe pe un deal se înalță o alta, supțiratecă, mântuită printr'un turn de lemn căptușit cu tinichea. Câteva străzi despart vile curate și liniștite, casele gospodărești ale podgorenilor și prăvăliile Evreilor, puțini și săraci.

Firmele anunță o „friserie“, restaurante, casine: calificativul de „național“ nu lipsește nici aici. În singurul loc unde sântem asigurați că se poate mânca, găsim cromolitografii care privesc insula Creta: iată chipul principelui Gheorghe, guvernatorul nou al insulei, și singur și încunjurat de amiralii Europei: Noël Pothier, Bettolo și Scrâdlov, comandantul de ieri al flotei din Vladivostoc; iată ceremonia debarcării aceluiasi principe, iată alegoria care înfățișează Creta liberă, desrobotă de Țar, de Félix Faure, de regina Victoria și de regele Umberto, pe când nemângâiatul Sultan Abdul-Hamid meditează într'un colț. Hangiul declară că e din „Greția“, că locuiește în România de cinsprezece ani și dovedește că știe foarte puțin românește. Fiind ziua de Blagoveștenie, el ni dă un ciudat borș de carne de vacă și de puiu de aceeași vechime, plus pește fiert și pește fript, acesta din urmă într'un untdelemn care miroase a muc de lumânare. Vinul de Odobești amintește apa caldă.

Odobeștii au trăsuri: pe ulițele bine pietruite rătăcesc schelete prăfuite de birji pe care le poartă somnoros drăgle de cai cu coastele numărate. Cei mai mulți dintre Evreii cari mână funebrele vehicule nu se încumetă a merge cale de două ceasuri până la Mira, fiind siguri că nu pot cere cailor lor o astfel de jertfă. La urmă, se găsește un docar ca al moșului din Răpciuni, și un Jidănaș, care e tată de familie, își înhamă la el caii cu niște căpețele vechi, cu două curele și două bucăți de funie. Caii aceștia, foarte voinici, sânt și foarte blânzi, și astfel ei înaintează cu aceste ușoare mijloace de stăpânire.

Urmăm valea Milcovului. Apa e sorbită în cea mai mare parte de soarele aprig, lăsând în urmă bălți, scursuri trunchiate menite să piară, prunduri glodoase; ea s'a strâns într'o șuviță îngustă, în care totuși copiii mai găsesc unde să se scalde, iar femeile din sate unde să scotocească o mână de chitici pentru borșul de seară al Blagoveșteniei.

Dar un imens pat de prund presărat cu bolovani puternici se întinde dintr'un mal într'altul, gata să primească puternicul râu de primăvară în care se adună zăpezile bogate ale munților Vrancei. Dacă Milcovul de vară pare puțin potrivit pentru granița dintre două țări, — precum a fost de la Alexandru-cel-Bun până la Alexandru Cuza —, albia lui poate să îplinească vrednic această menire.

Malul din sus era al Moldovei, al Putnei moldovenești, pe când celalt se ține de județul Râmnicului-Sărat, muntean. Ele samănă între ele. Înălțimi mari de lut frământat cu pietriș ieau chipurile cele mai deosebite: piscuri, movile rotunde, râpi, prăpăstii. Ceasuri întregi, nu vezi o pădure: pe țerna modâlcoasă sau crestată de dungi, cresc copaci răzleți sau vlăstări strânse împreună ca niște puternice tufișuri. Pe alocurea, lângă Odobești de pildă, nu ai decât lutul gol, abia presărat de o verdeață săracă, și te gândești la dealurile Cotnarilor și ale Iașilor, vestite și acelea pentru vie. Tot acolo câte o prăvălire veche a spintecat dealul ca lovitura unei uriașe săbii și de-asupra apei atârnă forme nelămurite, din pământ gălbui, iar vierii cari găsiu mai dăunăzi, când era vie și pe aici, fiare de războiu și ghiulele, puneau în legătură această Cetate, de sigur preistorică, cu isprăvile lui Ștefan-cel-Mare.

De-a lungul drumului, aproape neîntrerupt se înșiră gardurile de răchită și de spini care cuprind vie și case bune, ca acelea din mahalalele orașelor mari,

decât care sânt mai vesele și mai curate. Acoperișurile de tablă se sprijină pe pereți de vergi înclinate cu lut. Oale cu flori, mașcat roșu, gheranic dințat, se înșiră pe câte o tăbliță între ștâlpii de lemn ai cerdacului.

Și drumul întreg e însuși o neconținută priveliște. Serbătoarea i-a dat o viață vioaie: trec târgoveți cari au păstrat vechiul port orășenesc, cu pălăria mică, haina fără mâneci și pantalonii largi ca niște șalvari; cară se urmează încet, ducând țărani în cămăși albe ori femei cu frumoase cusături de arnice și fluturi pe umeri apoi, în dungi bogate, pe piept cu fota neagră mântuită 'n lungime, în față, printr'o dungă roșie. Mocani cu căciulile turtite călăresc spre munte, unde li stau turmele. Cete de Țigani zburdă pe urma cărucioarelor încărcate cu zdrențe; o Țigancă bătrână cu fesul în cap călătorește singură, cu pasul unei vrăjitoare ce fuge în zori: un porc de origine îndoielnică se lasă greu la capătul unei funii prea scurte.

Casele se urmează într'una pe malul moldovenesc, pe când cel muntean apare mai mult pustiu, ca acela care multă vreme a avut să sufere de la celalt, unde era puterea mai mare. Într'un loc a rămas pe acest mal o veche casă de pază, clădită din bolovani prinși între rânduri de cărămidă. Când locuințele se fac mai rare, o cărare se rupe la stânga, suind, printre căsuțe, un povârniș răpede. Sus, un zid ruinat încunjură mănăstirea lui Constantin-Vodă Cantemir, Miera —, căreia cărturarii îi zic greșit „Mira“ și „Mera“.

Constantin Cantemir, un ostaș norocos, care ajunsese Domn la adânci bătrânețe, făcu aici o biserică de lemn. Apoi fiul său Antioh se hotărî să clădească în locul ei o biserică după chipul ctitoriei de la Cetățuia a lui Duca-Vodă, care și ea reproducea în

mai mic Trei-Ierarhii lui Vasile Lupu. Astfel răsări o zidire de proporții mijlocii, cu o fațadă răzimată pe contraforturi și pereți laterali scobiți prin ocnițe și pătrunși de trei ferești, cu ciubuce întretăiate și linte. Totul era însă mai ieftin, după micimea vremilor: ușile purtau și ele cadre de piatră și rosete, dar lipsia împodobirea lor complicată, și ciubucul șerpuitor din jurul bisericii se prefăcuse aici într'o singură linie dreaptă. Ca element nou, doi stâlpi groși, despărțiți prin ogive, mărgeniau între ele naosul și pronaosul, iar pridvorul începea și el printr'o formă arhitectonică asemănătoare.

Amândoi ctitorii cantemirești se văd la dreapta vechii uși de intrare, împreună cu boierul Moțoc, figură mică, suptiri mustați albe, și soția lui, Ursa. Constantin, tatăl, poartă o haină roșie blănită, cu mânecile de postav albastru, având marginile de cacom, și cu mânecare verzi vrâstate, ca și rochia de desupt; fiul, cu scurta barbă neagră, e îmbrăcat în verde și roș cu galben, iarăși cu margini de cacom, și e încins cu un brău albastru.

Dar nici Antioh nu isprăvi mănăstirea; ea intrase totuși în stăpânirea moșilor ei, așa încât egumenul grec Mitrofan Calerghi putu s'o mântuie în sfârșit la 1734-5. El făcu aceasta într'un chip cu totul meschin, puind să se văpsească pisania, care s'ar fi convenit să fie săpată, și înjghebând un trunchiu de turn oarecare. Locul de îngropare al ctitorului domnesc, în cufundătura de pământ din strana dreaptă, a rămas fără piatră și fără pisanie. Zugrăveala fu incredințată însă unui meșter priceput și conștiincios, și ea înfățișează astăzi ce au dat mai bun pictorii noștri din veacul al XVIII-lea. Stranele și catapiteasma, măiestru lucrate, sânt și mai noi, și cea din urmă n'a căpătat niciodată acoperișul ei strălucitor de stuc auril.

Egumenii greci își clădiră aici un castel cu trei rânduri, în mijlocul vechiului zid. Ei făcură și o cișmea, pecetluită cu o placă de marmură. Păcatele lor față de mănăstire vor fi fost, de alminterea, câte vrea cineva, însă ruina căzu asupra ei numai după plecarea lor. Astăzi toate clădirile de locuit, palat și chilii, sânt o jalnică ruină, și buruieni cresc, ca un strălucit veșmânt sălbatec, pe arcadele de cărămidă ce nu se țin de nicio clădire, și pivnițile părăsite își cască gătlejurile din dărâmături.

Supt deal se vinde vin roșu de Odobești la crâșma domnului primar, care-și zice mândru „proprietar“ de crâșmă și nu servește decât prin soția sa, care e îmbrăcată în frumosul port de munte.

4. Vizantea și Soveja.

O falnică trăsură cu patru cai, un adevărat faeton, mai comod decât potrivit pentru strâmbele și îngustele cărări de munte: mână, ca locoțiitor al Evreului proprietar, un Român din Vașarheiu, cu favorite ungurești, cu o căutătură și niște strigăte de pisică sălbatecă.

Întăiu, călătorim îndelung în năbușeala șesului, printre miriști și lanuri de popușoiu, mai mult sau mai puțin dogorite. Drumul e pustiu în această a doua zi după serbătoare. În stânga, se văd liniile fumurii, îmbrumate ale dealurilor, la poalele cărora Odobeștii se revarsă ca o turmă albă ce se odihnește. Alte înălțimi, mai nelămurite, așteaptă în față. În dreapta, unde, îndată, răsare o înaltă dungă de lut, se strecoară ultima șuviță a Milcovului.

Din această pustietate ești strămutat, de-odată, într'una din cele mai înfloritoare așezări țărănești de munte. E un șir neîntrerupt de case, încunjurate de livezi, porumburi și vii. Împărțirea în sate: Balo-

tești, Găgești, nu taie hotare adevărate. O clădire vine după alta, și gardurile de lemn se țin într'una. Coperimente bune de tablă sânt așternute pe pereți de cărămidă sau de pământ prin care sânt aruncate fărâme de cărămidă, ce întăresc. În față, câte două ferești legate împreună, de-o parte și de alta a ușii de intrare; pe margene, o fereastă mare și una mai mărunță, la cămară. Iarăși oalele de flori sânt așezate cu îngrijire pe scândurica dintre stâlpii de lemn ai cerdacului. Une ori vezi și ciubere cu olandri. La un han, unde mocani smoliți se cinstesc cu pepene galben, hangiul ni dă vin de Odobești și caș dulce, și, nefiind Grec, pierde prilejul de a ne prăda.

Când lanțul de verdeață și de locuinți vesele încează, arșița stăpânește peste drumul înecat în praf și peste popușoaiile ofilite. În dreapta se vede largul pat de prundiș pe care lunecă puținul ce a mai rămas din învălmășitul torent al Putnei. Înaltul mal de dincolo nu mai e acum al Râmnicului, ci se ține până în Siretiu de acest ținut al Putnei.

Apoi arborii răzleți cari străpungeau lutul prăfos se adună în huceaguri și alcătuiesc pe încetul o pădure urită și rară, fără apă, fără răcoare, fără taină. Câteva căsuțe foarte sărace stau la marginea drumului; cară trec încet, Țigani își strămută calicia nepăsătoare, și o matronă de bronz, împreună cu fiică-sa, goale până la brâu, își piaptănă cu ochii în pământ bogăția lungului păr încâlcit și plin de praf.

Un lung pod de lemn taie acum albia seacă a râului, ducând spre un ținut de valuri învălmășite, haos de lut, acoperit neîndestulător cu iarbă leproasă, cu copaci răzleți și cu porumburi încă verzi. Sus, de-asupra râpei, stă satul Vidra.

Satul e o singură uliță, și un mare iarmaroc a umplut-o de lume. Mocani cu pantaloni strâmți, de

abă albă, și cu înalte căciuli turlite, femeii purtând pe cap ștergare de pânză, de borangic gălbui, de horbotă chiar, Țigani de la sate, cari au luat portul țăranilor, și Țigani rătăcitori, câte un negustor român sau grec; Evreii lipsesc, și tabloul câștigă supt toate raporturile. La crâșmă vioarele scârție, cobzele bondănesc și un părinte lăutar dă cele d'întăiu lecții ale meșteșugului unui dănciuc cuminte, care-și încoardă toate puterile minții pentru a face ca scripca să zică frumos; într'un colț, mama arămie se pierde de bucurie văzându-i. La capătul uliții, familii țărănești petrec în colibe de frunzar, lângă carele desjugate.

De aici întri în coclauri pustii, dealuri și râpi de lut aproape sterpe. Șușița e râul care a tăiat jos o nouă albie de bolovani; astăzi ca nu mai este în stare nici să-i spele, ci apare în lunile de vară cu o adevărată „șuviță“ adecă, sau „șușăniță“, în care doar copiii bălani ai satelor ce nu se văd găsesc unde să se scalde sau femeile unde să-și nălbească pânza. În căldura năprasnică a soarelui, ciobănașii dorm pe așternutul sumanului, pe când turmele sciorăsc firicele de iarbă în gropile malurilor.

De-odată, un petec de pădure se prinde pe muchea înălțimilor din zare. Case răsar pe laturile drumului, bine acoperite cu o îngrijită zale de șindilă, care se razimă printr'o bagdadie de lemn bine lucrat pe stâlpii cerdacului. În locul nucilor, merilor, salcâmlor din părțile mai joase, prunii se înșiruiesc, cu verdeța lor fără lustru, presărată de vânățul brumăriu al roadelor. Satul e Vizantea, și numele i se trage de la mănăstirea al cărui zid puternic, de pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, se năruie pe un dâlm stăpânitor¹.

¹ Nu e înlăturată însă o primă origine ungurească a numelui (de la *viz*, apă).

Pomelnicul Vizantei începe cu numele lui Ieremia Movilă, care rămâne să fi fost cel d'întăiu ctitor. El nu va fi durat biserica de lemn cu multe colțuri și podoabe, al cărei schelet negru putrezește astăzi între bălării, chiar lângă acele ziduri strașnice, cu frumoase bolți de cărămidă, care nu se poate să fi fost clădite pentru ca să apere numai atât. Vechea biserică trebuie să fi fost asemenea cu alte ctitorii domnești: deci de piatră sau de bolovani. Pe vremea când văduva lui Gheorghe Ștefan, Doamna Safta, stăpâna moșiile putnene ale acestuia, trăia încă această biserică. Ea a ținut poate până la cutremurul din 1802, care a dat jos și jumătate din mănăstirea Soveja, mai sus în aceste părți, și va fi căzut numai atunci. Biserica de lemn fu cioplită și încheiată în acest an. Iar, la 1859, egumenul grec care era atunci acolo, Visarion, neprevăzând secularizarea averilor și clădirilor mănăstirești, aduse piatră din carierele apropiate, puse să o taie și să o potrivească bine și alcătui din ea o nouă mănăstire, care avu în toate înfățișarea bisericilor din Grecia sau Constantinopol. Aceasta e Vizantea de astăzi, al cărei chip s'ar potrivi mai bine cu înțelesul de „Bizantia“ al numelui, care ar fi fost adus într'o vreme când Petru Șchiopul numia Galata, după o mahală constantinopolitană, ctitoria sa de lângă Iași¹.

Vizantea e locuită de Unguri bălani, cu copii foarte frumoși, precum foarte frumoși sânt, de alminterea, toți copiii din satele Putnei, toți locuitorii lor, cu tipurile de o armonie și o fineță rară. De un timp, orășenii se adună aici pentru aier, și întâlnesc un cârd întreg de Jidani perpeliți, cari au venit să-și îmbospăteze sănătatea. „Centrul“ cuprinde hanuri curate, o prăvălie de ziare și „bufetul“ unui Armean, care oferă zaharicale pișcate de viespi și bere caldă,

¹ Dar vezi nota precedentă.

pe când vecinul lui român știe ce înseamnă ghiața.

Dincolo de sat se întinde câtva timp un platou bine lucrat. Peste tufele măcieșului din marginea drumului se desfășură lăicere de popușoiu frumos, de cânepă, de ovăs; sătenii lucrează, femeile coase și torc, copiii păzesc vitele albe.

Iarși un prăvăliș de lut prăpăstuit; ai crede că începe de iznoavă pustiul dealurilor nestatornice, dar te afli îndată într'un lung, foarte lung sat, cu gospodării alese, cum nu se prea află în alte ținuturi: supt platoșa strânsă a șindilei, cerdacele pașnice lasă să se vadă alba locuință încăpătoare a unor țărani cu spor la muncă și cu gust în cele ce fac.

Când ai trecut de case, de carele încărcate cu scânduri de la fierăstraiele muntelui, de fântâna cu cumpănă, la care vin cu colیțele în mână copiii și codancele, ești pe drumul pădurii. A început acum, după pământurile despădurite ale răzeșilor, pământul mănăstirilor, acum pământul Statului, unde pădurea e păstrată și îngrijită. De-asupra Șușiței străbați cărări înflorite, pe când arborii păzesc în ziduri întunecate. În stânga, muntele de lut e bine acoperit. În față se înalță șirul albastru al vârfului Sovejei.

Prin căsuțele Sovejancăi, ajungi răpede marele sat al Sovejei chiar, care înșiră pe marginea drumului locuinți cu streșinile mari și cerdacul ridicat de-asupra pământului. Prin lanuri de cânepă femeile cu ștergare albe pe cap culeg, în cete, buruiana înflorită, pe care o razimă, ca să se usuce, de marginea prispelor.

Mănăstirea lui Matei-Vodă e tocmai în capăt, acolo unde munții din stânga întind un părete negru de brazi. Zidul sfârtecat de dintele lacom al vremilor se rupe în frânturi de cărămidă roșie, se deschide în turnuri năruite; casele de locuință s'au prăbușit până la bolțile beciurilor. Biserica a căzut pe jumătate de cutremur, și greaua armătură a fereștilor zăce

la pământ; înaintea ușii de intrare, care poartă, într'un gingaș chenar, pisania și stema munteană, așezată aici, ca semn de împăcare, pe pământul Moldovei, s'a adaus un pridvor de nimica. Morminte și alte amintiri nu sânt.

În jur foșnește pădurea de brazi, care aleargă apoi cale lungă până în graniță, acoperind ținutul cel mai înalt. În mijlocul lor se clădește un otel al oaspeților ce vin pentru aier, și acești oaspeți se întâmpină pe cărări și în poiene, mâncând, bând, primblându-se și convorbind în acea promiscuitate de prietenie trecătoare care e pentru mulți marea ispită a stațiunilor de vară. Hanul, ținut de un Român, dă mâncare bună, și pentru dormit un bătrân și bătrâna lui, cari nu-s mocani cum sânt cei mai mulți dintre locuitori, ci Țigani din ai mănăstirii, dau odăi goale, dar curate, unde lavițe largi, acoperite cu mindire, asigură un somn bun, fără pureci.

5. Schituri: Coteștii, Dălhăuții.

O plecare, altă dată, într'o dimineață de April, înghețată, care era să se urmeze printr'o amiazi de arșiță, ca să se încheie cu o frumoasă seară, trandafirie și blândă. Abia cinci ceasuri, dar toate zările sânt limpezi și s'au trezit pentru ochii omenești. O trăsură mânată de un Ardelean care poartă șapca de pânză a Evreului pe care-l slujește, străbate, în sunetul de îndemn al clopoșeilor, o mahală a Focșanilor. Șoseaua e bună, și căsuțele, încă pustii, pare că-ți zic o cuviincioasă „bună-dimineața“.

Acum șiragurile de case s'au mântuit. Tărâmul se prăvale într'o largă albie de nisip, sămănată cu pietre de toate mărimile, de la bolovanii târiți în zilele de curgere furioasă a apelor până la firicelul de prund care va fi mânc prefăcut cu totul în nisipul

moale din fundul albiilor. În capăt, un râuleț iute se azvârle tulburat la vale: el e destul de adânc pentru ca să ajungă la genunchii cailor. Malurile din față sânt de lut găunos, înflorit cu pietricele. Mai departe, în stânga, e un șes întins, sămănat din loc în loc cu grămezi de arbori. În dreapta, înălțimi se urmează neconținut, cu iinia vârfurilor dreaptă: de sus până jos le înveșmântă păduri cu verdele triumfător, păduri de stejari, de frasini, de fagi, care nu lasă să se vadă nimic.

Această apă e Milcovul, hotarul părăsit pentru totdeauna, și, străbătându-i apa, care-i înviorează, caii ne-au strămutat de pe vechiul mal moldovenesc pe malul cel vechiu al Țării-Românești. Din Putna am trecut în Râmnicul-Sărat.

Apucăm spre stânga printr'un ținut de vii, distruse ieri și ridicate iarăși prin munca țăranilor, cari știu să dureze din ostelile lor casele frumușele, bine clădite, bine împrejmuite mai totdeauna, bine acoperite cu șindilă, frumoasele case prietenești care se înșiră pe marginea drumului, cu gardurile lor de vergi sau cu ostrețele lor de lemn geluit. Într'un loc, Bulgarii au închis un ogor pentru grădinile lor de legume, din care hrănesc Focșanii; ei au făcut o roată de scos apă din pârăul apropiat și au lucrat o pepinieră încunjurată cu stufărie: sânt oameni urîți, cu fața ciolănoasă și sălbatecă, cu ochii răi și îmbrăcămintea disgrațioasă.

Satul Cotești, un sat de vieri, cu casele și pogoa-nele răspândite la înălțimi deosebite, într'o ferme-cătoare neorânduială, are o frumoasă biserică și un fel de piață centrală, cu două prăvălii. De la el o cărare pe care numai cu greu înaintează trăsura, un vechiu „drum săpat“, duce priintre garduri de vii la schitul cu același nume, odată locuit de oas-

peți ruși, Paisieni de la Neamț, cari știau une ori, pe lângă cele sfinte, și ceva politică.

În jurul frumoasei bisericuțe, gospodăriile albe ale maicilor se ascund supt coperișurile de șindilă neagră, pe când florile din straturi îmbălsămează în vântul ușor, foarte rece, al dimineții. La arhondaric, spre care ne îndreaptă o vorbareță și vioaie arhondăreasă, e însă, ni se spune, *bejănărie*, și vechile mobile simple sânt grămădite la un loc pentru aierisire. Întrăm în biserică; la strana din dreapta și la cea din stânga, două maici tinere cetesc cu un glas limpede, răspicat și cuviincios. Câteva bătrâne, care desăvârșesc soborul femeiesc al acestui lăcaș de singurătate și odihnă, stau încotoșmănate în pridvor ca niște momâi greoaie. Sânt tot mahalagioaice și țărance din satele sau orașele vecine, care știu ce e lumea, în care și-au avut rostul obișnuit al femeii, și ele privesc mănăstirea cu totul altfel decât ca un loc întunecat al pocăinții înainte de moarte.

Pe supt turnul clopotelor, unde pe la 1840 s'a scrijelat sus o inscripție nedibace, care se înțelege abia, treci spre dealul care se rotunjește blând, acoperit acum de iarbă deasă, pe când zarea e prinsă de o înaltă perdea de pădure. În dreapta e împrejmuirea cimitirului, cu o biserică dărâmată, în bolțile de jos ale cărcia se aruncă oasele desgroate, ce stau în vederea oricui. Abia câteva cruci sărace răsar din desișul verde presărat cu flori sălbatece.

Din Cotești un drum între vii, între case cum numai arare ori le va fi având prin alte părți țărănul român, duce, încovoiindu-se de două ori, spre Dălhăuți, mănăstire de călugări, pe care o ascund sus, cu totul, pădurile cele mai vechi, mai îmbielșugate, mai deplin triumfătoare, ce se pot închipui.

O biserică de sat foarte chipeșă într'o întinsă curte îngrădită. Lângă gardul de nuiele din față, o cruce mare de piatră e înliptă în râpa drumului; inscripția îngrijită, în slove chirilice, pomenește peirea, de „boala năprasnică a ciunii“, întâmplată la 1829, a doi soți pe cari *moartea neagră* i-a îngropat împreună. Câtva drum încă, și prveliștea se deschide largă asupra șesului verde, asupra Milcovului cuprins între râpi, asupra Focșanilor care se înșiră în mai multe pâlcuri, lăsând să se vadă întâiu pata albă a unei căsărmi. Și mai departe încă, același șes verde, care de aproape e frământat de modâlcii luloase, aleargă până în zare, unde curge Siretiul.

Această frumuseță care se desface în fiecare dimineață din negurile reci și se cufundă în fiecare sară în aburii fumului, o vede călugărul ardelean care păzește mitocul din vale al Dălhăușilor. Ea arată calea ce duce la schit, un drum de lut frământat cu prund și cu pietroaie, când mai înalt, când mai adânc, când mai îngust, când mai încăpător, după toanele apelor de munte ce se zbeguie aici când cad ploile multe sau când zăpada se topește la blândeța primăverii. Copaci bătrâni fac de strajă cât vezi cu ochii, iar în stânga toată valea, toată coasta, toată culmea e o Împărăție a crengilor verzi, care nu mai îngăduie nimic, care înghit, acopăr, ascund totul. Depărtările răsună, și din desișuri e o întrecere de glasuri, și mai suptiri și mai groase, printre care cântecul surd al cucului, veșnic același, pare că so-coate clipele. Pe supt lufișuri și prin uscături se strecoară, răsucindu-și fricos lungile trupuri verzi ca frunza, mari șopârle, foarte agere. Dintr'o poiană se apropie lătrăturile furioase ale dulăilor de stână, cari au mirosul om străin, în aceste ținuturi sălbatice unde, iarna, ei duc războiu cu lupii flămânzi. Aceasta e viața de aici, aslăzi ca și acum două mii de ani.

Tot mai adânc pe cărarea aspră, al cărui lut a fost prefăcut în cleiu de ploaia din ajun. În sfârșit un alt drumuleț se deschide la dreapta, și încă de la obârșia lui vezi o biserică gălbie. E schitul. Patru dulăi păzesc intrarea la dânsul. Călugării cari lucrează la o parte într'un câmp se uită la noi ca și cum am avea darul de a îmblânzi fiarele. După multă desbatere, se desface în sfârșit un argat cu favorite, un bătrân foarte bătrân și foarte vânjos, care face liniște între credincioșii paznici ai pustietății sfinte. Tot așa de bătrân, se apropie egumenul.

Dălhăuții au trei biserici, un frumos arhondaric nou, o stupărie, din rodul mirositor al căreia gustă și oaspeții, și o sumă de căsuțe risipite. A fost odată și o școală, dar ea e în risipă. Câteva cărți bune le-am mai găsit încă pe rafturi. Călugării sânt abia unsprezece la număr, și nu se găsesc oameni destoinici pentru ca să li iea locul, atunci când ei trec la pacea cimitirului verde, lângă heleșteul secăt; casele lor se dărâmă în același timp ca și trupul culcat supt brazda din care răsare crucea.

Amiaza caldă ne găsește în pridvorul arhondaricului, supt coperemântul de șindilă, pe băncile ce încunjură masa de țară, din care lipsește numai cocoșul făgăduit, care nu s'a putut găsi, din fericire pentru dânsul. Curtea mică e pustie. În față, ochiul se cufundă în marea adâncă a frunzelor liniștite. Și pădurile nestrăbătute cântă, cântă...

Un părinte cu ochii vioi și lungul păr alb, rar cere voie să cânte și el, și-și drege gâttelejul cu un păhar de vin profir. S'a așezat acum în fața mesei, drept ca în strană. Zimbești puțin privindu-l, de și a înștiințat că la Atos el a învățat cântece meșteșugite de la cel mai vestit dascăl de cântări din Răsărit. Dar, când glasul se înalță, el capătă sonorități metalice, puternice și clare, și vechiul imn biseri-

cesc străbate văzduhul ca un răsunet de trâmbiță războinică. Cântărețul stă nemișcat, ochii vioi sânt pironiți în pământ, numai glasul limpede și tare plutește de-asupra noastră și, peste pacea curții de biserică, se unește cu simplul cor al psaltilor pădurii, cari au învățat aceiași închinăciune de la un meșter și mai mare decât cel de la Atos...

6. Din Vrancea.

Colegul meu D. Gusti, organizatorul activei și răbdătoarei cercetări în munții Vrancei, îmi pune la dispoziție un însemnat număr de zapise locale, mai mult din Neruja, prin care putem privi mai adânc în viața de un caracter așa de particular vrâncean.

Ciobanii aceștia, cari de la un timp fac și 'ceva agricultură, apar de la început cu *bătrâni* lor de pământ, dintre cari câte unul poartă numele de *badiu* (și *bade*, *bădiță* e terminul cu care-și vorbesc). Acești „bătrâni“ (împărțiți în „frați“), cari și-au transmis numele urmașilor, se chiamă foarte pitoresc: Catoca, Bărcare, Răbega, Gogoriță, Glavanu, Badiu, Tatu, Solomon, Antim, Bulat, Covrig, Bucur, Mereuță, Scărcea, Dănilă, Moțuc, Dudu, Păun, Mărtan, Căluian, Piciorgros, Pelticu, Bulete, Burcă, Hurjuiu, Lupașcu, Crețu, Cilmac, Tulache, Hărcan, Simionilă, Luzica, Vălcan, Gușailă, Tuvene, Ciută, Moisă, Vărtu, Burciu, Mircaș, Bălănuță, Oțelea, Vătreă, Milcu, Sârbu, Mohorea, Pomană, Murgu, Precop, Țandără, Jidea (de la Jid), Budu, Mândruț, Lăbunț, Ciută, Hăruca, Bătcă, Hușcă, Bușilă, Măciucă, Găină, Boceica, Gheba, Doban, Coman, Frăsin, Stăruială, Tătaru, Pantiș, Frățilă, Dăntăș, Răduță, Albinaș, Balica, Dochiu. Câte unul amintește o profesiune: Cotonaru, Cofănea, Șindilaru, Blănaru, Cărbunaru, Cojocar, Faur. Ori un loc de origine: Ungureanu, Măceanu. Adesea, amintire a eredității de pământ prin

femei, caracteristicile nume terminate în -oiu: Cătrinoiu, Floroiu, pe lângă femininele corespunzătoare: Gaftoia (ca în Banat: Imbroane, Grecoanea, Turcoanea). Ele corespund unor nume ca: al Tomulesăi ori Angheluşa. Pronume ca Botezat întăresc părerea mea despre sensul lui Botezatu în genealogia lui Alecsandri: catolic convertit.

Când ni-i arată documentele noastre, deci la începutul secolului al XVIII-lea, ei sânt şi industriaşi. Din mânilor lor iese şindile, şi două sate poartă numele Şindilarilor, dar şi bâte ciobăneşti, cofe, *impistrite* şi simple, *albe*, cu capac şi fără, cofiţe, cu cercuri şi „cu țiță“, şiştari, putine şi „mijloace“. Se face comerţ cu câte un Turc de la Dorna ori de la Galaţi. Se constată relaţii cu Craiova, unde se duce săul. Nu lipsesc ciobotari ş. a.

Afaceri de bani se întâlnesc de pe la jumătatea secolului al XIX-lea: moşii zălogite pentru un împrumut de bani şi baniţi de „păpuşoiu“, — şi se pomeneşte „dijma moşiei“.

Ei, aceşti „răzeşi“, „*moşinasi*“, sânt însă şi agricultori. Cutare zapis nepublicat încă vorbeşte de „secătura făcută cu toporul din codru mereu cu mânilor sale“. Secătura, locurile săcate —, de unde: *a săcături*, — corespunde aici „runcului“ din părţile dornene, unde iarăşi *ar trebui o întreagă operă de exploaraţie ştiinţifică, din sat în sat şi din casă în casă*. Totuşi, pe lângă câte un „zmărc“ neutilisabil, se păstrează terenul de păscut, *frunza*, vitele, oile mai ales, fiind îndreptate cu deosebire spre munte, — *suirea oilor în munte* —, cum e Lăpuşul. Sânt locuri de cosire, „bez tufe“, locuri „îmbrăcate cu rădăcini de pădure“. Dar unde se face întâiu ogorul se zice: „*stârp*“. Une ori se pomeneşte şi o „fugitură“ sau curătură. Se fixează hotare, de vornic, „cu brazda în cap“. Se vorbeşte, târziu, de „muncèle“ puse de

ingineri. „Locurile de islaz“ sânt osebite cu garduri. Unii n'au casa pe *ciovârta* lor, și pot fi mutați de vecini. Căldările de rachiu nu lipsesc în statistica unei gospodării. La vânzări, și aici e o datorie „a se întreba toate neamurile și feciorii și ai săi răzăși“, ca să se vadă dacă „se ivesc ca să sprijinească“.

Administrația e cea străveche, cu *vornicelul* și cu *paznicul*, cu *nămesnicul*, cu *bătrânii*, martori. Satul e solidară față de Domnia represintată întâiu prin *vornici* și prin *starostele* de Putna, la hotar, apoi prin câte un privighetor sau sub-prefect, cu aceleași îndatoriri ca ale înaintașilor cu alt nume. Ei par a fi „vechilii vrânceni“. Unele rosturi le îndeplinește câte un mazil. Pușcașii apar și aici, plăieșii.

Ceia ce se cere de la Vrancea e ce se numește mai târziu „cheltuiala Vrâncii“, pe care o socoteală din secolul al XIX-lea o înseamnă așa: „5 lei de falce și 3 lei la cap“. Muntele are o „aruncătoare“, din care se scot anumite terenuri. Șindilarii sau alții cari „șed în Vrancea“ sânt supuși birului și li se face cîsla la șferturi, cu „izvod curat, pe fieștecine câți bani l-au ajuns“, „încărcându-se“ cu ei „satele pe unde șed“, dar după „dreptate“, de frica „urgiei“. Lângă „bir“ sânt însă și alte „havalele“. Une ori, lumea plătește la „pungile“ cerute de împrejurări extraordinare. Pentru aceste casuri se caută un „strângător“, care poate fi preot. Mazilii dau „banii treptelor“. Sătenii „se globesc“ unii pe alții.

Une ori, ca în 1829, oamenii sânt trimeși pe la Sculeni, ca să ridice „țuhalii“, lăsați acolo, ai Rușilor.

Câte ceva se cunoaște din viața de familie. Copilului mai mic i se lasă ceva: o falce mai mult în cutare cas. Fiul, nepotul rămas până la urmă *grijește* pe mort cu grâu, ceară, oi, câte un cârlan, vedre de vin, îi „poartă prescurele“, dăruiește la săraci „câmeșuri“ și câte o „păreche de itari“. Moșia

nu se poate da la logodnă fetei de măritat, căci au dreptul să se opuiе fiii și nepoții. De altfel, în diata ei, Măriuța, văduva lui Tănase, spune limpede că „ca n'a ținut nimic din moșia părintească, fără numai frații ei“, așa încât „ficioarii să-și caute cu frații ei, să-și ia partea din moșia ce se cuvine“. Ea însăși a „ținut“ doar „o bucățică de pomană“, „iar nu de la părinți“. Odată, în pragul zilelor noi, se întâmpină o femeie batută de soț pe care tatăl o îngrijește, începând cu „jumătate ocă rachiu“.

Ca moravuri, se mai văd femei bătute cu nuielele, care au venit noaptea la casă străină, supt cuvânt de a-și căuta furca, dar sânt bănuite de „furțișag“, și se pierde o „pușcă cu parali“. Se face pâră că soția cutăruia „ar fi fost o noapte în petreceri cu ibovnicelu ei“, dar se dovedește că în casă era și un musafir, „neguțitor brăilean“.

¹ Din „Brodnicii și Români“, în Memoriile Academiei Române.

XIII.

C O V U R L U I U L

Galații.

De la Brăila, câteva ceasuri de drum în noaptea neagră și rece. Două lungi balustrade de poduri vâjâie pe lângă ferestrele cernite ale vagonului. Avem acum Galații, cari se recomandă întâiu prin largă lor gară, desăvârșit luminată.

Birjile care așteaptă sânt conduse de Muscăli cari nu se lasă mai pe jos decât tovarășii lor 'din Iași și București, mândri ca și dâșii de caii lor, așteptând plata mai mare, nu pentru câștig, ci ca o recunoaștere a însușirilor lor superioare, familiari și glumeți: minunata trăsură răsună pe un pavagiu cel puțin tot așa de bun ca al Brăilei. Dar aici nu ai ca dincolo locuri goale și cârciume mărunte sau căsuțe modeste de sat. Frumosul bulevard înaintază mândru printre curți boierești cum nu se găsesc decât în cele mai bune strade ale Iașilor, 'și încă nu cu aceeași înfățișare curată, cu aceeași egalitate a bogăției, liniștită, ferită de orice amestec cu vulgaritatea, cu zgomotul, cu murdăria locurilor unde muncește din greu multă gloată săracă. Sergenți păzesc în mijlocul străzii, în altă atitudine decât a bieților nevolnici pe cari i-am zărit ici și colo la Brăila.

Dar ceia ce uimește mai mult, e frumoasa lumină albă pe care lămpile Auer, în vârful stâlpilor de bronz, o revarsă asupra grădinilor, caselor și pavagiilor bine măturate.

Șirul felinarelor se înfundă mereu înainte în zarea încunjurată ca de o aureolă. Strada se face tot mai frumoasă. Acum vitrine strălucitoare adaugă lumina lor: cofetăria centrală, berării, oteluri, cafelele, prăvălii de tot felul, băcăni. Aleia luminoasă urmează încă o bucată de loc, până ce ea se despică în strade mai sărace, mai întunecoase, prin care trece un masiv tramvaiu electric. Printre arborii unui frumos parc¹ se văd mijind departe alte lumini, pe dealul ce se ridică într'acolo. Birjile luxoase se mișcă în toate părțile.

Acesta e Galații de noapte, care-și datorește în mare parte farmecul lumii îmbielșugate ce se desface din el sau în care i se scaldă clădirile de eleganță îngrijită. Sântem, în adevăr, în Moldova, în țara cheltuielilor fără socoteală, vechiului obicei al luxului ales, iubirii pentru plăcerile scumpe, poeziei unei vieți ușoare. În Moldova pe care a împodobit-o și a sărăcit-o cea mai fină din aristocrațiile risipitoare ale Orientului.

Ziua, mai ales așa o zi fără soare, cu cerul apășător de cenușiu, din care se desfac, în această întâie săptămână a lui Octombre, fulgi rari de zăpadă, înlătură o bună parte din cocheta iluzie. Fără îndoială că Strada Domnească, acea lungă alee de grădini și vile care duce de la gară până în centru și care cuprinde în ea și mărețul palat episcopal al Dunării-de-jos, încunjurat de parcul și grădina lui, că această stradă de căpetenie nu-și găsește, prin lungimea ca și prin egalitatea luxului ei de bun gust, părechea în niciun alt oraș din țară. Dar nea-

¹ Distrus printr'o măsură municipală idioată în vandalismul ei, pentru a face un loc unei „grădini“, care e în cea mai mare parte din an o arenă pentru crivăț, ori un cuptor al soarelui de vară (1916).

junsuri se vădesc pretutindeni aiurea, și chiar aici.

Prăvăliile centrului au une ori un singur rând, de și chiar atunci ele nu se coboară așa de trivial de jos ca maghernițele din Strada Lăpușeanu a Iașilor sau acelea din partea Căii Victoriei ce este în fața Ministeriului de Finanțe; cele ce numără două rânduri n'au niciun fel de socoteală adesea și sânt spoite în colori urite sau prea bătătoare la ochi.

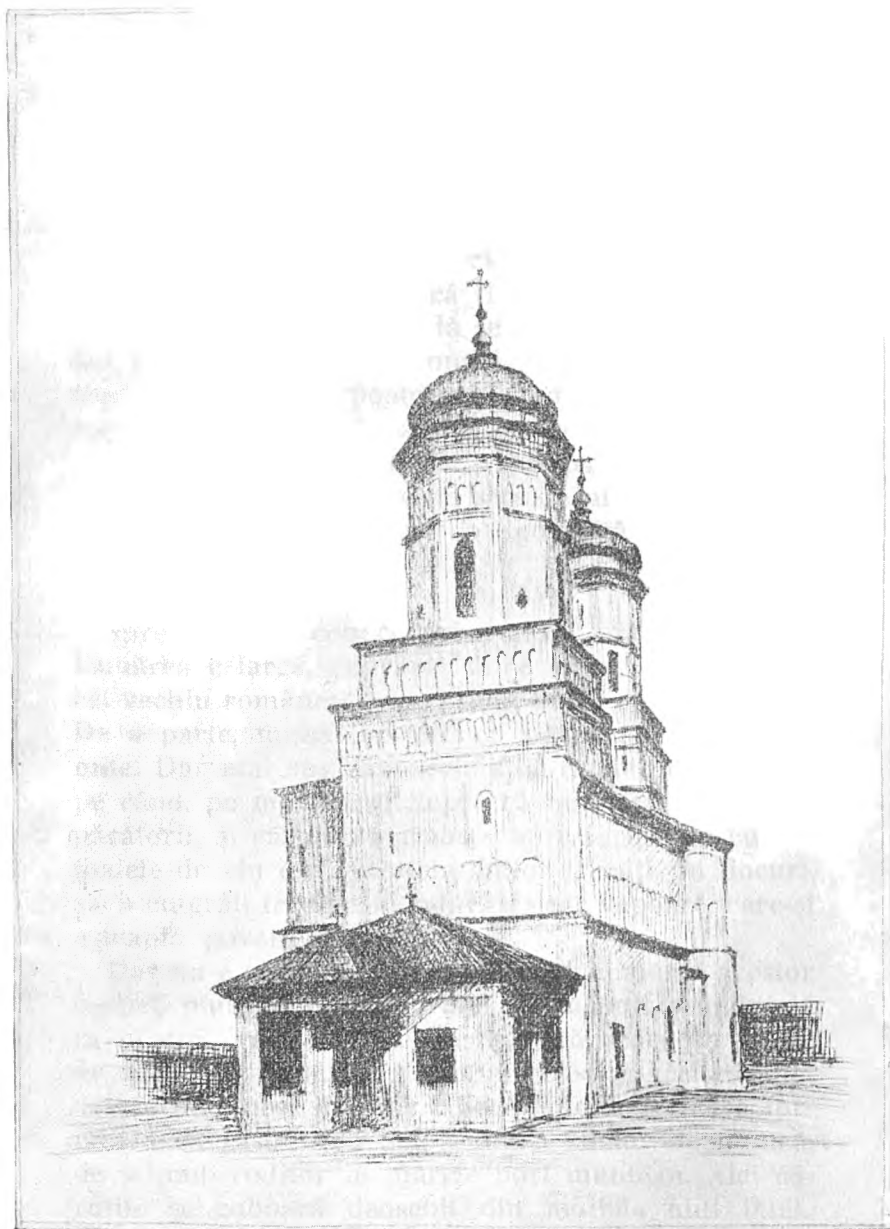
Abia ai ieșit din acest salon, care ține în oarecare măsură locul piețelor, care lipsesc cu totul, și dai în mahală. Strada rămâne tot dreaptă, dar e rău îngrădită de căruțe și prăvălioare, ținute de Români săraci (găsesc un deposit de vinuri al omonimului „Niculai Iorga“). Apoi și aceste moșinoaie se răresc, și către vârful dealului zărești începutul unei câmpii goale, acoperită de buruieni veștede.

Străzile laterale se urcă de cele mai multe ori cotind, și răspândesc duhori scârboase. Lumca e puțină pe întinderea răsfățată a vechiului oraș. Evreii se văd în mare număr, alături de Greci. Dacă aceștia au băcăniile, cafenelele, cofetăriile, locurile unde se mănâncă și de unde se cumpără ale mâncării, tainițele în care lucrătorii oboșiți își învăluie năcazul vieții cu fumul țigărilor ieftene și aburii vinului prost, Evreii stăpânesc toate celelalte ramuri ale negoțului. Galațul vechiu, care începe și el de la origini împodobite de fabule și falsificații, cotropit de Turci, cari se și așezaseră într'o parte a orașului, Bădălanul, decăzuse, și atunci orașul nou începu prin voința lui Mihai Sturdza și descoperirea târgului de grâne al Principatelor de către corăbierii Apusului. Mihai-Vodă acesta, Sturdza, înseamnă, prin aplecările sale și prin zodia timpului, căderea norului de lăcuste al Evreimii. Ei veniră deci și la Galați. Dar nu în același număr ca în părțile înecate de apropierea sivoiului galițian, ca în Botoșanii cu totul pierduți,

ca în Iași, în care pecinginea a cuprins și mahalalele. Aici părțile necomerciale ale orașului au rămas încă pe deplin curate, și numai strada centrală e în cea mai mare parte a Evreilor, dintre cari, apoi, mulți sânt locuitori vechi și vorbesc foarte bine românește, așa de bine, încât unora nu li-ai putea măcar deosebi originea.

Orașului, care, mulțămită stăruinții episcopului Partenie, are un palat episcopal fără păreche, îi lipsesc bisericile mari. Vezi numai clădiri nouă sau cu totul înoite, fără niciun stil. Sfântul Gheorghe, cu mormântul lui Mazeppa, Hatmanul căzăcesc din drama lui Carol al XII-lea, păstrează însă, cu inscripția, din veacul al XVII-lea, a fațadei, o piatră de mormânt care, prin vulturul ei moscovit, arată că aici se odihnesc și oasele vestitului aventurier. Două suptiri turnuri fac să se vadă de departe clădirea Precistii, care e din același veac, și pe care stampe vechi o dau într'o formă acum de mult preschimbată. Turnurile nu sânt de zid puternic, precum e obiceiul în Moldova, ci făcute, ca în Muntenia, din lemn și tinichea văpsită cenușiu. Cea mai însemnată clădire religioasă ar fi poate a catolicilor.

Galații sânt, în adevăr, un centru al propagandei catolice, și ziarele au vorbit adesea de cuceririle de suflete și cuceririle de averi și de moșteniri săvârșite de răparețele călugărițe ale Maicii Domnului de pe Sion (Notre Dame de Sion). Pe Strada Domnească, de care sânt despărțite prin înalte ziduri și porți ferecate, se văd clădiri puternice cu ferestrele oarbe, împodobite une ori cu vitralii colorate; sânt școlile: internatele și externatele lor. Acolo se dau lecții, în cea mai mare parte slabe, nefiind personal bine pregătit, îndemnuri morale în formă naivă și, — odată, — ațîțări ale sufletului către beția mo-

Biserica Precista, Galați.

nomaniei religioase; de care sânt așa de ușor atinse femeile cărora li s'a smuls rolul lor de frumuseță, binefacere și fericire pe lume. Dacă „surorile“ captează averi, multe din școlărițile lor vin însă cu gândul să le exploateze pe dânsese, în numele unor declarații sau al unei convertiri fățarnice. Ce e rău, stă mai mult într'accia că din această cetățuie de aleasă gospodărie monacală se împrăștie și mai mult ispîte de înstrăinare națională, dar, în căsătorie, influența dărbatului poate totdeauna să recâștige pe cele pierdute pentru neamul lor. Ziare, ca „Vremea“, care văd în sportul mistic al călugăriților catolice o primejdie și în nepotolita sete de provincii nouă a Muscălimii de peste Prut o „gogoriță“¹, întorc pe dos calificativele.

Spre port te cobori prin străzi urite. Colo jos, Dunărea e largă, cuprinsă între maluri, dintre care cel vechiu românesc e mai înalt decât cel dobrogean. De o parte, numai corăbii cu pânze își răsfiră funiile. Dar mai sus vapoarele stau unele lângă altele, pe când, pe mal, movilele de cărbuni așteaptă cumpărătorii, și căruțe se grăbesc spre încărcare cu butoaiele de vin din recoltele anilor trecuți. În docuri, sacii cu grâu trec pe scândurile altor vapoare, care-și așteaptă povara hrănitoare.

Dar nu e aici, ca în Brăila, cu tot numărul acestor oaspeți plutitori din depărtata străinătate, orânduială în clădiri, vălmășag de căruțași, mișcare în zecile de magazii cu adâncimile întunecoase și acel răsunset de ciocane, acel bocănit laborios de fiare, care formează ca răsufierea neîncetată a zilelor de muncă, de schimb roditor în marele port muntean. Aici căruțile se coboară deosebit din multele uliți lăiate

¹ Dar pălăniile vremilor apleacă multe gâtlejuri de cerbicie (1916).

fără socoteală; în aceste uliți se văd ruine, case părăsite. colțuri de buruiană murdară, bălți cu apă clocită. În această întindere mai mare nu e vioiciune, nici veselie. Și bătrânul oraș, care și-a pierdut trecutul, nu are încredere în viitor.

De pe o stradă laterală văd, peste gropi și mâncături de maluri gălbii, pânza de sief mișcătoare a Brateșului, marelui lac de bielșug, de care legenda a legat numele lui Petru-Vodă „pescarul“, care prinse în undiță, fără să prevadă, inelul de Domnie al lui Ștefan-cel-Mare, uriașul său părinte. Marea întindere de apă se odihnește, fără luntri, supt recele cer de plumb, pe când în gropi femei foarte sărace, în polcuțe și rochii de cit, culeg buruiene.

D O B R O G E A

I.

T U L C E A

1. Spre Tulcea.

„Naviagația Fluvială Română“, pornită din același impuls, din inițiativa patriotică a aceluiași om, Gr. N. Manu, ca și „Serviciul Maritim Român“, leagă, alături de societăți străine, Brăila cu Galații și acest din urmă oraș cu gurile Dunării.

La opt ceasuri și jumătate sântem în sala de așteptare a Agenției, dar vaporul spre Tulcea și Sulina n'a putut încă părăsi Brăila, căci ceața cea mai nepătrunsă acopere râul. Din când în când numai soarele se ivește, lipsit de raze, ca o lună palidă, moartă. În sale lumea-și așteaptă norocul. Greci, Bulgari, Evrei, cocoane care vorbesc franțuzește, unele cu sâsâiala grecească din care se vede că Parisul lor e de pe malurile Cefisului, căței cari-și scutură pielcica goală la frigul toamnei aspre, papagali ce-și pierd răbdarea și interpclează din cușcă pe grațioasele lor stăpâne... Gardiști cu șapca înaltă și lampasuri roșii, agenți de vamă cu linii de aur la șapcuțele negre, „finanți“ noi-nouți, cu uniforma verde, se mișcă printre represintanții tuturor neamurilor. Vânzători de ziare, de covrigi, Macedoneni cu struguri, cari răspund de o potrivă când îi întrebi grecește și în bulgărește, desăvârșesc amestecul de oameni. Un soldat de marină slab, nalt, roșcat, păzește pe marginea malului înaintea pontonului, unde așteaptă un șlep care trebuie dus mai departe.

După câteva ceasuri, vântul vine din susul apei,— rece, vioiu, iute, — și mătură. În păretele fără deschizături al ceții oarbe, se face o mișcare subită. Stâlpi se despart, împleticindu-se, ca niște stafii urmărite de cele d'întăiu raze. Apoi e ca un forfot de aburi pretutindeni, un vârtej alb, suptire, ideal, un danț nebun de umbre scămoșate, care aleargă spre cerul de unde soarele trimete cel d'întăiu zimbet, limpede și vesel, spre țărmurile ale căror linii înegrite încep să se deosebească. Ca o închipuire măreață răsar de o dată din valuri coșurile, pânțele negre ale vapoarelor, corăbiile cu pânze mândrindu-se în catarturi. Lângă țermul dobrogean numai, gonite din urmă de vântul ce înseninează, ultimele fărâmaturi, destrămături ale ceții aleargă bezmetece până ce lumina le soarbe, și stăpânește acum pretutindeni, binefăcătoare.

Supt niște păduri ale malului stâng un punct negru se ivește; el crește mișcându-se răpede spre port. E o dungă lungăreață, apoi un mare pește ieșit din valuri, o corabie. Învârtindu-se în larg, el vine să se oprească la ponton. Cu el se merge în josul Dunării.

Sânt pe coperta „Domnului Tudor“. Pe pupa șle-pului legat cu funii groase de vaporul care-l mișcă, fâlfâie tricolorul, și aceleași colori se desfășură în vântul de toamnă pe vaporul însuși. Acesta a fost clădit, cum spune tabla de alamă, la 1900, în atelierele de construcție navală de la Severin, și e a cincizeci și treia operă a acestora. Căpitanul poartă uniformă țării și a fost ofițer în flota de războiu. Marinarii se chiamă Vasile, Ghiță; comanda, în care se amestecă vorbe străine: „pupă“, „a recupera“, se dă în românește. Elementul internațional îl formează numai cocoanele și papagalii, cari încearcă, de o potrivă,

franțuzește. Plutind pe această parte din râu, internațională în puterea tratatelor, supusă controlului de navigație al unei „Comisiuni Europene“, cu steagul ei, cu tesaurul și veniturile ei, cu administrația, legislația și suveranitatea ei desăvârșită¹, urmând, puțin mai în sus de Galați, un mal care a fost al nostru și se află acum în mâna puternicului de la care nimic nu se mai ia înapoi, e o mângâiere să te afli pe aceste scânduri care sânt un fel de pământ al patriei.

Ai părăsit Galațul, și totuși el te urmează încă multă vreme, înșirând pe țărmul de lut gropos docurile, magaziile, depozitele sale de cărbune. Când cea din urmă clădire a fost înghițită de depărtare, te găsești între linia joasă a malului nordic, care e în curând al Basarabiei rusești, și coasta de păduri, dincolo de care nu se vede o bucală de vreme nimic, a Dobrogii. Astfel batjocura întâmplărilor, prea tari ca să le înlăturăm, ne-a aruncat de pe blândul nostru țărm de șesuri pe înălțimile balcanice ale Sudului, locuite în parte de rase străine, înaintea cărora ne înfățișăm, nu ca frați așteptați de multă vreme, ci ca dușmani și usurpatori.

Dobrogea-și prelungeste pădurile; pe malul, căruia trebuie să-i zicem după noul stăpân, se ivesc Renii. Trei mari clădiri, dintre care una adăpostește jandarmeria, firește, se văd pe țărmul jos, uscat, fără arbori. O linie ferată se oprește aici: ea nu se întinde spre România, care nu există pentru oamenii ce domnesc în aceste părți. După niște arbori se văd trei mari „deposite de cărbuni“, dintre care unele ar fi baterii mascate, pentru salutarile de distrugere ale unui războiu viitor. Luntri de pescari și un vapor se adăpostesc lângă țărmul pe care se urcă niște căruți de săraci.

¹ Până la 1939.

Mai trece mult până ce, din partea noastră, avem Isacceă. Pădurile se rup din când în când, arătând, ca și dincolo, o șuviță de pământ pustiu, păstrat fără cultură pentru jocul distrugător al valurilor Dunării ieșite din albie. În fund, destul de aproape ca să se deosebească amănuntele, se înalță dealurile dobrogene, care la Brăila se pierdeau în nelămurirea albastrului. Nici case însă, nici sămănături. Pe alocurea, turme, grăbindu-se pe poteci pline de praf, sau câte un pichet sărac stând în fața bogatelor pichete ale vecinilor împărătești. Vapoare mari trec cu steaguri de popoare îndepărtate: italiene, englese, dar, pentru popoarele vrăjmașe care-și privesc în față aici, țermurile sânt ascunse, moarte. Ca un simbol, corbi lacomi trec, negri în cerul albastru, de pe malul ce ni s'a furat către acela ce ni s'a aruncat ca o pomană.

Isacceă e un număr de căsuțe foarte umile, revărsate pe coasta unui deal dobrogean ars de soare și uscat de toamnă. Împrejurul ei Statul își are plantațiile de tutun, iar pe alt deal ca acesta se face vinul de Niculițel, cel mai bun din tot Ținutul. Poloboace așteaptă să fie încărcate pe un șlep austro-unguresc. Câțiva oameni cu căciulă sau cu fes, între cari se deosebesc numai păgânii de către creștini, iar nu și neamurile creștine între ele, așteaptă la debarcader, unde păzește soldatul de marină.

Iarăși malul nordic jos, veșted; iarăși, în partea Dobrogii, păduri.

Cursul mărețului râu atinge cea mai mare lățime a unui râu european: e un adevărat Împărat al fluviilor, care-și scaldă în lumina ce-i întinerește neconținut cu puterea ei făcătoare de minuni zalea de oțel albastru a valurilor, lungul păr umed al tres-

tiilor. Pământul lutos, moale, se despică supus, în calea mersului învingător al domnului său și se dă în lături ca să-i îngăduie toanele nebunatece, când un nou aflux de tinereță îl aruncă pe cărări oprite. Ai crede că pe acest singur drum triumfal el va ajunge în brațele Mării, întunecate și puternice.

Dar nu. Iată, lângă un mic far alb, ca un început de ostrov, o limbă de pământ, pietruită pe o margene, care se înfige în inima râului. Și vaporul apucă la dreapta, pe când alte valuri albastre merg drept înaintea zării. Sânt de aici înainte, fără piedecile de mlaștini pe care și le închipuie cineva —, căci aici puterile care schimbă mersul apelor, precipitarea de mълuri statornice, se mișcă numai în adâncuri, — *două* Dunări. O Dunăre rusească, închisă tuturor neamurilor, curățită de Ruși și pentru dânșii, pregătită strategic pentru războaiele viitorului: brațul Chiliei, la care totuși avem și noi un țerm, unde, în fața Chiliei-Nouă, întărită de Ștefan-cel-Mare și păzită astăzi de aceia ce i-au hrăpit moștenirea, avem vechiul cuib genoves al Chiliei-Vechi, odată într'un ostrov deosebit, iar astăzi alipită la țermul insulei mai mari dintre cele două brațe ale fluviului, iar Dunărea vie e aceia care se desbină în dreapta, în spre pământul dobrogean. De amândouă părțile, malul e al nostru, mal de ierburi uscate și de copaci ce încep a se vesteji de toamnă, un peisagiu care ar părea olandes dacă ar fi mai multă verdeață umedă, dacă s'ar vedea case scânteietoare din geamurile lor curate și vesele prin colorile lor deschise, dacă, în sfârșit, n'ar fi sus acest frumos cer albastru, darnic de lumină limpede. Încă de la începutul desfacerii apelor, privirea se lovește în fund de un deal, de un șir de dealuri lipite între ele, pe care sânt stropite case albe, multe și rare, ca niște flori de câmp răsărite pe o pajiște săracă. E un oraș dobrogean, și arată să fie un foarte mare oraș.

Întâlnești o insulă mare, o încunjuri; ți se pare că te închizi într'un lac, și-ți răsare o trecătoare de apă albă, care se întinde apoi ca un braț de râu. Orașul pare că-ți tot vine înainte, cu mahalalele lui deschise ca niște brațe primitive. Pe un deal rotund, pe un scund muncel, se vede o suliță arătătoare, care chiamă de departe atenția.

Iată-ne, în sfârșit, în basinul tivit pe jumătate de casele orașului. Îl vezi acum în cele mai mici amănunte, căci, primitiv cum este, dorit de lumină și de oaspeți, el îți arată tot ce cuprinde. Un cheiu larg, ulițe strâmte, strâmbe, de cetate veche turcească, acățându-se pe coasta celor patru dealuri, biserici, dintre care una, lipovenească, se mândrește naiv cu coperișurile-i verzi, edificii publice, al căror caracter arhitectonic amintește alte stăpâniri decât cea românească. Iar, sus de tot, aleargă pe multe o golgotă de mori, care-și lungesc în cerul de amurg ca niște negre brațe de cruce aripile de lemn vechiu.

Aceasta e Tulcea. Odată a fost schelea turcească din Nordul Dobrogii și cel mai însemnat din orașele acestei peninsule formate de Dunăre și Mare. Turcii aceștia cari leagă la ponton funiile ce opresc vaporul, cari duc pe umerii lor osoși sacii și scândurile, erau atunci stăpânii aici. Corăbii cu pânze albe, cu painjeniș de funii, văpsite în colorile vii, verde, roșu, albastru, care plac Răsăritului, înțesat de văslași și marinari, de drumeți spre țările noastre, veniau prin Chilia, pe supt întăriturile Ismailului, se opriau aici pentru hrană și reparații și plecau pe urmă spre centrele de schimb ale Galașilor și Brăilei. Erau pe atunci locuitori mulți în Tulcea păgână, și nu stăteau goale casele mărunte de piatră sau de lemn: către geamia care veghiază încă pe mormântul trecutului mort, cu minaretul ei, stâlp funerar, se suiau pe stradele ascunse bătrânii cu părul tuns

scurt, tinerii cu fețele palide și ochii oblici, supt fesuri și cealmalele de șaluri pestrițe, băieții cumiți și melancolici, pășind bătrânește, și credincioșii de toate vrăstele călătoriau la ceasurile de rugăciune, într'un evlavios târșit de papuci, spre casa lui Allah care dă biruința, bogăția și puterea.

Astăzi lucrurile s'au schimbat. Crucea bisericilor scânteie pretutindeni. Bulgari, Lipoveni, Greci, alături de Românii stăpânitori, își împart banul și cârmuirea. Oastea poartă fesuri, dar nu mai duce lupta sfântă în numele și în norocul celui mai mare și mai nou dintre Profeți. Corăbiile cu pânze s'au înecat în vârtejul prefacerii timpurilor, și vapoarele de astăzi, purtând o sarcină mai multă, potrivită cu puterile lor mai mari, se strică mai greu și stau mai puțin, răspândind bielșugul. Mulți dintre credincioșii legii învinse și supuse au căutat în pribegie locuri unde stăpânește încă minaretul. În Sudul Dobrogii s'a ivit în timpurile nouă concurența Constanței, portul care răspunde la Mare Capitalei nouă, transdanubiane, Bucureștilor.

Tulcea are un liceu românesc, școli, cluburi bulgare, spioni ruși, politicieni liberali și conservatori, dar nu șosele care să ducă la dânsa, ci abia străzi și lumină, — cu toată gospodăria bună a Românului de inimă cum a fost răposatul Nenițescu, care și-a scris aici, în sate și pe drumuri, cele mai bune poezii patriotice —, e lipsită de cultură și de spirit românesc și așteaptă încă aceia ce trebuie să fie în mâna noastră. Inima ni se bucură când vedem pe dealul din stânga stâlpul de marmură, cu leul de bronz și dorobanțul, care amintește luarea în stăpânire a Tulcii, a Dobrogii prin soldat¹, dar de ce mulțămire adâncă am fi covârșiți noi, trecătorii, și cei cari cetesc de departe scrisesele noastre, dacă, —

¹ Bulgarii l-au distrus în 1916.

nici pașii d'întăiu nu s'au făcut în această privință; — în cei aproape treizeci de ani trecuți de la anexare am fi luat în stăpânire Dobrogea prin acea putere care-și împlântă mai adânc rădăcinile, prin *cultură*.

O primblare înăuntrul orașului aduce lucruri nouă pe lângă impresia generală de la început. Stradele sânt bune, și acesta e darul de căpetenie pe care l-am făcut orașului, care înainte de aceasta avea numai vechile drumuri ale tuturor timpurilor, pavate cu praf și cu noroiu. Judecând-o ca port dobrogean, străbătut de căruțe cu mărfuri, ca târg la care zilnic aleargă din satele de prin prejur sătenii de toate limbile, Tulcea e apoi, de sigur, curată. Câteva strade centrale grămădesc mici prăvălii bulgărești, grecești, rusești, evreiești, — căci Tulcea are 2-3.000 de Evrei, cari votează și ei la comună —, în care e multă mișcare și viață. Mahalaua lipovenească e un sătuleț curat, în mijlocul căruia se ridică biserica atît de vâpsită. În piața unde căruțile abia încap unele lângă altele, pe când căciulile, fesurile, ceal-malele se învălmășesc, înfrățite numai prin faptul că purtătorii lor au aproape aceiași șalvari, e un frumos tablou de viață orientală, cu adausul rar al pavării și măturării stradelor. Toate bisericile: cea bulgărească, — o casă mare, avînd înainte un turn —, cea rusească, mai înaltă decît toate celelalte; cele lipovenești, cea românească, asămănătoare cu bisericile muntene de șes, sânt bine îngrijite.

Dar particularii, afară de fostul prefect Stătescu, a cărui administrație e foarte mult lăudată, pentru hărnicie și tact în împrejurări naționale grele, n'au clădit în Tulcea, care a fost privită de singurii Români din clasele burghese cari au trecut pe aici ca un loc de surgun, de unde cauți să scapi cât mai răpede către un ideal de joc de cărți, „soarțele” și

alegeri, ca Dorohoiul, Bacăul sau Slatina. Nici Cârmuirea, care a găsit „palate“ turcești pentru administrațiile sale, n'a făcut altă ispravă decât a reparatului și a spoitului. Și totuși aici trebuia să ni desfășurăm toată puterea de lucru, și de strălucire chiar, pentru a arăta dușmanilor vecini și celor subjugați menirea și însușirile noastre.

Să fi avut apoi cercurile noastre de lectură (librarul din Tulcea, care editează cărți poștale colorate, cu lupta de la Baia și ieșirea la războiu a lui Ștefan-cel-Mare, e Slav), casele noastre de economie și societatea de consum a funcționarilor noștri. Ar fi fost ceva mai bine decât cu aceia ce avem, — cu „monumentele“.

Sânt două, datorite altui bun prefect de Tulcea, care credea însă prea mult în efectul numelor pentru îndeplinirea idealului său național: lui Nenițescu. Unul înfățișează pe Mircea-Vodă, a cărui stăpânire s'a întins trecător asupra acestei țări a nimănuși cum a fost multă vreme, cu tot peștele, vinul și carierele sale de piatră, Dobrogea. Pe Mircea l-aș vedea nu numai decât ca pe un bătrân, căci n'a domnit decât treizeci și ceva de ani și a putut să fie la început foarte tânăr, dar, oricum, ca pe un om cu 'o deosebită socoteală în faptele lui, ca pe un *cuminte* al cârmuirii oamenilor. Monumentul însă dă un moșneag cu barba mare și cu ținuta dârză, având în mână un buzdugan pe care-l arată onorabilului public în atitudinea cuiva care ar voi să-l vândă, fie și cu pagubă. Un leu năbădăios se sucește în jurul unei stânci.

Al doilea monument e acel de pe dealul Hora. E alcătuit din două figuri de bronz prinse pe un stâlp de piatră. Un dorobanț bine modelat de Vasilescu și un animal cu aripi în care localnicii sânt deprinși a recunoaște un vultur.

Ce se vede mai frumos aici însă, e priveliștea încunjurătoare, cum nu se află multe în toată țara. În față se întinde panglica de azur mișcătoare a brațului Sulinei, învârtindu-se ca un șarpe; departe, în dreapta, înălțările pământului lasă să se vadă o parte din brațul vecin, al Sf. Gheorghe. În marginea zării se ițesc casele albe ale Ismailului, așezat pe brațul cel de-al treilea, al Chiliei. Tulcea însăși se răsfiră în toate părțile, albă, scânteietoare. În dosul ei, o largă întindere e prinsă de apele netede ale lacului albastru. Priveliștea întregă se încheie în aur, alb și azur.

2. De la Brăila la Mecin pe Dunărea înghețată.

Un drum pe Dunărea înghețată nu e o întâmplare de toate zilele, și cine l-a făcut odată, îl ține minte multă vreme, pentru noutatea lui deosebită, pentru frumuseța lui mare, pentru oarecare neplăceri și primejdii legate de dânsul.

La mal, nu mai păzește sentinela, căci nici n'ar avea de ce s'o facă. Dunărea e moartă, și corăbiile au fugit spre alte ape, veșnic slobode, sau hibernează înțepenite, jalnice în iernatecul lor din docuri, unde se îndeasă unele în altele boturile negre nemișcate, lungile catarte prin funiile cărora cântă crivățul de iarnă grea, nemiloasă. Ici și colo, se mai vede câte un chip negru rătăcind leneș pe puntea înghețată, ori câinii păzitorilor latră furios către cel mai mic zgomot și cea mai mică tresărire în aceste mari întinderi albe, mute și moarte.

O ușoară pogorîre, și ești într'o Dunăre tot așa de împietrită ca și țermul. Prin această alunecare a saniei, ai ajuns pe o apă care nu poate înghiți în adâncurile ei de 10-20 de metri, ci te sprijină răbdătoare pe țestul ei de ghiață sigură. Deocamdată, caii înaintază greu, zguduindu-ne. Căci supt cati-

feaua de blândă zăpadă pașnică nu e o platoșă de luciu rece, ci lupta însăși a valurilor, care, într'o clipă de hotărîtoare biruință a gerului, au rămas pe loc, e întrupată în această față zgrenturoasă, aspră, țepoasă. Se cunoaște fiecare asalt înțelenit, fiecare avânt împietrit, se înțelege porunca de oprire dată fulgerător miilor de dușmani, mânați de vânt, cari se încleștau în ciocniri, cari se înșelau prin lunecări și se întreceau în fugă. Sânt acolo lespezi late ca acelea de la monumentele din vechile noastre cimitire, pietre strâmbe cum se văd în locurile de îngropare ale Turcilor și Evreilor, sfărâmături ca de pe urma unui cutremur. Pare că s'a prăvălit asupra unor uriașe palate de alabastru străveziu urgia unui mare cutremur, care a dislocat și zvârlit la pământ toate, așternând, răzămând, fărămând pietrele. Până în marginea zării, care se pierde în neguri, se întinde această risipire a palatelor ce n'au fost niciodată și ale căror năruituri sânt creștete de valuri, ce se vor face valuri iarăși.

Sania se târăște puțin pe pământul presărat cu zăpadă și apoi iarăși ea intră pe ape potolite de îmbrățișarea ucigașă a Crivățului. Bordeie de pescari părăsite, luntre strânse între părășii de ghiață, — atâta se vede în această mare pustietate albă, pe care se primblă vântul aspru, jucându-se măiestru cu zăpada, din care face cornuri rotunzite, fețe ușor scrijelate, mici ghețare brăzdate, sfârtecături ca ale stalactitelor și stalagmitelor din peșteri, horbote de tot suptiri, lucrute de-a minunea, pe care le va nimici o singură desmierdare a bunului vânt cald ce are să vie.

La începutul acestui braț al „Dunării vechi“ e Ghecetul, paza turcească din vremuri. Din ce va fi aice, se vede numai o crâsmă împărțită în două, unde, supt acleași căciuli lungi cu țuguiul drept și

dârz, pescari, oameni de la luntrile odihnite, cărăuși, drumeți, bețivi de profesie se încălzesc în încăperea caldă a Grecului, privesc la tablourile cu biserici brăilene ce sânt sau ce erau să fie, adaugă lămuriri cu creionul la caricaturile tărcate ale „Papagalului“ italian și „Veselică“ bucureștene, gustă peștișorii în saramură și cearcă țuicile calde, vinurile și berile.

Apoi începe luciul. Aici un luciul adevărat, fără nici o amintire de tragedie luptătoare. Numai la picioarele răchișilor și sălciilor, care, bogate în suptiri crengi negre înfoiate, fac păduri întregi la dreapta și la stânga, s'au așternut suptirile lespezi de alabastru. Încolo nu e altă deosebire decât a gheței îmbrăcate cu zăpadă și a gheței lunecoase pe care a măturat-o, în roate, în pele ascuțite, cheful vântului. Nu e alt semn decât al părțiilor, îndată acoperite, pe care birjarul le cată blăstămând. Nu e alt zgomot decât al gheții care trosnește amenințător drept dedesupt sau, supt înrâurirea greutății noastre, departe de mal, în mici detunături. Nu e altă grijă decât a copcilor sparte până la apele vii, pentru adăpatul turmelor și cirezilor. Afară de a noastră, nu e altă viață decât a săniilor de tot ușoare, o înjghebătură de lemne uscate, pe care le târăște câte un cal costeliv și de care se țin Români în scurteici umflate de bumbac, în pantaloni scurți și ciorapi înalți, sau Lipoveni de la Carcaliu, cari nu pot îndruga două vorbe în limba noastră. Nu e alt îndemn decât al vântului aprig care-ți cere o apărare de fiecare clipă.

Vremea nu se poate chibzui; până la Mecin ar fi să fie numai un ceas și jumătate, dar totul atârnă de la știința și îndrăzneala vizitiului, de la puterea cailor de a luneca pe ghiață, de la găsirea și urmărirea unei părții bune, de la puterea vântului care ne lovește în față, scormonind prin blăni și șube și învărtindu-se furios în jurul căciuilor trase pe

urechi. O singură dată, avem pe cine întreba în această vijelioasă și aspră pustietate, care amintește străbunele vremuri barbare, când luptătorii înfășurați în blănuri, călări pe suferitorii cai de stepă, alergau lacomi de la sărăcia lor de-acasă către bogăția împărăteștilor țări din Răsărit. Pe o ghiață ca aceasta, în glume aspre, în chemări scurte, une ori în sunetul grozavelor cântări de războiu, treceau pe podul de câteva săptămâni al gheții dunărene prietenă firească pentru astfel de oaspeți, Goți, Huni, Avari, Slavi, Pecenegi, Cumani, Tataři, cuceritori și tirani ai pământurilor noastre.

Viața lunilor de apă albastră se amintește printr'un șir de caice, cu linii rotunde orientale, cu fine legături de funii la catartele înghețate, care stau în prinsoarea strânsă a sloiurilor unite. Turcii din ele nu iese la iveală: înăuntru, în cămăruța îngustă, fără aier, ei își pierd vremea fără preț a iernii lungi, bând cafeaua ieftenă de orz, fumând tutun prost și visând, cu ochii închiși sau cu ochii deschiși. Gâturile cârjoiate ale caicelor cuprind nume românești, arare ori câte unul în limba, prigonită astăzi, a Grecilor.

De-odată pădurile se dau în lături. La stânga se face un larg loc de ghiață slobodă, pe care rătăcesc nesigur câteva sănii; un țăran îmbodolit se căznește a ridica biata lui gloabă, care a căzut pe luciul scânteiilor. Aproape de tot, e o înălțime ce se sprijină pe un șir de culmi joase, cu liniile scrijelate, și de mari munți de piatră. Case risipite se desfac albe de pe acest fond albastru-fumuriu.

Aici e Mecinul. Îl și găsim îndată după câteva horhăieli prin zăpada țermului și pe oglinda nedată a Dunării înghețate. Oamenii foarte cum se cade cari sânt primarul, judecătorul, polițaiul ne și așteaptă, la Club.

Nu e vorba de un club politic: Dobrogea fără „drepturi“ n'are încă viața de mare agitație, pentru mici scopuri personale, a celor două partide „istorice“. La clubul Mecinului se cetesc ziare, se bea cafea sau ceaiu, se joacă biliard, se stă de vorbă; un subprefect plecat de curând a lăsat vre-o patru sute de cărți în mai multe limbi. Cu bucurie găsim un anunț care oprește aspru orice fel de joc de cărți în cămăruța luminoasă și bine încălzită unde am... debarcat din sanie.

„Clubul“ e pe strada de căpetenie a târgului căruia însă localnicii îi zic tot „sat“. Căsuțe de modă turcească au firme și vitrine de prăvălii, care țin la îndemâna celor peste trei mii de locuitori ceia ce trebuie pentru viața de toate zilele a oamenilor de rând și pentru meșteșugul pescarilor. Sânt nume românești destule, — văd și un otel „Transilvania“ —, dar și câte unul bulgăresc, ici și colo chiar pronume armenese în *-ian* și cu nume ca *Amparțun*. Ulița cu caldarâm turcesc, căptușit acuma cu un bun strat de zăpadă albă, are borduri de trotoar din vremea Românilor, ca și alte strădițe, — numite cu table albastre de smalt, risipite une ori prin curți, — care apucă în stânga, — spre școli, în dreapta, — spre moscheie.

Sânt două moschei, rămase de pe vremea Turcilor, ca și clădirea civilă cu două rânduri în care e adăpostită administrația. Moscheile mecinene, cu toate celelalte din Dobrogea zbuciumată și săracă, n'au nimic istoric decât doar câteva pietre de marmură cu frumoase litere arabe, prin curte. Încolo, și a comunității și a Statului sânt case de lemn cu două rânduri, cu peron, ferești și uși de locuință obișnuită; una e văpsită în culoarea verde, de veșnică nădejde, a Islamului.

Aici se văd cei mai mulți Turci, din cele vre-o sută de familii ce au mai rămas încă. Unii calcă leneș cu papucii tari, în care picioarele par zgârcite, pe zăpada moale. Au pe cap turbane de șal, clădite sus de tot ca niște căciuli, așa încât nici nu se mai zărește micul fes roșu pe care-l încunjură așa de mult, încât îl ascund. Alții, tineri cu fața bronzată, cu mustața rasă, cu ochii mari, îndrăzneți, de luptători ce și-au pierdut rostul și scopul, mână iute cai focoși la căruțe de lemn cu înalte margini.

Și mai departe, drumul se coboară în vale, între copacii tineri, bine îngrijiți, ai unui bulevard nou. În dreapta se vede Dunărea, tivită de linia neagră a luntrilor prinse și păzită de alba căsuță a căpitănicii portului. Pădurea de pe ostrov îi arată malul: lină, apa doar me somnul înghețului, închizându-și viața în adâncuri. Pe dealul de scorburos lut galben pe care-l tot rod apele, amenințând cărarea, ne suim pe lângă vechea casarmă părăsită a jandarmilor și ajungem în mijlocul gropilor răscolite de unde ostașii turci, cuibăriți în *tabia* ferită, improșcau încă la 1877 cu ghiulele și gloanțe pe dușmanul rus ce venia din Brăila noastră. Acuma horbota lucrată fin de vânt acopere aceste cuiburi de războinici, al căror steag s'a plecat de mult. Ceva mai încolo, de la și mai vechi apărători, sânt șanțurile cetății romane Arrubium, din care nu s'a cules până acum nimic pentru cunoașterea acestor locuri.

Se clădește o școală nouă cu colonadă și turn de ceasornic, din cărămidă tare. Lângă dânsa sânt lăcașurile de învățatură românească întrebuințate până acuma. În curtea școlii de băieți se joacă prin zăpadă, cu o zburdălnicie de vrăbii cărora nu li pasă de ger și de vânt, vre-o sută de băiețași, cu căciuli, și fesuri, și șalvari, cu pieptare vătuite, sumane, cojoace și jiletce turcești. Învățătorii, în fruntea că-

rora stă un Făgărășean, caută să facă rânduială în mijlocul lor, mânăndu-i în clasele pline de tablouri eroice din trecutul nostru. Prind din fugă pe un Turculeț ochios, buzat și oacheș, foarte supus și foarte serios, și-i cer o poezie: îmi spune una vitejească, despre Negru-Vodă, și, amestecând puțin sunetele prin roșiile-i buze groase, el apasă asupra răpunerii Tătării păgâne de odinioară.

— Bravo, băiețele, și, zi, ce ești tu? Musulman, firește, dar, încolo, Român.

Băiatul stă de se gândește o clipă, apoi răspunde blând, supus, dar hotărît:

— Nu, — Turc.

În clasă ni se cântă într'un cor perfect disciplinat un imn dorobăntesc. Un băiat desghețat știe să spuie unde mai sânt Români în afară de România, și e de părere că trebuie să-i luăm cu arma. Un altul și mai mic zice, de la el, că nu trebuie să lăsăm Nemților Putna lui Ștefan-cel-Mare, ci „să luptăm“. La școala de fete e cea mai bună rânduială și curățenie, și școlărițele în uniforma lor nouă, modestă, dar elegant croită, fac cea mai bună impresie. Între institutoare sânt foarte studente ale Universității din București.

Odată erau două biserici în Mecin: una, micuță, a Românilor, cari țineau cu Patriarhul, alta, mai mare, pe care o făcuseră în ultimele decenii Bulgarii: bisericuța Sf. Nicolae și biserica, în urîtul stil muscălesc, cu niște cupole în chip de coji de nucă, a Sf. Apostoli, — care ajunse apoi singurul loc de închinare al vremilor românești. Cărțile de slujbă ce se află astăzi la aceasta, știu să spuie o bună parte din povestea Mecinului.

Odată un sat de pescari români în marginea bălții. Ei nu vin de la Vicina cea veche, șchelă italiană

pentru grâne dunărene și reședința unui episcop care a luat apoi Scaunul arhieresc muntean. Portulanele, practicele hărți venețiene, genovese, catalane, înseamnă Vicina, al cărui nume n'are a face cu Mecinul, departe către guri. Prin înălțarea în bogăție a Brăilei scăpate de Turci, ajunsă mare port al grânelor românești, Mecinul se prefăcu și el, ajungând un târgușor. Frunțașii lui locuitori de prin anii 1830, Mocani ardeleni, Cojani brăileni, Dobrogeni de baștină, cumpărau *Mineiele* cu Viețile de sfinți pentru biserica românească a locului, care păstrează din vremi încă mai vechi un *Triod* râmnicean de la 1731. Mai pe urmă, Bulgari basarabeni, din cei coloniștii după 1812, fug de serviciul militar, de care fuseseră scutiți un timp, și vin la câștigul sigur din Mecin. Acuma se dăruiesc bisericii cărți rusești și țarigrădene, cu închinări în cealaltă limbă. Dar, încă din 1867, cu zece ani înainte de cucerirea noastră, preotul de la Sf. Apostoli pune o însemnare românească cu litere latine supt o icoană din pridvor.

În preajma Mecinului, Lipovenii au Carcaliul. În alte sate trăiesc oameni de mai multe limbi. Dar numai Români se află în marele sat Grecii, care înseamnă și prin deosebita frumuseță, măreață în proporții mici, a naturii în mijlocul căreia s'a așezat, acoperind pe încetul valea și încunjurând stânca.

Trăsura mecineană apucă pe un drum bun la capătul stradei celei mari. Îndată sântem într'o largă câmpie dreaptă, din care se înalță ca printr'o singură zbuclnire un șir de munți cu vârful dințat. Adevărați munți de piatră granitică, fără păduri, aproape fără înveliș de ierburi; munți cu vârfuri ascuțite, cu săpături adânci ca de ghețare, cu surprinderi și capricii ca la alte înălțimi decât accia, așa de umilă, de 3-400 de metri. E o uimire să-i vezi mărgenind toată zona cu linia lor mișcată, răs-

colită, muncită și cotind apoi la dreapta, unde în negura frigului se vede vârful Iacob-Dealului. Celelalte culmi au în parte nume turcești, ca Agamim; în parte nume curat românești din vechime: Cheia, Vițelarul, Pricupanul, Mâții, — care arată al cui e, și din punctul de vedere istoric, această parte de Țară-Românească.

Ne suim pe una din înălțimile ce stau în fața șirului de Alpi pitici. Călcăm pe granit cu puchiței albi, pe vechi mâluri împietrite, verzi-negrii, pe pietricele smălțate cu verde dulce și cu roșu blând. De sus se vede biserica, frumoșică, curată și în stil bun, casele gospodărești în curțile mari împrejmuite cu răchită, viile; la dreapta, dincolo de stânca noastră, spre orizontul mărgenit de alte înălțimi, depărtate, cu altă croială și din alt material, se desfășoară laturea veteranilor, cu casele făcute trainic de cărmuire și văpsite ca niște cantoane, de locuitorii cei noi. Undeva în față, se poartă un steag alb de o ceată de flăcăi cari chiuic de trezesc spre întovărire pe toți câinii din sat. Ciobani supt glugi, Mocani de departe, mână turme de oi, care cercetează de aproape câmpul nins, descopăr colțul de iarbă încă verde și se păstrează astfel pentru primăvara pajiștelor înflorite.

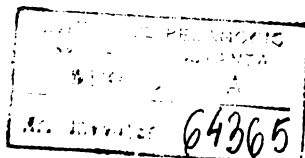
Ne întoarcem în seara ce cade împreună cu o înceată ninsoare blajină. Printre nori suptiri, călătorește învăluit, ca într'o vată ocrotitoare de frig, palidul Craiu Nou. Tot mai mult se înegresc pădurile, din care ni poate veni solia lupilor. Părțile se pierd în zările unde poate ne așteaptă copci deschise, pentru a ne duce pe „copcă“. De pe caice, din casele de adăpost care scânteie de lumină roșie, vin vorbe într'o românească proastă, care mai rău încurcă. E o bucurie a tuturorora când sântem în sfârșit la cârciuma din Ghecet, plină de oameni, și

când, pe lângă soldatul, rebegit de frig, care păzește contrabanda, întrăm pe câmpul de luptă al sloilor morți, care duce îndată la Brăila.

3. Spre Sulina.

Pe braț, la vale. Înaintea unei dumbrăvi cu arborii rari, Dunărea se răsfață într'un lac nemărgenit, care în fund se despică. Brațul Sfântului Gheorghe fuge în dreapta, cu unde de argint, — un braț mort, unde nu sânt luntre de pescari, un târg turcesc de ultima mână, ca Mahmudia, și, la capăt, smârcuri pentru cuibăritul păsărilor de mare și pentru împiedecarea corăbiilor ce lunecă pe luciul larg al Mării.

Brațul Sulinei, acel ce duce spre porturile noastre mijloacele de negoț ale lumii, urmează înainte, între malurile de lut coperite de arbori rari, cu buruieni uscate, printre care pasc turmele, cirezile și în josul cărora se adăpostește mica luntre neagră a pescarului lipovan sau rus. Comisiunea Europeană, bună gospodină în casa altuia, a pietruit întâiu un mal, apoi amândouă, legând de două ori prin canale drepte cursul corogit în coturi al râului, curățindu-i fundul mălos prin *dragele* sale mătăhăloase și îndreptând după cele mai bune norme navigația. Trec la scurte intervale, în asaltul spre câștig, corăbii mari, greoaie: engleze, italiene, austro-ungurești, rusești, remorchere cu toate steagurile în vârful catartelor, vase cu pânze purtând pavilionul roșu cu semiluna albă, luntre ale Comisiunii, al căror steag poartă dunga albastră cu literele C. E. D. (*Commission européenne du Danube*), între două dungă albe la mijloc și două dungă roșii la margene. Din când în când răsar pe mal sate cu căsuțele așezate în șir, gospodării destul de sărăcăcioase, pe care întemeietorul lor, Nenițescu, le-a împodobit cu nume răsunătoare, luate de la mem-

brii familiei regale, și care nu merită încă, de sigur, această cinste, căci ele nu s'au întins și n'au înflorit. Une ori locuinți isolate, acoperite cu stuh, în care și-au făcut sălașul vre-un arendaș sau antreprenor de pescării. După un călduros apus de soare, care ruginește apele ușor încrețite de vânt, noaptea stropită cu stele se lasă asupra noastră, pe când vaporul întârziat aleargă tot înainte în canalul drept ca drumul săgeții.

La 7 de seară, — de noapte acum, în Octombrie —, sântem în largul port, de râu și de mare, al Sulinei. Îl semnaleză urletul aburului, strigătele de comandă, luminile ce clipesc somnoroase pe funiile vapoarelor și de-a lungul cheiului.

Acest cheiu nu-și deslușește începutul, nici sfârșitul, ca un țerm nemărgenit al iadului negru. Noi, stăpâni măcar ai malului, n'am știut, și n'am încercat măcar, să dăm o vecinătate onorabilă pentru noi portului pe care Comisiunea l-a creat și care aparține Comisiunii, — căci ea fixează locul de adăpost fiecăruia, până și vaselor de războiu ce poartă pe ele bandiera luptătoare a României. Cheiul, măcar că se împlântă în piatra lui deși stâlpi de felinare, e cufundat într'o semi-obscuritate mai tristă, mai plină de fiori decât lipsa deplină a luminii. Nicăiri o clădire mai întinsă, mai înaltă, care să scânteie în noapte ca un far asigurător de primejdii. Birouri în care fumegă lămpi proaste, cafelele cu perdelele trase, pe când inscripții strigă „ciocolată, ceaiu“, cârciume unde se stoarce în plăceri dobitocești banul smuls în lupta cu furtuna și cu marea a corăbierului și pescarului, un *home* pentru „marinarul engles“, de sufletul căruia este pretutindeni cine să se îngrijească. Câțiva oameni în haine murdare se furișează pe lângă șubrededele clă-

diri de lemn, acoperite cu o tencuială înșelătoare. O birjă, al cărei rost nu-l înțeleg, fiindcă aici e, de fapt, o singură stradă, tighelul mării, rătăcește cătând mușterii, cari nu vin de nicăiri. Doi jandarmi rurali în dolmanele lor învoalate, cu pușca în curmezișul spinării, trec iute, ca pentru urmărirea unor hoți nevăzuți.

Iar mai departe se întinde, înfășurând toate, nemărgenitul negru. Un otel curat ni deschide porțile, sau mai bine scara, care se suie pe lângă o cafenea și ceainărie. Odaia e mulțămitoare, dar ea nu dă decât paturi, și nu puțința de a dormi. Fiecare pas, fiecare vorbă răsună prin pereții de lemn, și în loc de pași sânt alergături nebune, rostogoliri pe scări, trântituri de uși, și în loc de vorbe doar strigăte, cântece de bețivi, rulade de „la, la, la, la“ revărsate din capul scărilor, convorbiri în italienește între oaspeții din rândul al doilea și prietenii ce au rămas să doarmă fără plată, în stradă. Și peste aceste zgomote de pisici înfierbântate se aude din când în când chemarea stridentă a soneriei electrice.

Plecarea înapoi spre Galați se face la răsăritul soarelui rece de toamnă. De pe coperta vaporului se văd corăbiile cele mai felurite ale străinătății odihnindu-se sau pregătindu-se de cale, — între ele canoaniera noastră *Grivița*, pe care marinarii fac spălătura de dimineață —, o linie palidă de mare, pe care se mișcă depărtate vase negre, și marginea de case pestrițe a Sulinei, în fața căreia, de cealaltă parte a portului, se prelungesc magazii înegrite de fum, fabrici, ateliere de fierărie. *Toate* firmele sânt străine, și aici, în Sulina, capitala Comisiunii Dunărene, noi sântem represințați *visibil* numai prin jandarmii rurali, prin câțiva ofițeri de marină și prin tricolorul care fâlfâie pe vaporul de poștă și pe canoanieră.

Singura clădire impunătoare e palatul cu pavilioane al Comisiunii suverane: administrațiile noastre, care ar trebui să ne afirme înaintea tuturor, nu se găsesc nicăiri. Orice graiu omenesc e de o potrivă de îndreptățit în acest port pe care-l străbat șalupele cu steagul lui „C. E. D.“. Și mă prinde oarecum mirarea când trebuie să pun pe urâtele cărți poștale ilustrate vândute de un bătrân fără naționalitate petecul de hârtie verde-șters care poartă pe el efigia regelui Carol.

Vaporul se duce înainte spre Galați, în țara lui și totuși în țară străină, purtând o mulțime cu tipurile variate, care, spre uimirea mea, vorbește, cu intonații grecești și bulgărești, românește. E această limbă un mijloc mai comod pentru a juca împreună cărțile, cum se face de la Sulina până la Galați și de la Galați până la Sulina, sau e un început de întindere a limbii românești, printre acei cari storc și vând munca noastră, munca țăranilor noștri adecă, pe toate piețele lumii care vreau s'o cumpere?

4. În susul Dunării.

Apuc de la Galați în susul apei,— unde noi nu avem navigație de călători decât până la Brăila și Măcin,— pe un vapor al Companiei ungurești de navigație. E o corabie enormă, cu două coșuri și optzeci de metri în lungime. Merge până la Severin, atingând amândouă malurile, deci și cel sârbesc și cel bulgăresc, și, printr'o delicată atenție, inscripțiile, începute ungurește, trec prin sârbo-bulgărește pentru a se încheia cu această limbă neplăcută înaintea tuturor celorlalte, româneasca. De almintrelea, căpitanul și cea mai mare parte din echipagiul sânt Nemți, căci, la marină, ca și la multe altele, steagul roș-alb-verde flutură pe marfă străină.

Brăila se descopere răpede cu casele ei albe și

se pierde din vedere foarte târziu, în ape care nu par a strânge la un loc atâtea corăbii felurite ca Galațul. Apoi de aici înainte pornește regiunea insulelor, a bancurilor de nisip, a ramurilor de apă întorto-chiate, a pădurilor de sălcii.

: Vârfuri de ostroave se ivesc în zare, despărțind neconținut râul în dreapta și în stânga. Nu doar că fundul Dunării ar fi făcut din colțuri de stâncă, care au răsbătut ici și colo, acoperindu-se de ierburi și de copaci de apă și despiciând ramuri. Insulele sânt aduse de fluviu: drumețul răpareț a smuls de ici și de colo, din atâtea țări felurite pe care le-a străbătut, praf de piatră și mâl al pământului, le-a cărat în fugă, le-a purtat a lene, și acum aruncă în adâncimi ceia ce-i îngreuie prea mult mersul spre Mare. Aceste pustietăți, care dau de o potrivă adăpost păsărilor de apă, pescarilor și celor ce fug de oameni, sânt un dar fără voie al Dunării oboșite. Hărțile le împart lesne cu liniile lor, care se încheie într'un pătrat, tăiat în colțul sud-vestic de o diagonală. Dar amănuntele ce se strecoară nu dau această întipărire geometrică simplă. Apa fuge în toate părțile; brațele ce se reunesc, se alipesc din nou mai curând sau mai târziu în josul apei, șerpuiesc în voie, lungind neconținut drumul. Ici e un lac fără ieșire care să se vadă, dincolo te afli într'o strâmtoare, mai departe pare că mergi să te rătăcești într'un front de ostroave.

Malurile samănă într'u câțva: amândouă fără caracter și fără putere. Decât, în România veche, de la dreapta, straja arborilor nu se mai oprește, pe când pe malul dobrogean șesul e mai gol, și, mai departe decât dânsul, se ridică în albastru înălțimile, și mai albastre, din interior. Altfel, nici dintr'o parte, nici din alta nu se văd locuințe, oameni, decât, pe alocurea, cai fugind speriați sau vite coborând către locurile de adăpat.

Un vânt puternic vine de la Sud și el mână înainte corăbii turcești, pe care marinari cu fesuri și cealmale mânuiesc funiile, pe când cele două sau trei pânze, rotunzite în încordarea lor albă ca niște piepturi de păsări de apă, trag în sus pe apa albastră, încrețită de un tremur de grabă, lemnul sculptat, văpsit, împodobit al luntrii încărcate cu mărfuri dobrogene: grâne, lemne și pietre de clădit. Odată trec patru în rând, într'o înaintare mândră, dar lină, vechi-vechi, printre remorchere, șlepuri și vapoare, — ca niște rămășiți frumoase ale unei lumi așa de îndepărtate, încât se pierde în timpurile clasice, când tot corăbii de acestea despicau într'un triumf armonios mărețul fluviu...

Pe malul tăinuit al României muntene, care e aici mai șeasă decât orice s'ar putea închipui mai șes, se văd câteva bărați și un ponton de-asupra căruia flutură în vânt același steag străin care dă o naționalitate vaporului nostru. Ne oprim aici câteva minute. O mulțime de lume din vapor, — Români în haine orășenești, — se coboară, urmată de lăzi și saci pe care le cară hamali cu șăpcuță ungiurească. Un vameș se ivește dintr'un vagon pe roate ce poartă numele oficiului pe care-l represintă: ideia e ingenioasă, dar asămănarea cu o panoramă se impune prea mult. O trăsură vine în goană pe drumul de pe marginea țărmului.

După plecare se zăresc ceva mai departe, pe malul ce se adâncește în interior, ascunzând și astfel ceia ce se află ori se petrece acolo, câteva copere-minte de tablă, între căciuli de stuf pentru gospodăriile obișnuite ale țăranilor. Iar mai încolo, printr'o deschizătură a marginii lutoase copleșite de buruieni, un val mișcător de argint străbate, luptându-se cu

Dunărea pentru a-și păstra mersul deosebit, până ce la urmă el se pierde într'un ascuțiș. Aceasta e Ialomița, iar șchelea de la vărsarea ei se numește Gura Ialomiței, după cucerirea pe care o face aice fluviul, Piuă Petrei, după o piuă de sumane a unei Petra sau unui Petre, ce și-or fi avut și ei celebritatea în vremuri, iar și mai înainte se afla aici însemnata șchelă a Târgului-de-Floci (de lână nedărăcită), unde s'au dat unele lupte și s'au adus multe mărfuri. Din toate acestea a rămas numai, la un capăt de Bărrăgan, un vast câmp sămănat cu pietre fărâmițate, cu colț de zid amintind biserica de odinioară, lespezi cu inscripții, în jurul cărora se ară, și, lângă apa sură ori albastră a Dunării, un rând de case șubrede, de noroiu și stuf, încunjurând o largă biserică nouă și totuși îmbătrânită, în zidul pripit al căreia se prinde ciudat o marmură sepulcrală din veacul al XVII-lea, cu frumoase linii chirilice.

Acum iarăși în dreapta s'a tras perdeaua de arbori, în josul căreia Dunărea s'a jucat în vremile ei de neastâmpăr primăvăratec, tăind dungi și smulgând sălciile din rădăcină. Viața care se vede e dincolo, pe malul Dobrogii, care-și scoate acum la iveală, când nu vine la mijloc un ostrov cu vegetația sălbatecă, înaltele ziduri de stâncă. Iată una, acoperită încă sus de un ușor covor de iarbă palidă ca o catifea veche, roasă, ici și colo, în mușcături sângerate, pe când unghiul interior, gălbui, se despică, se rotunjește într'un fel de monstruoase ciuperci, se prelungeste în fălci cu dinții ascuțiți, se sapă în scorburi. Sus, un grup de fete cu rochiile de cit privesc la vaporul ce înaintează.

De la această stâncă pornește o grădină sălbatecă de case, care amintește, în mult mai mic, Tulcea. O stradă de piatră răscolită apucă la deal: se văd

multe case cu cerdace și acopereminte de vechi olane roșii; o geamie ridică spre cer degetul arătător al minaretului alb. La o parte, căruțe mișună în toate părțile, lângă marginea tăiată în piatră a apei. Apoi o altă mamină de stâncă gălbie, pătată cu alb. În vârf se păstrează încă, spre oraș, rămășițele fără formă ale cetății Carsum, pe care Romanii au înălțat-o după modelul cetății vechi cât lumea pe care o duraseră mânilor uriașe ale naturii, tăind ziduri mărețe, ce se despică prin săpături adânci și se cufundă drept în apa fugară. Unde lipsește încunjurul stâncii, erau întărituri omenești, ale căror urme se mai văd încă, așa încât cuibul bătrân se încingea de pretutindeni cu zale împotriva primejdiei malului, veșnic tăcut, din față¹. Pământul se scutură pe încetul de pe enorma zidărie veche, și păsări de apă trec prin scorburile păzite odată de ostași. Mai departe, în lângușorul cu străzile largi, abia sămănate cu case în stil dobrogean, de veche datină balcanică, mari risipiri de piatră și gropi adânci arată redutele Turcilor, urmași militari și imperiali ai Romei latine cu a lor Romă otomană. Noi am adăugat numai un mic Museu, datorit institutorului Cotovu² și în care se află și destule lucruri bune, și spațioasa biserică nouă, bogată și luminoasă, care e centrul Hârșovei nouă, în care o pagină încă prea puțin scrisă așteaptă destoinicia noastră.

La debarcader au venit mai mult Turci, cu fesurile lungi, cămășile colorate, brâiele de șal și picioarele în papuci. Câte un Tatar își arată în mijlocul lor cealmauă, obrazul galben, zbârcit și băr-

¹ Primăria a vândut unui politician local exploatarea slâncii întregi, care e ca semnificația geografică a orașului. — Comisiunea Monumentelor Istorice readuce la lumină vechile ziduri romane și bizantine (1939).

² Prădat de Bulgari în 1916.

buța de capră. Iar din vaporul unguresec pornește, cu căciula-i lățită sus și zeghea-i albă, un moș bătrân, care, răzimându-se 'n toiag, stă de se uită odată în urmă, cu ochii negri cufundați supt sprincenele stufoase. Așa unii ca dânsul ni-au dat acum vre-o treizeci de ani acest pământ de Balcani din față, și ca o afirmare a stăpânirii noastre aici se vede tricolorul de pe remorcherul *Radu Negru*, — acel ce a spart din greșeală marea corabie „*Franz-Joseph*“ a Companiei ungurești —, care încarcă mărfuri înaintea târgului cu căruțele.

De aici înainte, malul de stâncă se urmează în stânga, când acoperit de ierburi, când arătându-și la soare piatra. Într'un loc e o carieră cu o casă de supraveghere, între o linie de bordeie ciudate, ridicându-și de-asupra pământului numai triumghiul cu ușa și cei doi ochi ai ferestilor.

Corăbii, mai mult luntri grecești, sânt oprite la țărm. În scobituri ale păretelui stâncos au răsărit sate, Topalul, Seimenii, cu gospodării creștine, bine alcătuite. Supt cârmuirea de-a dreptul a Turcilor, mai puțin storcătoare decât a Domnilor puși de Turci, cari Domni aveau și grija lor și grija cireștilor lor, s'a înjghebat pretutindeni în satele de pe malul drept al Dunării o clasă de fruntași ai sateilor care a lipsit la noi și a cării lipsă s'a simțit mai ales la noua întemeiere a comunelor din epoca modernă. Biserici solide, frumoase chiar, impunătoare, în mijlocul acestor sate; ele sânt creațiuni ale acelui episcop om de ispravă, care e P. S. S. Partenie¹, sau ale noului prefect de Constanța, d. Scarlat Vârnav.

¹ În Dobrogea a fost un om de ispravă acela care era să se prăbușească de aiurea într'o cădere așa de năprasnică (1916).

5. De la Tulcea la Constanța.

Același drum pe Dunăre, de la Galați la Tulcea. Portul cel mare al Moldovei e însă pustiu; abia câteva mici corăbii grecești și șleपुरi. Înaintea docurilor așteaptă clădării de scânduri coborâte din munți.

Astăzi nu pleacă decât vaporul rusesc. „Cniaz Obolenschi“ e un vas destul de mare și de vechiu al „societății rusești danubiene“: „russcoe dunaiscoe parohodstvo“. Îl conduce un căpitan posomorit și un ajutor strălucitor de grăsime și de mulțămire; marinarii sânt murdari și zdraveni, afară de un nu-știu-ce cu fața ca pământul, care se târăște leneș, cu toți cei abia douăzeci de ani ce poate să aibă. Vaporul însuși pare rău îngrijit și foarte învechit. Prețurile la mâncare sânt scumpe. Călători foarte puțini: doi Ruși ce merg la Odesa și niște Bulgari din Tulcea, iar în clasa a doua câțiva Turci și niște Muscali fără guler.

Malul basarabean e mai sterp decât oricând; înaintea și după vărsarea Prutului, e același țerm de lut pustiu, presărat cu pichete în umbra unor rari copaci. Din partea Dobrogii a rămas verdele des al pădurilor în mijlocul pajiștilor îngălbenite; pe alocurea papura arde, ridicând mari flacări roșii ca sângele și un fum ce plutește îndelung în văzduh.

În Tulcea, fac cunoștința otelurilor. E, altfel, destul de bine, dar pentru orice vei cere se va înfățișa un băietan bulgar, un *banabac* turc, care ți-a făcut îndatorirea; dacă vei da însă afară pe unul, șirul poftitorilor de bacșiș se va întrerupe de la sine. Sânt trei ceasuri după amiazi, și Tulcea pirotește în aierul cald, stricat de mirosul mlaștinilor apropiate și al rogozului ce se usucă pe prispe. În străzile de sus, care duc spre monumentul încunjurat de o grădină foarte rău îngrijită, cu plantații de brad uscate,

se urcă doar vre-o Turcoaică, cusută în veșmântu-i de stofă cu dungi albastre, pe care vântul îl umflă ca o pânză de corabie: bușmachiii lunecă fără zgomot pe granitul marginilor de trotuar. Niște Turculeți hazlii se bucură într'o căruță deshămată, o mare căruță de lemn văpsit, cum se fac în Bulgaria, și care poartă leatul 1903. Lipoveni lucrează la biserica „bezpopovților“ cu coperemântul verde deschis. Lângă o poartă, pe pământul uscat, bătut cu prund, al huditei, un cerc de Lipovencețe cu rochii roșe fac, foarte harnice, o operație de gospodărie ce nu se înțelege. Doi Bulgari urîți vântură o legătură, strigând ascuțit: „calde popușoiu“. Un soldat în blusă murdară coboară dealul cu o sacă.

Centrul, cu Prefectura, Primăria și cele câteva vile de pe coastă, e cu totul pustiu. Numai pe un trotuar trece măreț un domn tânăr, care trage cu ochiul în dreapta, iar pe trotuarul din față calcă mărunt o cocoană elegantă, care trage cu ochiul în stânga.

În străzile comerciale, după închiderea târgului țărănilor, e odihnă. Negustorii stau în fața prăvăliilor ori se închid la câte un joc de table, pufnind ascuns când vine mușteriu. Iar cafenelele înșiră pe scaune unele lângă altele căciuli bulgărești, căciuli mocănești, pălării țărănești, pălării orășenești, fesuri turcești, turbane tătărești și hainele corespunzătoare, într'o târcată expoziție etnografică.

Trăsura care ne duce la Babadag străbate o lungă stradă, foarte curată, care e începutul șoselei ce leagă capitala de județ a Nordului cu capitala de județ a Sudului, Tulcea cu Constanța. Se văd câteva clădiri publice: pare să fie unul din cartierele nouă.

El se mântuie lângă o casarmă mică, unde păzesc soldați murdari, pe când alții se grămădesc la fe-

reasta cârciumei din față. Mai departe, câni și cioare curăță lacom gunoaiele aruncate pe câmp.

Șoseaua, trasă încă de pe vremea Turcilor și făcută numai supt Români, e de sigur cea mai bună din țară. Așternută cu piatră tare, neconținut cârpiță, măturată de cantonieri ce locuiesc în bune căsuțe de piatră, ea face să lungească ca pe asfalt roțile elegantei trăsuri de piață din Tulcea, pe care o conduce un Ardelean de loc din Sibiiu.

Întâmpinăm sau lăsăm în urmă cărucioare de lemn, — căci pe aici nu sânt carăle încete, nici boii blânzi, precum nu sânt nici fântânile cu cumpănă ale vechilor noastre sate românești. În ele se îngheșuiesc, împreună cu mărfuri de târg sau cu săculețe de grâu, Bulgari fălcoși, cu barba aspră și ochii înfundați, Lipoveni, cu barba blăjână; abia descoperi câte un țaran de-ai noștri, care dă bună-ziua, pri-vindu-te blând.

Ținutul e făcut tot din movile mici, dintr'o nesfârșire de mărunte umflături ale scoarței lutoase. E un pustiu tulburat și răscolit: pe alocurea pare că ar fi o miriște cu firele slabe, rare; câteva foi de porumb închircit se clatină jalnic în bătaia vântului sălbatec, ce aleargă neoprit asupra cocoșelor de lut. Pajiștile sânt cu totul arse, și puținele turme și cirezi ce rătăcesc pe departe, nu-și află îndestularea. Pe marginea șanțurilor numai, flori albastre de scaiu răsar singuratece.

În dreapta, un sat se opoșește într'o adâncitură; abia se deosebesc puțini copaci mărunți, fațade albe, copereminte de stuh. E Cataloiul, unde locuiesc alături Germani, Români, Bulgari, chiar Italieni, — se zice.

Ceas de ceas în singurătatea stearpă, unde învăl-mășeala movilișelor pare că se repetă neconținut. Satul bulgăresc Ieni-Chioiu, pe care-l străbate șo-

seaua, se arată foarte păcătos și înapoiat, cu casele de lut murdar, amestecat cu paie. Frumoasa șosea lucie e în această parte a Dobrogii încă drumul viitorului.

Se înserează. În stânga se fac, tocmai la margene, întinse lacuri albe, fără maluri. De-asupra lor se ridică luna, o lună plină roșie, fantastică, asemenea cu un balon aprins, plutind foarte aproape de pământ. E o eclipsă, e un nor ce nu se vede? Un inel de întunec străbate discul înflăcărat, apoi el se coboară rătăzându-i arcul de jos: până ce, pe încetul, luna învinge, înălțându-se ușor în cerul albăstriu șters și limpezindu-și tot mai mult aurul. Și, în mersul iute al trăsurii, ea pare că se pogoară pe vârful unui deal golaș, că se deslipește de pe acest razim pentru a lumina liniștită, până ce pe urmă înalte maluri gălbii închid vederea și în dreapta și în stânga.

La capătul acestei strâmtoni e acel Babadag care a avut un rol în istoria Dobrogii turcești. Întăiu, ca locul de îngropare al *santonului*, al sfântului musulman Saltuc-dedê, spre mormântul căruia călătoriau hagio din multe părți ale Islamului. Apoi ca popas al oștilor împărătești ce mergeau, în bulucuri învălmășite, spre Moldova, spre Polonia și căutau, după lungi drumuri prin pustiu, răcoare și apă bună în această veselă *derè*, în această primitoare „vale verde“. Mai târziu, în veacul al XVI-lea, ca reședință, bine locuită și falnic întărită, a unui Pașă, beglerbeg de armate, care poruncea de jos, de la Silistra, până hăt în sus, la malurile băltoase ale Niprului, și avea înalta supraveghere asupra provinciilor nesigure ce erau țările noastre. În războaiele ruso-turce din veacul al XVIII-lea, Babadagul era un punct de întâlnire, un arsenal de arme și muniții, un mare ham-

bar de grâne. Însemnătatea aceasta a ținut până la 1830, de când a început decăderea, înceata putrezire a cetății mândre din vechile timpuri.

Acum, minunata șosea netedă trece printru șiraguri de vii, împrejmuite cu ziduri de piatră dobrogeană cenușie, foarte tare, cu fața ca metalul. Când lufele pe care le-a înegrit noaptea încetează, vezi frumoase locuinți, încunjurate de locuri goale, de curți fără verdeață. Cele mai multe copereminte sânt de oale, din acele oale dobrogene care la lumina zilei au o blândă culoare roșietecă și pe care le creștează dungi albe, în lung. Zidurile sânt făcute din chirpiciu, cărămida țării, frământată cu paie și uscată la soare, fără a mai trece prin cuptor; pe din afară însă, cele mai bune au o pavază de piatră; astfel se capătă locuinți foarte trainice, care nu țin însă rece în timp de iarnă. După vechea datină a Turcilor, cari socot că privirea străinului pângărește casa, ferestrele sânt strânse sus de tot, mai-mai supt coperemânt, de care le desparte o dungă albastră, ca o sprinceană. Prăvălii cu arcade se adună la un loc în câteva puncte, alături cu clădiri nouă, care nu mai amintesc întru nimic trecutul.

Din acest trecut a rămas casa cu două rânduri și balcon de lemn a Caimacamului, din care Românii au făcut subprefectură și locuință pentru subprefect, așternând în față și o grădiniță. Am norocut să scap de hanul ce mă amenință și să fiu găzduit în odăile care au văzut schimbându-se două stăpâniri cu înfățișarea așa de deosebită. Au mai rămas câteva case de Turci, cu chirpiciul nevăruit, câteva bojdeuce vechi pe la margene. A rămas, în sfârșit, pașnica moscheie, care apare, în lumina lunii, gârbovă, cu toate reparațiile nepotrivite: copacii plâng în curtea pustie, cu poarta totdeauna deschisă, izvorul de apă bună gălgaie un veșnic cântec limpede;

mormântul pătrat al „sfântului“, clădirea goală, cu fereștile astupate, a fostului seminarium se încunjură de o taină tristă.

Iar în multe case ale târgușorului de astăzi stau Bulgarii veniți din coloniile basarabene: oameni tăcuți, ursuzi, strângători și bogați. În 1878, ei așteptau pe Ruși și au văzut cu ciudă pe Români, înaintea cărora au cutezat să scoată steagul străin al Țarului. Noii stăpânitori li-au luat cocioaba de biserică, dar puterea proprietății de pământ și a banului nu se smulge prin măsuri de Stat, ci prin cuminenie și muncă.

Târguiala pentru trăsura până la Constanța începe. Birjarul din Tulcea a cerut încă 70, apoi încă 50 de lei; un Turc se împotrivesc la toate sfaturile și îndemnurile și rămâne la cererea sa de 40; un biet Găgăuț mărunțel, fricos, nervos, cu barba sură și fața gălbie, se învoiește cu 35 de lei. A doua zi ne așteaptă trăsura-i hodorogită cu trei cai, grași, blânzi, — și tembeli!

Întăiu mergem spre cetatea de la Ieni-Salè. Pe dealuri se adună niște nori grozavi, pe burdufurile cărora se răsucesc scame albe cu o mare răpeziciune. Vântul se ridică rece, și cel d'întăiu potop cade asupra povârnișurilor galbene care-l așteaptă de șase săptămâni.

Pe lângă spitalul frumos, cu pavilioane, poteca trece, despărțind pajiști mai verzi decât cele de până aici. Miriști rămase pe urma grânelor sărace. Satul se vede peste puțin, risipit într'o înfundătură.

E un sat românesc, dar în nimic, nici în ordinea caselor, nici în clădirea lor, nici în împrejmuire, nici în port, nici în fețe nu recunoști neamul. În toate părțile sânt aruncate căsuțe de chirpicium văruiete nu-

mai în față, unde chenaruri cu albastru încunjură, ca singură podoabă, fereștile mărunte. Marea biserică, înălțată după războiu, cu 20-30.000 de lei strănși „prin analoghie“ de la acești sărmani locuitori, pare o clădire uriașă, în mijlocul locuințelor pitice. De supt ușile joase, din curțile pline de bordeie și coșere unse pe de-asupra cu lut, iese țărani cu căciuli bulgărești, cu scurteici și cu poturi ca șalvarii, femei îmbrăcate în cituri și lânării murdare și legate urât la cap, pe care nevestele și-au tufnit și un fel de cauc mănăstiresc pe care-l acopere tulpanul. Fețele frumoase lipsesc cu totul: în pelița gălbăgioasă, ochii se uită neîncrezător și supărăcios.

Lămurirea acestor împrejurări o ai când știi că vezi Români din Basarabia, din Bugeacul unde se amestecă toate neamurile: de acolo au venit ei de mult, încă din „vremea Turcilor“, odată cu Bulgarii, Lipovenii, Nemții și Rușii, și ei vor fi venit chiar cu aceste porturi și cu aceste obiceiuri de a zidi. Preotul, care e fiul altui preot din același sat, de și Săcelean din Ardeal, pare să fie dintre Săcelenii strămutați și ei în partea de Miazăzi, *colonisată*, a Basarabiei.

Cetatea stă în vârful unui munticel care se mântuie cu lespezi cenușii, gălbii, roșietece. Pe această temelie firească sânt durate ziduri puternice, înalte, dar nu groase, din bolovani de toată mărimea, prinși cu ciment de cel mai prost. Cea mai mare parte din cingătoarea de piatră e dărăpănată, și până dăunăzi se lua de aici material pentru bojdeucile Turcilor. În partea care privește lacul Babadag și lacul Razim, mai depărtat — largi pânze de apă, despărțite acum de secetă, care se pierd în zare —, se mai înțelege ceva dintr'un turn. Altul, la intrare, a păstrat încă trei deschizături ale fereștilor ce se urmează în

lung. După felul cum sânt alcătuite zidurile, după locul unde ele se înalță, după mărturiile scrise legate de numele Ieni-Salei (azi Ieni-Salà) se vede de o potrivă că n'avem a face, în forma de azi, cu o ruină antică, nici cu un castel bizantin din vremea lui Heracliu, cum s'a propus, ci cu o întăritură grosolană făcută de Turci la sfârșitul veacului al XIV-lea, când ei veniră aici ca să înlocuiască stăpânirea „bulgărească“ a unui Dobrotici și Ivanco și stăpânirea românească a lui Mircea Munteanul.

Printre miriștile și fânețele, mai verzi, ale *derelei*, ajungi la Visterna, alt sat românesc de felul Ieni-Salei, mai sărac decât acesta. Peste puțin, trăsura străbate cu greu potecile înguste ale pădurii Babadagului.

Pentru Dobrogea e o pădure, și se vorbește chiar cu teamă de furturile ce s'ar fi săvârșind aici. Pentru noi, nu poate fi decât un crâng: copacii se ridică puțin de-asupra pământului, cu trunchiuri supțiri, strâmbe, ce se împleticesc între ele, împiedecând vederea de a se întinde. Puțină iarbă uscată crește în umbra chirciturilor, în care vezi cu mirare foile glorioase ale stejarului. Puțină răcoare, tăcere deplină și lipsa oricării taine.

După ce s'a mântuit cu desigurile mărunte, te cobori la vale printre sămănături aproape cu totul stricate și mari întinderi goale. Vântul puternic ce bate din stânga aduce un greoiu miros de putregaiu băltos care-ți amorțește plămâni și-ți îngreue capul.

În drumul cel mare spre Constanța, pe care-l ajungem acum, e înșirat satul Canlă-Bugeac, cu casele destul de proaste. Numele înseamnă „unghiu sângeros“, amintind astfel cine știe ce veche răsbunare păgână, și Ioan Nenițescu, care schimbăse toate nu-

mele de sate din județul său, voia să se zică în loc: Cantemirești, ceia ce, neapărat, n'a prins. La început au fost aici Turci, Tatars, Cerchesi, apoi Bulgarii i-au înlocuit. Românii cari au venit pe urmă, foști soldați, Cojani, adevărați săteni din șesul muntean, Mocanii chiar, un element mai puternic, n'au putut până acum să-și cucerească un loc însemnat. Ei sânt puțini între mulți Bulgari, și cele opt hectare de la început ale lor, împreună cu ce au adaus ei pe urmă, nu se pot lupta cu moșioara întinsă a Bulgarului. Se mai amestecă apoi și căsătoriile cu Bulgarce, care aduc zestre bună, și astfel rasa al căreia e Statul părește în folosul celei supuse portul și chiar limba. Copiii vorbesc cum vorbește mama, iar hainele românești, fiind luate în răs, sânt răpede înlocuite cu poturii. Din partea lor, cu îndărătnicia lor minunată, care li slujește așa de mult, Bulgarii nu părăsesc nimic din datinile lor, și mi se aduce înainte casul unui ginere român care n'a putut lua fata până nu s'a îmbrăcat bulgărește pentru nuntă. În schimb, prin satele cu mai mulți Români, la Mecin, Bulgarii fiind însă foarte puțini, ar merge în cămașă albă mocănească.

Doi Evrei țin prăvălie la cele două capete ale satului: unul vinde ouă, prăjește pește pentru dânsul și se supără când îi ceri vin, căci doar el nu e cârciumar! Celalt vinde vin, e cârciumar, dar spală păharele în tinicheaua cailor. Mântuirea noastră e primarul, un Român din Buzău, care întinde masă în cancelaria lui și ne face astfel în stare să mergem mai departe.

Drumul se ridică puțin. Două sate la care nu ne oprim, Ciamurli și Hamangî —, de la *ciamûr* și *hamam*, baia: *hamangî*, băiașul —, se urmează în șesul pe care nu mai plutesc acum mirosurile otrăvitoare

ale bălților. De la Sarighiol în sus, un deal înalt se ridică, ducând spre o culme pe care parcă se razimă nori negri.

E o adevărată cetate de întunerec, cu umflături ca ale turnurilor, cu dungi ca de streșini, o cetate mișcătoare, care înaintază, în bătaia neprevestită a unui vânt de ghiață.

O picătură cade, grea, rece. Abia ai simțit două-trei altele, și apele se revarsă învierșunate, dese ca o singură pânză, pe când vântul deslănțuit întinde până în fundul tuturor zărilor aripa neagră a norului. Cu un pâriit ca de prăbușire năprasnică, trăsnetele cad, lovind cu săgeata lor, într'o clipă desfășurată, pământul înecat al coastelor pustii. Ciobanii prinși pe câmp fug zăpăciți. Șivoaie sălbatece, negre de noroiu prin crăpăturile deaului, albe pe luciul soselei, se răpăd în vale, în *dereaua* care preface apele furtunii într'un râu de câteva zile.

Ne-am întors în sat. Români sânt în el numai doi capi de familie: preotul și învățătorul, dintre cari cel d'întăiu se găsește de multă vreme în Dobrogea. Ceilalți sânt toți Bulgari, și acesta e cel mai bun sat bulgăresc ce am văzut (l-ar întrece însă Gargălăcul-Mic, ai cărui locuitori, au, spune Găgăuțul nostru, „jumătate județul Constanța“). Casele sânt în cea mai mare parte nouă și foarte bine clădite, acoperite cu oale dobrogene: „arhitecții“ lor nu sânt țărani, ci „maistorii“. Acești „maistori“ sosesc odată cu vara din Bulgaria și se întorc odată cu frigul acolo, ducând cu ei banii câștigați de la sătenii, de orice neam, ai Dobrogeii. E o adevărată rușine că noi, „civilizații“, nu li putem pune la îndemână meșteșugarii cari trebuie pentru clădit; școala de meserii de la Babadag e nouă, făcută acum vre-o trei-patru ani, și nu știu dacă absolvenții ei, specializați în lemnărie sau în fierărie, ori în alt meșteșug anu-

mit, vor fi în stare să facă singuri o casă întreagă sau să se întovărășească pentru aceasta, cerând, firește, prețuri mici. Numai astfel „maistorii“ de peste hotar n'ar mai fi o nevoie chiar pentru Românii din aceste părți.

Curțile mari gem de coșere, de grajduri, de șuri, de adăposturi pentru vite, de căpițe de fân; podurile sânt încă pline de grâul anului trecut, care a fost bun, și aici nu e grija grozavă a foametei, a vânzării vitelor, a împrumuturilor ce înlănțuiesc pe o viață întreagă. Îmbrăcămintea e lucrată în casă, din lână bună; femeile poartă cămăși albe, pieptare și scurteice roșii-aprins. Fețele nu sânt greoaie, umflate, galbene ca în alte sate bulgărești, ci rotunde, albe. Aș crede că acești Bulgari n'au venit din Basarabia, unde pare că toate rasele au decăzut.

O casă arde în capăt, atinsă de trăsnet. Dar norii sălbateci, rupti în fășii, plutesc nesiguri, fără putere, sau călătoresc în gloată mocnită, scăpărând fulgere slabe, spre Mare. Vitele încep să iasă din curți, țărani cu poturii sumeși băltăcăiesc prin noroiul nisipos, care se usucă văzând cu ochii; șoseaua e curată, pe când râul alb, de apă, și râul negru, de tină, se azvârl tot așa de desnădăjduite în canalul de adunare al *derelei*. Aici nu e ca în țară, zice, peste câteva ceasuri, la Cogealac, un Mocan: „apa nu stă locului, să rodească pământul, ci se strecură și piere fără folos“.

Călătorim pe același drum: verdeața e peste tot locul mai vie; simți avântul de viață ce s'a trezit într'însa; marginile șanțului, curățite de șivoaie, arată acum temelia lor, de puternică piatră verde. Dar Ținutul e și mai părăsit, mai gol: furtuna, noaptea au gonit turmele, cirezile, căruțele țărănești, drumeții singurateci. Din cerul fără lună întunerecul se lasă răpede asupra întinderilor înalte.

O potecă de pământ negru, pe care apele l-au făcut cleios, duce în noapte spre satele nemțești din dreapta șoselei. Tariverdi, care pomenește numele unui Turc de odinioară, e o adunătură strânsă de case foarte bune, cu o biserică mare de lemn și un han. Nu e nicio lumină la ferești; un stol de copii ne arată cu degetul, strigând ceva într'o nemțească stricăță, din care nu se înțelege nimic.

Miriști și pajiști; un lan de porumb bunișor: e al unui proprietar din România, căci aici puțină lume se hrănește cu mămăliga de toate zilele; după Bulgari, Ruși și Nemți s'au luat și Românii; ajungând mâncători de pâne.

Casele din Cogealac, mari, cu largi curți plantate, fac o aleie șoselei. Aleia duce la o piață, unde se află prăvălia, ținută de un Mocan, și Primăria, cu locuință pentru notar, stație pentru jandarmi și o daie de oaspeți, bunișoară.

Satul a fost întemeiat de Turci: din ei au rămas însă astăzi numai câțiva săraci în căsuțele cele mai depărtate. „Nemții“, stăpânii de astăzi, au venit din Basarabia, unde făcuseră un stagiou printre Muscali, de la cari au luat șăpcile și portul întreg, fără a-și pierde însă numele și limba, legea. Sânt oameni cam mândri, bucuroși de cântec, — la acest ceas de noapte flăcăi cu cămăși roșii fac să se audă preludii de armonică —, mâncători de carne, fabricanți de șuncă, băutori de vin; li trebuie case bune cu mai multe odăi, mobile, dar la lucrul câmpului nu se duc bucuroși, — mi se spune —, și vreau mai bine să-și încerce banul; când li se pare că el ar putea să rodească mai mult aiurea, pleacă lesne, cum n'ar face Bulgarul, Rusul și alt Român decât Mocanul iubitor de călătorii; ajung până în America, încearcă alt câștig, pierd, și peste câțva timp Cogealacul îi vede din nou pe strada sa.

Alți Români decât Mocanii nu sânt. Dintre aceștia, unii mai umblă în hainele munteanului, pe când alții s'au luat după Neamț. Petrec noaptea la un Mocan care locuiește într'o casă cumpărată de la Nemți. E un fost primar, om voinic și vioiu, bucurous de cei șase copii ai săi, în vrăstă de la șaisprezece-șaptesprezece ani până la trei luni; priceput la vorbă, el își deslușește rostul tuturor lucrurilor ce-l încunjură și, din ziarele ce-i cad în mână, știe și despre războiul asiatic, pe care-l judecă bine. Pentru oaspeți are două odăi mobilate, pe păreții cărora sânt atârdate icoane rusești, polone, chipurile Suveranilor, ale principilor și litografia după Ajdukiewicz care înfățișează pe regele Carol comandând la București defilarea înaintea Împăratului Francisc-Iosif.

A doua zi, e Sântă-Măria din August. Dar și pe drumulețul de lângă vii și mai departe pe șosea, pustietate deplină. Cele câteva case, unele foarte înstărite: Gargalâcul Bulgarilor, Caramuratul Românilor, sânt ascunse undeva prin văile de la dreapta sau de la stânga. Catifeaua verde a dealurilor, pe care le tot suim, e sămănată cu lanuri bune de porumb; multe, foarte multe vițe, — aici se ară și cu boii —; oi grase sânt răspândite la pășune, supt paza cio-bănașilor. Dar, altfel, nicio casă afară de cantoane, niciun car, niciun drumet. Nori negri se adună iarăși, în fund și la dreapta, amenințând pustiul înverzit.

Cei 123 de kilometri cari despart Tulcea de Constanța sânt pe sfârșite, când priveliștea se schimbă. De pe culme se vede la dreapta, dincolo de apele unui lac, linia malului Constanței, care taie marea fumuriu-albăstrie. Apoi în vale se zăresc case albe, copereminte roșii, zgârieturi ale lutului, lăsând să se vadă stânca.

Un „han regal“ într'o căsuță cu tavanul jos oferă ouă, cașcaval, fierturi, pepeni verzi, cari se văd de-acum înainte, cu movilele, înaintea oricărui han și pe atâtea piețe de sat; hangiul e Grec. Îndată ce ai prins puteri la acest popas așteptat de multă vreme, te afli înaintea malului de piatră, hăcuit de cazmale, al satului Canară, unde e cariera Constanței. Neconținut găsești de acum înainte copaci răzleți, locuințe mari și mici, ulițe de sat; drumul e tot mai plin de căruțe tătărești, ducând Nogai îmbrobodiți în turbane și Nogaice cu fața urită, fără vâlul pe care Islamul îl impune femeilor; bărbații salută, ducând ușor mâna la turban. Grupe de Turci pe jos, sprinteni în scurteicile lor, în pantalonii lor de lână suptire, albăstrie, strânși pe glesne, în papucii lor ușori. Trec Bulgari cu fața încrunțată; țărani de-ai noștri se zăresc adesea în mulțime: județul Constanța și-a păstrat Turcii, el n'a primit cu grămadă Bulgari bogăți din Basarabia, și locuitorii lui s'au strâns în chip amestecat, după împrejurările colonisării.

Iată Anadol-chioiu, prefața turcească a Constanței. Marea se vede, împăcată după furtuna de ieri, pregătindu-se prin odihnă pentru luptele de mâne: luciul ei are colorile gingașe, de vioriu și albastru-slab, de ros, ale sidefului.

Orașul e plin de lume din împrejurimi, pe care a strâns-o serbătoarea. Oaspeții bucureșteni au năpădit otelurile pline, ei ocupă trotoarele, călcând rar, solemn, cu figuri de ocazie foarte caraghioase, cum îi place Românului de la orașe să și le ia, de câte ori poate; trăsuri poartă în toate părțile ilustre personagii anonime.

Lângă gară se clădesc două mari palate administrative, care dau o înfățișare bună acestui început

al oraşului. Iar ce e la gara mărunţică a Constanţei, ce încurcături, ce îmbrânceli, ce strigăte, ce silinţe la casa de bilete, — cine ar putea să spuie!

Iarăşi, Dobrogea de Miazăzi, Dobrogea cea frumoasă, desfăşură, cât treci de la Constanţa la Cernavoda, mai tot ce cuprinde ţara întreagă: câmpiile, pădurile, dealurile rotunde, dealurile prăpăstuite, înălţimile de lut şi de piatră, satele şi târguşoarele. Cernavoda, la capăt, se vede foarte delicat, cu casele-i nouă, dintre care biserica stăpânirii româneşti priveşte cu despreţ, pare-că, din înălţimea ei la smerita moscheie, din vale, a învinşilor.

Apusul aruncă pe Dunărea largă scânteieri de aramă oţelită.

Din vârful terasamentului, priveşti insula Borcea, de atâtea ori prada apelor crescute: smocuri de iarbă verde, de iarbă roşie sânt prinse pe pământul nisipos, rarişti de sălcii rotunde cuprind zările. Staţii, dar niciun sat, nicio casă, niciun locuitor.

Când ai trecut braţul Borcii, scăzut acum, în valea mărgenită cu prăvălişuri de lut, eşti în Bărăgan, care începe deci chiar de la cel d'intău sat ialomiţean, Feteştii. A plouat mult şi aici, şi va ploua, căci norii negri se gătesc de un nou potop târzielnic. Pajiştile au prins iarăşi putere şi se îmbracă în verde tânăr, porumburile uscate, prin unele părţi par că se întremează, arăturile sânt negre ca un cărbune; lacuri albe au rămas prin adâncituri. De şi satele sânt puţine şi departe de linie, care trece numai pe lângă case sărace, singuratece, de şi e un pustiu şi acesta, inima nu ți se mai strânge ca înaintea nemărgenirilor moarte din Dobrogea. Câte un grup de țărani, de sătence gătite, care rād, amintesc veseliea marii serbători a lunii lui August, Sântă-Măria.

II.

C O N S T A N Ț A

1. Tropaeum Traiani. Silistra. Turtucaia. Mangalia.

De la București spre Răsărit drumul Bărăganului nu mai păstrează decât prea puțin din vechea sălbătăcie pe care, în parte cu ajutorul descripțiilor lui Gogol din stepa rusească, a presintat-o, impresionant, Odobescu. Ici și colo sânt și grupe de pomi suptirateci. Pe lângă sămănăturile cele mai bogate pe care le-am văzut, — dar fără preț, în furioasa concurență a lumii întregi!, — spații întinse sânt pline de cea mai înflorită buruiiană. Mușățelul, „mica iarbă frumoasă“ (de la *mușat*), se ridică aici ca niște candelabre, cu frunza de catifea prăfoasă sămănată de scânteiuțele albe ale florii efemere. Scaiul stăpânește, împărătescul scaiu țepos de-asupra căruia se rotește, roșie, moale la pipăit, floarea a cărui sămânță va zbura îndată la vânt. Mari întinderi nu se îmbracă în altă haină.

Așa ajungem, fără a se atinge, pe această linie, sate, la gura Ialomiței, care, de altfel, venind pe alt drum, nu se simte.

Aici a fost odată, nu „Cetatea de Flote“ a megalomaniei noastre de acum câteva decenii, — cu flote pe această Dunăre ruptă în brațe și încălțită cu păduri, și ce fel de cetate pe acest teren plan! —, ci Târgul, piața, de Floci, de lână nedărăcită, pe care o aduceau aici, de vânzare Turcilor, Mocanii ce aveau în dominația lor rătăcitoare pustiul de altă dată, cu drumul spre puțurile rare însemnat cu frumosele cruci de piatră.

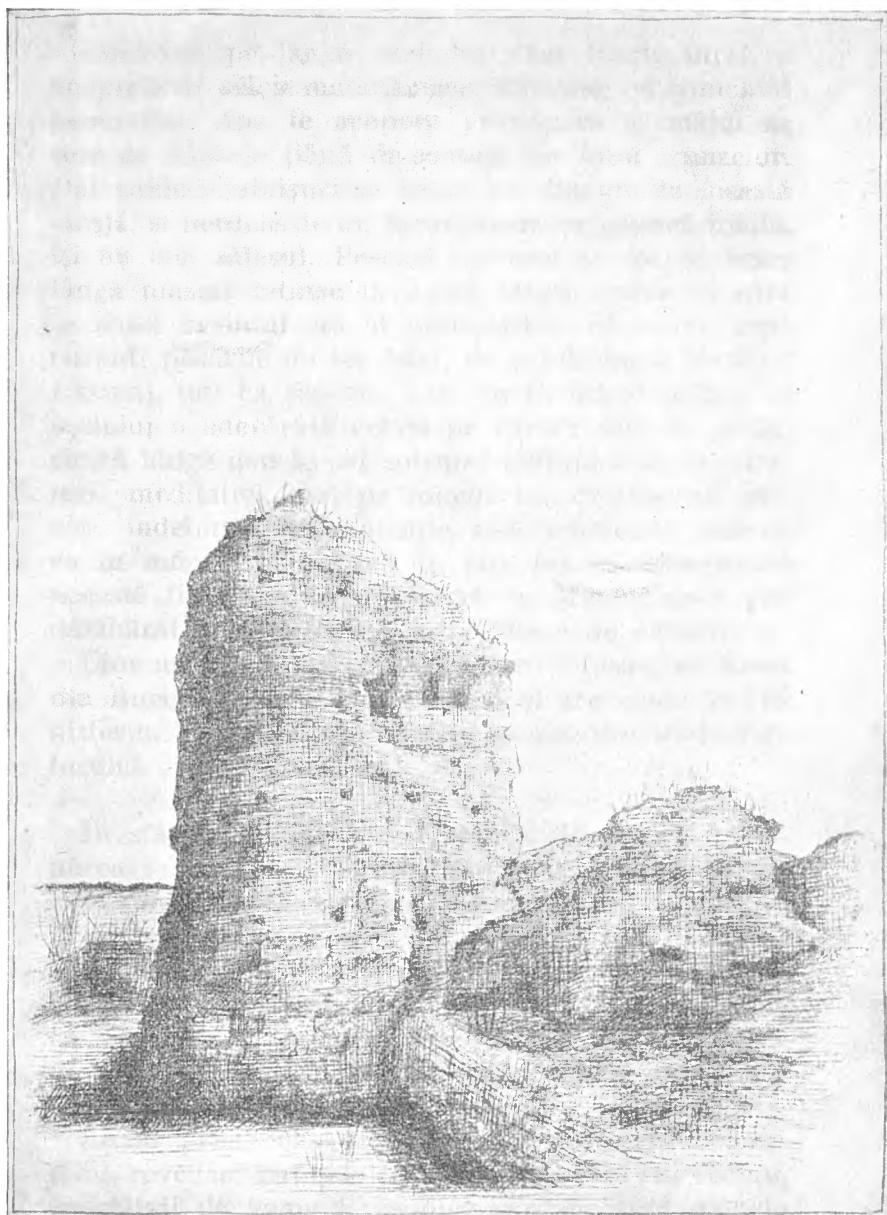
Acuma, pe locul „târgului“, al „oraşului“, sau, pe turco-ungureşte: a „varoşului“, creşte des ovăsul gata de secerat şi măzerichea cu petele de foc roşu. Numai, din acest desiş de spice care se pâRJolesc la soarele teribil, răsare un zid, unul singur, din biserica ale cării morminte, din veacul al XVII-lea, până la Brâncoveanu, zac pe locul lor, acoperind oase care de multă vreme au trecut în sămănătura bogată a „siliştii“. În adânciturile rotunde, lăsate de vechii meşterii de clădit, păsările mărunte ale câmpului îşi lasă ouăle minuscule.

Jos e Piuă Petrei, numită după piua sumanelor din aceeaşi lână, piuă care era a lui Petre. Un singur rând de case, cu câteva clădiri oficiale, cu o bancă în care, fireşte, e pomenită „Cetatea de Flote“, cu câte o cârciumă în care la bâzâitul arcuşului lumea zdupăie din picioare. O mai veche biserică n'a lăsat supt florile unei grădiniţe zburlite decât urma altarului. În alta, la o parte, fără interes, e prinsă la pridvor lespeda de marmură a unui Grec negustor săvârşit aici acum vre-o două sute de ani.

La câteva sute de metri, Ialomiţa se varsă, *se lasă* în Dunăre, din care ar părea să fie doar un craç. Aici, la gura Ialomiţei, unde a fost, până târziu, un sat deosebit, un vas grecesc, venit de departe, încarcă. Câteva luntre şi barca prin care se trece dincolo. Odată, era mai mult decât atât.

Aici, de şi malul din faţă e tot al nostru, este, oficial, un fel de graniţă şi se cere o hârtie anume ca să poţi trece, un paşaport, un *Ausweis*.

Cu dânsul în mână străbatem largul dunărean spre insulele din faţă, Gâsca şi Hasan-Aga, numele vechilor pescari la cea d'întăiu, la cea de-a doua amintirea Turcului care-şi avea *ciflicul* acolo. Cu noi, un Hârşovean, care se plânge că în Dobrogea lui înaintează Bulgarii, că Românii desfac averea lor şi se întorc în ţară, că nu mai e de trăit...

Hârșova. Ruinele.

Ostrovul, pe lângă care lunecăm foarte încet, e acoperit de sălcii mătăhăloase, diforme, cu trunchiul bosumflat. Apa le acopere primăvara și mărul se ține de dânsule până de-asupra nivelului frunzelor. Dar calde luminișuri se deosebesc dincolo de această strajă, și perdele de oi, încunjurate cu papură înaltă, își au aici sălașul. Pescari lipoveni se soresc leneș lângă plasele întinse la uscat, lângă acelea în care se zbate argintul viu al peștișorilor. Ei au un concurent: păsările de tot felul, de o fabuloasă bogăție. Lăstuni, iuți ca săgeata, cari au în mărul galben al malului o adevărată cetate pe câteva sute de metri, gaură lângă gaură, ori solemni bătlani albi, suptirategi, meditativi, cari pe lungile lor catalige ne privesc îndelung, cu o atenție neîncrezătoare, pentru ca în momentul trecerii în fața lor să înlocuiască această filosofie contemplativă cu greoiul zbor jos, dălăbăzat al aripilor ca niște pânze de corabie.

Cine are toată această întindere? Obișnuitul domn din București, care face politică și are amici la Ministeriu. Vinde scump lemnele locuitorilor de la fața locului.

În sfârșit, ajungem la Hârșova. Pe dreapta, Dunărea se pierde în cotituri, în furișări pe uscat, cu case rare, cherhanale ale Grecilor tot din București. Dincoace, stâncă.

Recunosc îndoita stâncă. De o parte, a orașului. De alta, cetatea, cu fațada prăpăstuită spre fluviu, cu peșterile și ascunzătorile ei, cu aspra spinare de fiară pe coama înălțimii subit făsnite de-asupra apei.

Lume prietenoasă ne primește. Străbătând orășelul, revedem puținele case în simpaticul stil vechiu, cu stâlpii de lemn ai largilor cerdace supt olanele prăfuite, cu scărițile întortochiate care suie din afară.

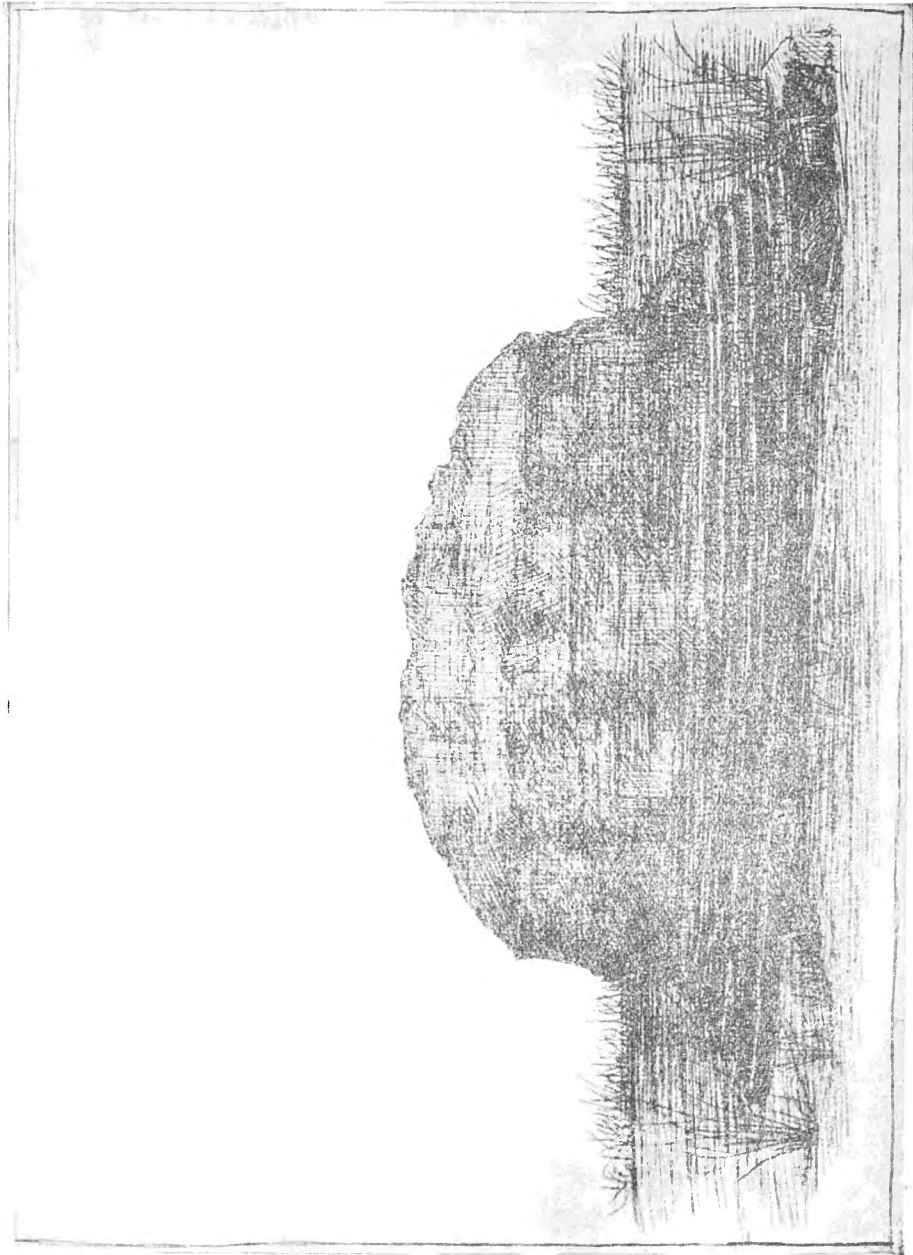
Nu lipsesc ruinele cruntului războiu de vindictă bulgărească. O moscheie tânjește într'un colț: fațada e de partea cealaltă, și dincoace ar trebui degajată, cu sacrificiul câștigului de la căsuțele de raport: e cel mai caracteristic lucru și mai pitoresc. Slujitorii lăcașului musulman, câte un credincios vin spre mine, bucușii de vorbă.

Dincolo de oraș șoseaua, bunișoară, care duce spre Constanța, e aproape cu totul pustie. Rari satele cu căsărmi de jandarmerie și îngrijite dispensarii pentru bolnavii din împrejurimi. Nume turcești une ori fără un singur Turc sau Tatar. Câmpul, deosebit de bogat, pare pustiu. Totuși de pe un deal, cu o veche pușcă de pe la 1877, se trimete automobilului nostru, oprit un moment, un glonte care trece pe lângă urechea șoferului.

Ajungem noaptea târziu în Constanța mărită, foarte curată, scânteind din toate luminile și cântând din toate musicile ei de seson.

A doua zi reluăm drumul spre Mangalia, un drum mai scurt prin părți puțin locuite. Acolo, regăsim strada lungă, mărgenită de dugheniți turcești și armenești, cu nemișcații oaspeți obișnuiți, moscheia, acum reparată de Comisia Monumentelor Istorice, cu frumoasele ei petece de covoare multicolore, cu vălmășagul pietrelor de marmură pe care inscripții turcești din secolele al XV-lea până la XVIII-lea ni vorbesc o limbă neînțeleasă. La foasta biserică bulgărească, unde naționalismul vecinilor îngrijește piatra tunarului bulgar al trupei de ocupație, niște indigeni sapă după o comoară lângă frumoasa lespede, cu ornamente gotice și florale, a tânărului Grec de acum vre-o două sute de ani¹. Pentru întâia oară, în colțul grecesc, de o

¹ Acum Museu Archeologic al Comisiunii Monumentelor Istorice (1939).

Monumentul de la Adam-Clisi.

perfectă îngrijire, cu vederea asupra mării admirabile, văd biserica Grecilor, cu icoanele catapitesmei copiate atent după cele vechi, ctitorii și zugravul veșnicindu-și numele de dânsese, cu iubirea și a celui mai mic obiect, cu inscripțiile care vorbesc de Kalatis, cu perfecta ținută a preotului.

De la Mangalia, o luăm, în fața frontului de tumuli nedeschiși, pe un drum de pământ între grânele enorme, desc ca o papură de baltă. Dar locuințele omenești nu se văd. Trebuie un ceas de automobil ca să-ți răsară nemțescul Cobadin, cu pacea locuințelor lui apusene în livada cu pomi, cu cimitirul plin de inscripții poetice.

De acolo înainte sântem pe șoseaua cea mare cu pietrele puse în lung, care zdrumecă. Cutare sat din drum are foarte interesante clădiri în stil dobrogean, zidurile, coperișul, cerdacele legându-se într'o desăvârșită armonie simplă și grațioasă. Cârciume de drumul mare fără umbrarul veșted și murdăria de dincoace. Pretutindenii bielșug de grâne, pretutindenii dobânzi grele și lipsă de bani Acel care ni-o spune e un Român care plânge risipa gospodăriei sale, așa de greu agonisite.

De odată sântem într'un teren modâlcos. Sate se revarsă pe muchi de lut, între copacii cari au reapărut, după atâta întrerupere. Movila e lângă movilă, mari cocoșe ale pământului. Peste o spinare de deal este însă una, imitând, vizibil, pe acelea ale naturii, care nu e întâmplătoare. Marea umflătură se ridică dintr'un teren care pretutindenii scoate colți de veche piatră sură.

E „Biserica Omului“, a lui Adam cel vechiu, Adam-Clisi. Adecă monumentul lui Traian, centrul, mărturisitor de biruință, al cetății „trofeului“, Tropaeum Traiani.

Tocilescu l-a despoiat de asprele scene de luptă, care se află acum la București, în Parcul Carol. Cât a rămas, impune. Simți că te afli pe un pământ de o altă istorie decât a Elenilor de pe țărmul Euxinului. Ți-o spune și aspra piatră de pe marginea drumului, unde s'a găsit un lagăr constantinian. După așezarea locului înțelegi, oricare ar fi sensul precis al biruinții, de ce *aici* s'a cheltuit truda, comemorativă, a Împăratului iberic.

În adevăr trei lumi erau de legat: cea dacică de Apus, lumea moesică de pe malul drept, de mult cucerit și consolidat, și acea lume comercială, mult mai veche și atât de înalt dezvoltată, a coloniilor grecești de pe malul mării. Această regiune învălmășită, potrivită pentru apărare, acest nod de modâlci argiloase, care, în același timp, oferia, prin rodnicia pământului, prin bogăția vegetației de arbori, condiții favorabile pentru o așezare, putea fi un *centru*, un centru *roman*.

Simplă și dârză, sigură de sine, gata de răspuns la orice ofensă și la orice ofensivă, așa e așezarea de la Tropaeum. Ce păcat că nu înțelegem azi ce se poate face aici! Și ce păcat că din grija noastră pentru cetatea lui Traian n'a rămas decât sătșorul românesc, cu oameni inteligenți, vioi, dar săraci, ruinele lăsate de năvălirea bulgărească, terenul desfundat de archeologi și un mic Museu, întemeiat de Pârvan, până la care e greu de străbătut. O, cum nu știm unde să punem mândria noastră!

Prin plasa „Traian“ spre Cuzgun. Toate satele din această regiune sânt deosebit de bine alcătuite. Fațade cu ferestre largi, solide coperișuri de olane, gospodărie țărănească bine înjghebată în jur. Nicio comparație cu sărăcia satelor ialomițene.

Oamenii par, la Cuzgun și aiurea, afară de cei

câțiva Turci rămași, de aceeași rasă cu ai noștri. Aceleași căciuli, aceeași ochi negri clari în fața bronzată, aceleași sprintene mișcări. E o vădită desnaționalizare slavă a vechii populații romanice de pe malul drept.

Dunărea se va ivi de-odată, dincolo de dealuri, de punctele unde pescarii joacă furios danțuri barbare. O nesfârșire de ape, în insule cu păduri negre nestrăbătute rupându-li argintul.

Așa ajungem la Ostrov, cu monumentul celor căzuți în războiu. Caracter încă exotic, dar fără îndoială simpatice prin pitoresc ca și prin buna îngrijire. Peste câțiva kilometri, la Silistra, e tot ce am văzut supt ceilalți. Liceu bulgăresc cu fanfară și... fanfaroni, patru ziare bulgărești în mijlocul splendorilor Turci arhaici, încremeniți pe scaunele cafenelelor tradiționale, în mijlocul fraților lor țărani, cari se întorc de la târg, curați, mândri, cu ochi de foc supt turbanele învărtite elegant. Cinematograf internațional, cu artiste slave pe afiș. În ce ne privește, rochiile de modă sânt ale femeilor funcționărimii din țară, truda economică, grea, a Macedonenilor, cari au deschis și câte o cofetărie lângă cafeneaua armenescă, o încercare culturală a celor câțiva profesori, în mijlocul cărora e energia plină de încredere a lui Pericle Papahagi. Acești câțiva Români fac, înainte de toate, ce ni lipsia mai mult, și aici: politica de partid. Să-i bată Dumnezeu! O spun din toată inima...

Lung drum spre Turtucaia, printre desișuri de copaci și nesfârșite lanuri binecuvântate. Rar se poate vedea o mai harnică agricultură. Ca populație, domină Turcul. Familii patriarhale în casele de formă antică: lângă bătrânul venerabil ca un profet, bărbații cari parcă se întorc de la un războiu victorios, adolescenții de o rară frumuseță aristocratică,

femeile cinchite în lungi văluri negre, părând că plâng un întreg trecut care nu se va mai întoarce, copiii vioi, pe cari încotoșmănarea în cărpe colorate îi face ca niște păpuși din Extremul Orient.

Greu, peste dealuri, ajungem la Turtucaia. Sinistrul cuib al înfrângerii, tainița nemilosului măcel, locul trădării îndelung pregătite, ar atrage prin caracterul ei de neschimbată dănuire balcanică: strădițe înguste, strâmbe, coșmege turcești care se încălecă pe râpa prăpăstioasă de de-asupra Dunării. Dar umbrele tragice te împresură la căderea serii în locul unde au încremenit blăstămele de agonie.

Îți e zor să scapi peste larga Dunăre, sângerată și ea de ajuns, la Oltenița, cu frumoasa aleie de sălcii a Domnilor gospodari de supt Regulamentul Organic, cu voioasa-i stradă de căpetenie.

2. Cernavoda.

Venind din jos pe apă, printr'un amestec de termuri și mici insule, se vede acuma, sus de tot, o țesătură de fire ce pare că atârnă în văzduh. Apropierca demască stâlpi de piatră înfipti în Dunăre, pe cari se razimă acea înseilătură aeriană, înegrind pe albastru. Un capăt al marelui pod, impunător prin proporții, dar, ca toate podurile moderne, prea puțin material ca să robească privirile, se razimă pe insula Borcea. De aici el urmează printr'un viaduct: de acolo un nou pod pornește, păzit de dorobanții de bronz. Iar alți dorobanți de bronz au paza la piciorul care apasă stăpânitor, făgăduind trăinicie și civilizație, pe stânca Dobrogei cucerite.

De la debarcader, un drum prăfos (e praf galben, praf negru, unde trece trenul, și nisip, cu care se nivelează în jurul clădirilor) duce spre târgușorul Cernavoda, pe care edilitatea locală îl numește, cu

o pompă ce pare cam veche și foarte puțin la locul ei, „urbe“. Lăsând la o parte însă neajunsurile care vor fi, neapărat, în curând drese, ale acestui drum, Cernavoda, câtă este, mulțamește în două chipuri sufletul.

Întăiu, fiindcă aici am făcut ispravă. Iată fabrica de lângă debarcader, iată casărmile de vânători, de artilerie (acestea abia terminate acum), iată Agenția de navigație, înaintea căreia trec vagoanele și-și așteaptă rândul mărfurile, iată străzile, bine croite și destul de curate, iată o biserică frumușică, o Primărie, o administrație a pădurilor din acest „ocol“, un număr de căsuțe plăcute, în care locuiesc funcționarii, ofițerii noștri, iată câteva oteluri, de piatră și de lemn. Printre pestriții băștinași se mișcă vioi purtătorii uniformelor noastre, cu bonetele și tunicele lor verzi și cafenii. Copiii ce se întorc de la școală fugărind găștile albe ce zburătăcesc prin aierul de seară, strigând de bucurie, vorbesc românește, și tot în românește se face haz de alți copii în jurul căruții grosolane în care a sosit în piața acoperită cu strujeni un urît Tatar înfășurat în cărpe.

Dar, cu toate aceste noutăți de clădiri, de porturi, de limbă, cât de mult s'a păstrat caracterul oriental, turcesc al Cernavodei, care, în ciuda numelui ei slav, era un cuib de Turcime! În strada comercială, cu firmele străine, se înșiră cafenele, cu scaune afară pentru onoratul public care stă la taifas. Într'una șed în jurul unei mese rotunde trei adolescenți mohamedani, cu fesuri, cămăși colorate, șaluri la cingătoare și papuci: unul are o frumoasă față de Țigancă visătoare. Aiurea, un bătrân singur, cu cealmauă peste fruntea zbârcită, cu ochii ascunși supt ochelarii dați peste urechi, cu nasul coroiat și o barbă scurtă pe bărbia scoasă înainte, gândește la multe de toate și mai ales la nimic, sorbind în gândul

lui cafeaua pe care nu e de unde s'o plătească. De pe drumul de la gară vin, legănându-se alene pe șolduri, o grupă de Turci somnoroși. Turcoaice cu șalul în spate, care înlocuiește aici hobotul alb din care să răsară numai scânteile ochilor, trec răpede cu ochii în pământ, ca niște călugărițe, prin strădițe dominate de un minaret.

Când ne urcăm iarăși pe șoseaua ce duce la gara de lângă pod, în casărmile de jos răsună goarneau de seară și supt cerul cuprins de întunec se ridică fruntea mândră a podului, peste care trece civilizația, în calea ei fulgerătoare.

3. Constanța.

Peste câtva timp, armătura podului răsună, vuieste, se cutremură, pe când din adâncul negru se ivesc ochii de foc roșu ai uriașului drumeț, ce gâfâie fără să se obosească. Cu dânsul împreună ne înfundăm în noapte, care ascunde totul.

Megidie... Gara e asediată de poloboace și albiu lucrate în împrejurimi. Încă o stație, și avem Constanța.

Va fi un târgușor turcesc, la care să se alipească rău portul nostru costisitor, sau feeria orientală pe care o cântă cronicarii *mondeni* ai ziarelor pentru lumea suptire ce-și caută aici de sănătate și petreceri două luni pe an?

Lămpile de petrol și globurile electrice atârând din înălțimea pârghiilor lor arată șiruri drepte de clădiri, printre care înaintează o stradă bine pietruită. În stânga se desfac alte drumuri, tot drepte, tot bine pietruite și curate. Când ai ajuns jos, te afli într'o piață cu prăvălii, cofetării, berării, cafenele luminate. Apoi, în dreapta, un drum pe lângă case de odihnă și orânduială, într'un cartier de „lume bună“. La capăt, Otelul Carol se desfășură larg și

înalt în fundul unei grădini. Din față, unde plutesc lumini nesigure, răsună ca un zgomot de trăsuri fugărindu-se neconținut pe un pavagiu răsunător de piatră, — Marea.

•

A doua zi, descopăr de pe fereastră o „Bancă Națională“ și, în toate părțile, căsuțe, nouă și vechi, acoperite cu olane trandafirii peste care vremea a trecut une ori tonuri negre. Aici nu e îndreptare, nici perspectivă și, cu toată primblarea de noapte, întrebarea rămâne încă nedeslegată.

La ieșire întâlnesc iarăși străzile pe care am venit, și ele-mi zimbesc prietenos în dimineața senină și caldă. Descopăr palate ca al Administrației domeniilor țării. În piață, un Ovidiu de bronz, făcut pentru noi de un sculptor italian, amintește pe versificatorul elegant care a vorbit de rău Scitia barbară, cu gândul la piețile luxoase și la frumoasele femei ale Romei împărătești. Aici în piață e mișcare: lume stă înaintea cafenelei și cofetăriei, lume europeană, pe când Turci trec cu panere de precupeți sau mână sacalele cu apă de la Anadolchioiu ori, iarăși, conduc birje, care, de hatârul stagiunii băilor, samănă cu cele din București, având pe capră Muscali uitați de vară și Turci cu fes.

Dacă apuci acum în sus, la deal, dai de o stradă de prăvălii ce n'au nimic turcesc sau dobrogean în ele. Drumuri se deschid în dreapta, și ele se mântuie une ori în albastru. Când ajungi până la capătul lor, te oprești cuprins de recunoștință înaintea unei mărețe frumuseți.

De pe malul lutos, mâncat de valuri, care-și aruncă în zilele de mânie până foarte sus stropii de spumă, vezi o nemărgenire albastră ca piatra scumpă a safirului. Din fund, zorește vântul, și rânduri de valuri lunecă înainte, se tivesc cu alb în cale, se ciocnesc

de țerm și pier în adâncimi. Nu se vede nicio corabie, nicio luntre. Numai păsări albe, păsări negre vâslesc din aripi spre depărtări, de-asupra adâncului care nu le înspăimântă. Ca mici picturi de cortină la cele două capete ale scenei grandioase se văd: un Tatar căutându-și drumul prin ierburile uscate ale râpii și două fete în haine de Duminecă, privind spre Marea ce li zimbește azi și le înspăimântă mâne, din unghiul unei porți tănuite.

În fâșâituri ritmate, suspine de ușurare după avânturi învinse, valurile ating țermul de lut scorburos și dispar în spuma lor risipită.

Mai departe, strada înfățișează o grădină de tot nouă, desemnată, lucrată și îngrijită de un grădinar din Abazzia. De aici drumul duce peste câmpi uscați, cu pământul de nisipuri și luturi ușoare, spre Anadolchioiu, care dă Constanței apa de băut: un sat turcesc, cu coperemintele de olane. În dreapta, Marea se ivește din nou, și încă odată ea 'vădește, în locul neprietenosului fețe „negre“ pe care i-o dăruiește porecla, cel mai adânc și mai rar albastru în care natura a înveșmântat fața apelor mari.

Se văd acum, în rătăcirea peste acest câmp, pe care într'un viitor apropiat îl vor străbate șine de tramvaiu, pe când tuburile de fontă vor purta în adâncimea pământului apa curată a izvoarelor din sat către orașul vecin, căruțe cu cai mărunți, care duc Bulgari cu fruntea îngustă și craniul păros, Mocani cu căciula pătrată și figura energică, Munteni cu fața deschisă, prietenoasă, Tatari cu ochii oblici și zbârcituri pe obrazul galben. Străbatem o lungă stradă cu totul orientală, la capătul căreia lucrează potcovari și fierari cu fesuri. Apoi vii, acuma despoiate de struguri, mărgenesc malul foarte sus, și în ele se ridică frumoase vile boierești.

Căci, prin acest încunjur al trăsुरii, te-ai întors

iarăși la Mare, și de aici poți privi orașul în întregime. Cu biserica în frunte, — o clădire în felul „Doamnei Bălașa“ din București —, el chiamă la sine, de pe culmea pe care o încunună cu palatele, casele și căsuțele lui, corăbiile lumii, ce vin cu puterea aburului din strâmtorile fermecate ale Constantinopolei sau merg să caute înapoi Răsăritul, după ce au încărcat roada câmpiilor noastre și ni-au adus pentru dânsa mărfurile Apusului născocitor și harnic. Pentru a primi bine pe acești oaspeți, România a dat portului său de mare ceia ce-i trebuie pentru a oferi siguranță și apărare. Două brațe de zăgaz prelungite până departe închid adăpostul corăbiilor; o limbă terminată printr'un far stă în calea vânturilor și ocrotește intrarea¹. Printr'un nou drum, tăiat adânc și împietrit trainic, printr'un lung tunel ce se boltește supt țerm și se deschide în port, prin platforma care în curând va da loc îndestulător pentru mișcarea trenurilor în raza aceluiași port, circulația bogățiilor poate funcționa în voie între uscat și apă. Milioanele cheltuite aici au întemeiat un viitor, și din cimentul, din granitul acesta va răsări aceiași roadă ca din câmpiile cele mai mănoase.

Și orașul înțelege să fie vrednic de acest port, cucerit, prin muncă îndelungată și prin mari jertfe, asupra Mării. Micul bulevard de astăzi se va coborî până jos, unde un nou zid se înalță, gonind apele din cuprinsul lui, și supt paza acestui zid, ce se va prelungi până la Otelul Carol și, poate, de aici la Anadolchioiu cu minunata sa priveliște, vor alerga tramvaie la băi nouă, vor sorbi aierul de mare, în diminețe limpezi și în dulci amurgiri de vară, oaspeți ai Constanței înfloritoare, se vor învârti danțuri vesele în Casinul petrecerilor, — pe când, lângă

¹ Aici, clădirea, de o cochetărie pretențioasă, a unui Casino de ruină! Am știut să adăugim și aceasta... (1916).

sunetul musicilor din salele sclipitoare, Marea va înălța, spumegând de pietrele ce au gonit-o din cuceriri, ritmurile ei grave în noaptea neagră².

Și frumosul port, ce-și aruncă zi de zi vechile zdrențe orientale, își sparge obloanele putrezite și-și deschide largi fereștile, dărâmă zidurile de închi-soare ce-l împrejmuiesc și-și seceră bălăriile îndărătnice. Constanța triumfătoare, din care va fi dispărut amintirea umilei Chiustenge musulmane, va fi un oraș în adevăr românesc. Județul cuprinde în cea mai mare parte Români: Mocani, — dintre cari unii, cari poartă nume ca Aldea, Blebea, Golea, Paraipan, Gologan, strâng o avere, din pământ și vite, pentru ei și pentru neam, — sau Munteni; Turcii și Tatarii sânt puțini, și mai puțini Bulgarii. În oraș, Grecii, cei mai numeroși, nu pot să reziste multă vreme; Bulgarii, cari caută încă școli și înrudiri bulgărești de peste graniță, dar cari n'au visurile primejdioase ale unora dintre compatrioții lor de la Tulcea, sânt prea puțini ca să facă stavilă năvălirii unificatoare a unei culturi românești; elementul musulman s'a împăcat cu noii stăpâni și primește bucuros limba lor, prin care se poate câștiga lumină. Și în județ, unde numai în câteva luni prefectul actual, d. Scarlat Vârnav, a făcut să se clădească vre-o patruzeci de școli și o sumă de biserici, din banii pe cari oamenii singuri i-au strâns mână de la mână pentru învățătura copiilor și cinstirea legii, sămânța culturii crește pentru holdele viitorului. Români, Bulgari, Turci, Tatar cer, dăruind banul și munca lor, viața sufletului măcar pentru copiii ce li vor lua locul, și această viață se împărtășește în toate acele sate înfloritoare, în care une ori nu mai încap locuitorii, în graiul nostru învingător și înfrățitor în numele civilizației.

² Multe din aceste lucruri s'au și îndeplinit (1916).

Într'o după-amiază ploioasă, cu cerul greu de nori negri, părăsesc Constanța, peste blocurile de basalt, parapetele și înaltele zăgazuri de piatră ale căreia frânturi de valuri verzii se aruncă pătimașe, risipindu-și, neconținut învinse, batjocura de spumă zădarnică în aier, pe când, pe dunga rămasă în fund, vapoare înaintează încet, clătinându-se.

Până la Cernavoda sânt numai două ceasuri, dar într'un spațiu mic natura dobrogeană a grămădit toate priveliștile și toate tipurile omenști ale acestor Ținuturi. După Marea nemărgenită, vin șesuri de nisip neroditor, apoi miriști pe care încă stau clăile de paie ale grâului treierat de mașine, vin pădurici, și, de la un punct înainte, dealuri de lut, dealuri rotunde, vârgate de creștături în lungime prin piatra lor văroasă. La gări, mai ales la acelea în dosul cărora e un sat sau târg, — Murfatlar, Megidia, — se cotesc în învâlmășeală, printre movilele de saci și lăzile de mărfuri, Turci nepăsători, Tatars cu figura boțită și ochii șireți ascunși în zbârcituri fără de vrăstă, Bulgari cu fruntea îngustă, Armeni cu pelița unsă, Occidentali în mantale și șapci de călătorie, iar, din partea noastră, Mocani, Munteni, soldați, jandarmi rurali cu dolmanul albastru-deschis, polițai plini de ifos și sergenți de multe ori arămii la față, preoți cu potcapuri și pălării.

În tren e același amestec omenesc, și aud de o parte un străin vorbind franțuzește cu un „aristocrat“ al nostru, pe când în fața mea un Turc gras și grav cetește paginile de noutăți sarbede și laude oficiale ale gazetei franceze constantinopolitane *Servet*, „organ național ilustrat, consacrat intereselor Imperiului Otoman“.

Satele sânt dese în această provincie, care n'a fost niciodată o sălbătăcie și poate ajunge una din cele mai înfloritoare părți ale patriei. Se văd biserici,

frumoase școli nouă, cu locuinți pentru învățători, pieți pline de mișcare, primării de pe care flutură tricolorul și, lângă vechile case strâmbe, nevăruite, acoperite cu stuh, locuinți model, cu ferestre mari și coperișul de frumoase țigle, care se aduc tocmai de la Ciurea, din județul Iași. D. Scarlat Vârnav, care în acest Orient român a găsit bagheta magică pentru a-l învia, mi-a povestit istoria acestei prefaceri. La îndemnul său, locuitorii singuri au venit să-și ceară școala, pe care prefectul-inginer a plănuit-o așa încât să se înapace împlinirea modernă a tuturor nevoilor cu cea mai scumpă cruțare a banului oamenilor. Clădirile s'au mântuit răpede, și musulmanii ca și creștinii s'au închinat cu drag la inaugurarea culturii românești, pe care ei o ajulaseră, dând însă toată lauda, tot meritul celui care li împărțise sfatul, planul și garanția. O școală a adus apoi altele, de prin împrejur. Și, după exemplul școlilor ieftene și bune, săteni de orice neam și lege s'au îndemnat a zidi case, pe care le-au voit, și le-au isprăvit, cu toate înlesnirile de civilizație care se vedeau în școala lor.

4. Pe drumuri dobrogene.

Am fost acuma în urmă pe drumuri dobrogene, și câteva constatări mi se impun, pe care vreau să le împărtășesc prietenilor noștri.

Dobrogea ni este, — toată, — un pământ contestat. Contestat de vecinii noștri bulgari, cari cu învierșurare își caută în aceste locuri urmele strămoșilor, drumeți și ei pe acest drum ca oricari alți drumeți din lumea mare.

Noi ce putem opune ? Permanența noastră pe malul drept al Dunării, pe care n'o știm scoate la iveală. Trecerea periodică a Mocanilor noștri cari cu mili-

oanele de piciorușe ale oilor, în cursul sutelor de ani au brăzdat pripoarele dealurilor acestei provincii.

Și atât. Biserici vechi nu sânt: abia câte o carte tipărită dincoace a trecut Dunărea pentru a da Cuvântul lui Dumnezeu și alor noștri, pierduți printre străini și în organizația bisericească, neconținut majorisați de greoaia lor prietenie, de acapararea lor îndărătnică.

Iar, dacă se coboară cineva în ceia ce numim „Dobrogea Nouă“ sau „Cadrilater“, apoi nicăiri, cu toți coloniștii, macedoneni și oiteni, lăsați de capul lor, nu ne simțim mai mult în țară străină.

Și totuși *este* un sprijin pe care-l neglijăm.

Sprijinul pe care-l putem găsi la fiecare pas în Dobrogea nu e numai Cojanul nostru, Mocanul nostru, stratele intelectuale și funcționărești pe care le-am așternut acolo, neconținut schimbându-le fără nicio efortare de a-i înrădăcina, de peste o jumătate de veac. El e în pietrele nemuritoare pe care le-au coborât în acest pământ scitic vânjoșii noștri strămoși romani, cari au ținut pe umerii lor lumea întreagă.

Urmele lor sânt oriunde. La Hârșova, pe stânca uimitoare, castelul, locuit până pe vremea lui Iustinian, ba chiar a cuceritorului Dunării, Nichifor Foca, își păstrează turnurile de strajă, și toată țerna e plină de olărie romană. La Constanța, un alt bulevard de colț a răsărit, pecetluit cu piatra sepulcrală a unui cetățean din vremea creștină, în plin mijloc al orașului. La Mangalia, o basilică își răsfiră coloanele, și fragmente de marmură sculptată răsar în toate colțurile. Iar la Adam-Clisă superbul Trofeu, cu lespezile larg răsfirate, chiamă din pustiu de-asupra unui întreg oraș de basilici, de magazii pentru grâne, de largi și frumoase străzi de granit. Durostorul doarme întreg supt chițimiile bulgărești,

ca și Transmarisca supt hidoasele gherete de lemn cu ploșnițe ale Turtucaii. Ce n'am fi putut face din aceste admirabile resturi, din care se desface un cuvânt latin de ordine, stăpânire și civilizație! Uitați-vă la afirmația francesă prin Romani în Algeria, la cea italiană, prin aceiași Romani, în Tripolitania. La noi, în jurul urmelor sacre, colibe de Țigani turcești și movile de gunoaie...

Cum stam așa pe dealul de la Adam-Clisî, pe solul vechii și glorioasei cetăți Tropaeum Traiani, simțind supt picioarele mele lumea care a ieșit de supt coaja lutului barbar și lumea care în adânc așteaptă încă lovitura de cazma liberatoare, m'am gândit, simțind elocvența datinii care se desface din aceste venerabile fragmente, la un mijloc de educație pentru tineretul care crește în cultul porcăriilor argheziene și al cutiușilor de cosmeticuri critice ale unui Lovinescu.

Ce-ar fi, doamne, dacă i-am duce aici: aici, la cei mai mari dintre strămoșii lor ?

Traian n'ar fi el oare cel mai bun dintre profesorii de istoria Românilor și de spirit latin ?

Nu, bine înțeles, Traianul manualelor, ambițiosul care din iubire de glorie și sete de răsbunare i-ar fi jurat moarte eroicului Decebal. Nu, ci Traian organizatorul, creatorul, ctitorul. Acela care a vărsat sânge numai ca să poată coborî marmurile în acest pământ.

Iată, în calendarul plin de sfinți greci, sirieni și egipteni, să i se dea și lui, săracul, *o zi a lui*.

O zi în care aici la dânsul să ducem pe cei mai înțelegători dintre copiii Țării...

Silistra... Și pietrele din stradă strigă împotriva noastră. În toate privirile unor oameni născuți în cultul urii față de noi scânteie patima. Pământul

de supt noi e minat de culoarele de cârțiți ale acelor cari stau pe pietrele Romei, cari imită în ulcioarele lor vechile urne clasice, cari culeg în margene, răsînd și cântînd, strugurii viilor pe care le-au plantat legionarii.

Așa sînt ei: nu-i putem schimba. Dar un lucru putem să-l facem: să arătăm vrednicia noastră.

A doua zi după anexare trebuia aici o politică de afirmare, de mîndră și energică afirmare, măcar cît în Dobrogea Veche. Să dăm jos toate colibele, să spargem toate ulcioarele, să ridicăm după dăcina și gustul nostru un frumos Durostor roman, înaintea căruia localnicul să se plece cu acel respect care se datorește oricărei opere de civilizație.

În loc de aceasta, *ce?*

În margene, palatul Tutunului. Iar de cealaltă parte, automobilele de lux care veniseră să explice Turco-Bulgarilor neînțelegerile politice din familia Brătianu...

Prin noapte, de la Silistra la Turtucaia.

Șoseaua taie pe rînd dealurile. Suie, coboară. O ascensiune ca oricare alta. Pămînt de hrană, cu modâlci monotone. În zare ard miriștile: pare un spectacol din vremurile năvălirilor care au dat acestui teritoriu alți locuitori decît cei vechi ai lui.

Căruțele turcești trec grăbite, cu frică. Doar ne găsim pe un pămînt de *vendetta*, unde pușca și cuțitul comitagiilor stau gata de omor.

Cînd și cînd, jandarmii noștri. Cîte doi, și pe jos. Undeva s'au pitit după un mal. Pîndesc, așteaptă, sînt gata să-și dea viața pentru liniștea acestui pămînt.

Așa e an de an. O lovitură ici, una dincolo. Morminte se deschid. Alții vin la rînd.

De ce scandalul acesta al unei mucenicii fără rost?

Pe un astfel de drum, puternice patrulare călări, cu telefoane de mână, ar trebui să fie neconținut în cercetare, și represiunea —, glonțul pe loc.

Căci aici e în joc întreaga onoare a unei Țări!

5. La Histria.

De-a lungul Mării, dincolo de Constanța cățărata pe deal cu larga expunere a caselor și bisericilor ei, Marea e desăvârșit liberă în ritmicele ei mișcări care scaldă, cu spuma în frunte, nisipul; o lume de păsări, albe, negre, sure, se abat asupra valurilor în care descopăr hrana bogăției de pește.

Satele sânt și ele în legătură cu ceia ce dă adâncul frământat al undelor. Alcătuiți dobrogene, de străveche datină tătărească, scitică până în epocile preistoriei, ele se chircesc umile supt acoperișul de olane palide; păreții, adesea nevăruiți. ai casei înseși, cei, totdeauna nevăruiți, ai anexelor învălmășite se confundă cu lutul galben al pământului pe care vegetația bogată a primăverii ori grânele culese n'au lăsat decât o perie gălbuie de cotoare uscate și frânte. Cutare sat se chiamă Năvodari, dar mă întreb dacă n'avem a face cu încă unul din elementele falsificării geografice oficiale, care ni-au dat un Domnești la Cogealac și o Dorotee la Tariverdi, fără a mai vorbi de Nuntașii și Mireasa. Oameni de treabă, înegriți, cu fața tăiată adesea de mustața bălană a Slavului, sânt gata să dea orice lămuriri asupra „drumului negru“, nespuse de întortochiat, care duce la țintele cele mai deosebite, dar al căror secret îl știu numai localnicii autentici.

De la o vreme, prin aceste sucituri de șarpe care înșeală șoseaua, fugind de dânsa, și-și rād și de șanțul căii ferate, peisagiul e cu totul altul. Mari ghioluri sărate, cu nomol supt apele grele, dau o înfățișare a Mării din care s'au scurs sau din care, cândva, la retragerea valurilor, au rămas. Albastrul

lor adânc se deosebește tăios din cerga gălbuie a câmpului fără un singur copac, pe care norii albi, răzleți, aruncă petece de umbră, dincolo de care, aproape sau în cine știe ce depărtare, regiuni întregi se scaldă vesele într'o lumină asemenea cu aceia a celor mai triumfătoare apusuri. Cu suprafața de galben veșted a câmpului se cufundă turma, încet clătinată de mers, a oilor care de milenii își succedă aici generațiile supuse.

Și apa chiamă la dânsa, în Ținutul unde nu sânt alte animale decât lupii cari pândesc din hârtoape ori din adâncul porumburilor făcute sfarog de cumplita arșiță, la căderea serii, ori stoluri de păsării din cele mai rare: de la pupăza cu penele tărcate la gaița săltăreață, la ciudate vietăți înaripate care, în zborul lor supt lumina clară, lasă rășfrângeri sclipitoare de verde ca piatra scumpă și de roșu aprins.

De-odată, în față, pe toată lărgimea zării, casele roșii, supt olane, supt țigla mai vioaie, ale unui sat bulgăresc, un mare sat de oameni cuprinși, chiar față de buna stare generală în aceste locuri de colonizare, unde singur omul de ispravă poate să se împlânte adânc și să prospereze. La obor, caii cu sânge arab ai omului de stepă scapără din copite: lălăul bou blajin nu se primește pe aceste meleaguri, de aprigă muncă și de strictă economie. La cârciumă nu se bea, nu se chiuie; oamenii stau ca la cafenea, cu gândul la afaceri. Când se întrebă cine e dârza fată cu fața rotundă și ochii poruncitori, care arată drumul, ea răspunde scurt, apăsât și mândru: „a lui gospodin Petcu“.

Mai cârmim o bucată de vreme la dreapta, ne mai învărtim prin monotonia întinderilor gălbui fără arbori, fără locuitori vizibili, în care balta străluce ca o platoșă de oțel și știuleții de porumb, ajunși infirmi, se pârălesc de cuptorul cerului, și ajungem la Cara-Nasuf.

Acuma i se zice Histria, după comoara antică găsită în preajma ei și pe care locuitorii satului-model o numesc scurt „Cetatea“. Pentru dânșii, cari o zăresc, ca niște modâlci vage, tocmai în fund, unde dunga albastră a lacului Sinoe amintește Marea, care, cândva, a fost, cu viața și binefacerile ei, interesul nostru pentru vechea așezare clasică, pentru bulevardul de apărare roman, nu poate avea nicio înțelegere. Bunii Bulgari harnici și strângători, ale căror femei în această zi de Duminecă aduc la horă frumoase catrinți roșii cu desemnuri deosebite adânc de ale noastre, trăiesc în viața lor de toate zilele mulțamiți și cu aceia că au preot român, dascăl român și că, vorbind bulgărește acasă, — și o spun cu sfială —, cetesc numai românește, — și o spun cu mândrie.

Unul din ei ne conduce, peste miriștea arsă, peste podețe înjghebate, către linia de salcâmi în pâlcuri care înseamnă locul ruinelor și, în același timp, moșioara care li e atribuită și care face din învățații soți Lambrino, moștenitorii lui Vasile Pârvan, și niște agricultori, preocupați de prețul rapiței și, ca orice gospodari rurali din partea locului, gata să se apere de oameni răi cu două puști și douăzeci și cinci de câni smomiți de la ciobani.

Histria, risipită pe largi întinderi, nu înșeală așteptările cele mai pretențioase, cu cât s'a descoperit până acuma și dincolo de care e încă semnul de întrebare al tuturor posibilităților de surprindere. Ce a fost grecesc se presintă astăzi doar ca locuinți desgropate în stratul cel mai adânc al țărânei răscolite și în mormanele cu inscripții rare, de administrație a coloniei ori și de relații, nebănuite, cu stăpânitorii traci de lângă depărtata Dunăre. De-asupra cândva, după ce unda sărată se retrăsese și cetatea părăsită se prefăcuse într'un amestec de albe dărâmături, Roma cuceritoare și apăraătoare de graniți

a venit cu asprele ei nevoi grăbite, care nu îngăduiau seninele răgazuri ale creațiilor artistice. De unde s'a întâmplat, cu un soldătesc despreț pentru frumuseță ca și pentru un trecut străin pe care numai în Hellada însăși, supt ochii lumii, căuta să arăte că-l respectă, ea și-a cules materialele, răpede îngrămădite unele peste altele.

Resultatul a fost impunător ca proporții, capabil astfel să impuie cetelor năvălitoare ale Goșilor din smârcuri. În legătură cu cealaltă fortăreață, încă neexploată, care se vede dincolo de golful albastru al lacului, s'au ridicat puternicele turnuri, în care piatra verde și roșie se înfrățește cu marmura săpată și scrisă. S'au ridicat modeste basilici, lângă care cetățenii militari sau militarisați și-au durat casele, ale căror înguste pătrate au ieșit de supt cazmaua scotocitoare. Un ansamblu de dărză vitejie, care, la urmă, a cedat fatalității.

Atunci barbarul moștenitor s'a așezat cu cocioabele lui modeste, supt care era gloria romană și armonia elenică. Și miloasa natură, care nu decade decât atunci când e domesticită de om, și-a întins covorul de tămâițe cu mireasmă de biserică, de ierburi roșii ca hrănite de multul sânge care s'a scurs și de bogate mănunche de gingașe flori violete care se apără contra morții un an întreg. Peste pacea romană zdrobită, veșnica pace a lui Dumnezeu.

6. În Țara Turcească a noastră. Mangalia. Techirghiol, „Lacul Împăratului“.

Câmp uscat, de pe care s'a secerat grâul și în care se înfig numai strujenii uscați și goi ai unui câmp de secetă. De-asupra, în toamna începătoare, cerul de arșiță, cocând miezul pământului.

Satele sânt rari și mici. De obicei un mare co-periș țuguial de palide olane rose de-asupra unei

înjghebări de piatră brută și de chirpiciu. Împrejmuirea e din aceeași bolovani unși cu același lut, care, mai ales în această vreme din an, se confundă, împreună cu acea ștearsă rumeneală a coperemintelor, în mediul brun-roșietec.

În margene, se ivește un colț adânc-albastru de Mare. Peste o limbă de pământ arsă, un loc de același profund albastru îi răspunde. Și la chemarea apelor care prind soare în culmile încrețiturilor oaza românească apare: vile de o felurime individualistă amețitoare amestecă țiglă roșie, balcoane, stâlpi cu capiteluri săpate, simpaticele zorzoane, adese ori inutile, ale „stilului românesc“. Statuia de bronz a citorului, în loc să cheme pe bolnavi spre lacul făcător de minuni, sfidează Marea într-o atitudine de amiral victorios pe locul însuși al isprăvii sale înecătoare. Ici și colo, cu zgârcenie, ca și la Constanța, ca și la Mamaia, — ce idioate sânt numiri ca Tataia, Duduia, când Mamaia amintește numele unui mare șef tătăresc de pe la 1380! —, se încearcă o vegetație, din bieți pini părăsiți și înăbușiți, din salcâmi țepoși, atunci când o ușoară informație prin țări cu aceeași climă ar putea să arăte cum se preface, ca în Spania, un pustiu sec în raiul lui Dumnezeu.

Movilă, Carmen-Sylva dispar cu vilele și firmele lor. Am ieșit din cuprinsul cochetei oaze create de un popor cure știe să rădă și să se bucure chiar când pătimizește. Zimbetul omenesc se șterge în mijlocul naturii de o monotonă tristeță. Iarăși deșertul tătărăsc.

În dreapta, movilele se succedă ca niște gheburi de cămilă în deșertul fără apă. Arată numai drumul năvălirilor? Înseamnă hotarul stăpânirilor luate cu hapea? Închid ele în adâncurile încă necercetate oasele eroului scitic înșirate între oalele călătoriei lui subpământene? Singur decor, maiestos și enigmatic,

cocoșele caravanei înisipate se ridică de-asupra suprafeței galbene, de o exasperantă monotonie.

Izbitor contrast, Marea, de-a lungul căreia lunecăm pe un drum ca o cărărușă de-asupra abisului, se zbate din solzi, cu un ritmic freamăt de voluptate supt raze. Lângă farul de la Tuzla, mândrul vapor al călătoriilor noastre răsăritene stă ușor pe o coastă, oblojit de meșterii cari-l curăță de apă și-i îngrijesc ranele. Din larg nu mai vin ca pe vremurile elenice albele vase ale Orientului spre porturile de marmură ale Ionienilor și Dorienilor colonisării.

Un grup de case în fund. Aceleași coperișuri roșietece pe umila căsuță de piatră și lut. O stradă de prăvălii în care mai fiecă firmă strigă altă naționalitate. Turci tihniți mănâncă tacticos ceasurile zilei la o cafenea: unul cu cealmă albă, cu larga barbă neagră răsfirată, pare luat dintr'un vechiu album: e de o frumuseță ieratică. Țigance musulmane cu tulpanul în vânt și picioarele în baloanele duble ale unor stoffe fără culoare și fără nume privesc din fugă, cu ochii mari îndrăzneți în fața stropită de albul ultimei văruielei.

E Mangalia.

Trecutul puternicei, bogatei Kalatis cu stâlpii de marmură, cu cetățenii largi în daruri față de magistrații harnici, buni de apărare față de primejdii, e în colțisorul acela de lângă Marea admirabil de albastră și absolut de pustie, unde zeul archeologilor noștri a scos la iveală o urmă de ziduri și câteva coloane pe care, mi se spune, d. Mugur, de la „Fundăția Carol“, care și-a făcut aici vila, le-a luat pentru Comisia Istorică fără ca ea să-i fi dat vreodată această însărcinare. Puțin, pe lângă ceia ce fără îndoială ascunde încă pământul, fără locuinți

de-asupra și deci, putând fi scormonit altfel decât supt masivele clădiri ale noii Constanțe.

Amintirea archonților de odinioară nu s'a pierdut însă, multă vreme. Aproape două mii de ani după încetarea organizării de odinioară, în vechea bisericuță ortodoxă, drept la mijloc, o piatră în formă de sicriu îngustat la un capăt poartă între delicate floricele însemnarea că acolo zace „archontul Velisarie, mort în zi de Sâmbătă, în luna lui Martie 1681“.

Peste archonți însă, de la 1400 după Hristos înainte, stăpânia Turcul. Moscheia noilor domni ai țării deschide porți ușor sculptate în zidul de piatră brută asupra unui învălmășit cimitir unde se rostogolesc turbanele rupte de de-asupra pietrelor, înfipte la căpătâiul morților Islamului, în care se umplu de țernă literele arabe înșirate pe marmură și stau uscate gropițele în care trebuie să se adune apa de pomană pentru păsările însetate ale cerului. În cuprinsul înalt și gol al clădirii, bucăți de scoarță rupte acopăr rogojinile sărăciei, și pe una găsesc în slove chirilice anul 1874 și numele de Iancu înaintea unui pronume turcesc. Câni furioși ne latră, pentru ca ei să se retragă respectuoși în momentul când, cu hogea și chiatibul în frunte, apar credincioșii la ceasul rugăciunii.

Abia vre-o două mii de locuitori, șazeci la sută Români. Cu câțiva Ardeleni de muncă și vilegiaturiști de huzur s'a înjghebat aici o viață de civilizație românească. Va trebui s'o ducem înainte, — căci *putem*.

Același drum de stepă tătărească, lângă aceleași movile înșiruindu-și taina, la dreapta către ținuturile de roadă. Singura urmă de trecut, singurul element de variație pe luciul acesta de pământ negru, care oboșește privirea. Fără umbra unui salcâm scorțos mă-

car, sătucenele de piatră, din ce în ce mai rare. De acolo iese țărani turci cari pe câte un lan de porumb încă necules își strâng recolta puțină, bărbații alături cu femeile înfășurate în tulpane negre. Căruțe negre, foarte frumos împodobite cu flori, duc săteni bulgari roșcovani cu înfățișarea athletică așa de deosebită de nobleța tristă a lungilor fețe turcești palide cu ochii adânci. Câte un porc se tăvălește în mlaștini și pe spinarea lui face exerciții de curățire singura pasăre a locurilor deșerte, corbul. Dar din loc în loc tot câmpul, până departe, e prins de umilele pietre fără nume ale multilor fideli ai Islamului coborâți aici în așteptarea Raiului. Nisip de pustie adus de vânt în altă pustie și măturați de aici în neant, când asupra lor, din porunca Rusiei, s'au așezat, nimicitori fără scrupul, în 1878, Bulgarii.

Mergem îndelung astfel, pe drumulețe lăturalnice lângă șoseaua unde stâlpii de telegraf păzesc ascuțișuri de piatră inabordabile. Peisagiul se înviorează tot mai mult. Pe sârme sus se opresc păsăruici roșii necunoscute nouă și câte un șoim care-și prăjește gusa umflată. Câteva prăvălii unde-și face de lucru o lume săracă. În umbra înaltei mori „Kaliakra“, o indicație trimete la „techè“, la mănăstirea dervișilor. Sântem în Balçic, în vechea reședință de la capul Kaliakra a aceluia Balica, senior balcanic cu titlu bizantin și nume românesc (de la Balea; v. Balc în Maramurăș, Balica în Moldova: ctitorul mănăstirii Frumoasa lângă Iași), care a încercat pe acest înalt mal de Mare să întemeieze un nou Stat, fără caracter național, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

În stânga noastră se bulbucă enorme stânci rotunde de piatră albă dură. Ea se sapă în jos, formând prăpăstii care duc la alte prăpăstii. În fund, Marea chiamă cu iresistibila ei ispită albastră.

Coborîm printre clădiri șubrede și îndrăzneț acă-

țate după împrejurări. Fereștile deschise lasă să se vadă scene de interior de o patriarhală frumuseță: mama dă muștile afară; într'un colț, cuminte, stă codana cu ochii mari curioși, și pe un prichiciu pisica-și toarce siesta la soare. Albul de piatră se lasă drept în golful de cobalt, pe care-l pătează ca niște spinări de somni bărcile negre, cu vâslași brunii purtând fesul roșu. Pe o margene de mal se înșiră vile. Cea cu minaretul în frunte e a Reginei Maria.

Nu știu dacă se poate vorbi de o „coastă de argint“ prin aceste locuri în deosebi binecuvântate, care duc în jos până la pădurile de smochini din preajma Varnei. Nu e ceasul răsfrângerilor atât de admirate. Poate chiar că niciodată țermul nu poate da nota caracteristică. Mai presus de orice, într'o frenesie de lumină, e Marea, care se zbate neadormită.

Ne întoarcem spre Bazargic. Cafenelele adună pe oamenii cu afaceri și pe cei fără afaceri. Trec svelte, înalte, mândre Turcoalice cu fața descoperită, mărturisind și ele demnitatea rasei învinse și batjocurite.

Apoi ajungem în țara coloniilor și a coloniștilor.

Pe cei d'întăiu i-am văzut în calea spre Balcic. Iei și colo au apărut casele albe cu țiglă roșie mărunță ale Oltenilor. Odraslele lor iată-le aici, în oraș. Unul poartă, cu o șapcă bulgărească, vechea lui cămașă cu arniciu albastru; celalt și-a pus pe o ureche enorma cușmă părintească. Îi oprim. Sânt Doljeni. Și ce mândri, de și atât de mici! — E mai bine aici? — Mai bine! — Și mai frumos? — E mai frumos în țara noastră!

Visităm la Ceairli-ghiol satul de coloniști, adaus la vechiul sat turcesc („lacul ceairului“), apoi bulgăresc, și pus supt conducerea maiorului Chirescu. Lumea, tot demobilisați, a fost așezată prin vechile odăi de serviciu. Apoi se fac casele, deocamdată

numai din această tristă argilă galbenă. Fiecare-și are un lot de proprietate mijlocie. Ară cu caii, pe când Bulgarii pun câte șase boi în părechi. Aceștia din urmă, prietenoși, cinstiți, — restituind punctual împrumuturile —, ajung până la încuscriri cu ai noștri. Știu toți românește, și unele femei vorbesc fără accent. De la dânșii putem lua exemplul în multe privinți. Sânt statornici, — atâția Olteni stau până strâng ceva bani și apoi pleacă spre casa veche —, foarte economi, și-și aduc înapoi copiii trimiși la meșteșug. Cine se îmbogățește, face casă la Bazargic.

Ajungem îndată acolo. Străzi largi, bine pavate. Câteva clădiri bune. Prăvălii balcanice, și a unui cojocar tunzând căciuli ca ale noastre și expunând cojoace absolut ca ale Oltenilor. Figuri pe care nu le-ai deosebi, în general, de cele românești. Firmele sânt bulgărești sau bulgarisate, — ceva mai departe fiul unui doctor Popescu, așezat aici după războiul din 1877-8, e medicul, format în Franța, Doctorul Popescu. Ideia bulgărească e aici mai tare ca oriunde; acest pământ turcesc e considerat ca moștenirea cea mai dreaptă și mai sfântă a nației.

Apucăm acuma pe șoseaua, tot așa de nepracticabilă, care duce la Cara-Omer și Topra-hisar, locul luptelor, proaspete, pentru Dobrogea întreagă, din timpul Marelui Războiu.

Pretutindenii numai numele turcești: Chiuciuc-Alchi-chioiu (din care am făcut un Aliciul-Mic), Carà-curt („Lupul negru“), etc. Turci amestecați cu Bulgari umblă șoseaua în micile căruți zugrăvite, trase de cai iuți. Totuși ceva din munca noastră în cei zece ani de stăpânire pașnică se vede. Astfel s’au ridicat clădirile Regiei Monopolurilor, cu câteva frumoase locuinți împrejur. Lângă Bazargic, generalul Uică a

înoit și pus supt pază de veteran monumentul în piramidă al generalului Zimmermann, cuceritorul rus al Dobrogii. Oriunde e o fațadă albă, un coperiș de vesele țigle și o grădină, *noi* am poposit. N'am putut vedea și solidele așezări macedonene¹, care fac ca în aceste două județe populația noastră să se ridice, afară de funcționari și armată, cu Macedoneni, Olteni și demobilizați, la opt mii de oameni.

Se lasă seara. Nu e apusul de la noi, asfințind în glorie 'n colțul lui împărătesc, ci de jur împrejur, mai ales la Răsărit, unde plutesc aburii Mării supra-încălzite, un cearcăn de lumină încunjură zarea, pierzându-se în altele rumene, vinete: pare că un uriaș curcubeu înfășură cu colorile lui tot orizontul. Apoi noaptea cade, neagră.

În liniștea câmpilor goi însă trece meteorul roșu al motorului care și acum lucrează. De la cirezile și hergheliile din fund răzbat zvonuri slabe. Trecem fulgerător pe lângă sătuțele unde pâlpaie lumini.

Granița veche. Și de-odată tot aspectul se schimbă. Biserici masive își înalță cele trei turnuri. Grădini cu oameni veseli. Firme românești: culeg un „Vârful-cu-dor“. Lumină și mișcare. Cutare sat, cum e Cara-Omer, e aproape un orașel. Pomii răsar pretutindeni.

Romanisarea ramurilor verzi și a inimilor deschise. Ea a ajuns deocamdată *aici*.

¹ Am avut bucurie mai târziu de a pătrunde în casele lor solide, îngrijit mobilate, în bisericile mari ce și-au ridicat, — și aceasta supt amenințarea, de fiecare clipă, a bandiților comitagii de peste graniță.

III.

D U R O S T O R U L

Silistra.

Gândul de a merge la Silistra Bulgarilor mă ispi-tește. Aici au stătut, acum cinci sute de ani, căpitanii lui Mircea organisatorul, de aici a pornit, după ce am pierdut marea, puternica cetate, dominația unor Pași cari porunciau până la Belgrad, spre Apus, iar, spre Miazănoapte și Răsărit, până la Nistru; aici se află astăzi unul din orașele însemnate ale Bulgariei tre-zite din nou la viață. Un popor își dă bine samă de însușirile și lipsurile sale, cântărindu-și *tofi* ve-cinii¹.

Un luntraș grec, venit din Constantinopol și așezat în Călărași, unde o Româncă îi dă copii pentru zilele-i cărunte, oferă pentru călătorie, — pe care o face și un vapor al Statului român, — barca-i solidă și curată, de lemn de castan. Îl ajută un vâslaș român și altul pe care coloarea întunecată a feții lui fru-moase îl destăinuiește a fi Țigan.

Pornim pe brațul Borcea, o lată dungă de argint, între maluri joase, de lut, acoperite numai pe alo-curii de sălcii, ale căror foi albe s'au grămădit în covoare moarte. Brațul cotește puțin, și-i urmărim într'o singură mare linie arcuită începutul din larga Dunăre. Ajutoarele luntrașului, în cămăși colorate și cu picioarele goale, au sărit pe țermul sămănat

¹ De când Silistra ni aparține, n'am mai văzut-o până în 1916. Aspectul vechiu nu s'a schimbat.

cu vreascuri și împletituri de buruiene și, ținând în mâni funia de conducere, *trag la edec barca*, silindu-se grăbit.

Am ajuns în fluviu. În față se văd înălțimile împădurite care până la cutare creștătură în dealuri sânt ale Dobrogii noastre, unde se deosebesc păreții albi ai căsărmii din Ostrov. De la creștătură înainte, e Bulgaria, și tocmai la capăt, în zarea Apusului, într'un nor de fum albăstriu, răsar minaretele Silistrei. Pe malul lutos, străpuns de nenumărate înțepături ale jigăniilor apei și căptușit cu scoici albe, înaintea căsuțelor de țară ale pichetelor stau mândri, supraveghind drumul de ape, dorobanții. Vaporul nostru, trecând spre țărmul bulgăresc, face să fluture tricolorul de-asupra acelorași ape, care par să aibă pentru neamul nostru o priință de bătrân părinte.

Am ajuns la Silistra. Debarcaderul e un maidan de lut cleios, sămănat cu coceni, cu paie și cu gunoaiele cele mai răspingătoare. În stânga se mai pitulează frânturi de ziduri de piatră sau mușuroaie buruienoase, care acopăr rămășițe îngropate ale acelorași păreți de apărare. Mai încoace sânt case negre de lemn, și înaintea unei mici clădiri de piatră așteaptă un jandarm cu șapcă rusească și lampasuri roșii pe o mantă sură. El dă lămuriri în românește și cercetează pașapoartele. Mai departe un fel de mare magasie cu geamlâc arată prin crucea înfiptă pe fațadă că e o biserică, biserică fără turn și singura care se vede. Înaintea unei panorame s'a oprit un public de amândouă religiile, dar, pe când creștinii cască gura, ascultând dureroasele sunete ale muzicii pentru păpușile de ceară, doi Turci cu turban și barbă eroică întră, plătindu-și gologanii domnișoarei nemțești de la contoar.

Și acum luntrașul grec, care nu iartă Bulgarilor

poftele lor macedonene, mă duce, cu mullă bucurie pentru uimirea mea decepționată, prin străzi strâmbe, sămănate neregulat cu bolovani ce frâng picioarele, cu tot acoperișul murdar, niciodată înlăturat de o mătură profană, care li îmbânzește ascușurile. Pe un mic tăpșan se vede, ce e dreptul, o mare școală de institutori, cu păreții suri, triști, dar aici se opresc clădirile nouă ale noului Stat. Încolo, e pretutindeni vechiul trecut turcesc. În lucruri, moscheiele rotunzite, spre care chiamă minarete, dintre care unul, de piatră gingaș săpată, e de o frumuseță măreață, căsuțele gârbove, ce-și ridică acoperișul de olane mai presus de împrejurimile de lemn putred, noroiul și mirosurile rele. Același trecut trăiește și în oameni: dacă întâmpini soldați, mai mult sau mai puțin bine îmbrăcați și totdeauna urîți la față, arătând prin îmbrăcăminte că trăiesc în oarecare bielșug, dacă în căruțele ce-și ciocnesc roatele de grozavul caldarâm vezi țărani creștini grași, veseli și naivi, arătând prin îmbrăcăminte că trăiesc în oarecare bielșug, dacă trec une ori domni cu aspect aproape european și doamne în toalete moderne, — Turcul rămâne totuși, prin tipul și îmbrăcăminte sa, stăpân în această cucerire a strămoșilor săi. Turbanele stau la cafenelele cu șoproane, ele răsar din cele mai multe căsuțe, ele dau culoare și caracter uliților, hudiților. Copiii aceia cu ochii mari negri, cu sprincenele arcate, fetițele cu cozile lăsate pe spate, care-și înfășură trupușorul ager în scurteici colorate și în șalvari solemni, toți acești mititei cari-ți aleargă înainte, strigând cu o admirabilă îndărătnicie: „Ciorbagi (boierule), dă cinci parale“, sau se înșiră pe câte un trunchiu, ca o gravă întrunire de senatori de-o șchioapă, sânt vlăstare nouă ale vechiului trunchiu turcesc ce nu se lasă smuls din pământul pe care nu-l mai domină.

Trecutul, care a fost mare, e acum încă plin de farmec și de taină. Iar prezentul e mirosul rău, e neîngrijirea ce se vede în toate, afară doar de oaste; e toată această apatie putredă.

Pornim supt ultima rază a Apusului ruginiu, care înflăcărează o ultimă oară apele, — și se stânge.

Luntrea fuge acum spre noi, mânată de vâsle ce despică pleoscăind apele desăvârșite de liniștite ale Dunării. Mușchii încordați ai vâslaşilor frâng, în silinți ritmic înoite, îndărătnicia greoaie a apei: fețele sânt serioase, ochii pare-că urmăresc ceva care nu se vede: dureri de sărăcie, de umilință, de muncă aspră, sorții pe lume ai acestor oameni. Sus, în cerul adânc, e o nesfârșită sclipire de stele.

„La mal“, ni se strigă din lumina unui pichet, unde țintesc puștile, „la mal“!

Luntrea noastră se amestecă între câteva altele, oprite în drumul lor spre Silistra. Câțiva funcționari se coboară, întrebă, cercetează voia de a trece, dată de căpitania portului. Ni se strigă „noapte bună“, și pornim. Încă un strigăt, și vâslele se opresc iarăși. Era numai o „noapte bună“ întârziată, pe care, cu cuviința ei țărănească, ni-o trimete în treacăt sentinela.

Acuma cârmim iarăși în Brațul Borcii. Din urmă freamătă un vapoarăș cu luminile în frunte, măreț pe lângă slăbiciunea luntrii, ce se dă fricoasă înlături față de puterea focului. În fund, peste puțin, zarea se înroșește, vestind adăpost și odihnă.

Călărașii scânteie de la început în luminile țermului. Apoi străzile se desfac în alte șiruri drepte de lumini. Casele par înalte, impunătoare, și granitul liniilor largi e de o curățenie exemplară. Din toate se desface un spirit de orânduială cochetă, de organizare aleasă, — un spirit de superioritate de rasă.

IV.

ADAUȘ: PRIVIRI ȘI ÎN MOLDOVA ÎNCĂ NELIBERĂ

1. Pe Nistru¹.

Trăim într'o țară de profeți, și într'o țară de profeți este de rău gust să spui că ai prevăzut ceva. Deci n'am avut norocul să prevăd, ci ocupațiile mele și o curiozitate de spirit foarte naturală m'au făcut să mă apropiu de o mulțime de lucruri cam neglijate, cu singurul regret că împrejurările n'au adus și pe alții în același domeniu ca să aibă azi la îndemână aceeași experiență, așa că ne-am putea înțelege mai bine. Căci, când declamăm numai, declamăm fiecare pe alt ton, și se face un fel de cacofonie oratorică foarte neplăcută. Iar, dacă e vorba numai de idei, atunci oamenii se înțeleg de la cel d'întăiu cuvânt și declamația e superfluă.

Hotarele neamului românesc am mulțămirea de a le cunoaște în parte prin mine însumi. Mi-a venit cândva un dor de drum. Dorul acesta de drum m'a îndreptat, nu, ca pe atâția, — cari pentru moment se pare că au nemerit mai bine —, pe cine știe ce drumuri plăcute din Occident, unde știți că „au mâncat pâinea amară a exilului“ unii dintre frații noștri cari au simțit mai ieri o nebiruită nevoie de a face propagandă tocmai în momentul când băteau la București bombele nemțești, ori când, mai târziu, la Iași bolșevicii nutriau gânduri nu prea bune, așa

¹ Dintr'o veche conferință.

încât între „propagandă“ și evenimentele acestea este, se pare, o legătură foarte strânsă.

Ci drumurile acestea pe care, într'un anume moment, m'am simțit îndemnat să le fac m'au dus până la marginile ținuturilor românești.

Amintirile sânt plăcute la orice vrâstă, dar mai ales sânt plăcute pentru acela al cărui orizont se tot îngustează cu vrâsta care crește. Cum omul are totdeauna nevoie de perspectivă, îmbătrânind el și-o deschide tot mai larg în urmă, iar, când își isprăvește zilele, este o perspectivă infinită deschisă către veșnicie; nimic înainte, nimic în urmă, ci numai infinitul speranței de imortalitate în față.

Îngăduit să-mi fie deci să povestesc despre câteva drumuri făcute la hotare, dând cu acest prilej câteva noțiuni de care se pot alipi apoi anumite informații istorice.

Îmi voi aduce aminte, toată viața, de o admirabilă călătorie pe care am făcut-o pe Nistru, pe Nistrul asupra căruia se îndreaptă azi ochi foarte lacomi, de și privesc foarte departe, de la marginea Siberiei tocmai până la Bender și Cetatea-Albă. Nenorocit telescop diplomatic acela care permite a se vedea hrăpareț de atât de departe, și mai curând aș fi preferat să nu existe niciun fel de telescop diplomatic decât ca el să vadă, de unde este amiralul Colceag, Basarabia, din care se zice că e originar, dar pe care o dorește ca țară rusească într'un imperiu din care să nu se fi luat nimic alta decât Polonia. Mare primejdie este aceia care ni vine acuma de acolo; poate hotărî cineva ce-o vrea, dar este a nu cunoaște nația românească dacă se crede că s'ar putea așa ceva. Din Basarabia nu ne ducem, poate fi foarte sigur oricine, decât morți.

Căci este în noi o veche îndărătnicie românească, datând de mai multe secole, de când Ștefan-cel-Mare

porni la Colomeia, foarte bătrân, cu vechea lui socoteală în Pocuția: scrisori de-ale lui Alexandru-cel-Bun, bani neplătiți... , și omul, răzeș bătrân, care-și avea hârtiile totdeauna la îndemână, poftit să se ducă de acolo cu ofertă de arbitragiu, în interesul general al creștinătății, la care se gândia și el, dar până la un punct, a spus cuvintele acestea: „Eu am venit aici în moșia mea și nu mă duc“ „ad guttur meum“, „în ruptul capului“, „în frântul gâtului“, am zice, ca să născocim un termin corespunzător celui latin. Și nu s'a dus. A venit, pe urmă, un om mai slab, care s'a dus; dar Ștefan, el, nu s'a dus. Tot așa în ruptul capului nu ne ducem din Basarabia, nici de hatârul lui Colceag.

Am mers în Basarabia odată cu d. Nicolae Flondor, călătorind la aventură, mai cu pașaport, mai fără. D. Flondor știa rutenește; eu, nicio vorbă. Era atunci și războiul cu Iaponia, timp de foarte aspră cercetare a călătorilor; dar cineva pleacă nu numai cu pașaportul, ci și cu norocul lui. Ne-am dus la Hotin. Drum foarte frumos, străbătând de-a curmezișul satele, de la Noua Suliță drept spre cetatea lui Petru Rareș. Și în aceste părți contestate de Ucrainieni n'am avut impresia că sânt printre Ruteni.

Aici, o mică parentesă. Limba este un lucru foarte prețios pentru un popor, dar noi avem Români foarte buni cari vorbesc românește foarte rău, și sânt atâția Români de graiu bun cari au apărat cauza nemțească, și alți Români, perfecți în ce privește limba, cari nu s'au arătat și buni Români, așa încât între aceștia și aceia cari vorbesc românește cu un accent detestabil, dar simt și lucrează românește, dați-mi voie să aleg așa cum găciți.

Mare lucru e limba, dar nu totul. Este în sufletul omului ceva mai tare decât însuși graiul pe care-l întrebuințează: o conștiință instinctivă, care de-odată răsare.

Și este și un fel de vădire în afară a firii celei mai ascunse d'inlăuntru, prin port, prin datini, prin felul însuși de a se înfățișa, caractere într'adevăr deosebitoare pentru un popor. Ei bine, până și în Ținutul Hotinului am văzut îmbrăcămintea veche a poporului românesc, cea mai mândră, aceia care se găsește și în Nordul Bucovinei, dincolo de Prut, și pe care o găsim în Moldova, în regiunile ungurești: admirabilul port femeiesc cu vâlul alb, lung, încunjurând pieptănătura înaltă, specială.

Am ajuns la Hotin. Ruși în Hotin n'am prea văzut, afară de un polițaiu care încasa pe Evreii din localitate, spuindu-li că se pregătește un progrom și că el singur este persoana care-i poate salva. Evident că el făcea progromul, și deci tot el îl putea contramanda.

În Hotin am mai văzut persoane care Români nu erau, dar nici Ruși, și care m'au primit pe mine, Român, fără niciun fel de dușmănie națională, ci ca pe o pradă rară străină, venită în părțile acestea; mi-au acordat chiar titlul de onoare, pe care l-am reprodus în cartea mea și care a supărat pe d. dr. Cazacu, acum om politic de opoziție în Basarabia, după ce a fost medic la noi, pentru că acel termen ar fi fost insultător față de populația care nu era românească; ei mi-au spus că sânt „a grois purăț“, un mare „purăț“.

De la Hotin am vrut să cobor pe Nistru cu barca. Mi-ar fi fost o mare plăcere, dar n'am putut să mi-o îndeplinesc și a trebuit să merg pe uscat, tăind alt colț al Basarabiei de la Hotin până la Soroca. Am trecut printr'un minunat Ținut de mazili vechi și dârji.

Nicăiri pe aici n'am întâlnit altă populație decât populația românească, aceia care a dat seminția și

apucăturile Hânceștilor, cari au lăsat vorba cea mare de opoziție, de *alt fel* de opoziție: „Vodă vrea și Hâncu ba“. Altceva decât opoziția de azi, care e în multe cazuri lingușirea de mâne, precum lingușirea de azi este opoziția de mâne.

Am ajuns la Soroca. Acolo am întâlnit parasiți oameni și parasiți neoameni, cari trăiesc foarte bine împreună.

Am așteptat vaporul, *parohodul*, cum îi zic Rușii, și cu el am mers de la Soroca până la localitatea pe care aceiași Ruși o numesc, neștiind ce înseamnă, Vadalivoda, ceia ce înseamnă „Vadul-lui-Vodă“, „proprietate a Domniei“. Pe atunci nu mergea vaporul până la Cetatea-Albă, cum aș fi dorit eu, și cetatea studiilor mele n'am văzut-o încă, de și ceva mă îndeamnă să-mi cumpăr un locușor acolo și din căsuța mea să privesc că pârçălabii vremurilor asupra limanului larg și a valurilor tulburate ale Mării Negre.

La Vadul-lui-Vodă coborîre pentru Chișinău. Dar până acolo adevărata graniță românească am văzut-o. Pe lume nu se poate închipui, cred, — potrivit poate și sentimentalității mele naționale, — drum mai frumos ca acea coborîre pe Nistru într'o noapte de Maiu.

Aproape toată lumea se dusesese să doarmă, și ră-măsesem singur pe coperta vaporului. Era în aier o mireasmă de tei, cântau privighetorile de o parte și de alta a pădurilor de pe mal: mai era nevoie să-mi spuie cineva ce țară era aceasta! O cunoșteam din rădiurile Botoșanilor, din codrii Vasluiului, din măgurile dunărene, o cunoșteam din adâncurile Ardealului și Bucovinei, din șesurile Banatului, din toate părțile pe unde m'a purtat viața și dorul: doar era mireasma țării mele, și aceia nu înșeală.

Așa am văzut laturea răsăriteană a României, pe Nistru.

2. La Dunăre.

De la Ceatal, „furcă“ în turcește, brațul Chiliei, vechea gură „a lupului“, Lykostomon, Licostomo pentru Genovesi, de sigur pentru înfățișarea de gură deschisă la pradă pe care i-o dădea cutare ostrov, se desfășură, liniștită, desfăcând neconținut solzii gălbui ai balaurului de ape.

În dreapta, malul Deltei, la nivelul dunărean, desfășură califeaua-i verde fragedă, pe care-și caută hrana miile de vite albe, într'un cadru de natură tot așa de fraged, de idilic ca al vastelor pășuni englese. Niciun copac altul decât sălciile cu crăcile destrămate pe care le taie nevoile de foc ale ciobanilor. Priveliștea n'are puncte de razim și varietate. Tot așa de fără relief e marginea de stepă basarabeană, galbenul zid de Bugeac moale, care se lasă fărâmișos, gata să se desfacă în mълuri plutitoare asupra cursului lin. Ai zice că și Dunărea s'a orientalisat ca aspect și apucături.

În fund, numai perdele de copaci, puși, înșirați în rând, înfipti ca pentru o paradă de pihotă rusească, front înaintea unui sat de colonizare, de comandă, prin care se văd numai bulbii colorați ai bisericii de stil străin, trezind amintiri de Asie infinită.

Apoi mai multe asemenea umflături verzi și cupole ca niște lighene răsturnate se împrăstie pe o coastă de stepă. Cele mai multe, trei aproape una de alta, se strâng pe o dălmă, din care n'ai crede că s'a putut face odată o cetate, și ce fel de cetate: una din acelea a cărui faimă în apărare, a cărui tragedie în prăbușire a umplut de două ori, supt Ecaterina a II-a și supt Alexandru Pavlovici, lumea! Vaporul care duce congresul „Ligii Culturale“ se oprește la Ismail, și lăcrămi ni vin în ochi când vedem înaintând spre noi șalupa care poartă la proră steagul

tricolor al României unite, pe când musici și coruri umplu de un dulce zvon aierul cald al după-amiezii de primăvară în stepa uscată.

S'au înfipt oare zidurile turcești de pe la 1500 într'un teren pe care să nu fi stat până atunci niciun mijloc de apărare al acestui curs al Dunării-de-Jos care, pe malul stâng, neted, blând, inofensiv, se poate apăra așa de greu împotriva surprinderilor ostroavelor învâlmășite aici, ca și, mai sus, împotriva prăvălirii de năvălitori de pe înălțimea muncelilor ascuțite care-și profilează în marginea zării linia lor de un întunecat albastru ? Nu cred. De și nu se pomenesc pârcălabi moldoveni aici ca la Chilia și la Cetatea-Albă, un loc de pândă a trebuit să fie, în cât de modeste condiții, și în acest Smil al nostru, basarabean, „bășărbesc“, am zice mai bine.

Căci Smil e numele cel vechiu. L-aș pune în alăturare cu numele apei tutovene a Similei. Îl știam din documente, până târziu în veacul al XVII-lea. Mă întrebam dacă poporul românesc, care se păstrează încă în sate ca *Babele*, ori colonistul bulgar, *care a moștenit de la înaintașul său atâtea datine și amintiri*, își mai aduc aminte de numele primitiv. Ei bine, *el trăiește*. Ne ducem la Sânil, zice și unul și altul.

Turcii, urmând unei obișnuințe cunoscute a lor, au adaus acel *i* inițial care a făcut pentru ei Brăila în Ibrail, poate și Saccea, a vechiului domnitor dunărean din secolul al XI-lea, în Isaccea. Și, cum Ismil n'avea sens, l-au prefăcut în Ismail, fiul Agarei și al lui Avraam, din care apoi amintirile biblice ale creștinătății luptătoare au derivat pe începătorul Musulmanilor, al Ismaeliților. Mulți zic azi acestor Smileni, Ismailiteni, ceia ce înseamnă a-i aduce înapoi la Vechiul Testament.

Rălăcesc printre movilele neregulate ale căror mu-

șunoaie uriașe arată liniile cetății turcești care a fost, după cucerirea ei, pe care a cântat-o ironic Byron în *Don Juan*, o bucată de vreme, Turcii întorcându-se fără a putea reface, până la noua cucerire creștină din 1810, pustiu și părăsire. Apoi Rusia și-a impus mănăstirea ei, obștejitia, comunitatea monacală satisfăcându-se în toate nevoile. Acuma o instalație arhaică aduce apa din Dunăre ca să dea viață straturilor de legume pentru lungile posturi, și crăcile pomilor roșitori se lasă grele asupra unui pământ în care a curs atâta sânge al mai multor neamuri. Unde călcau sprinten Ienicerii în mantăli înfoiate, unde apăsa copita calului de luptă al spahiilor, unde treceau roțile vechilor tunuri, a căror aramă sună azi armonios din turnurile târcate, călugării săraci răscolesc țerna pentru a-și culege din ea modesta hrană de toate zilele.

Une ori copiii, când se trage apa, pescuiesc din nomol vechi bani cu turaua Împăraților Bosforului. Într'o magazie am găsit eleganta înfățișare în marmură a turbanului care odată se găsea pe mormântul unui martir și erou al Islamului. Atâta. Atâta, și încă și în urmele de turcism discrete și triste, în lungile șaluri care strâng de aproape obrazul palid al femeilor cu profiluri de Orient depărtat și se lasă elegant pe spate, în strecurarea cu mișcări de șopârlă speriată a acelorăși creștine evlavioase, Rusoaice de ambele legi, nouă și veche, care nu știu cât de mult duc mai departe, în făptura, îmbrăcămintea și probabil sufletul lor, din lumea care a fost învinsă și sistematic, pățimaș distrusă de rasa lor.

Prefăcută în biserică, țintuită cu inscripții biruitoare întru slava Țarilor, vâpsită cu var, înclăiată de colorii în ulei, târcată cu ridicule chipuri de sfinți și de îngeri mistici, având în față atitudini de cântărețe la fotograf, venerabila moschee, clădită în ma-

teriale neperitoare, dăinuiește. E liniște adâncă în lăcașul simplu pe lespezile cărui se târăsc, batjocurite, cele mai prețioase covoare românești din Basarabia-de-jos; liniște și răcoare, spațiu și orizont pentru suflet. În față, neatinși stau cei patru stâlpi de pură marmură, prinși în cercuri de bronz vechiu. Minaretul a dispărut, dar unde striga hogaș două alte coloane răzlețe privesc Dunărea, pe care lunecă vase cârligate ca niște caice, de-asupra cărora se umflă rotunda pânză răsăriteană.

Noi nu ne-am dus niciodată de aici. Pe vremea lui Mihai Viteazul, Moldovenii și Ungurii lui Vodă-Aron au stat pe mal, bătănd cu tunurile cetatea mândră, sfidătoare, apărată de brațul smuls fluviului vecin. Apoi la mănăstirea Sfântului Nicolae, închinată Muntelui Athos, la Karakallu, încă de atunci, mergeau hagii de-ai noștri și curgeau daruri domnești.

Unde o fi fost această mănăstire? Azi nu-și mai aduce aminte nimeni. Dar se păstrează tradiția că Brâncoveanu, bogatul și nenorocitul Domn muntean, a fost ctitor în Ismail. Bătrânul paroh moldovean de la Sf. Nicolae din oraș arată sus în cor, de-asupra bisericii nouă, cu sfinți de fabrică scânteietori și fără valoare artistică, altarul mărunț care ar fi pe locul lăcașului brâncovenesc. Ba acesta ar fi fost în cetate, la altă biserică a Sfântului Nicolae, spun alții, uitând că în cuprinsul cetății împărătești nu putea fi îngăduit desprețuitul lăcaș al săracelor raiale.

Totuși aici s'au strâns cândva toate urmele vieții noastre bisericesti, de o smerită artă așa de adevărată. Piatra ispravnicului Gheorghe Crucerescu din 1812 e prinsă între două lespezi rusești în chiar biserica din cetate. În magazie, praful acoperia, nu numai o splendidă icoană a sfântului de hram, pe care fondul sculptat și aurit o fixează în secolul al XVII-lea,

dar și icoanele, încă mai vechi, cu un roșu așternut ca pe fildeș, ale catapelesmei, din care în actualul edificiu s'a păstrat doar ceva din cadrul sculptat, cum și din ușița centrală a altarului. Este și o icoană grecească pe care am putea-o pune mult înainte. La 1654 un negustor Dimovici, din Smil, dădea o alta, a Sfântului Eustatie, „Hubertul“ ortodoxiei, lucrată curios, absolut original, în galben auriu și alb de argint. Pe o piatră din 1753 este inscripția grecească a unui croitor ale cărui foarfece sânt sculptate între pini de Orient; alta e a unui Tzaconian, din Maina „valahă“ și slavă, care a trăit în același secol. E aici material pentru un început de Museu.

Să nu uităm, — mai ales, — ceia ce se leagă de vremelnica noastră stăpânire de douăzeci de ani după războiul Crimeii. Unicul seminarium ca și gospodărească Episcopie, unde stă astăzi Vlădica Nectarie Bucovineanul, sânt ctitoria învățatului Melhisedec. De la el au rămas ceva cărți românești și obiceiul de a se cânta românește la una din strănile unei singure biserici. Și, în țara zemstvelor, acest Sud basarabean își păstra comitetele permanente ale organizației noastre.

Și Rusia, — ce-a dat ? După 1812 a tăiat străzile ei largi, piețele ei vaste ca într'un Turchestan oarecare. Pe margini pescarii au continuat căsuța turcească supt coperiș de stuf bine clădit ori de olane palide. Unde n'a fost nime, bălăriile au crescut înalte. Din loc în loc biserica s'a înălțat, culminând în catedrala Soborului, al cărui paroh, crescut la Socola, părintele Chirilov, are, și el ceva din tradiția Moldovei. Vechea datină de artă, care dă manuscripte, fresce, dvere admirabile, ca sculptură și zugrăveală, celor trei biserici lipovenești, a fost desprețuită. În loc, Moscova, Chievul și-au trimes orbitoarele suror-

gate: arginturi lucii, flori de hârtie, chivote aurite. Apoi noua artă religioasă a adaus produse istorice și fantastice: cnezi de Chiev, Vladimir, Olga, cu aspre priviri romantice, schimnici cu barba lungă crescută ca pe osul gol și cu ochii înfundați în cap. Câteva mari școli din cărămizi aparente, de un roz șters, fără lustru, cu săli lungi și late în aierul cărora plutește mucegaiu ca de morminte, — iată opera mării Împărății.

Aceasta și o populație luată de pretutindeni, care, azi, o spun cu hotărîre, *ne vrea de sigur*: am văzut-o când mă primia, când stătea ceasuri de vorbă înaintea mesei oferite frățeste nouă, când juca hora, când aplauda corul de la Săliște. Vrea, dar, de sigur: să fim buni și noi, cum și ea este bună.

— Câți Români sînt ?, spunea un cleric. Câți îi va face școala.

— Școala, — aceasta e politica noastră în Basarabia recâștigată. *Singura politică!*

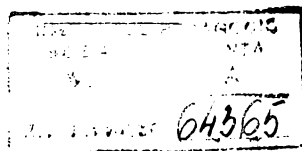

Tabla alfabetică a localităților

Tabla alfabetică a localităților

A.

- Ada-Calè, 8, 15.
Adam (mănăstire), II, 212, 214.
Afumați, 82.
Agapia (mănăstire), II, 121, 124.
125, 127.
Agaș, II, 242.
Agiud, II, 182, 217, 246, 253.
265, 266.
Agiudeni, II, 179.
Albești, 136.
Alexandria, 9, 151, 246.
Almăgiu, 73.
Aluniș, 396.
Anadolchioiu, II, 347.
Antina, 117.
Argetloaia, 64.
Aroneanu, II, 109.
Asău, II, 240, 242.
Azuga, 166, 273; II, 152.

B.

- Babadag, II, 323, 325, 331.
Bacău, II, 139, 165, 175, 182,
218, 221, 222, 223, 224, 226,
243, 244, 245, 246, 267, 303.
Baia, II, 44, 46, 51, 59, 60, 66.
67, 223, 303.
Baia-de-Aramă, 16, 18, 19, 33.
Baia-Mare, 20.
Băicoiu, 260, 263, 269.
Băieșești, II, 47, 52.
Băilești, 60.
Baisa, 33, 34.
Băiseni, II, 10.
Băjești, 111.
Balciș, II, 364.
Bălineștii Tăutului, II, 5.
Balotești, II, 273.
Balta, 12.
Balta Doamnei, 381.
Bălățești, II, 120, 122.
Bâra, II, 187.
Bârboși, 402, 416.
Bârlad, 316; II, 191, 207, 208,
209.
Bârnova, II, 98, 111, 112, 113,
115.
Bascov, 163.
Bazargic, II, 364, 365.
Berca, 396, 398.
Berezeni, II, 203.

- Bibești, 46.**
Bicaz, II, 151, 173.
Bisericani, II, 154, 155.
Bistrița (manăstire), II, 155.
Bodești, II, 47.
Bogota, II, 52.
Bogdănești, II, 52.
Boița, 110.
Borca, II, 172.
Borsec, II, 151.
Borzești, II, 227, 251.
Boteni, 178.
Botoșani, 11, 237; II, 5, 6, 7, 10,
15, 17, 22, 23, 24, 26, 31, 34,
35, 38, 46, 92, 93, 101, 289,
375.
Brădești, 75.
Bradu, 396.
Bragadiru, 235.
Brăila, 9, 155, 246, 352, 401, 407,
408, 409, 410, 411, 412, 415,
416, 417, 426; II, 287, 291, 295,
298, 300, 304, 309, 311, 313,
316
Bralostîța, 64.
Brâncoveni, 65, 120, 122.
Brănești, 402; II, 84.
Brașov, 110, 172, 181, 192, 209,
281, 288, 292; II, 259, 261.
Brătești, II, 70.
Brătulești, II, 246.
Brebul, 275.
Broșteni, II, 168, 170, 172.
Brusturoasa, II, 242.
Bucecea, II, 17.
Buciumeni, II, 220.
Bucov, 278, 280.
București, 49, 54, 57, 69, 87, 134,
138, 185, 190, 195, 205, 207,
211, 216, 221, 238, 241, 247,
256, 269, 272, 305, 311, 312,
314, 316, 320, 321, 324, 325,
327, 328, 329, 331, 334, 336,
339, 346, 348, 352, 353, 354,
355, 358, 359, 360, 363, 368,
376, 377, 382, 393, 402; II, 10,
19, 66, 92, 132, 139, 194, 196,
224, 287, 301, 310, 334, 337,
339, 347, 349, 371.
Buda (sale), 8; II, 10.
Buhalnița, II, 151.
Buhuș, II, 117.
Bumbești, 37.
Burdujeni, II, 28, 29, 31.
Buștenari, 275.
Bușteni, 274.
Buzău, 196, 198, 235, 248, 301,
382, 387, 389, 390, 391, 392,
394, 395, 399, 407, 424, 426;
II, 330.

C.

- Câineni, 109, 139.**
Calafat, 4, 60, 63, 69.
Călărași, 60, 152, 155, 226, 402,
404, 405.
Căldărușani, 359.
Călimănești, 81, 82, 91, 112.
Călinești, 261.
Călinești (Olt), 21.
Călugăreni (sat mold.), II, 146.
Căluuiu, 125.
Câmpina, 264, 265, 267, 270.
Câmpulung (muntean), 11, 17,
130, 136, 141, 143, 161, 162,
164, 166, 168, 169, 175, 176,
177, 179, 196, 200, 202, 276,
363.
Câmpulung (Bucovina), II, 72.
Canarà, II, 335.

- Canla-Bugeac, II, 329.
 Copălău, II, 36.
 Caracăl, 115, 118, 121, 149.
 Cara-Curl, II, 365.
 Cara-Murat, II, 364.
 Cara-Nasuf, II, 357.
 Cara-Omer, II, 365, 366.
 Cărbunești (Olt.), 28.
 Cărbunești (Munt.), 300.
 Carcaliu, II, 306, 311.
 Cârliști, II, 159, 160.
 Cărlomănești, 398.
 Carmen-Sylva, II, 360.
 Cărpeneș, 217.
 Căscioare, 221.
 Cașin, II, 246, 250, 251.
 Cataloi, II, 324.
 Ceairli-Ghiol, II, 364.
 Ceatal, II, 376.
 Celeiu, 45.
 Cernădia, 48, 49.
 Cernavoda, 225; II, 336, 344,
 345, 451.
 Cerneț, 11.
 Cernica, 249, 277, 344.
 Cetate (localități), 5; II, 358.
 Cetatea-Albă, II, 372, 375, 377.
 Cetatea Neamțului, II, 121, 130.
 Cetățuia (localități), II, 86, 88,
 90, 98, 279.
 Chilia, II, 299, 300, 377.
 Chiojd, 300.
 Chiuciuc-Alcichioiul, II, 365.
 Ceamurli, II, 330.
 Ciobănuș, II, 240.
 Ciocârdia, 48.
 Cioplea, 81.
 Ciorogârla, 339.
 Cislău, 396.
 Ciulnița, 404.
 Ciumați, 381.
 Ciurea, II, 352.
 Cladova, 7, 14.
 Cobadin, II, 341.
 Cogealac, II, 332, 333, 356.
 Coieni, 233, 235.
 Cojoci, II, 168.
 Comana, 235.
 Comănești, II, 238, 240, 242, 243.
 Constanța, 404, 410; II, 301, 322,
 323, 327, 329, 334, 335, 336,
 340, 346, 348, 349, 350, 351,
 353, 356, 360.
 Copou, II, 105.
 Corabia, 116.
 Corcova, 19.
 Cornet, 207.
 Costești (Munt.), 137, 151.
 Costești (Olt.), 104.
 Cotești, II, 277, 278, 279.
 Cotnari, II, 38, 73, 75, 217, 269.
 Coțofeni, 64, 73.
 Covrigi, 19.
 Craiova, 23, 53, 54, 57, 65, 67,
 71, 72, 121, 190, 211, 368;
 II, 283.
 Crângăși, 65.
 Crivina, 385, 386.
 Crucea, II, 168.
 Curcubeu, 381.
 Curtea-de-Argeș, 129, 131, 135,
 136, 155, 183; II, 92.
 Curtești, II, 9, 10.
 Cuzgun, II, 342.

D.

- Dălhăuți, II, 277, 279, 280.
 Dărmănești, II, 66, 238.
 Dealul-Mare, II, 209.
 Deleni, II, 41, 42.
 Doamna (sat), II, 157.
 Dobreni, 235, 237.

- Dobreni (mold.), II, 122, 133.
 Dobrovăț, II, 139, 194, 197.
 Dobrușa, 88.
 Doftana, 263, 275.
 Dolhasca, 57, 58, 59.
 Dolheștii-Mari, II, 58.
 Doljeni, II, 364.
 Doljești, II, 179.
 Domnești, II, 356.
 Dorohoiu, 237; II, 5, 6, 73, 92.
 101, 192.
 Dorna, II, 283.
 Dorna-Vatra, II, 162.
 Dorotia, II, 356.
- Drăceni, II, 48.
 Drăgășani, 77, 85, 88, 90, 91,
 114.
 Dragomirna (mănăst.), II, 113.
 Dragoslave, 11, 166, 168, 176;
 II, 250.
 Dragosloveni, 426.
 Drăgoești, 44.
 Drajne, 292, 300, 305.
 Dumbrăveni (Ard.), II, 256.
 Dumbrăveni (Mold.), II, 33.
 Durău, II, 140, 147, 150.
 Durostor, II, 367. V. Silistra.

E.

- Edesa, II, 30.

F.

- Fălciu, II, 199, 201, 204.
 Fântâna-Mare, II, 44, 52.
 Fărcașa, II, 172.
 Făurei, 401.
 Fetești, II, 336.
 Fierăști, 237, 238.
 Filiași, 27, 53, 63, 65.
 Filipești, 258, 259, 261.
 Finta, 13.
 Florești (Munt.), 261, 263, 264.
 Florești (Moldova), II, 84.
- Florica, 142.
 Focșani, 424, 426; II, 218, 221,
 263, 264, 265, 267, 277, 278,
 280.
 Folticeni, II, 43, 44, 45, 47, 51,
 57, 59, 60, 132.
 Frumoasa, II, 89, 90, 98.
 Frumușica, II, 36.
 Fundenii-Prahovei, 44.
 Fund, 364.

G.

- Gaftonul, II, 35.
 Găgești, II, 273.
 Găiseni, 217, 219, 221.
 Galata, II, 85, 86, 87, 98, 99,
 109, 152, 275.
 Galați, 225, 228, 311, 402, 415,
 416; II, 73, 165, 207, 208,
 214, 239, 283, 287, 288, 290,
 295, 297, 300, 315, 316, 317,
 322.
 Gargalâcul mic, II, 331, 334.
 Geamăna, 199; II, 168.

Gevrin, 15.	Goioasa, II, 242.
Ghecet, II, 305, 312.	Golești, 140, 142, 163.
Gheorghieni (Muntenia), 21.	Gorgota, 379, 386.
Gheorghieni (Ardeal), II, 256,
260.	Gorj, 5, 27.
Ghergani, 222.	Goștinari, 233.
Gherghița, 381, 382, 385, 386.	Govora, 77, 81, 97, 98.
Ghilcoș, II, 258.	Grivița, II, 214.
Ghimeș, II, 240.	Gropeni, 143, 145.
Giurgiu, 9, 152, 155, 226, 228,
229, 230, 235, 238, 242, 246.	Gruia, 6.
	Gura Nișcovului, 392.
	Gura Văii, 15.

H.

Hălăucești, II, 181.	Hlincea, II, 88.
Halânga, 12.	Homorâciu, 305, 306.
Haleș, 392.	Homorod, 306.
Hamangî, II, 330.	Horaița, II, 133, 135.
Hangu, II, 151.	Hurezi, 101.
Hârlău, 11; II, 35, 37, 38, 40,
41, 73, 74, 76.	Horodniceni, II, 52.
Hârșova, 226; II, 339, 353.	Hotin, 240; II, 38, 374.
Herța, 81.	Huși, II, 199, 200, 201.
Hinova, 22.	Huși (sat), II, 59.
Histria, II, 356, 358.	Huțani, II, 33.

I.

Ialovița, 16.	Inotești, 82, 83.
Iaș, 44.	Isaccea, II, 298.
Iași, 54; II, 10, 38, 51, 74, 83,
84, 85, 88, 91, 93, 94, 96,
99, 100, 101, 102, 103, 105,
107, 108, 109, 192, 194, 195,
205, 214, 215, 263, 269, 275.	Ișalnița, 72.
Ieni-Chioiu, II, 324.	Ismail, II, 300, 376, 379.
	Ițcani, II, 226.
	Izvoare, 305, 307.
	Izvorani, 364.
	Izvoranu, 396.

J.

Jirov, 19.	Jiblea, 91, 92.

L.

- Lăculețe, 181.
 Lacul Sărat, 415.
 Lăicăi, 200.
 Leca, II, 203.
 Leova, II, 203.
 Lespezi, II, 54.
 Letea, II, 246.
 Leurda, II, 17.
 Licherești, 404.
 Lipănești, 261, 278, 284.
 Lipia-Bojdani, 363.
 Livezi, 60.
 Lugoș, II, 257.
 Lunca Banului, II, 202.
 Lunga, II, 168.
 Lungani, II, 71, 245.
 Lunganii-de-sus, II, 72.
 Lungești, 89.

M.

- Măcin, 130. V. Mecin.
 Mădârjaci, II, 71.
 Mădeiu, II, 172.
 Măgurele, 295.
 Maidanpec, 23.
 Mălini, II, 48.
 Mamaia, II, 360.
 Mănăstirea Cașinului (sal), II, 248.
 Mănăstirea Doamnei, II, 10.
 Mănăstirea Neamțului, II, 140, 141, 144.
 Măneciu, 307.
 Mangalia, II, 337, 340, 341, 353, 359, 361.
 Mărășești, II, 266.
 Mărdășteș, 23.
 Mărgineni, 250, 299; II, 245.
 Mățău, 162.
 Mecin, II, 306, 307, 310, 311, 316.
 Medgidia, II, 346, 351.
 Mehadia, 41.
 Mehedința, 296.
 Miera, II, 267, 270.
 Miercurea, II, 260.
 Mihăița, 64.
 Militari, 339.
 Mira, II, 268.
 Mircești, II, 179.
 Mircasa, II, 356.
 Mizil, 387.
 Moara Săracă, 360.
 Mofleni, 57, 58, 66.
 Mogoșoaia, 342.
 Moinești, II, 240, 243, 244, 245, 265.
 Moldova, 20.
 Moldovița, II, 156.
 Movila, II, 341, 360.
 Murfatlar, II, 351.

N.

- Nămăiești, 176.
 Năvodari, II, 356.
 Neamț. V. Târgul-Neamțului.
 Nedanova, 21.
 Nedelea, 258.
 Negotin, 14.
 Negrești, II, 187, 188, 190.
 Nicolina, II, 98.
 Nicopol, 154, 156, 157.
 Nicorești, II, 209.
 Novaci, 48.

O.

- Ocna, II, 265.
 Odobești (Munt.), 208.
 Odobești (Mold.), II, 209, 210, 425,
 426, 428; II, 209, 265, 267, 268,
 269, 272, 273.
 Ogretin, 300.
 Olănești, 81.
 Olari, 44.
 Oltenița, 23, 226; II, 344.
 Onești, II, 251.
 Oradea-Mare, 113.
 Orășii, 307.
 Orșova, 8, 15, 22.
 Ostrov, 49; II, 343.

P.

- Palanca, II, 226, 238, 240, 242.
 Pângărați, II, 153.
 Pantelimon, 348, 351.
 Pasărea, 348, 352.
 Pașcani (Munt.), 352, 355.
 Pașcani (Mold.), II, 47, 67.
 Pătule, 22.
 Păușeștii-de-Otăsău, 100.
 Periș, 376, 378, 385, 386.
 Peșteana, 44.
 Peștișani, 33.
 Piatra Neamțului, II, 50, 117,
 118, 120, 126, 136, 140, 150,
 152, 154, 156, 157, 165, 173,
 243.
 Piatra-Olt, 77, 118; II, 243.
 Pietricica, II, 173.
 Pipirig, II, 144.
 Piscu, 417.
 Pitești, 137, 138, 143, 145, 151,
 164, 181, 311; II, 92.
 Piuă Petrei, 152, 405; II, 319,
 338.
 Plăinești, 426.
 Plenița, 23.
 Ploești, 245, 246, 248, 249, 250,
 254, 258, 269, 282, 287, 288,
 295, 311, 407.
 Plopeni, 261; II, 28, 32.
 Ploscuțeni, II, 218.
 Pobrata, II, 54, 55, 56.
 Podari, 68.
 Podoleni, 342; II, 117.
 Poiana (Munt.), 287.
 Poiana (Mold.), II, 56.
 Ponoare, 16.
 Popăuți, II, 22.
 Porceni, 37.
 Posada, 161, 172.
 Posești, 300.
 Potigraf, 44, 381.
 Potlogi, 209, 210, 212, 214, 217,
 223.
 Predeal, 110, 181, 247, 278.
 Pucioasa, 181.

R.

- Răchiteni, II, 179.
 Rădășeni, II, 46, 63.
 Rădeana, II, 227.
 Raduievaț, 6.
 Ramadan, 241.
 Râmnicul-Sărat, 390, 421, 422,
 424, 426.
 Râmnicul-Vâlcei, 77, 78, 80, 82,
 83, 138, 163, 190, 192.
 Râpciuni, II, 147, 151, 268.

- Râșca, II, 46, 51, 53.
 Rasova, 226.
 Râureni, 77, 91, 97, 106.
 Războieni, II, 157, 160, 161.
 Remetea, II, 256.
 Reni, II; 297.
 Rogova, 22.
 Roman, II, 61, 158, 175, 177, 179,
 187, 218.
 Romanеști, 44.
 Romula, 116, 117.
 Rușii-de-Vede, 22, 151, 157.
 Rotopănești, II, 49.
 Roznovul, II, 117, 137.
 Rucăr, 166, 168, 175, 176; II, 250.
 Rusciuc, 155, 226, 229, 239; II,
 197.

S.

- Sabasa, II, 172.
 Salcea, II, 32.
 Sălceni, II, 211.
 Sălcuța, 60.
 Săliște, 45, 48; II, 381.
 Samovit, 155.
 Sângeorgiu, II, 260.
 Sărata, II, 121.
 Sârca, II, 71.
 Sarighiol, II, 331.
 Sărmași, II, 256.
 Sasca, II, 52.
 Sascut, II, 266.
 Scăieni, 282.
 Scântea, II, 191.
 Schela Cladovei, 15.
 Schituri, II, 277.
 Scoarța, 49.
 Scorțeni, II, 245.
 Sculeni, II, 78, 79, 80, 82, 83,
 284.
 Secu (mănăstire), II, 140, 141,
 142, 143.
 Segarcea, 60.
 Seimeni, II, 321.
 Severin, 3, 5, 7, 11, 14, 16, 18,
 21, 22, 27, 32, 40, 73, 77,
 155, 241; II, 296, 316.
 Sibiu, 138, 148, 192; II, 324.
 Siliștea (Munt.), 404.
 Silișteni, 392.
 Silistra, 3, 226, 242; II, 325, 337,
 354, 355, 367, 368, 379.
 Simileasca, 391.
 Sinaia, 92, 265, 269, 272, 273,
 274, 290, 304.
 Siștov, 153, 159.
 Sivas, II, 30.
 Slănic (Muntenia), 181, 277, 287.
 Slănic (Mold.), II, 228, 234, 235,
 238, 242.
 Slatina (Munt.), 77, 93, 147, 333.
 Slatina (Mold.), mănăstire, II,
 46, 53, 55, 157, 300.
 Slobozia, 405.
 Snagov, 259, 347, 364, 366, 373,
 379, 381.
 Socola, II, 98, 99.
 Soroca, II, 375.
 Sovata, II, 256.
 Soveja, 171; II, 246, 250, 272,
 276.
 Stânca, II, 79, 80, 81, 82.
 Stănțești, II, 35.
 Stănești, 88.
 Stăniilești, II, 201, 204.
 Starichiojd, 301.
 Străjești, 89.
 Strehaia, 17, 19, 121.
 Strunga, II, 77.

Suceava, 182, 190, 197, 237, 333; II, 28, 29, 31, 38, 45, 58, 59, 101, 131. Sulina, II, 313, 314, 315, 316. Sulița, II, 20.

Ș.

Șchei, 167. Șerbești, II, 158, 159, 160. Șcheia, II, 179, 184, 292. Ștefănești, 85, 86, 88. Șerbănești, 86, 87. Șușița, II, 246.

T.

Tămășeni, II, 179, 182. Tecuciu, 416; II, 217, 219, 220, 266. Tămboești, 426. Teiuș, 186. Tarcău, II, 152, 240. Telcorman, 151. Târgoviște, 18, 19, 42, 162, 168, 181, 182, 183, 185, 189, 191, 193, 195, 196, 204, 250, 254, 382, 388, 398, 429. Tismana, 34. Târgul-Cucului, II, 107. Titu, 181, 204, 206, 223. Târgul-Frumos, II, 38, 75. Topal, II, 321. Târgul-Jiiului, 18, 27, 32, 36, 40, 50, 55. Toplița, II, 256. Târgul-Murășului, II, 253, 257. Topola, II, 256. Târgul-Neamțului, 197; II, 44, 59, 127, 128, 130, 132, 134, 140. Topolnița (localități), 11, 12; II, 256. Târgul-Ocnei, II, 226, 228, 234, 244. Topra-hisar, II, 365. Tariverdi, II, 333, 356. Traian, II, 342. Tarnița, 19, 20, 21. Tulcea, II, 295, 300, 302, 303, 319, 322, 323, 327, 334, 350. Târșor, 251, 254. Turbați, 364, 381. Tazlău, II, 136. Turnul-Măgurele, 154, 155, 157, 246. Techirghiol, II, 359. Turnul-Roșu, 85, 109, 138. Tintăreni, 43. Tintea, 261, 262. Tiganca, II, 203. Tîgănești, 359, 373. Tutana, 163.

Ț.

Țibănești, II, 191. Țiganca, II, 203. Țigănești, 359, 373. Țințăreni, 43. Țintea, 261, 262.

U.

Ungureni, 383.	Urlați, 281.
Urechești, 427, 428, 429.	Urziceni, 405.
Uriceni, II, 37.	

V.

Văcărești, 210.	Vârtop, 41.
Vădeni, 36, 45.	Vasluiu, II, 187, 192, 193.
Vadul-lui-Vodă, II, 375.	Velicioaia, 383.
Valea Călugărească, 423, 425.	Verbila, 299.
Valea Dragului, 237.	Verești, II, 10.
Vălenii-de-Munte, 200, 247, 258,	Vetrișoaia, II, 204.
278, 281, 287, 288, 289, 290,	Viașu, 22, 23.
292, 294, 295, 296, 305, 306;	Vidin, 3, 11, 57, 61, 63.
II, 257.	Vidra, 234; II, 273.
Vânători, 22.	Vieroș, 145.
Vânjul-Mare, 22.	Viforâta, 202, 203.
Vânjuleț, 22.	Visterna, II, 329.
Vărăști, 235, 237, 360.	Vlădeni, II, 33.
Văratec, II, 121, 123.	Vlăduleni, 44.
Vârciorova, 8, 14, 15.	Vorniceni, II, 254.
Vârși, 69.	

Z.

Zimnicea, 152, 157.	Zlătărei, 86.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII

M O L D O V A

	<u>Pag.</u>
I. DOROHOIUL.	
1. Spre Dorohoiu	5
II. BOTOȘANII.	
1. In preajma Botoșanilor.	9
2. Spre Botoșani	15
3. Botoșanii	17
4. Alte împrejurimi botoșănene : Burdujenii, Plopenii . . .	28
5. Spre Hârlău	35
III. SUCEAVA (AZI : BAIA).	
1. Folticenii	43
2. Slatina. Râșca Mănăstirile sucevene	46
3. Mănăstirea Pobrata. Dolheștii	54
4. Baia	59
5. Pașcanii	67
IV. IAȘUL.	
1. Prin Ținutul Iașilor	71
2. Spre Cotnari	73
3. Spre Târgul-Frumos	75
4. La un vechiu câmp de luptă : Sculenii	78
5. Mănăstirile de lângă Iași	84
6. Iașul	92
7. Biserica de la Copou	104
8. Mănăstirea lui Aron-Vodă	107
9. La Bârnova	111

	<u>Pag.</u>
V. NEAMȚUL.	
1. Piatra	117
2. Văratecul. Agapia. Mănăstirea și Cetatea Neamțului . . .	121
3. Mănăstirea Horaița	133
4. Mănăstirea Tazlăului	136
5. Mănăstirea Secu. Durăul. Pe Ceahlău. În valea Bistriței	140
6. Războienii	157
7. Pe Bistrița, în plută	162
VI. ROMANUL.	
1. Romanul	175
2. Șcheia. Mircești	179
VII. VASLUIUL.	
1. Negreștii	187
2. Scânteia	191
3. Vasluiul	192
4. Dobrovățul	194
VIII. FĂLCIUL.	
1. Hușul	200
2. De la Huși la Fălciu	201
IX. TUTOVA.	
1. Bârladul	207
2. Privești tutovene	209
3. Mănăstirea Adam	212
X. TECUCIUL.	
1. Sate tecucene	218
2. Tecuciul	220
XI. BACĂUL.	
1. Spre Bacău	221
2. Bacăul	222
3. Târgul-Ocnei	226
4. Slănicul	234
5. De la Slănic la Palanca	238
6. De la Moinești la Bacău	243
7. Cașinul. De la Cașin la Agiud	246
8. Dincolo de munte, în Secuime	253

	<u>Pag.</u>
XII. PUTNA.	
1. Focșanii	263
2. Agiudul	266
3. Odobeștii și Miera	267
4. Vizantea și Soveja	272
5. Schituri: Coteștii, Dălhăuții	277
6. Din Vrancea	292
XIII. COVURLIUL.	
1. Galații	287
D O B R O G E A	
I. TULCEA.	
1. Spre Tulcea	295
2. De la Brăila la Mecin pe Dunărea înghețată	304
3. Spre Sulina	313
4. În susul Dunării	316
5. De la Tulcea la Constanța	322
II. CONSTANȚA.	
1. Tropaeum Traiani. Silistra. Turtucaia. Mangalia	337
2. Cernavoda	344
3. Constanța	346
4. Pe drumuri dobrogene	352
5. La Histria	356
6. În Țara Turcească a noastră. Mangalia Techirghiol, „Lacul Împăratului“	359
III. DUROSTORUL.	
1. Silistra	367
IV. ADAUS: PRIVIRI ȘI ÎN MOLDOVA ÎNCĂ NELIBERĂ.	
1. Pe Nistru	371
2. La Dunăre	376

TABLA ILUSTRĂȚILOR

TABLA ILUSTRĂȚILOR

M O L D O V A	<u>Pag.</u>
Biserica Sf. Nicolae, Dorohoiu	6
Biserica Sf. Nicolae din Popăuți, Botoșani	22
Biserica din Burdujeni. Clopotnița	30
Biserica mănăstirii Coșula, înainte de restaurare	36
Discuri smălțuite din secolul al XV-lea	38
Biserica Sf. Dimitrie din Hârlău	40
Biserica mănăstirii Pobrata	54
Biserica mănăstirii Galata, Iași	84
Cetățuia (Iași). Clopotnița	86
Biserica Aron-Vodă, Iași (Aroneanu)	108
Biserica Bărnova, jud. Iași	110
Biserica Sf. Ioan din Piatra	122
Bisericiani, Neamț	154
Biserica din Doljești, Roman	178
Biserica din Borzești, Bacău	226
Biserica din Tazlău, Bacău	244
Clopotnița mănăstirii Cașin, Bacău	248
Biserica Precista, Galați	290
D O B R O G E A	
Hârșova. Ruinele	338
Monumentul Adam-Clisi	340

Așezământul tipografic
„Datina Românească“
Vălenii-de-Munte
(Prahova)

Prețul: lei.